

Gyöngyössy Orsolya
Plébánia és társadalom

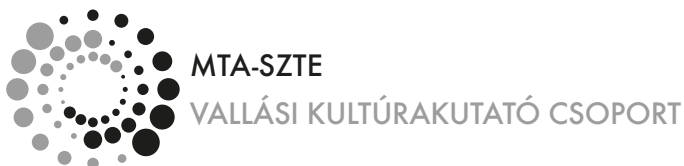
Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár
Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis

48.

A vallási kultúrákutatók könyvei

16.

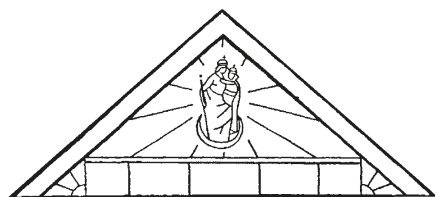
Szerkeszti / Redigit: BARNA Gábor

GYÖNGYÖSSY ORSOLYA

PLÉBÁNIA ÉS TÁRSADALOM

A római katolikus alsópapság és
a laikus templomszolgák társadalmi szerepe
Csongrádon a 19. század második felében

Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

Szeged, 2014

Megjelent az OTKA NK81502 pályázata
és a Devotio Hungarorum Alapítvány (Szeged) támogatásával.

A borítón:
Váry Gellért: Emléklapok Csongrád múltjából
Szeged, Somogyi Károly Könyvtár, 1974.

Borítóterv: Koncz Pál

© Gyöngyössy Orsolya

ISSN 1218 7003
ISBN 978-963-306-332-3

Felelős kiadó: Barna Gábor

Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
H-6722, Szeged Egyetem u. 2.

Nyomda:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Ügyvezető: Drágán György
www.innovariant.hu
<https://www.facebook.com/Innovariant>

TARTALOM

I. BEVEZETÉS ÉS PROBLÉMAFELVETÉS	11
1. A kutatási téma körvonalazása	11
2. Célkitűzés és hipotézis	14
3. Módszer, terep és források	18
4. Köszönetnyilvánítás	21
II. AZ ALSÓPAPSÁG ÉS A LAIKUS ASSZISZTENCIA SZEREPÉNEK KUTATÁSA NYUGAT-EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON	22
III. CSONGRÁD EGYHÁZ- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A 18–19. SZÁZADBAN	31
1. Rövid plébánia- és településtörténet	31
2. Felekezeti megoszlás	33
3. Ferencesek, jezsuita szerzetesek hatása	35
4. Lelkiség és társadalom. A csongrádi hívek a 19. század derekán	37
ALSÓPAPSÁG	
IV. CSONGRÁD PLÉBÁNOSAI A 18–19. SZÁZADBAN	45
1. A plébánosok jogai, „kötelmei” és járandóságai az életrajzok tükrében	45
2. Hegyi Antal: a 19. század utolsó csongrádi plébánosának arcképvázlata	55
3. A megyéspüspök, a kegyúr és a település előljárósága	58
V. ÖNKÉP ÉS HIVATÁS. A NÉP KÖZÖTT ÉLŐ LELKIPÁSZTOR	66
1. Tisztelet, bizalom és az egyházas szokások	67
2. A plébános és hívek „organikus egysége”. A védelmező atya alakja ..	70
3. A papság lokális integrációja és a mindennapi élet irányítása	74
4. Papság és közösség-szervezés: vallási társulatok	76
5. Néhány szó az „ideálkép-problémáról”	80
5.1. Szerep és személyiség. Az ideálkép törésvonalai	82
5.2. Visszacsatolás: a csongrádi hívek reakciói	86
VI. PAPTÁRSÁK VAGY SZOLGÁK? A KISEGÍTŐ LELKÉSZKEDÉS RENDSZERE	89
1. A csongrádi káplánok	91
2. A káplánok javadalmi, kötelezettségei, világi és egyházi tisztségei ..	92

2.1. Általános javadalmak.	92
2.2. Misézés, szentségek kiszolgáltatása.	93
2.3. Hitoktatás.	94
2.4. Hivatali adminisztráció	96
2.5. Közösségszervezés	96
2.6. Közélet, politika és tisztségviselés	97
3. Capellani expositi: a filiák önállóságának záloga	99
4. Az egyenrangúságról és feladatmegosztásról	102
5. Kolduló ferences atyák: hierarchia és határvonalak	103
6. Káplánok és plébánosok: a kapcsolatrendszer módozatai.	105
6.1. Kölcsönös elvárások váza: a „jó pap” és a „jó káplán” sziluetdje	105
6.2. Támadás és támogatás. Néhány mondat a szélsőségekről.	109
7. Káplánok, hívek, hagyományok	111
8. A káplánok funkciója, helye és szerepe a plébániai hierarchiában.	113

LAIKUS TEMPLOMSZOLGÁK

VII. ÚR AZ ÚRNAK SZOLGÁJA - A KÁNTOR	117
1. A „kántorizálás” intézménye Csongrádon.	118
1.1. A kántor megválasztása, kinevezése, elbocsátása	118
1.2. Hivatali köteleességek, stoláris jövedelmek. A halotti búcsúztatók kérdése	120
1.3. Csongrádi kántorok a 18–19. században.	126
1.4. Néhány szó a szuflensekről és fullajtárokról	127
2. Sohlya Antal, a „kántorok királya”	131
2.1. Sohlya Antal életútja és a kántori hivatal sorsa Csongrádon a 19. század végén	131
2.2. A kántor mint politikus és közéleti személyiség	134
2.3. Az iskolai énekoktatás útjai. Sohlya az iskolaszéki tanácsban	137
2.4. Költő, író, ének- és orgonamester. A művészkedő kántor alakja	138
3. A kántor és a papság: viszonyok és elvárások	144
3.1. „Ha az igazság elleni harcban elbukom: örömet bukcom el!” Az Alvinczy-Sohlya ügy, 1867-68	145
3.2. Pozicionáltság a beszédfordulatokban	145
3.3. A fegyelmezés eszközei: kommunikációs protokoll az önérzet határain innen és túl	148
4. A nép választottja – a nép képviselője.	151
4.1. „Az én címem a népnél”	152
4.2. Példamutatás, népnézés. A plébános közbenjár	153
4.3. Plébános és kántora a hívek perspektívájában.	154
5. Akire „sok szem figyelt”	155

VIII. A SZOKÁSJOG EREJE: HARANGOZÓK ÉS SEKRESTYÉSEK	159
1. A harangozók jövedelmi viszonyai, feladatai	159
2. Csongrád-Belsőváros	163
3. Csongrád-Külsőváros	164
3.1. A Keviczky-éra alkonya	164
3.2. Szőke János pályája	167
3.3. Palási Lajos balszerencséje	168
4. A szokásjog kérdésének margójára	169
IX. POZÍCIÓ ÉS CENTRALIZÁCIÓ: A KURÁTOR	172
1. Csongrád-Belsőváros	172
2. Csongrád-Külsőváros	173
3. Bába Szabó Rókus, a jámbor polihisztor	174
4. Egy „méltó tanítvány”	177
5. Gondolatok egy kiüresedett pozícióról	179

EGYÉB EGYHÁZKÖZELI ASSZISZTENCIA

X. „HIVATAL” A HIVATAL ÁRNYÉKÁBAN: A TEMETŐCSŐSZ ESETE A DÉKÁNYASSZONNYAL	183
XI. A CSONGRÁDI REFORMÁTUS BÁBA KÜZDELMEI	188

AZ ALSÓPAPSÁG ÉS A LAIKUS TEMPLOMSZOLGÁK SZEREPÉNEK ÁTALAKULÁSA. CSONGRÁD TÁRSADALMA A 19-20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

XII. TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉS ÉS VALLÁSGYAKORLÁS	
A 19. SZÁZAD VÉGÉN	193
1. Kis- és törpebirtokos parasztgazdák	194
2. Kubikosok	196
3. Iparosok	196
4. Önkormányzati tisztviselők	197
5. Kereskedők	198
6. Templomszolgák	198
7. Az „intelligenzia”	200
8. Nagygazdák	201
9. Kik voltak a csongrádi polgárok?	202

XIII. A TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS JELEI.....	204
1. Születési és halálozási arányok	204
2. Infrastruktúra és településkép	204
3. Korjelenségek	205
4. Hetilapok, politika, vallás	207
5. Papság és polgári pereskedés	208
6. Szekularizáció és vallási társulatok	210
XIV. TEMPLOMSZOLGÁK ÉS GYERMEKEIK.....	212
1. Új arcok, új éra. A személycsere szükségszerűsége	212
2. Hivatás és kreativitás. Az innovatív, különc templomszolgák	213
3. A kapcsolatok és kiemelkedés módozatai	213
4. Házassági kötelékek.....	216
5. A laikus templomszolgák társadalmi szerepének változásáról	216
XV. SZEMÉLYEK ÉS SZEREPEK, ÉRTÉKRENDEK ÉS TÁRSADALMI RÉTEGEK	218
SZAKIRODALOM.....	222
KÉZIRATOK.....	242
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK.....	244
SAJTÓANYAG	246
KÉPMELLÉKLET.....	255

*Leányaimnak, Lédának és Éduának,
kiket a kötet születése idején a szívem alatt hordoztam*

I. BEVEZETÉS ÉS PROBLÉMAFELVETÉS

1. A kutatási téma körvonalazása

A lelkipásztorkodó papok biblikus előképeken nyugvó, ugyanakkor az adott történelmi körülményektől elválaszthatatlan, összetett szerepet tölthettek be a 18–19. századi plébániaközösségek életében.¹ Értelmiségi lelki vezetőként hatással voltak a helyi kultúra, a közművelődés, a kollektív valláserkölcsi értékrend, olykor a közéleti-politikai élet formálódására is. Hivatásuk sajátos jellegéből adódóan csak bizonyos időt tölthettek egy adott településen, ám ez idő alatt személyiségük, képességeik, törekvéseik és kezdeményezéseik alapvetően meghatározták a vallási élet hangsúlyait. Általánosságban a papság volt évszázadokon keresztül a magyar társadalom legjelentősebb tudatformáló rétege.²

Az alsópapság munkáját laikus segítők egészítették és egészítik ki, akik jól körülhatárolt, szabályozott hagyományokon nyugvó feladatokat láttak el: gondoskodtak a plébánia, a templom, az oltárok, szent edények, liturgikus textíliák karbantartásáról, liturgiához előkészítéséről; harangozásról; egyházi zeneszolgáltatásról; felelősséget vállaltak a templompénztár kezeléséért, stb. Szűkebb értelemben a *laikus templomszolgák*³ közé sorolhatjuk a kántort, a harangozókat és sekrestyéseket, illetve az egyházfit (kurátor). A szükségkeresztelést végző bábákat és a temetőcsószot célravezetőbbnek tartom *egyéb, egyházközei asszisztenciaként* jelölni. Bár tágabb értelemben ők is a laikus templomszolgák ernyőfogalma alá tartoznak, jelen írásomban kevesebb hangsúllyal foglalkozom velük. Ők azok a világi tisztségviselők, kiknek elsődleges, gyakorlati feladatai – mint a temető őrzése vagy a gyermekek világra segítése – nem az egyházhoz kötődtek, munkájuk sajátos jellege miatt mégis kapcsolatban álltak a plébániával. A csongrádi temetőcsószot a plébános bízta meg a szolgálattal, ugyanakkor kizárólag stólaris javadalmakban részesült, és csak a sírhelyek kiváltása ügyében kereste fel a lelkipásztort. A babaasszonyokat a plébános előtt tett eskü, a szükségkeresztelés fontossága és a szokásjog által megkövetelt keresztelési asszisztencia kötötte az

1 A bevezetőben rögzített megállapítások római katolikus plébánosokra vonatkoznak, és a kutatás meghatározott időkeretei között halmozottan érvényesek (1850–1902).

2 Csorba 2002. 442.

3 A fogalom – ebben a formában – egyetlen lexikonban sem található meg. Tágabb értelmezésben laikus templomszolgáknak nevezhetjük azokat a liturgikus szolgálatban segédkező vagy gyakorlati egyházközei funkciókat ellátó világi tisztségviselőket, akik eltérő képzettségük, feladataik, javadalmazásuk és tekintélyük okán a plébániai hierarchia különböző fokain állnak. Hoss József munkájában ők a *lelkipásztorkok világi segítői* (Hoss 1948. 60). Bárh János a *kultusz irányítói, segítői* fejezet cím alatt sorolja fel a székelyvassági egyházi tisztségviselőket. A kántor és a harangozó után Bárh a ministránsokat, énekvezetőket és társulati vezetőket tárgyalja (Bárh 2006. 103). Későbbi kiadású csíkszentgyörgyi kötetében a *megyés mester és társai* címszó alatt találjuk a kántort (ú. n. *megyés mestert*) segédkántort és a harangozó-sekrestyést (Bárh 2012. 357). A 19. századi kihallgatási jegyzőkönyvek tanulsága szerint a kifejezés csongrádi népryelvi szinonimája, vagyis a templomszolgák átfogó megnevezése az *egyházfí* volt. A továbbiakban a laikus templomszolgák kifejezést szűkebb értelmében, vagyis a kántorra, a harangozó és sekrestyésre valamint a kurátorra érve használom.

egyházhoz. Őket *obstetrix* vagy *obstetricus*⁴ címszó alatt a Canonica Visitatioba is bejegyezték. Bizonyos értelemben egyházközei asszisztenciaként tekinthetünk a közösségszervezési feladatokkal megbízott világi társulati vezetőkre és a liturgikus szolgálatban segédkező ministránsokra is. Ez utóbbi szerepek az adott személy identitásának kisebb részét képezték, önkéntes tevékenységükért fizetség nem járt. Vonatkozó források hiányában a társulati vezetőkre és a ministránsokra nem szentelhettem külön fejezetet.

A papság (plébános, káplánok és szerzetes–lelkipásztorok), a laikus templomszolgák és az egyházközei asszisztencia kicsi, de hierarchizált, tagolt közösséget alkotott. A helyi egyházszervezet élén a latin műveltségű plébános állt, aki tekintélyével, tudásával és befolyásával a település meghatározó személyiségei közé tartozott. Idegen származása miatt rendszerint hosszú évek teltek el, mire kiismerte a helyi viszonyokat, hagyományokat és elvárásokat. Míg a plébánosok és segédlelkészek jöttek–mentek, a templomszolgák akár évtizedeken keresztül háborítatlanul őrizhették pozíciójukat.

A laikus tisztségviselők – a község által alkalmazott okleveles bábákat és a kántort kivéve – a helyi társadalom gyermekei voltak. A hagyományokat nem csak jól ismerték, de éltek, megélték, hisz benne nevelkedtek. Rajtuk keresztül az újonnan hivatalba lépő plébánosok is hitelesen tájékozódhattak a helyi szokásokról. A hivatalos egyházi és a népi kultúra peremterületén lévő laikus templomszolgák – sajátos „mediátori” helyzetük miatt – különösen érzékenyen reagálhattak a népi szokásjog és az egyházkormányzati gyakorlat közé ékelődő problémákra, kérdésekre.

A klérus és laikus egyházi tisztségviselők sorsa, magatartása, személye élénken foglalkoztatta a közvéleményt, az életükben bekövetkezett változások valószínűleg szenzációnak számítottak. Ennek oka sajátos társadalmi szerepükben keresendő.

Társadalmi szerepen „egy egyéntől a közösség részéről elvárt cselekvésmódok összességét értjük”,⁵ vagyis azoknak az elvárásoknak a halmazát, melyek bizonyos társadalmi státuszokhoz, pozíciókhoz kötődnek. Ezekkel az elvárásokkal, a „hogyan illik viselkednie egy papnak/kántornak/harangozónak stb.” kérdéssel az egyén is tisztában van, és amint ezekhez igazítja magatartását, szerephordozóvá válik. A társadalmi szerep megélése, felvállalása az egyéniség egyfajta alárendelődését követeli meg, ennek megfelelően az alsópapság és a templomszolgák erkölcsi-morális súlyú feladatszerpe is őszinte azonosulást igényel. Tetteiket a szerepazonosság sikerének vagy sikertelenségének tükrében értékeli a közösség.

A társadalmi szerepekkel kapcsolatos elvárások lassabban, nehézkesebben változnak, mint a társadalom struktúrája. Mondhatnánk úgy is, hogy állandó „késésben” vannak. A klérustól és laikus egyházi tisztségviselőktől elvárt

⁴ Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben előfordulhatnak helytelenül ragozott latin kifejezések, akárcsak a hímnemű végződésű *obstetricus* esetében.

⁵ Tomka 1997. 64.

társadalmi szerep jóformán sértetlenül megőrződött a rendiségből a polgári társadalom felé vezető úton.

A vizsgált település, Csongrád társadalomfejlődésének sajátosságát a lakosok egységes római katolikus vallása, a kisbirtokos földművelő többség és a színmagyar etnikuma adta.⁶ Az 1850 és 1900 közötti időszakban a közösség mind lélekszámát, felépítését, vagyoni és foglalkozásbeli eloszlását tekintve jelentősen átalakult. Ugyanakkor a plébános szava, befolyása legalább olyan súllyal esett latba, mint a rendiség korában, és a templomszolgák élete pedig még mindig kiszámíthatóbbnak tűnt az átlagosnál.⁷

Forrásaink szerint a csongrádiak többnyire meg voltak elégedve papjaik munkájával. Nem csoda, hisz a kegyúr, a nagykárolyi Károlyi család feje mindig a váci egyházmegye legműveltebb és legtapasztaltabb papjai közül választotta ki Csongrád plébánosát. Nem volt ez másként 1886-ban sem, amikor a megyéspüspök ajánlása nyomán Hegyi Antalra esett a választás. Hegyi Antal – bár figyelemre méltó váci hivatali karrier állt mögötte – mind emberi természetét, mind céljait, eszközeit és vezetési stratégiáját tekintve atipikus volt. A csongrádi laikus templomszolgák helyzetének radikális megváltozása is Hegyi plébános működési idejére tehető.

A csongrádi alsópapság, a laikus templomszolgák és az egyházközei asszisztencia között Mátyus János (1802–1827), Alvinczy Ferenc (1865–1875) majd Hegyi Antal (1886–1902) plébánossága idején támadtak konfliktusok. Mátyus János jóformán állandóan hadilábon állt káplánjaival, egyikükkel még lövöldözésbe is keveredett a plébánián.⁸ A Mátyus plébánoshoz köthető esetekben inkább eldurvult személyi ellentétekről, mintsem a hivatáshoz, hivatalteljesítéshez köthető konfliktusokról beszélhetünk. Egészen más volt a helyzet Alvinczy Ferenc plébános és Sohlya Antal kántor vitás ügyében, melynek forráspontján a plébániai hierarchia rögzítése, az elvárások és kötelességek letisztázása állt.⁹ Hegyi Antal idejére az egyes egyházi hivatalokhoz kötődő problémák látványosan felhalmozódtak. 1886-ban az új plébános elsőként a harangozók és sekrestyések apáról fiúra öröklődő pályáját tette „szabaddá”, majd a gazdasági centralizáció érdekében az egyházi megbízatását névlegessé; a református bábát vallási okokra hivatkozva eltiltotta a római katolikus gyerekek keresztelési asszisztenciájától, majd a korábbi temetőcsősz helyére saját bizalmasát emelte be.

A század végére feltorlódott változásokról kutatásom elején úgy vélekedtem, hogy a szerepelvárások változásának egyik következményével állok szemben. Hisz ugyanebben az időszokban lendült mozgásba, vált egyre nyitottabbá és differenciáltabbá Csongrád társadalmá, így könnyen feltételezhető, hogy a formálódó belviszonyok hatására a templomszolgák szerepének ártértékelése is elkezdődött. Időközben kiderült, hogy jóval összetettebb problémáról van szó.

6 A korabeli Csongrád pontos társadalmi, etnikai és felekezeti mutatóit lásd a III. fejezetben.

7 Ennek oka az állandó, biztos javadalmazás volt. Bár ők is rendelkeztek csekély termő- és szőlőfölddel, tanult mesterségeket, megélhetésük elsődleges forrása az egyháztól kapott javadalom maradt.

8 Tari 1977. 25.

9 Az Alvinczy–Sohlya ügy részleteit később külön fejezetben tárgyalom (VII/3.1).

2. Célkitűzés és hipotézis

Munkám öt fő tartalmi részre: problémaalkotó és elemző jellegű felvezetésre, a csongrádi alsópapság, a laikus templomszolgák és az egyéb egyházközei asszisztencia helyzetének adatfeltáró bemutatására, illetve egy összegzésre tagolódik. A felvezetés tartalmazza egyrészt az alsópapság és a templomszolgák magyarországi és nemzetközi kutatástörténetét (I–II. fejezet), majd Csongrád rövid egyház- és társadalomtörténetét a plébánia újjászervezésétől a 19. század derekáig (III. fejezet). A felekezeti viszonyoknak, a szerzetes–lelkipásztorok munkájának, illetve a kor általános lelkiállapotjának bemutatására külön alfejezeteket szenteltem. Ennek oka, hogy a római katolikus többség mint történelmileg kialakult helyi sajátosság, valamint a ferences szerzetesek jelenléte alapjaiban formálta a csongrádi hívek önképét és gondolkodásmódját. A csongrádi nép 1850–60-as évekbeli állapotának leírása kiindulópontként szolgál a pár évtizeddel későbbi változások megértéséhez.

Az alsópapssággal foglalkozó egység a 18–19. századi csongrádi plébánosok személyének, javadalmainak, köteletségeinek leírásával kezdődik (IV. fejezet). Ezt követi a plébános egyházi feljebbvalójának (megyéspüspök) illetve világi „vezetőségi partnereinek” (kegyúr, helyi előljáróság) kötelezettségeit, hivatali viszonyrendszerük sajátosságait bemutató fejezet. Hegyi Antal kiemelését azért tartottam célszerűnek, mert az értekezés egészét áthatja az elődeinek hagyományaitól eltérő, újszerű ám mégis folytatás nélküli örökséget hagyó plébános alakja. Kutatásom elején óvakodtam attól, hogy a csongrádi plébánia történetének Hegyi Antal nevével fémjelzett, több szempontból is „rendellenesnek” nevezhető korszakát állítsam a középpontba. Ám rá kellett jönnöm, hogy e konfliktusokkal terhelt papi életút tanulságai olyan értékes kérdéseket, tanulságokat hoznak felszínre, melyek egy „rendes” plébános idejében többnyire meg sem fogalmazódnak.

Az V. (*önkép és hivatás*) fejezetben a csongrádi plébánosok társadalmi szerepének bemutatására és elemzésére vállalkozom az alsópapság és a hívek perspektívájából. Arra keresem a választ, hogy változott-e a 19. század második felében a plébános szerepének megítélése Csongrádon? Milyen tulajdonságok alapján ítélték valakit „jó papnak”, ki számított a lelkipásztori eszménnyel összeférhetetlennek? Változott-e a 19. század végére – és ha igen, hogyan – a normaszegő pappal szemben alkalmazott közösségi szankciók tárháza?

A kisebb-nagyobb konfliktusokat, rendkívüli élethelyzeteket felsorakoztató esettanulmányokon keresztül a gyakorlati lelkipásztorkodás kevésbé kiemelt területei és mindennapi problémái (újítás és hagyománytiszteltetés, szakrális védelmező szerep, erkölcsi élet és vallásos közösségszervezés) tárulnak elénk. Ennek oka, hogy a csongrádi plébánosok az alapvető lelkipásztori teendők többségét – mint a hitoktatás, misézés, gyóntatás, betegellátás, stb. – jellemzően káplánjaikra bízták.

A VI. fejezet címeként választott kérdés (*paptársak vagy szolgák?*) ugyan a plébános–káplán viszonyt állítja középpontba, forrásaim jóval árnyaltabb

problémáról; a káplánok szerepének „félreérthetőségéről”, jog- és illetékességi körük letisztázatlanságáról árulkodnak. Bizonyos, hogy a csongrádi segédlelkészek öndefiniálási próbálkozásait sorozatos összetűzések kísérték. Míg a kántor kollegiális szemlélettel közelített (volna) a segédlelkészek felé, a ferences szerzetesnek pont az önkényes utasításokat osztogató káplánokkal szemben kellett védelmeznie autonómiáját. „Alulról” és „fölről” is nyitott tehát a kérdés: milyen elvek mentén zajlott a csongrádi segédlelkészek helyének kijelölése a plébániai hierarchiában? Miként definiálták saját szerepüket, és hogyan értékelték mindezt környezetük: vagyis a plébános, a szerzetesek, a templomszolgák és a hívek? Milyen változások történtek a káplánok szerepkörét illetően a század utolsó évtizedeiben?¹⁰

A templomszolgák helyzetét tárgyaló egység a kántor, vagyis a legképzettebb laikus egyházi tisztségviselő helyzetének körülírásával kezdődik (VII. fejezet). 1860-tól egészen 1902-ig Csongrádon Sohlya Antal volt „A kántor úr”, így életútját, tevékenységét, a helyi társadalomban betöltött szerepét kiemelt hangsúllyal tárgyalom. Sohlya kántor a Csongrádon töltött 40 esztendő alatt figyelemre méltó sokoldalúságról tett tanúbizonyosságot: egyszerre volt énekművész, énekszerző és komponista; politizáló közéleti személyiség; énektanár, szakíró, költő és szöveggyűjtő. Tehetségéhez kellő önérték is társult, így a fejezet kulcsproblémája is javarészt Sohlya kántor emberi természetéből eredeztethető. Az *éneklész*¹¹ ugyanis megkísérelte társadalmilag egyenrangú, „művelt emberek társaságaként” szemlélni önmagát és a plébánia papi közösségét, melynek következményeiről az 1867–68-as Alvinczy–Sohlya ügy kapcsán olvashatunk.

Kérdésünk tehát, hogy miként látta a plébániai hierarchián belül elfoglalt helyét, szerepét a csongrádi kántor, és hogyan tekintett rá a plébános? Hogyan értékelt az alsópapság és a kántor egymással szemben tanúsított viselkedését a csongrádi hívő nép? Mi lett a sorsa a kántor által kezdeményezett, újfajta magatartásmódnak?

Csongrádon a harangozói és sekrestyési hivatal sosem vált ketté, sőt: a település kegyurasága alatt álló belsővárosi Szent Rókus-templomban időnként az egyházi szerepkörével olvadt össze. Értekezéseimben ugyan kitérek a belsővárosi laikus egyházi tisztségviselőkre, a középpontban a külsővárosi Nagyboldogasszony-plébániatemplom szolgái állnak (VIII. fejezet).¹² Ennek oka, hogy a belsővárosi templom a Külsőváros filiájaként nem tartott fenn papot, paplakot, kántort sem alkalmazott, csupán harangozó és sekrestyést illetve kurátort. A csongrádi egyházi élet „szíve” a 18. század végétől a Nagyboldogasszony-templom volt.

A templom elkészültétől, vagyis az 1760-as évektől kezdve a Keviczky család tagjai örökölték apáról fiúra a külsővárosi harangozói és sekrestyési tisztséget.

10 A káplánokról szóló fejezet annyiban különbözik a többitől, hogy a plébánián töltött szolgálati idő rövidsége miatt eltekintettem a jellegzetes személyek, karakterek kiemelésétől, hisz hatásuk a plébániai élet egészére nézve nem, vagy nehezen mérhető.

11 Az éneklész kifejezést a továbbiakban a kántor szinonimájaként használom.

12 Csongrád-belsőváros a település „ősmagja”, míg a Külsőváros (vagyis egykori külváros) a mai városközpontot jelenti.

A hagyományt egyedül a szokásjog tartotta életben, hisz a templom első plébánosával kötött szóbeli egyezséget (miszerint addig viselheti a család a hivatalt, míg az a „tisztségben megmarad”) írásban sosem erősítették meg. Ez az állapot Hegyi Antal plébános érkezéséig állt fenn, aki Keviczky György elbocsátásával szabaddá tette a tisztséget. A fejezeten belül többek között arra keresem a választ, hogy milyen sajátos feladat szerepet tölthettek be a harangozók és sekrestyések a plébánia rendjében? Milyen célok motiválták a plébánost a változások véghezvitelére? Hogyan reagált a csongrádi hívók közössége a harangozói tisztségben bekövetkezett személycserére, az évszázados szokásjog semmissé tételére? Mi lett Keviczky György hivatali utódainak sorsa?

Mivel a csongrádi kurátor a kántorral illetve a harangozó és sekrestyéssel ellentétben munkájáért csak jelképes összeget kapott, esetében inkább tiszteletbeli-bizalmi pozícióról beszélhetünk. A IX. fejezet központi alakja, Bába Szabó Rókus 50 esztendőn keresztül felügyelte a csongrád-külsővárosi templomi kiadások és bevételek rendjét. Bába Szabó bátran nevezhető egyfajta polihisztnak: a vőfélykedés és versírás mellett helytörténeti fontosságú feljegyzéseket készített, foglalkozott földméréssel és szőlőműveléssel, közeleti tisztségeket vállalt, felügyelte a katonák besorozását stb. Kurátori munkájáról egészen az 1880-as évek végéig nem maradt fenn forrásanyag. Csak a váci megyéspüspöknek címzett levelében, melyet elbocsátása után írt, illetve egy Hegyi plébánossal kapcsolatos szentszéki vallomásban nyilatkozik hivataláról. Sorsa számos motívumában megegyezik Keviczky Györgyével, így a felmerülő kérdések is hasonlóak: Milyen okok vezettek a csongrádi kurátori szerepkör „kiüresedéséhez”, névlegessé válásához majd felszabadításához? Milyen irányítási stratégia megvalósulásának útjában állt Bába Szabó Rókus?

A laikus templomszolgáktól elkülönítve tárgyalom az egyéb egyházközei asszisztencia esettanulmányait. A csongrádi temetőcsősz és a plébános viszonyáról a rózsafüzér társulatot vezető *dékányasszonnyal*¹³ kialakult különös helyzet okán szerzünk tudomást (X. fejezet). 1892-ben ugyanis a dékányasszony közölte a frissen hivatalába lépett temetőcsőszel, hogy a plébános szóbeli engedélye nyomán igényt tart a temetőben művelt földterület felére. A csősz éveken keresztül nem merte megkérdezni, hogy Hegyi Antal plébános valóban megengedte-e Vajdovics asszonynak a szokatlan haszonvételt. Mire utalhat ez a helyzet: vajon a temetőcsősz a sajátjánál „előkelőbb” pozíciónak tartotta a rózsafüzér társulati vezetőét, kinek kérdés nélkül hajolni lehet az adott szavára? Hogyan értékelte a szituációt, közbelépett-e a plébános? Mi módon szolgálhatta Kókai Mihály temetőcsősz elbocsátása Hegyi plébános centralizálási törekvéseinek ügyét?

A korábbiaktól egészen eltérő jellegű problémát vet fel a más vallású bábaasszonyok keresztelési asszisztenciájának kérdése (XI. fejezet). Hegyi plébános és a református szülésznő, Magdits Gáspárné konfliktusa egy téves anyakönyvi bejegyzéssel kezdődött, végül országos méretű botrányra nőtt ki magát.

13 A *dékány* vagy *dékányasszony* megnevezés a céhes élet hatását mutatja, mely a 18. század végén kezdett formálódni Csongrádon. A 19. század közepétől szintén dékányasszonynak nevezték a Rózsafüzér társulat vezető asszonyát. Vö. Barna 2011. 392.

Kérdésünk, hogy miként válhatott egy alapvetően vallási színezetű konfliktus társadalmi kérdéssé? Vagyis: hogyan használhatták fel Hegyi Antal politikai ellenfelei Magditsné ügyét a plébános ellenében? Milyen hosszútávú következményekkel járt az eset Hegyi Antal társadalmi megítélésére nézve?

Az értekezés összefoglaló egységeiben (XII–XV. fejezetek) a csongrádi plébánosok, kiemelten Hegyi Antal szerepvállalását elemzem a társadalmi átalakulás időszakában és folyamatában. Elsőként a századvégi hitéleti állapotok körülírására teszek kísérletet, ám a korábbiaktól eltérően az egyes vagyoni és foglalkozási csoportokat elkülönülten tárgyalom. Így látszólag engedek azon korabeli sajtótermékek sugallatának, melyek a társadalmi rétegek eltávolodása és az összefogás hiánya felett lamentálnak. Forrásaim statikus „rétegkezelése” ellenére igyekszem kihangsúlyozni a társadalmi differenciálódással együtt fokozódó átjárhatóságot, mely némiképp ellentmond az oly sokat emlegetett elszigetelődés jelenségének. Részletes társadalomtörténeti elemzésére terjedelmi okokból nem vállalkozhattam, így az olvasónak meg kell elégednie egy nagyvonalú, vázlatos helyzetképpel.

Kérdésem, hogy vajon milyen irányba változott az egyes vagyoni és foglalkozási csoportok viszonya az aktív vallásgyakorláshoz és a katolikus egyházhoz Csongrádon a 19. század második felében? Melyek voltak Csongrádon a paraszti polgárosodás tünetei és milyen szerepet töltött be az egyház a változások idején? Hátráltatta, avagy segítette és felügyelte a plébános az átalakulás rendjét? Beszélhetünk-e az egyház katalizátor szerepéről a paraszti polgárosulás perspektívájában?

A 19. századi csongrádi alsópapság viszonya a népi kultúrához forrásaimból alig körvonalazható; látszólag érdektelenek voltak a népi vallásosság megnyilvánulásai iránt, nem jegyezték le és nem is ágáltak ellenük. A nép „babonás szokásai” ellenében nem a plébánosok, hanem a 19. század végi liberális sajtó szállt síkra. Ezzel a jelenséggel a csongrádi parasztság vallásos életével kapcsolatban foglalkozom.

A templomszolgák társadalmi pozíciójának meghatározásában segít, ha a leszármazottak pályáját, házassági és rokoni kapcsolatait is nyomon követjük. Vajon mennyiben határozta meg az utódok életpályáját a szülők mintája, milyen szellemi örökséget képviseltek és vittek tovább a templomszolgák gyermekei? Milyen presztízse volt az egyházhoz közeli tisztségeknek a csongrádi társadalomban, és milyen utak, lehetőségek nyíltak meg a leszármazottak előtt?

Értekezésem középpontjában tehát az alsópapság, a laikus templomszolgák és az egyházközei asszisztencia társadalmi szerepének változásai állnak a 19. század második felében. Hipotézisem szerint a csongrádi társadalom átstrukturálódásával párhuzamosan az egyes szerepek megítélése is változáson mehetett keresztül, az átalakulást befolyásoló tendenciák megértéséhez pedig egyedi konfliktusok tanulmányozásán keresztül vezet az út.

3. Módszer, terep és források

Csongrád és szűkebb környéke vallásilag homogén területnek számít, ahol a magyar ajkú római katolikusok aránya a 19. században 98–99% körül mozgott. Így a plébániaközösség – a tanyák és a filiák lakosságát is beleértve – jóformán egyenlő volt a közigazgatási településsel. Felekezeti alapú nézeteltérésekre csak nyomokban, a 19. század utolsó évtizedeiben akadt példa.

Kutatásom fókuszába az 1850–1902 közötti időszakot helyeztem. Izgalmas és ellentmondásos korszak ez, melyet a rendi örökségtől szabadulni vágyó csongrádi parasztpolgárság útkeresési kísérletei jellemeznek. Ekkoriban alakultak az első vallási társulatok, polgári egyletek, a Kaszinó, az olvasókörök; megindult az élénk politikai érdeklődés, mely a helyi klérust és a templomszolgákat sem hagyta érintetlenül. Bár elemzésem a 19. század második felére koncentrálok, ahol forrásaim lehetővé teszik, kísérletet teszek a vizsgált korszakot megelőző helyzetkép felvázolására. Ezen „engedmény” megtétele a leíró fejezetek összeállításakor (plébániatörténet, az egyes tisztségek története) kikerülhetetlennek bizonyult. Az *önkép és hivatás* fejezet két atipikus egyénisége, Mátyus János és Hegyi Antal csongrádi plébánosi ideje közt is több, mint hatvan esztendő telt el. Az 1810–20-as években ténykedő Mátyus János konfliktusainak bemutatásával Hegyi Antal későbbi normaszegéseit próbálom értelmezési keretbe ágyazni, a jó és rossz papról alkotott kép esetleges változásaihoz viszonypontra adni.

Az 1902-es záró időhatárt annak helytörténeti jelentősége miatt választottam. 1902 Hegyi Antal plébános amerikai emigrációjának és Sohlya Antal főkantort halálának éve. Bába Szabó Rókus egyházi ekkoriban tűnik el forrásainkból, Keviczky György harangozó és sekrestyés alig pár esztendővel korábban hunyt el. A 19. század végi csongrádi közélet emblematikus figurái voltak ők; Hegyi plébános 15 esztendeig, Sohlya Antal kántor és Bába Szabó Rókus fél évszázadon keresztül, míg a Keviczky család 120 évig szolgálta a plébániaközösséget. 1902-re a nevükkel fémjelzett korszak lezártnak tekinthető.¹⁴

Kutatásaim középpontban az alsópapság és a laikus templomszolgák hivatalához kötődő társadalmi szerepelvárások és a szerephordozó egyén(ek) állnak egy lokális közösségben. Ezek a hagyomány szabta minták értelemszerűen hatnak az egyén viselkedésére, hatnak a *valósággra*. Az ideális és reális viszonyának feltárása csak sokoldalú, változatos történeti források bevonásával és átfogó társadalmi helyzetelemzéssel kísérelhető meg. Így bár témám a pasztorálteológia, az egyházzog és az egyháztörténelem számára is kínál megközelítési lehetőségeket, a kutatási módszer és a szemléletmód történeti antropológiai jellegű.¹⁵ A történeti

14 A Hegyi Antalt követő Porubszky József plébános már a korábban kevés szerepet játszó ifjúságpasztorációra (Mária Kongregációra, KALÁSZ, KALOT mozgalmakra) helyezte a hangsúlyt. Lásd. Kovácsik 2010. Ugyan Hegyi Antal később visszatért Csongrádra, nyugdíjas éveinek részletes elemzése túlnyúlik kitézött célonon.

15 Peter Burke szerint onnan lehet megismerni a történeti antropológia képviselőit, hogy a kis közösségek vizsgálata során elsősorban a társadalmi interakciókra összpontosítanak. Burke 2000. 19. Az irányzat óriási jelentőséget tulajdonít annak a közvetlen kulturális és társadalmi közegnek, ahol bizonyos jelenségek, jelenség-együttesek létrejönnek. A témában lásd még: Hofer (szerk.) 1984.

antropológia képviselői – hozzám hasonlóan – elengedhetetlenül szükségesnek tartják a körülmények pontos letisztázását, a jelenségek háttéréül szolgáló kulturális, gazdasági és főként társadalmi állapotok felmérését. A korabeli csongrádi társadalom ilyen értelemben az a közeg, melynek értékrendjéhez, normáihoz a vizsgált tisztségviselők viszonyulnak és igazodnak. A cselekvő egyén döntései és válaszreakciói is ebben a környezetben nyernek értelmet.¹⁶

Munkámban a történeti antropológiától nehezen elválasztható mikrotörténelem két jellegzetes motívuma is kimutatható. Az egyik a Hegyi Antal plébános példáján tetten érhető, Edoardo Grendi nevével fémjelzett *kivételesen normális* koncepciója. Az elmélet szerint az atipikus – vagy statisztikai reprezentativitással ellentétes – jelenségek nyomán a társadalmi valóság olyan mélyrétegei tárulhatnak fel, melyek a konfliktus hiányában rejtve maradnának.¹⁷ A 19. század utolsó csongrádi plébánosa után ránk maradt terjedelmes forrásanyag értékes dokumentumgyűjteménye a papi normaszegés mintázatainak.

Mivel az értekezés egyes fejezetei mind a résztemát, mind a tér- és időbeli meghatározottságokat tekintve leszűkítettek, így a *léptékváltás* gondolata is logikus közelségbe kerül. A léptékváltás hidat próbál verni a mikrotól a makró, az egyeditől az általános felé oly módon, hogy a mikroszintű jelenségek egyre sűrűbb leírásával a társadalmi valóság szövedékét rekonstruálja.¹⁸ A csongrádi egyházi és egyházközei tisztségviselők kisebb-nagyobb konfliktusait olyan jelenségek halmazaként kezeltem, melyek önmagukon túlmutató kulturális és hagyományalapú összefüggésekre világítanak rá. Így jelen értekezés esettanulmányok füzéréként is szemlélhető, mely szélesebb társadalmi kontextusba ágyazva történeti antropológiai elemzéssel, mozaikokból összeállított képpé teljesedik ki.

A történeti antropológiai megközelítés forrásaim jellege miatt is eredményre vezető választásnak bizonyult. Országos méretű összehasonlítást azonban – referenciaanyag hiányában – aligha végezhettem. Erősen támaszkodtam a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban található, Csongrádra vonatkozó plébániai anyagra (Acta Parochiarum) illetve a 18–19. században Csongrádon szolgáló plébánosok személyi irataira (Acta Privatorum). A Püspöki Szentszéki iratok közül az Acta Privatorumokban elhelyezett kihallgatási jegyzőkönyv-másolatokat használtam fel. A kéziratos latin nyelvű anyag feldolgozásához alapszintű latin ismeretem nem bizonyult elegendőnek, ám Földvári Katalin (DE) személyében szakértő segítségre leltem. A csongrádi Nagyboldogasszony Plébánia irattárában

16 Sebők 2000. 8; Apor 2006. 454.

17 Szjártó M. 2006. 513.

18 A kultúra tehát – Clifford Geertz nyomán – olyan szövedék, melynek egyedi jelei összefüggő jelenségszert alkotnak. Apor 2006. 458.

az anyakönyvek, *Canonica Visitatio*¹⁹ és a *Historia Domus*²⁰ mellett vegyes iratanyag állt rendelkezésemre. Csongrád tanácsülési jegyzőkönyveit, az iskolaszéki iratokat az MNL CsML Csongrádi Fiókleveletárában volt szerencsém átvizsgálni. A csongrádi Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum történeti és néprajzi adattárában lévő anyag feldolgozása nyomán a kántorokkal és a csongrádi népélettel kapcsolatos meglátásaim egészültek ki. Nagy hasznomra volt a szegedi Somogyi Károly Könyvtár, a Váci Püspöki Könyvtár illetve a SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai tanszékének régi könyv gyűjteménye. A csongrádi vonatkozású sajtóanyag áttekintése a Csemegi Károly Könyvtár digitalizálási pályázatának köszönhetően jelentősen leegyszerűsödött.

Forrásaim tehát túlnyomórészt egyházi jellegűek: a váci megyéspüspökhöz címzett levelek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, szentszéki kihallgatási jegyzőkönyvek, ritkábban újságcikkek, képviselőtestületi jegyzőkönyvek, magánemberek visszaemlékezései (Szántai Kiss Mihály, Váry Gellért stb). Mivel témámmal a kutatók ezidáig esetlegesen foglalkoztak, a felhasznált magyar és európai szakirodalmakból főként elemzési szempontokat kölcsönözhettem. A hivatkozott könyveket 2010 nyarán, egy londoni könyvtári kutatás során tanulmányoztam át a Warburg Institut, az Open University és a Folklore Society könyvtárában. Munkám kutatástörténeti fejezetének gerincét az itt beszerzett kötetek képezik.

Forrásaim jellegéből adódóan szükségesnek tartom felhívni a figyelmet néhány alapvető problémára. A vizsgált kéziratos anyag döntő többsége konfliktusok nyomán keletkezett panaszlevél. Sajátos, egyoldalú szándékkal íródtak, így értékítélet hozatalra csábítják az olvasót: óvatlan, naiv kezelésük pedig jelentősen torzíthatja az elemzést.²¹ Mindezek tükrében igyekeztem azokra a tényszerű pontokra helyezni a hangsúlyt, melyek a konfliktus okait tárják fel és a probléma megértését segítik elő. A konfliktusok vizsgálata témám szempontjából alapvető fontosságú, hisz látványossá teszik a norma és normaszegés közt húzóódó, érzékeny határvonalakat.²²

Tanulságos továbbá, hogy merően más „Hegyi Antal-kép” bontakozik ki a plébános leveleiből, a korabeli sajtóból és a szentszéki iratokból. Míg Hegyi Antal egyik testvérének ükunokája családi visszaemlékezésekre támaszkodva valóságos piedesztálra emeli és a körülmények áldozataként mutatja be a plébánost, addig dr. Justus (írói álnév!) elszántan próbálja bebizonyítani, hogy Hegyi Antal

19 *Canonica Visitatio*: (lat.) „egyházlátogatás”, a plébániák ellenőrzése. Magyarországon a 12. századtól vannak adataink a püspök vagy főesperesek által írt jegyzőkönyvekre, melyek kérdőpontjait a püspök állította össze. Menetét, gyakoriságát a trienti zsinat (1545-63) szabályozta. Tomisa 2002. Csongrádon az 1715, 1726, 1745, 1761, 1781, 1828 és 1842. években zajlott egyházlátogatás. Az 1781, 1828 és 1842. évi jegyzőkönyv másolata a csongrádi Nagyboldogasszony Plébániahivatal irattárában lelhető fel, a korábbi anyagok elvesztek. A 19. század második feléből egyedül a Schusztter Konstantin püspök által 1890-ben végzett *Visitatio Paterna* áll rendelkezésünkre. Ld. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác (Továbbiakban: VPL) Vis. Pat.

20 *Historia Domus*: (lat.) „háztörténet”, az egyes plébániák lelkipásztorai által vezetett kéziratos könyv, melyben a helyi történéseket, jelentős eseményeket rögzítik. A váci egyházmegyében az 1770-es évektől tették kötelezővé a latin nyelvű *Historia Domus*ok vezetését.

21 Hasonló problémákkal szembesült Timothy Tackett a 18. századi francia alsópapságra vonatkozó források vizsgálata során. Tackett 1977. 7.

22 Bednárík 2013. 223.

közveszélyes őrült. Ennek a feszültségnek a felismerése különös óvatosságra intett, és megállapításaim állandó revíziójára kötelezett.²³

További problémaként merült fel a kutatás erős forráshoz kötöttsége. A vizsgált időszakban ugyan tetemesen javult a fennmaradt történeti források aránya, a kutató többször is szembesülni kényszerült egyes ügyek fragmentum-mivoltával. Vagy az eset előzményei, vagy a lezáró végkifejlet hiányzik: a probléma kiderül, de a megoldás már a múlt homályába vész. Nem volt ritka, hogy míg az eset kibontakozását a váci levéltárban követtem nyomon, a záró akkordokkal már a csongrádi plébániahivatalban talált levelekben szembesültem.

Munkám a 19. század végi csongrádi plébánosok és templomszolgák sajátos viszonyát illetve a helyi társadalomban betöltött szerepét elemző, történeti antropológiai jellegű esettanulmány. Mivel hasonló munka korábban nem látott napvilágot, a csongrádi helyzet általánosítása, megnyugtató elhelyezése a korabeli állapotok között most még aligha lehetséges.

4. Köszönetnyilvánítás

Munkámhoz állandó szakmai támogatást és segítséget nyújtott doktori téma-vezetőm, Prof. Barna Gábor egyetemi tanár.

Munkám VI; VIII; IX; X. fejezetei az OTKA NK 81502 *Vallás, egyén, társadalom* projekt támogatásával jöttek létre. A Sohlya Antal kántorra vonatkozó részt (VII. fejezet) a Magyar Művészeti Akadémia „fiatal művészeti ösztöndíjának” köszönhetően dolgoztam ki.

A kutatás éveit során számos önzetlen segítőt akadt, kiknek türelmét, segítségét ez úton is hálásan köszönöm. Közülük név szerint említve Laczkó István, Salamon László, Janes Zoltán plébános urakat; Tóth Roland atyát és Kovácsikné Gonda Anna kántorasszonyt (Nagyboldogasszony Plébániahivatal, Csongrád); Petrik Heroldot, Papanek Ferencet, Gyenes Lászlónét és Varga-Kohári Máriát (Váci Püspöki és Káptalani Levéltár és Könyvtár, Vác); Georgiades Ildikót és Kádasné Szabó Mártát (MNL CsML Csongrádi fióklevéltára, Csongrád); Szűcs Juditot, Ujszászi Róbertet és Fodor Pétert (Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád); Pintér Gábort (egyházttörténész) és Hajduné Földvári Katalint (néprajzkutató). A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai tanszékének munkatársai állandó biztatásukkal nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak. Családom, barátaim türelme és támogatása nélkül munkám nem jöhetett volna létre.

²³ Simonffy (kézirat) é.n; dr. Justus 1902.

II. AZ ALSÓPAPSÁG ÉS A LAIKUS ASSZISZTENCIA SZEREPÉNEK KUTATÁSA NYUGAT-EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Jelen fejezetben a teljesség igénye nélkül tekintem át a téma legfontosabb kutatóit, megközelítési módjait, sorra véve a hatást keltő, kikerülhetetlen munkákat. A szerteágazó szakirodalom rendszerezését a kiemelkedő kulcstémák középpontba állításával kíséreltem meg. A laikus templomszolgák kutatásának külföldi párhuzamairól csak esetleges, elszórt adatok állnak rendelkezésre, így e tekintetben meg kell elégednünk a hozzáférhető hazai próbálkozások áttekintésével.²⁴

Az alsópapság társadalom- és mentalitástörténeti vizsgálata Franciaországban vette kezdetét az 1960–70-es években.²⁵ Az első, vonatkozó tanulmányok vagy egyházmegyei statisztikai adatokat közöltek, vagy a hívő nép perspektívájából rekonstruálták egy-egy *vicariat* 16–18. századi történetét. A nép között élő papság leírása is az átfogó egyháztörténeti munkákon belül kapott helyet.²⁶ Mintaadó előzményként szokták emlegetni Louis Perouas három kiadást megért monográfiáját, melyben a rochelle-i egyházmegye 17–18. századi általános helyzetét írja körül.²⁷

A franciák által elkezdett utat az *Alltagsgeschichte* német kutatói, majd az olaszok és a skandinávok folytatták az 1980–90-es években. Az ekkoriban született tanulmányok többsége a trienti zsinat (1545–63) következményeit, vagyis az alsópapság és a hagyományos népi kultúra viszonyának átalakulását, a papság elitizálódásának hatásait próbálta meg tetten érni. Köztük Werner Freitag, aki kora újkori Mária zarándoklatok apropóján vizsgálta a hívek és az egyre képzetesebb plébánosok konfliktusokkal terhelt viszonyát.²⁸ Gerard Rooijackers a fonóbeli mulatságok tilalmazásának példáján mutatta be a papság és a népi kultúra „elszakadásának” folyamatát, a hivatalos (elit) és népi vallásosság közti kulturális szakadék megszületését a 16–17. századi dél-Hollandiában.²⁹ Az 1980–90-

24 Fontosnak tartom kiemelni a J. W. Sheils és Diana Wood által szerkesztett *The Ministry: Clerical and Lay* című kötetet, mely a *Studies in Church History* 26. tematikus számaként látott napvilágot 1989-ben. Az értekezések időkerete a 4. századtól a 20. század végéig kiterjed, és egészen Angliától Malajziáig találunk benne esettanulmányokat a laikus templomszolgák témájában. Az átlagosan 10–15 oldal terjedelmű írások mindegyike szűk kérdéskörre koncentrálnak, leíró jellegű vagy csak felvillant egy-egy megválaszolendő kérdést (pl. az ellenreformáció kihívásai, a laikus asszisztenciáról alkotott elképzelések változásai). Sheils–Wood eds. 1989.

25 A korabeli francia kutatások irányáról és helyzetéről szóló beszámólót olasz nyelven Carla Russo állította össze. Russo az *Annales* iskola mintaadó szerepét – e sorok írójához hasonlóan – kiemelkedő fontosságúnak tartja. V.ö. Russo 1972.

26 V.ö. Delumeau 1971.

27 Perouas 1964. Kitűnő példa még a mindennapi vallásosság és az alsópapság vizsgálatára a Karoling korból: Riché 1973. (Németül: *Die Welt der Karolinger*. Stuttgart, 1981).

28 Freitag 1991. Szélesebb látókörű, a teljes kora újkort átölelő munkái: Freitag, Werner 1998; 2002. További, alapvető megállapításokat tett a papság és a népi kultúra viszonyáról a kora újkori Németországban: Dülmen 1989.

29 Rooijackers 1989.

es években Rainer Beck elemezte társadalomtörténeti szempontból a falvakban élő lelképásztorok és a hívek átalakuló kölcsönviszonyát. Beck würzburgi kollégája, Wolfgang Brückner ellenében hangsúlyozza, hogy a falu nem passzív befogadó közeg, hisz maga is állít elvárásokat, kész hagyományrendszert papjai elé. Kritikáját lokális esettanulmányok, konfliktusok elemzése nyomán fogalmazta meg.³⁰

Angolszász területeken az *Annales iskola* mintájára formálódó történeti antropológia égisze alatt születtek az első, vonatkozó elemzések. Ezek a munkák is konfliktuselemzések, de nem az új papi eszmény és a népi kultúra viszonyának kérdését, hanem a papság rendkívüli helyzetekben tanúsított magatartását mutatják be. A Theodore Zeldin által szerkesztett *Conflicts in French Society* című kötet több szerzője 19. századi egyházellenes megmozdulásokat állít a középpontba. Külön figyelemre méltó Roger Magraw itt megjelent értekezése a falusi lelképásztorok nehézségeiről Franciaországban.³¹ A tengeren túli társadalomtörténészek közül Bernard Singer fordult érdeklődéssel a 19. századi francia alsópapság felé. Singer elsősorban a közösség vezető egyéniségei, vagyis a polgármester, a tanár és a pap nézeteltéréseinek tükrében vizsgálta az egyház helyét és szerepét a helyi társadalomban. Kiemelésre érdemes a vidéki plébánosról alkotott sztereotípiák összegzésére tett kísérlete.³² Donald A. Spaeth munkája Salisbury egyházmegye alsópapságának konfliktusait tárja fel a restaurációtól 1740-ig. A munka számos erénye mellett azért is kiemelkedő, mert a szerző az esettanulmányok nyomán határozottan rációfal a népi és hivatalos egyházi kultúrát szembeállító elméletekre.³³ Timothy Tackett a 18. század végi Franciaországból hoz példákat arra, amikor a plébános kénytelen alávetni magát néphagyomány erejének és kiszolgáltatni a helyi színezetű szakrális-mágikus igényeket.³⁴

A kezdetben főként egyházlátogatási jegyzőkönyvekre, püspöki szentszéki iratokra támaszkodó kutatások az 1980-as évek végén új, korábban nem használt források bevonásával árnyalódtak. A francia mikro- és mentalitástörténeti irányzat hatása érhető tetten Alan Macfarlane munkáján, aki egy 17. századi lelkész, Ralph Josselin naplóját dolgozta fel. A lelkész életútját, érzelmeit, világnézetét és emberi kapcsolatait bemutató mű célja a hétköznapi élet történeti szempontú megragadása volt.³⁵ Ugyan Macfarlane-t bevallottan inspirálta oxfordi tanára, Keith Thomas munkássága, Thomas alapműve a témában csak egy esztendővel később látott napvilágot.³⁶

A magyar vallási néprajz elsősorban a németországi kutatásokból merített mintát és inspirációt.³⁷ A német-orientáltságnak történeti alapokon nyugvó lét-

30 Beck 1990; 1988.

31 Zeldin (ed.) 1970. Magraw 1970.

32 Singer 1983.

33 Spaeth 2000.

34 Tackett 1977.

35 Macfarlane 1970.

36 Thomas 1971.

37 Elég csak Schwartz Elemér problémafelvető írására gondolnunk az *Ethnographia* hasábjain, melyben Joseph Weigert mockersdorfi plébános „Religiöse Volkskunde” című munkájára hivatkozva próbálta felhívni a papság figyelmét a népi kultúra vizsgálatának fontosságára. Schwartz 1928.

jogosultsága van, gondoljunk a népi vallásosság jelenségeinek nagyfokú hasonlóságára, vagy a német céhek és vallási társulatok (*Bruderschaften*) történelmi mintaadó szerepére. A nyugat-európai kutatók vonatkozó eredményei azért tanulságosak számunkra, mert a trienti zsinat hatása közel egy évszázaddal korábban érezte hatását, mint nálunk. Így igen hasonló folyamatok zajlottak le a klérus és a nép kapcsolatát, az új papkép kialakulását tekintve a 16–17. századi német, francia vagy holland területen, mint a török kiűzése utáni Magyarországon.

Az alsópapság a magyarországi vallási néprajz történetében egészen a közelmúltig nem fogalmazódott meg önálló kutatási területként. A két világháború közötti Magyarországon elsőként a református és római katolikus szerzetes-lelkipásztorok egyháztörténeti írásait, mindenek előtt a pannonhalmi iskola kutató egyéniségeit (Karsai Géza, Radó Polikárp, Csóka Lajos) érdemes kiemelnünk. A plébániatörténet-írás módszertanát kidolgozó Vanyó Tihámér tanulmányai a *Pannonhalmi Szemlében* és a Szekfű Gyula nevével fémjelzett *Regnumban*, a kor legszínvonalasabb egyháztörténeti évkönyvében jelentek meg.³⁸ Ekkorra már napvilágot láttak az első, valóban színvonalas plébániatörténeti írások. Mohl Adolf, miután az őskortól a 20. század elejéig összefoglalta Tata egyháztörténetét, külön fejezetet szentelt a helyi szokásoknak, majd függelékben közölte papi elődei, a segédlelkészek majd a kántortanítók életrajzát.³⁹ Hoss József püspöki helytartó harminc esztendővel később hasonló szempontok szerint írta meg a kaposvária plébánia történetét, kiegészítve a harangozókról, sekrestyésekről és kurátoroktól szóló fejezetekkel.⁴⁰

A magyar történészek mindeközben egyre határozottabban fordultak a politizáló papság és a papok 1848–49-es szabadságharcban betöltött szerepének kérdései felé.⁴¹ Hermann Egyed premontrei szerzetes tanár munkáját napjainkban Zakar Péter és Sarnyai Csaba Máté kutatásai teljesítik be.⁴²

A „falu és papja” problémakör Bálint Sándor munkáiban körvonalazódott elsőként.⁴³ Ő volt az, aki konkrét példákkal támasztotta alá a papság kultúráközvetítő szerepét, vizsgálta a szegedi nép papsággal, templommal és egyházzolgákkal kapcsolatos szólásait, naiv babonáit, „a papunk”-hoz való viszony évszázados beidegződéseit.⁴⁴ Bálint Sándor álláspontja szerint a jozefinizmus szellemében nevelt alsópapság túlnyomó többségben elutasítóan és érzéketlenül kezelte a nép vallásos áhítatának sajátos megnyilvánulásait.

Az 1980-as években készült kutatástörténeti összefoglalók és irányadónak szánt munkák az egyház és népi vallásosság viszonyának minél teljesebb feltárását szorgalmazták anélkül, hogy konkrétan megnevezték volna az alsópapság

38 A plébániatörténeti írások elengedhetetlen része az alsópapság tevékenységének feltárása, így Vanyó munkássága fontos tudománytörténeti előképnek tekinthető. Vanyó 1937; 1940–41.

39 Mohl 1909.

40 Hoss 1948.

41 Hermann 1932; Meszlényi 1928.

42 Zakar 1999; Sarnyai 2001; 2002. Említésre érdemes forrásközlő kiadvány a Dunántúlról: Hermann István 1998.

43 Bálint 2009/a. [1944].

44 Bálint 1938. 15. 45; 1980. 337; 1981/a. 22; 1981/b. 89; 2009/b. 165.

vizsgálatának szükségességét.⁴⁵ Ugyan Bartha Elek könyvében már külön fejezet foglalkozott a komlósikai lelkipásztorok közösségi szerepvállalásával,⁴⁶ az egyes települések alsópapságára és a laikus templomszolgákra vonatkozó adatok még mindig a plébániatörténeti írásokban kaptak helyet. Ezek a munkák jellemzően a Canonica Visitatiók adatait és az eleven szájhagyományt vették alapul. Számos példát találunk a METEM Egyháztörténeti Munkacsoportjának kiadványaiban.⁴⁷

Ami a nagyobb néprajzi összefoglalókat illeti, 1990-ben Bárh János a Magyar Néprajz VII. (Folklor) kötetében „a kultuszt irányító és szervező személyek” címszó alatt értekezett az alsópapság helyéről és szerepéről a népi kultúrában. Írásában külön kitért a plébánost segítő templomszolgákra. A Magyar Néprajz „Társadalom” kötetében Jávör Kata tekintette át a plébános és a hívek viszonyának jellemzőit.⁴⁸ Az ezredforduló előtt megjelent vallási néprajzi munkák közül kiemelkedik Székely László kötete, melyben Csík megye nevezetes katolikus lelkipásztorait vette számba megkapó érzékletességgel.⁴⁹

Az alsópapság módszeres vizsgálata Magyarországon tehát Canonica Visitatok és plébániai iratok alapján vette kezdetét. Ennek oka, hogy a papság életadataira vonatkozó dokumentumok (Acta Personalia) hiányosan maradtak fenn – ha fennmaradtak egyáltalán. Előnye, hogy az azonos forrástípusok felhasználásával a tanulmányok adatai könnyen összevethetőek. Tomisa Ilona néprajzkutató-egyháztörténész vonatkozó írásaiban egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján körvonalazta az alsópapság helyzetét a 17–18. századi Magyarországon. Az általa gondozott vizitáció-kiadások előszavaiban és egyéb munkáiban az alsópapság kutatásához nélkülözhetetlen tudnivalók (mint a történelmi körülmények felvázolása és az alapvető fogalmak) letisztázásának szándéka tükröződik. Szinte rendhagyó módon a laikus templomszolgáknak is helyet hagy.⁵⁰

A 2000-es évek második felében szociálanropológiai beállítottságú egyháztörténészek, történészek körében támadt érdeklődés az alsópapság irányában. Ez a „feleszmélés” részben a kutatói érdeklődés hiánya keltette úr egyre nyomasztóbb terhéhez, másrészt a konfesszionalizáció elméletének adaptációs kísérleteihez kötődik.

A konfesszionalizáció fogalmának atyja Wolfgang Reinhard és Heinz Schilling. Lényege, hogy elveti a korábbi évtizedekben meggyökeresedett reformáció–ellenreformáció sémát, vagyis a katolikus ellenreformációt nem védekező reakcióként, hanem reformfolyamatként értelmezi.⁵¹ A konfesszionalizáció

45 A magyarországi vallási néprajzi kutatások múltjáról, irányáról és kilátásairól hasznos összefoglalásokat találunk a következő szerzőktől: Tüskés 1986; Bárh 1987; Baumgartner 1987; Brückner 1987; Barna 1990; Tüskés – Knapp 2001.

46 Bartha 1980.

47 A munkacsoport kutatási programjáról készült összefoglalást lásd: Horváth 1993. A számos próbálkozás közül mind színvonalában, mind terjedelmében kiemelkedő Katus László áttekintése a szegvári plébánia történetéről. Katus 1994.

48 Bárh János 1990; Jávör 2000.

49 Székely 1995.

50 Tomisa 1992; 1997/a; 1997/b; 2002.

51 Az elmélet alapvetéseit Magyarországon elsőként Tusor Péter, a kritikákat Kálmán Gábor összegezte. A konfesszionalizáció elméletéről bővebben lásd: Mihalik 2012.

elméletét Fazekas István, Molnár Antal majd Mihalik Béla Vilmos kísérelte meg átültetni magyar viszonylatokba győri, váci és egri egyházmegyei kutatások apropóján.⁵²

Napjainkban a tudományos érdeklődés területe a plébániahálózat újjászervezésének időszakára, vagyis a 17–18. századra koncentrálódik. Dénesi Tamás és Fazekas István munkái alapján képet kaphatunk az észak- és nyugat-dunántúli egyházmegyéek papságának életkörülményeiről, pályaképéről, mindennapi nehézségeikről, melyekkel a soknyelvű és nemzetiségű, vegyes vallású településeken működve szembesültek.⁵³ Munkájukon felbuzdulva Gózszy Zoltán és Varga Szabolcs a pécsi egyházmegye hasonló bemutatását tűzte ki célul. Érdeklődésük középpontjában a plébániák anyagi infrastruktúrájának, személyi állományának újjászerveződése áll a török kiűzése után.⁵⁴ Mind a magyarországi, mind a nyugat-európai és amerikai kutatástörténeti előképekből egyértelműen kimutatható a 19. századi állapotok vizsgálatának hiánya.

A néprajzkutatók közül napjainkban Barna Gábor, Bárth János és Bárth Dániel kutatásai irányadóak a témában. Barna Gábor az elmúlt évtizedekben több helytörténészt és egyetemi hallgatót biztatott eredményesen az elhanyagolt területek vizsgálatára.⁵⁵ Bárth János székelyföldi kutatásai kapcsán foglalkozik a plébánosok és templomszolgák tevékenységével. Újabban Székelyvarság és Csíkszentgyörgy településekről tette közzé a 19–20. századi plébánosok és templomszolgák adatait, bemutatva a helyi népeletre gyakorolt hatásukat (pl. mezőgazdasági innovációk) és a hívek viszonyulását.⁵⁶ Gondozásában jelent meg Szakál Veronika forrásközlése a gelencei plébánosok időjárás-feljegyzéseiről.⁵⁷ Bárth Dániel 2003-ban a Cumania hasábjain elevenítette fel Szloboda Mátyás küllődi káplán hadakozását a katolikus délszláv leányok szőlőörzésének szokása ellen, melyet a segédlelkész az erkölcsi bűnök melegágyaként értékelt. A falu és a pap viszályának összetett okait Bárth széles társadalmi kontextusba ágyazva elemzi.⁵⁸ Doktori értekezésében az esküvővel, keresztelelővel és asszonyavatással összefüggésben hangsúlyozza az alsópapság kulcsfontosságú szerepét az egyházas néphagyományok alakításában.⁵⁹ 2012 tavaszán Bárth Dániel konferenciát hívott össze az ELTE Folklore tanszékén, mely az alsópapság fiatal kutatóit ültette egy asztalhoz. Az egy évvel később megjelent kötet elején a szerkesztő összegzi az európai kutatástörténeti előzményeket, elsősorban a 18. századra vonatkoztatva.⁶⁰ Témám szempontjából kiemelendő Muntagné Tabajdi Zsuzsanna írása, aki a váci egyházmegyei papság felekezeti konfliktusait elemzi a 17–18. században.⁶¹ Bednárík János tanulmánya mind időben, mind jellegében rokonságban áll

52 Fazekas 1993; Molnár Antal 2004/a; 2005; Mihalik 2012.

53 Dénesi 2006; 2009.

54 Gózszy–Varga 2009.

55 Katus 1994; Józsa 2009; Kovács 2010. (kézirat); Kocsis 2012. (kézirat)

56 Bárth János 2006.

57 Szakál 2011.

58 Bárth Dániel 2003.

59 Bárth Dániel 2005.

60 Bárth Dániel 2013.

61 Muntagné Tabajdi 2013.

jelen disszertáció bizonyos fejezeteivel; Bacsák Imre plébános karaktere számos vonásában hasonlít Hegyi Antaléhoz.⁶²

Kikerülhetetlennek tartom megemlíteni Kiss Réka 2011-ben megjelent doktori disszertációját, melynek témája az egyházfegyelmezés gyakorlata a Kükküllői Református Egyházmegyében.⁶³ Forrásai elsősorban 17–18. századi zsinati bírósági testületek protocollumai illetve egyházlátogatási jegyzőkönyvek voltak. Írásában a norma és praxis kérdéskörét, a törvényekben rögzített viselkedésminták betartatását, az egyházi elvárások és a falu erkölcsi normáinak viszonyát vizsgálja, különös hangsúllyal a fegyelmezési módok időbeli változásaira. Ugyan sem az időkeret, sem a vizsgált felekezet nem egyezik a jelen tanulmányban foglaltakkal, Kiss Réka megközelítési módja, sajátos meglátásai e sorok szerzőjére is termékenyítően hatottak.

A templomszolgák kérdése Magyarországon hiányos, egyenetlenül feltárt területnek számít. Barna Gábor a Mezey kántorcsalád vizsgálatával adott új lendületet a kántor-kutatásoknak, mely korábban csak a halotti búcsúztatókkal összefüggésben tarthatott számot a kutatók érdeklődésére. Bartha Elek és Kriza Ildikó nyomán⁶⁴ még a 2000-es években is történtek kísérletek a halotti búcsúztatók új szempontú vizsgálatára.⁶⁵ A kántorok tevékenységének egyoldalú megközelítését, nevezetesen a temetkezési szokásokban játszott szerepük túlsúlyozását Beszédes Valéria is felismerte. Beszédes kezdeményezésére a Kiss Lajos Néprajzi Társaság 1997 októberében szervezett, tematikus konferenciáján a térség kántorairól tartottak beszámolót a Bácska és Bánát kutató muzeológusai. A változó színvonalú tanulmányoknak elsősorban szimbolikus jelentősége van, a vállalkozás egyfajta kísérletnek tekinthető.⁶⁶

A kántorok összetett közösségi szerepvállalásáról elsőként tehát Barna Gábor tollából születtek valódi tudományos értékkel bíró tanulmányok. Barna Gábor vonatkozó munkáiban a Mezey kántordinasztiá énekeinek kultúrtörténeti hatását vizsgálja. Ezek az énekek azért jelentősek, mert részben megőrizték koruk élő gyakorlatát, ugyanakkor új elemekkel is bővítették a Dél-Alföld vallásos énekkultúráját.⁶⁷ A zenetudósok közül Bárdos Kornél és Dobszay László szentelt figyelmet a kántorok énekszerző tevékenységének.⁶⁸

A templomszolgák iránti tudományos érdeklődés a kántorok tematikus vizsgálatával jóformán lezártnak tekinthető. Bárh János talán az egyetlen, aki a vallási élet elemzése során részletesen kitér a laikus templomszolgák feladataira,

62 Bednárík 2013.

63 Kiss 2011.

64 A témában született korai, irányadó írások: Kriza 1993; Bartha 1995.

65 A kutatók többnyire a 20. század elején-közepén alkotó kántorok halotti énekszerző tevékenységét vizsgálják. Lásd: Adorjáni 2006; Jelen sorok írója Knapék Dezső csanyteleki kántor halotti búcsúztatóinak példáján hívta fel a figyelmet a nyomtatásban megjelenő kántori segédkönyvek hatására. Gyöngyössy 2010/a.

66 Beszédes (szerk.) 1998.

67 A témában megjelent számos értekezés közül lásd: Barna 1984; 1998/a; 2011.

68 Bárdos 1990; Dobszay 1995.

személyére, kultúraformáló és közvetítő szerepükre egy vizsgált közösségben.⁶⁹ A harangozókról, sekrestyésekről elsősorban a harangok és harangozási szokások kapcsán értekeznek a népelet kutatói, gyakran ugyanazon megállapításokat ismételve.⁷⁰ Az egyházi szerepe a plébániakutatások okán merül fel, ám csak elvétve kap a kérdés külön fejezetet a templomok pénzkezelése ürügyén.⁷¹

Gyakorlati lelkipásztorkodástani tankönyvekben találunk egyházi szerzők tollából javaslatokat arra, hogyan célszerű a plébánosnak viszonyulnia saját háza népéhez.⁷² Ezek az írások tanácsadó szándékkal születtek, ugyanakkor az életből vett példák miatt értékes forrásként szolgálnak a templomszolgák munkájának, mindennapi problémáinak megismeréséhez. Valódi különlegesség az egyetlen, sekrestyéseknek és harangozóknak szánt, gyakorlati instrukciókkal ellátott kiadvány Pogonyi Bernát plébános tollából.⁷³ Az igényeket mutatja, hogy a 1896-os állami ünnepek ürügyén megjelentetett munka első kiadásának 700 példánya egy év leforgása alatt elfogyott. A lelkipásztorkodási tankönyvekhez hasonlóan kiaknázatlan forrásnak számítanak a papok által írt önéletrészek, visszaemlékezések, pályaképek. Ezek száma igen csekély, szerzőjük gyakran ismeretlen; ugyanakkor létszerű képet festenek a 19–20. századi lelkipásztorkodó papok mindennapjairól, a templomszolgákhoz és híveikhez való viszonyáról.⁷⁴

Munkám az előképek tükrében újdonságot jelent mind a választott időkeret, mind a kutatás speciális területét tekintve. A vállalkozásomhoz legközelebb álló munkák – mint Dénesi Tamás vagy Fazekas István tanulmányai – kivétel nélkül egyházmegyei szintű, átfogó keresztmetszetek, melyek a 18. század végével lezáródnak. A témában végzett, szűk területre – konkrétan egy adott plébániaközösségre – koncentrálnak „mélymerítés” gyakorlatilag példa nélküli.

További eltérést jelent a korábbi kutatásokhoz képest, hogy az általam vizsgált időszakban a váci püspök nem végzett kánoni vizitációt, így csak az előzmények körvonalazásánál vehettem hasznát ennek az értékes forrástípusnak, mely a korábbi kutatások törzsalapját képezte. Ugyanakkor az 1890 szeptemberében készített *Visitatio Paterna* tömörsége ellenére is tanulságos keresztmetszetet nyújt a csongrádi plébániai élet működéséről.⁷⁵

Csongrád múltbéli vallási életéről az 1990-es évekig csak nagyobb, egyházmegyei szintű összefoglalók és sematizmusok nyomán kaphattunk töredékes képet.⁷⁶ A későbbiekben napvilágot látott történeti munkák közül Molnár Antal

69 Bárth János 2006. 103-115; 2012. 357-380. Dénesi Tamás disszertációjában érintőlegesen foglalkozik a kérdéssel Dénesi 2006. (kézirat) 90-94.

70 Példaként lásd. Bálint 1980; Barna 2000. Kisházi-Kovács László írásában Kreminger Antal szegedi plébános és harangozójának konfliktusa nyomán kerülnek értékes adatok felszínre a 19. századi szeged-belvárosi harangozó választásával, bérezésével, feladataival kapcsolatban. Kisházi-Kovács 2008. Református településről hoz vonatkozó példákat: Koppány 1985.

71 Gyetvai 1987. 327.

72 Dubois 1870. 360-367; Kerschbaumer 1872. 235-240; Schüch 1872. 590.

73 Pogonyi 1908.

74 N. N. 1880; Gyürky 1881; Solymosi é.n. (kézirat).

75 VPL Vis. Pat. 1890.

76 Schematismus cleri dioecesis Vaciensis in annum a Christo nato [...]; Chobot I. 1915; II. 1917; Zsilinszky 1898; Rajz 1943; Bánk (szerk.) 1970; Varga Lajos 1997; Patkóné Kéring 1997; Török-Legeza 2001.

tanulmányait érdemes kiemelni.⁷⁷ A váci egyházmegye alsópapságának, köztük 18. századi csongrádi plébánosok könyvállományának összetételéről Holl Béla emlékkönyvében tájékozódhatunk. Holl kimutatásaihoz ugyan nem készített értelmező összegzést, a tényadatok alapján releváns következtetések vonhatók le a korabeli papság műveltségéről.⁷⁸

Csongrádon a kitűnő forrásadottságok és az időnként fellángoló lelkesedés ellenére a mai napig nem készült helytörténeti monográfia. Az 1970-es években Tari László szerkesztésében olyan forrásértékű publikációk láttak napvilágot, melyekben visszaemlékezések, kéziratos feljegyzések nyomán tárul fel Csongrád és a plébánia története.⁷⁹ Váry Gellért, csongrádi születésű piarista pap visszaemlékezéseit reprint kiadásban, jegyzetekkel ellátva adták közre 1974-ben.⁸⁰ Erdélyi Péter, Gát László, Licsicsányi István, Sebestyén István helytörténészek áttekintő, ismeretterjesztő munkáikban, várostörténeti-kronológiai összeállításaikban kisebb-nagyobb hangsúllyal tárgyalják az egyházi élet működésének kérdéseit.⁸¹ Ezek az írások főként az MNL CsML Csongrádi Fiókleveletárában található történeti iratokra támaszkodnak.

Csongrád egyházi élete önálló témaként helyi, megyei és országos szintű napilapokban, folyóiratokban bukkant fel afféle érdekességként, Bodnár József, Hegyi Antal majd Szedlacsek István plébános jóvoltából.⁸² A Szegedi Hírmondóban rendszeresen jelentek meg írásos beszámolók csongrádi egyházi ünnepekről, eseményekről, leggyakrabban Szappanos János tanító tollából. Hogy Csongrád általános egyháztörténete mégsem ismeretlen a tudomány számára, az Dudás Lajos helytörténész munkásságának köszönhető. Dudás helyben hozzáférhető források (Historia Domus, plébániai iratok, helyi és megyei sajtóanyagok) alapján állította össze tanulmányait, melyek 1994-től az *Oppidum Csongrád* helytörténeti évkönyv hasábjain láttak napvilágot. Ezek az áttekintések az Árpád-kortól a 20. század közepéig tartalmazzák a csongrádi egyházszerkezettel kapcsolatos, alapvető tudnivalókat.⁸³

Ugyan Csongrádon minden időben jelentős volt a római katolikus többség, a más vallásúak egyházi élete is számot tartott a kutatói érdeklődésre. A csongrádi zsidóságról Majzik Zsanett, a reformátusokról Ekecsi Erzsébet készített szakdolgozatot, míg Bereznai Zsuzsanna az adventistákról tett közzé értekezést.⁸⁴

A csongrádi plébániákhoz, plébánosokhoz közvetlenül kapcsolódó írások száma csekély annak ellenére, hogy a templomok szertartásrendje, a piroskavárosi templom és a ferencesek története viszonylag korán került a vizsgálódások homlokterébe.⁸⁵ Hegyi Antal plébános személye Erdélyi Péter és Tanczos

77 Molnár Antal 2001; 2004/b.

78 Holl 2000.

79 Tari 1977.

80 Váry 1974.

81 Erdélyi Péter 1998; Gát 2006; Sebestyén 2002; Licsicsányi 2011.

82 Bodnár 1864; Hegyi 1894; Szedlacsek 1924.

83 Dudás 1996; 1997; 1998; 1999/a; 2000.

84 Majzik 2009. (kézirat); Ekecsi 1999. (kézirat); Bereznai 1989/b.

85 Gacsári Kiss 1983; Dudás 1999-2000.

Roland figyelmét is felkeltette. Míg Erdélyi Péter Hegyi plébános amerikai emigrációjának emlékeit tette közzé, Tánzos a nevezett plébános politikai tevékenységének tanulságait vette számba.⁸⁶ Legújabbán Kovácsik Antal tekintette át Porubszky József plébános csongrádi működésének tanulságait.⁸⁷ A céhek vállalási megnyilvánulásaiival, a plébániához kötődő vallási társulatok kérdésével e sorok írója foglalkozott.⁸⁸ Egyházzszolgákkal kapcsolatban mindösszesen egyetlen munka született: Dudás Lajos 2001-ben a kezdetektől a 20. század végéig vette sorra Csongrád kántorait.⁸⁹ A jelenlegi munka egyik célja tehát, hogy enyhítse a hiányzó csongrádi plébániatörténeti írás keltette űrt, egyben rendszerbe foglalja és kiegészítse a korábbi kutatások eredményeit, hogy helytörténeti írásként is hasznosítható legyen.

86 Erdélyi Péter 1993; Tánzos 2006.

87 Kovácsik 2010.

88 Gyöngyössy 2010/c.

89 Dudás 2001.

III. CSONGRÁD EGYHÁZ- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A 18–19. SZÁZADBAN

1. Rövid plébánia- és településtörténet

Csongrád a 18. század elején erősen falusias jellegű, lassan gyarapodó település volt. Területe még alig jelentett többet a vízzel körülölelt Belsővárosnál, szívében a meszelt falú, Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt (mai Szent Rókus) templommal. A templom 1722-ben épült fel, 18 évvel az első „török utáni” plébános, Goricsánszky László érkezése után.⁹⁰ Goricsánszky 1704–1706 között még egy apró, Szent Istvánról nevezett nádkápolnában misézett, melyet később fából készítettek el. A kápolna a következő években többször a tűz martalékává vált, így a plébános szabadtéri oltárnál volt kénytelen misézni.⁹¹ Schlick Lipót adományozott egy korábban katonai raktárként működő épületet az egyháznak, hogy templommá alakíthassák át.

A római katolikus plébános mellett ekkoriban a szegedi és kecskeméti rendház ferencesei látták el a csongrádi hívek és a filiák lakóinak (Algyó, Csány, Ellés, Felgyő, Tés, Újfalú⁹²) lelki gondozását; kiszolgáltatták a szentségeket, miséztek, prédikáltak.⁹³ A Kerekárok bejáratánál őrködő Nepomuki Szent János szobor a megkésett barokk lelkiség jelenlétéről tanúskodott. A későbbi barokk plébániatemplom helyén ekkor még temető állt, közepén a dühöngő *gugahalál* (1738–39-es pestisjárvány) emlékét hirdető Szent Rókus kápolnával.

A Tisza túlpartján, egészen Kunszentmártonig náddal tarkított, végeláthatatlan lápos-mocsaras rengeteg nyújtózkodott, a folyón hajómalmok és halászhajók sorjáztek. A határban ekkor még nyomai sem mutatkoztak a későbbi kiterjedt tanyavilágnak. A halászó, pásztorkodó, szőlő- és földműveléssel foglalkozó csongrádi jobbágyság 1709 után a nagykárolyi Károlyi grófoknak fizette a taksát, ám a közterhek folyamatos növekedése miatt több nehéz sorsú család inkább Szegedre és Temes megyébe indult új hazát keresni.⁹⁴

A 18. század második felében a település erőteljes észak-nyugati irányú terjeszkedésnek indult. A lakóházak körülfozták a régi temetőt, melynek helyén az 1762-es esztendőben Fábíán István plébános gróf Károlyi Antal földesúrral

90 Palugyay Imre átvette a korai váci egyházmegyei sematizmusok azon téves információját, mely szerint Csongrád 1673 óta plébániával rendelkező település lett volna. Palugyay 1855. 477.

91 Licsicsányi 2011. 15.

92 Patkóné Kéring 1997. 33.

93 1734-ben a kalocsai érsek határozta meg a ferencesek koldulási területeit. A kecskeméti ferencesek később, kb. a 18. század közepétől gyűjthettek Csongrádon. A páterek koldulási engedélyt vittek magukkal, melyet be kellett mutatniuk a helyi plébánosnak. Péterné Fehér 2009. 52.

94 Herceg 1980. 61; A grófi család kezdetben jelentős kedvezményeket adott a kis lélekszámú település lakóinak. 1756-ig mérsékelt adó ellenében művelhették a földet, de bérelhették a kocsmákat, mészárszékeket, a pálinkafőzés és a halászat jogát. 1722 és 1750 között viszont 300 forintról 4500-ra emelkedett az adó mértéke. Erdélyi Péter 1998. 6-7.

összefogva új templom építésébe kezdett.⁹⁵ A Károlyi család és a csongrádi hívek adakozásából két évtized alatt fejezték be a mennybe fölvetett Boldogasszony tiszteletének szentelt, klasszicizáló barokk stílusú „külsővárosi” templomot. Az időközben lebontott Szent Rókus kápolna berendezése és dedikációja a mai Szent Rókus-templomra hagyományozódott, mely 1784 után filiaként működött.

Vintze Gergely plébánossága idején (1734-1757) Csongrád főesperesi székhellyé lépett elő.⁹⁶ A Historia Domust Vincze István plébános kezdte el vezetni 1774-ben, melyben egészen 1704-ig visszanyúlva ismertette a plébániaközösség történetét.

Az 1770-es években a plébániatemplom közelében épült fel a mai városháza előde, az uradalmi gazdaság irodaháza. Nem sokkal később már sörház, mészárszék, kocsmá és két vendégfogadó (Szarvas, Fehér ló) működéséről tanúskodnak a források.⁹⁷ Kanyó András plébános összeírása szerint 1783-ban Csongrád kb. 5700 lakosa közül mindössze ezerszázan éltek a Belsővárosban (*Oppidum vetus*), a többség már ekkoriban a külsővárosi Nagyboldogasszony-templom és a Tisza által közrefogott területen építette fel otthonát.⁹⁸

A településkép a 19. század közepéig nem mutatott jelentős változást. Határai a mai Dob, Fohász, Szép, Kereszt és Zrínyi utcáig terjedtek, a temető a településen kívül esett. Herkeváros még libalegelő volt, a Nagyrétet a Tisza vize nyaldosta. 1850-ben elkészült a római katolikus felekezeti iskola 2 fiú és 1 leány osztállyal, öt esztendővel később kijelölték az első tanyai iskolákat.⁹⁹ A piactér a Nagytemplom közelében terült el, közepén az 1869-ben emelt Szentháromság szoborcsoporttal. Felgyő irányában, a város délnyugati szélén állt a híres Kaparás csárda, vele szemben az uraság serfőző háza. Ugyan a városzépítészeti bizottmány 1862-ben kísérletet tett az utcák kiegyenesítésére és a járdavonaltól beljebb eső házak előkertesítésére, az utcanevek kifüggesztése és az utcánkenti házszámozás még tervbe sem volt véve, a villanyvilágítással egyetemben.¹⁰⁰ Csak a köznépi ajkán éltek az egyes utakat, településrészeket jelölő megkülönböztetések. A közvetlen köztereken sáros időben fapallókon egyensúlyoztak a csongrádiak, a kisebb közökben libák, malacok legelésztek.¹⁰¹ Hegyi Antal plébános kezdeményezésére a Nagyboldogasszony-templom környéke mentesült először az állatok garázdálkodásától az 1880-as évek végén.

95 Dudás 1999/a. 18; Licsicsányi 2011. 18. Ekkoriban volt esedékes a napjainkban is használt temető kijelölése a várostól kellő távolságra, egy libalegelőnek használt homokdombon.

96 1835-ben a csongrádi esperesi kerületbe tartozott Abony, Jánoshida, Tápiógyörgye, Rékas, Tápiószele, Törtel, Újszász település, míg a csongrádi papokat a hódmezővásárhelyi esperes felügyelte. Patkóné Kéring 1997. 91.

97 Kruzslicz 1988. 37.

98 Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád (továbbiakban: NPI) Historia Domus, Csongrád I. kötet, Kanyó András plébános népszámlálási adatai.

99 Licsicsányi 2011. 25.

100 Dudás 2003. 97.

101 „Ha az ember a nagy utcáról belép a mellék utcába szörnyű valóságba ébredünk (sic!) akkor, ha látjuk, mint legelnek a tehének és egyéb szarvas marhák az utcán, mint turkálják a szőke és fekete süldő malacok a kövezetek mellékét. Itt egy kecske, amott egy birka szagatja élvezettel az élőfák lombjait.” Csongrádi Lap, 1898. július 10. VIII. évf. 28. szám, 3. old.

A nagygazda-polgárházakat jellemzően az 1850–60-as években kezdték el építeni, ám a csongrádi házak többsége még mindig sárból és fonott vesszőből készült, tetejét szalma vagy zsúpfedél borította. A középületek felhúzása ugyan ebben az időszakban vette kezdetét.¹⁰² 1861-ben a település rendezett tanácsú városi rangra emelkedett, ám az ezzel járó megnövekedett terheket már nem bírta el. Csongrád így 1865-től hivatalosan nagyközségnek számított, és az is maradt még fél évszázadon keresztül.¹⁰³

A folyószabályozást követően Csongrádot súlyos árvizek veszélyeztették. Az 1876-os gátszakadás után az alig pár éve elindított tanítóképző intézetet Kiskunfélegyházára helyezték. Ezek az események súlyos sebeket ejtettek a csongrádi nép öntudatán, ugyanakkor a végletekig korbácsolták a gyors felzárkózás vágyát. A század második felében sorra alakultak a vallási társulatok, polgári egyletek, jótékonyági körök. Megnyitotta kapuit a Kaszinó, mely „arra van hivatva, hogy az intelligens embereket magába egyesítse és egy olyan jogi személyt alkosson, amely a derék színmagyar alföldi városnak szellemi életét irányítsa s kezdeményező legyen minden téren, ahol kulturális tekintetekről szó lehet”.¹⁰⁴ Egymást érték a díszes bálak, a politikálási kedv megugrott, vagyis: lát-szólag épült a polgári világ. A település lélekszáma a 19. század utolsó három évtizedében 7-8000 fővel ugrott meg: 1902-ben már közel 24.000 lakost számoltak össze.¹⁰⁵

2. Felekezeti megoszlás

Csongrádot a 18. század végéig kizárólag római katolikusok lakták. Az első izraelita családok valamikor az 1790-es évek tájékán érkeztek a településre. A csongrádi zsidó hitközség 19. századi története egy dinamikusan fejlődő rétegközösség képét tárja elénk, mely mindössze száz év alatt jelentős politikai és gazdasági befolyásra tett szert a térségben. Az 1808/09. évi türelmi adó jegyzék szerint Csongrádon akkoriban 4 zsidó család élt, míg a hitközségi tagok száma az egész megyét tekintve mindösszesen 32 főt tett ki. Füzesi Péter a 19. század második évtizedében hat családot említ.¹⁰⁶ A csekély létszám nem volt akadály a Chevra Kadisa temetkezési egylet korai megalapításának (1806).¹⁰⁷

1828-ra a csongrádi lakosok száma majdnem megkétszereződött (11.319 fő). Ekkor a kimutatásokban 25 zsidó, két görögkeleti és egy evangélikus családot tüntettek fel.¹⁰⁸ Tíz évvel később a türelmi adót fizető családok száma még

102 Füzesi é.n. (kézirat). 150-151.

103 Exterda 1979. 252-253.

104 Tiszavidék, 1908. április 12. XIX. évf. 15. szám, 3. old.

105 Csongrádi Újság, 1903. október 25. I. évf. 1. szám, 1. old.

106 Füzesi 1960. (kézirat) 189.

107 Ujváry 1929. 184.

108 Barta 1980. 198.

mindig 24 volt.¹⁰⁹ Míg a szomszédos Szentesen azt is megtiltották a zsidóknak, hogy belterületen házat vásároljanak, Csongrád tucatjával fogadta azokat a családokat, akik 1848-ban a Nyitra megyei Ürményről felkerekedve kerestek új lakóhelyet maguknak. Az ily módon felszaporodott csongrádi izraelita hitközség ekkoriban rendszeresítette az anyakönyvvezetést, közgyűléseiken jegyzőkönyvet vezettek.¹¹⁰

Az első csongrádi rabbi neve 1860 táján bukkan fel a forrásokban. Ekkorra már befejezték az impozáns zsinagóga építését (1854), mely a mai Csemegi Károly utca 7. lakóház helyén állt.¹¹¹ A csongrádi zsidók többsége a 19. század végén kiskereskedelemről kereste kenyerét, ám sikeres jogtudor, újságíró, orvos, mérnök, ügyvéd és jegyző is került ki közülük.

Bár a Tisza túlsópartján fekvő Szentes lakosai már a török időkben áttértek Kálvin hitére, Csongrád környékén hosszú ideig csak hírmondóként találunk néhány „erre tévedt” helyét hitvallású családot.¹¹² A 18. század közepétől elszórt adatok vannak rá, hogy a környéken prédikáló református atyák egy-egy gyermeket megkereszteltek.¹¹³ Kanyó András plébános 1783–85-ös összeírásában viszont azt látjuk, hogy a település térségében számba vett 61 helyét hitvallású mindegyike Tésen élt.¹¹⁴ 1828-ban egyetlen evangélikus (lutheránus) család lakott a városban,¹¹⁵ számuk a század második felére 56 főre növekedett.

A reformáció kálvini ágát képviselő első családok beköltözése a városba valamikor a 19. század derekára tehető. Lendvai Lajos helyét hitvallású uradalmi ügyvéd és katolikus felesége, Draskovits Jozefa gyermekét 1849-ben a Schönvizner (Réti) János orvos és Draskovits Rozália tartotta keresztvíz alá.¹¹⁶ Az 1850-es évektől találkozunk Csajági József református nemes és a lutheránus Hering József könyvkötő nevével. A kiegyezést követő években a Csongrád belterületén élő 16.772 római katolikus mellett 517 zsidó, 56 ágostai, 9 helyén és 2 görög katolikus lelket vett számba a csongrádi plébános. A dohánykertész és juhász-pásztor népeességű uradalmi majorságban, Föll-Győ (Felgyő major) filiában az 527 katolikus mellett 27 fő helyét hitvallását találunk.¹¹⁷

Bár a nehézkes kezdeteket a 19. század folyamán nem követte látványos kiteljesedés, a Csongrádon élő protestánsok a közismert, vagyonosabb réteghez tartoztak, tisztos polgári foglalkozásokat űztek. 1895-ben a csongrádi főszołgabíró és a szołgabíró is református vallású volt, akárcsak a községi alorvos, Borsos

109 Dudás Lajos adataira hivatkozik: Majzik 2009. (kézirat)

110 Gát 2006. 152.

111 Az 1860–70-es években Nobel József, Hilbrun Jakab majd Weisz Lázár volt a csongrádi rabbinátus lelki vezetője. A század végén kiemelkedő jelentőségű Büchler Márton főrabbi alakja.

112 *Helvét hitvallású*: A reformáció kálvini ágát képviselő protestáns felekezet. Dienes 2008.74.

113 1764. május 30-án Varga Katalint frater Cyprián, 1774. február 2-án Bálint Jánost Pater Paulus, 1775. június 15-én Konkoly Annát Gonday Pál református vallású keresztelte meg. NPI Születési anyakönyvek, 1764, 1774, 1775.

114 Dudás 1999/a. 24.

115 A protestánt egyház lutheri elveket valló ágát *ágostainak* is nevezték. Dienes 2008. 120; Barta 1980. 198.

116 NPI Születési anyakönyvek, 1849. február 14.

117 NPI Historia Domus, Csongrád I. kötet, 113.

János.¹¹⁸ Borsos fia, Imre így emlékezett vissza az 1890-es évekbeli állapotokra: „A város 99 százaléka katolikus volt. Édesapám, Szomodi Antal késesmester és Bagossy József kereskedő képezték Csongrádon a református egyházat. Ők hárman felkérték Vannay Ferenc rajztanárt a református vallás oktatására, és ezért kapott szüleinktől havi 5 forintot. Mindössze ketten voltunk tanítványai: Szomodi Pista és én.”¹¹⁹ Vannay Ferenc tehetséges festő is volt, így Hegyi Antal plébános tőle rendelte meg a Nagyboldogasszony-templomban ma is látható Mária Mennybemenetele (1894) és Szent Anna (1896) oltárképeket.¹²⁰

A csongrádi protestánsok eleinte csak Szentesen hallgathattak istentiszteletet. A 19-20. század fordulóján viszont már a Központi Elemi Iskolában¹²¹ vagy a Polgári Leányiskolában¹²² mondott prédikációt Futó Zoltán és Geróc Lajos szentesi lelkész, nagyobb ünnepeken Pap Lajos körlelkész.¹²³ A csongrádi református fiókegyházat hivatalosan 1904. október 31-én alakították meg a polgári leányiskola rajztermében.¹²⁴

3. Ferencesek, jezsuita szerzetesek hatása

A kecskeméti, kisebb számban a szegedi rendházból érkező ferences atyák a csongrádi plébánosok állandó segítői, a hívek önfeláldozó pásztorai voltak. Egyszerű életvitelükkel már a török időkben elnyerték a nép rokonszenvét, és ez a kötődés a 19. század folyamán tovább erősödött.

A kecskeméti szalvatoriánus rendház főnöke¹²⁵ állandóan biztosította legalább egy kolduló barát jelenlétét Csongrádon, aki *prokurátor* minőségben¹²⁶ a tanyák között és a filiákon munkálkodott a templomtól távol élő nép lelki üdvéért: gyónatott, temetett, keresztelt, utolsó kenetet adott fel, a plébános külön kérésére misézett és prédikált. A 19. század közepétől hitoktatói minőségben is feltűnt.¹²⁷

118 Csongrádi Közlöny, 1895. november 16. II. évfolyam 51. szám, 3. old.

119 Jánosi 1983. 70.

120 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Parochiarum Csongrád. (Továbbiakban: VPL APar. Cs.) 1898. augusztus 27. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Vannay Ferenc vallomása.

121 Ma: Nagyboldogasszony Római Katolikus Általános Iskola

122 Ma: Ének–Zenei Általános Iskola

123 Csongrádi Újság, 1903. december 20. I. évf. 9. szám, 3. old.; Csongrádi Újság, 1904. október 23. II. évf. 43. szám, 2. old.

124 Csongrádi Újság, 1904. október 30. II. évf. 44. szám, 2. old.

125 *Szalvatoriánusok, obszervánsok* (Strictioris observatiae): Az olaszországból kiinduló irányzat célja a Szent Ferenc által rögzített regulához való szigorú visszatérés volt. A mozgalom a 14. században jelent meg Magyarországon. 1517-ben, a *Capitulum Generalissimum* nyomán történt meg a salvatoriánusok és marianusok (konventuálisok) kettéválása. Az obszervánsok eleinte főként az ország déli vidékein alapítottak kolostorokat. Hunyadi János kormányzó majd fia, Mátyás erőteljesen támogatta törekvéseiket. Mályusz 2007. 272; M. Kat. Lex. XII. 543.

126 *Prokurátor*: A latin procurator (helytartó) szóból. Kisebb koldulási és pásztorlási területért felelős szerzetes. M. Kat. Lex. IV. 751.

127 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Csongrádi Fióklevéltára V.B.42. Csongrád Város, 1865-1872-ig Nagyközség Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Továbbiakban: MNL CsML CsL V.B. 42.a) 1858. január 22. jk. 40. sz.

A ferences barát a csongrádiak jó szívére bízta fennmaradásának ügyét: étel-alamizsnát gyűjtött, ideiglenes szállást a tanyai népek biztosítottak számára. 1850 után már jellemzően a plébánián étkezett. Az 1860-as években a hívek misealapítványi pénzéből már kisebb ház bérlésére is futotta.¹²⁸ A 19. századból két ferences atya, az árva megyei szlovák származású Czibulka Kristóf és Darók Konstantin nevét emelhetjük ki. Czibulka Kristóf az 1830-as évektől kezdve állandó segítőtje volt a csongrádi papságnak. A szerzetes kezdetben Kovács Gergely nagygazda házában lakott, majd az 1850-es évektől házat bérelt Csongrádon. 1858-ban felkérték tanyai iskolai hitoktatónak, melyet Czibulka díjmentesen elvállalt. Czibulka „magániskolája”, ahol tanítványait többek között latin nyelvre is oktatta, az akkori csongrádi felfogás szerint a „legfelsőbb tudományos fórum” volt a településen. Nem tudott tökéletesen magyarul, így többször került mulatságos, félreértendő helyzetbe.¹²⁹

A ferences atyák hatására Csongrádon már a 18. század közepén ott találjuk a *Seraficus Szent Ferenc kordás társulatot*, mely mind anyagilag, mind irányítását tekintve független volt a csongrádi plébániától.¹³⁰ II. József feloszlató rendelete után csak a 19. század második felében alakul újjá a Harmadrend Csongrádon. Az alig pár tagot számláló jámbor egyesület 1895-ben a rózsafüzér társulattal közösen készítette el Szent Domonkos és Szent Ferenc életnagyságú szobrát.¹³¹ A ferences gyökerű rendi kultuszok közül a 18–19. század folyamán Szent Ferenc és Szent Anna, később Szent Antal tisztelete vált kiemelkedővé Csongrádon.

A ferencesek mellett a vándor jezsuita prédikátorok, később a jezsuita népmissziós körutak újították meg a csongrádi hívek lelki életét. Forrásaink arról tanúskodnak, hogy a 18. században nem mindenhol látták szívesen a világ végét hirdető prédikátorokat. 1759-ben egy Páter Péntek nevezetű szerzetest utasított ki Berinkegy Márton csongrádi plébános, aki viszont Szentesen kedvező fogadtatásra lelt. Sőt: „a csongrádiak seregestül oda mentek, és mindnyájan szemekkel látták, hogy beretvákkel vagdalta a maga hátát, és a jövendőket mind megmondotta”.¹³²

A 19. század utolsó évtizedeiben a népmissziós atyák csoportosan járták a településeket, hogy hitükben erősítsék és lelki megújulásra buzdítsák a jámbor katolikusokat. Csongrádon az 1889-es, január 30-tól február 14-ig tartó misszióról maradt fenn pontos leírás. Ekkor három jézustársasági atya (Flódung József, Mladonicki Ferenc, Hippich István) vezette a missziót, melynek során naponta három misét és szentbeszédeket tartottak. Hegyi Antal plébános beszámolója szerint az atyák hatására 12 ezer iskolás gyermek és számos felnőtt győnt meg,

128 VPL APar. Cs. 1868. december 24. Mátray Rafael levele a váci püspökhöz.

129 Váry 1974. 26–28; 201–203; MNL CsML CsL V.B. 42.a. 1858. január 22. jk. 40. sz.

130 A kecskeméti ferencesek 1756-ban alakították meg világiak számára a Harmadrendet. 1782-ben II. József feloszlata őket, és csak 90 év után szerveződtek újjá. Péterné Fehér 2009. 42. A csongrádi kongregáció és a plébános közti konfliktusról a későbbiekben értekezünk. V.ö. VPL APar. Cs. 1767. december 24. A Seraficus Szt. Ferenc kordás társulat jegyzőkönyve. Bálint Sándor azt feltételezi, hogy a csongrádi kordás társulatot is a szegedi ferencesek irányították. Bálint 1974. 117.

131 Csongrádi Közlöny, 1895. március 10. II. évf. 10. szám, 3. old.

132 Tari 1977.

„köztük igen sok úgynevezett régi gyónó, kik hosszú idő óta nem járultak a töredelem szentségéhez. Több vadházasságban élő pár is fölhasználta a kegyelem napjait és töredelmes gyónás után törvényes házasságra lépett. A három utolsó nap a beteget látogatták meg a fáradhatatlan atyák, nagy lelki haszonnal”.¹³³ A gyóntatások hajnali négytől este hétig folyamatosak voltak, a prédikációk a hallgatók neme és életkora szerint különböztek. A két hetes misszió emlékére a csongrádiak keresztet állította a főoltár mellé, melyen aranyozott betűkkel tüntették fel a jeles dátumot. A misszió költségét, az atyák ellátását és tiszteletdíját részben a helyi plébánia, részben a hívők közadakozása biztosította.

A misszió lelki hatásai a plébánost sem hagyták érintetlenül: a jezsuita atyák érkezésének híre már elegendő erőt adott Hegyi Antalnak ahhoz, hogy a váci püspöki székkal elmérgesedett viszonyát rendezve „a béke szálait újból felvegye”.¹³⁴ Később, 1905-ből szerzünk tudomást a jezsuita atyák újabb csongrádi missziójáról, mely hasonlóképpen zajlott, mint 1889-ben.

4. Lelkiség és társadalom. A csongrádi hívek a 19. század derekán

Csongrád a 18. század elejétől a nagykárolyi Károlyi grófok birtoka volt. A tagosítást követően az egykori földesúri család a plébániatemplom kegyuraként kötődött a településhez.

A csongrádi egész telkes jobbágyok számát Fényes Elek 1851-ben 400-ra becsülte.¹³⁵ Palugyay Endre a Csongrádhoz tartozó pusztákkal együtt 1271 házszámról ad tudósítást. A családfők közül 6 „urasági” (uradalmi) jobbágy, 360 telkes jobbágy, 878 keresztény vallású zsellér, 16 zsidó zsellér. A telkes jobbágyokat tekintve 22 család gazdálkodott 2 egész teleknél nagyobb területen, 1-től 2 teleknagyságig összesen 127. Legnagyobb számban tehát házatlan zselléreket és egy *sessionál*¹³⁶ kisebb területet művelő jobbágyokat találunk a 19. század közepén Csongrádon.¹³⁷

A rendiség korából megörökölt adottságok a tagosítást követően nem változtak; az 1860-as években Csongrád társadalmának zömét még mindig a 0–5 és 5–10 holdas törpe- és kisbirtokosok, illetve a föld nélküli szegények, majorsági cselédek alkották. Ahogy Váry Gellért írja: ők voltak *Csongrád népe*¹³⁸.

A csongrádi tanyai lakosság a Dél-Alföld többi mezővárosához hasonlóan a 19. század végére gyarapodott fel. Az 1770-es években még mérföldeket lehetett

133 VPL APar. Cs. Hegyi Antal beszámolója, kitépelt lapok a csongrádi Historia Domusból. 149.

134 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Pivatorum (továbbiakban: VPL APriv.) Hegyi Antal, 1889. január 4. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

135 Fényes 1851. I.225.

136 *Sessio*: jobbágytelek, jobbágyhely.

137 Palugyay 1855. 476-477.

138 Váry 1974. 86.

bejárni anélkül, hogy egy állandóan lakott tanya felbukkant volna a környéken.¹³⁹ Az 1786–89-es, II. József-féle kataszteri felmérés idején Csongrád külterületén 318 szállást találtak, ám ezeket csak nagyobb nyári földmunkák idején használták ideiglenes lakóhelyül.¹⁴⁰ A tagosítással párhuzamosan a tanyásodás is lendületet vett; a 19. század közepétől egyre több adat áll rendelkezésünkre állandóan lakott tanyákról.¹⁴¹ A századforduló környékén a csongrádi lakosok közel egyharmada külterületen élt. A tanyai iskolák felállítása 1855-ben vette kezdetét, összesen 13 iskola létesült.¹⁴² A káplánok olykor kihelyezett szentmiséket tartottak a szegényesen berendezett tantermekben, nagyobb ünnepek előtt az iskola tanítója vezette az imaórákat. Az iskolák melletti haranglábak és keresztek költségeinek fedezésére Virter Lajos plébános szervezett gyűjtést a polgármester kérésére.¹⁴³ A ritka lelkipásztori jelenlét okán kitermelődő szakrális népi önellátás vagy önszerveződés jelensége¹⁴⁴ a csongrádi forrásokban alig érhető tetten. Ugyanakkor tény, hogy a téli imádkozó esték, a Lourdes-i ájtatosság, a Szent Család-járás, a betlehemezés szokása jóval hamarabb kopott ki az anyatelepülésről, mint a tanyákról.

A halászó, földművelő és állattartó lakosság vallási életének sajátos részét képezte a különböző termény- és jószágpatrónusok tisztelete.¹⁴⁵ A 19. század második felére jóformán minden foglalkozási réteg megtalálta a maga speciális védőszentjét. A csongrádi szőlősgazdák 1856-ban Szent Urbán (Orbán) szobrot készíttettek a haleszi szőlők közé, ahol minden év május 25-én búcsúra gyűltek össze. A szőlőbeli gazdáknál szervezettebb keretekre utalnak a csongrádi juhász- és pásztorserég fennmaradt tárgyi emlékei. Egy 1881-ben készült inventárium szerint a *juhások társulata* saját templomi lobogóval rendelkezett.¹⁴⁶ Festett-faragott perselyük feltehetően 19. század eleje óta díszíti a Szent Rókus-templomot. 1820-ban közadakozásból készült a település határán kívül eső Szent Vendel homokkő szobor.

Nepomuki Szent János nem tekinthető kizárólag a halásznép rétegszentjének. Csongrádon az első Nepomuki szobor a vízzel körülvelt Belsőváros bejáratánál állt. Az készítés pontos dátumát nem ismerjük, legkorábbi említése 1783-ból származik. Minden valószínűség szerint ez volt a Csongrád első köztéri szobra. Az ábrázolt szent csongrádi kultuszáról egyetlen feljegyzés maradt fenn, mely arról tanúskodik, hogy napját (május 16.) díszes körmenettel, búcsúval ünnepelték

139 Zsilinszky 1898. 295.

140 Kruszliz 1988. 36.

141 1842. november 26-án, egy Julis nevű kisleány neve mellé a következő megjegyzés kerül a születési anyakönyvben: „Tanya alatt találtatott, kitétttven Sváb Lőrincz tanyája alatt.” NPI Születési anyakönyvek, 1842.

142 Gyovai B. 1989. 186.

143 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Csongrádi Fiókleveletára XV. 33. Iratmások XVIII–XX. sz. (Továbbiakban: MNL CsML CsL Iratmások) 1855. szeptember 5.

144 Bálint 1980. 321.

145 A szentek tiszteletéről Csongrádon bővebben lásd. Gyöngyössy 2010/b.

146 Egy 1881-ben készült inventáriumban találunk utalást a 100 forint értékű „juhász társulati zöld lobogó”-ra, mely a budapesti Kriszta és Leitner cégnél készült. V.ö. VPL APar. Cs. 1881. Edelenyi János plébános beiktatásakor készült inventárium.

meg, legendáját a csongrádi hívek énekelve elevenítették fel.¹⁴⁷ A 19. században a szentnek három szobra állt a határban: kettő a Tisza partján, egy a Belsőváros bejáratánál. A Nagyboldogasszony-templomban a 18. század végén olajképpel ellátott kőoltárt emeltek a vízben járók védőszentjének. A templom homlokzati oromfülkéjében szintén Nepomuki Szent János szobra található.

A település a 18–19. század folyamán sokat szenvedett a különböző járványoktól (pestis 1738-39, kolera 1831, 1893), árvizektől (kiemelkedően az 1866, 1876 és 1888 években), szárazságtól (1862, 1866); a jószágokat gyakran tizedelték különböző betegségek, főleg a száj- és körömfájás.¹⁴⁸ Az 1738-ban dúló pestisjárvány vagy *gugahalál* a csongrádi lakosok közel egyharmadát elpusztította. Vintze Gergely plébános utasítására a megmaradt lakosok fogadalmat tettek, hogy Szent Rókus pestistől óvó szent ünnepét mindig különös pompával fogják megtartani, ha a patrónus megmenti őket a pusztulástól. Szent Rókus tisztelete a 18–19. század folyamán töretlen maradt.¹⁴⁹

A csongrádi nagygazdák olyan egykori, nagyobb telkes jobbágyok voltak, akik az 1850-es évektől kezdve az örökváltság jelzalog alá vett földjeit bérelték. 1858-tól a bérlők ezeket a területeket felvásárolhatták, így vagyonosodásuk felgyorsult. A frissen kialakuló nagygazdarend a következő évtizedekben a település irányítását is meghatározta.¹⁵⁰ A több száz holdas csongrádi nagygazdák életmódja, mentalitása, viselete az 1850–60-as években alig különbözött a kis- és törpebirtokos parasztokétól.¹⁵¹ A legfontosabb különbség a cselédek, summások tartása és az ökrös szekér volt.

A vagyoni vagy rangbéli emelkedés az életmódváltozás nyomásával is együtt járt. Világos elképzelések éltek arról, hogy bizonyos rangon felül mit és miként kell enni, inni, felölteni, hogyan kell viselkedni. Kókai István bíróná választása után már nem „illett” szalonnát és zöldpaprikát reggeliznie, viszont hivataltársai lelkesen ajánlgatták neki a kávézás szokásának felvételét. Bíró uram lelkiismeretesen megpróbálkozott a kávéfőzéssel, ám a rántásként elkészített, kőkemény kávébab nem nyerte el tetszését.¹⁵² A „csongrádi parasztnábokként” emlegetett Bagi Józsefről tucatszámra jegyezték fel olyan anekdotákat, melyek az úri attitűd felvételének nehézségeiről árulkodnak.¹⁵³ A csongrádi nagygazdák istenfélő ember módjára jól tudták, mivel tartoznak a Teremtőnek. Bőkezű adományaik nyomán folyton szépült a templom, szaporodtak a határban a szobrok és a keresztek. Példaként említve Csányi Forgó István állattartó csongrádi

147 „Ide korábban búcsút vezettek, körmenetben vonulva énekeltek a szent tragédiáját. A csónakon felvonuló halászok koszorút dobtak a Tiszába.” Hiv. Dudás 1989. 230.

148 V.ö. Tari 1977.

149 Szent Rókus csongrádi tiszteletéről bővebben lásd: Gyöngyössi 2010/b.

150 Sebestyén 1998. 79.

151 Ahogy Bagi Józsefről feljegyezték: „Ő rajta sem viseletében, sem táplálékában semmit sem változtatott a nagy vagyona. Az egyszerű tarhonya levest csak úgy ette, mint az ő legutolsó bérese. [...] A háza sem mutatta, hogy Csongrád leggazdagabb emberének a lakása [...]” Váry 1974. 129-130.

152 Váry 1974. 96.

153 Példaként lásd. Labádi 2004. 67-68.

nagygazdát, aki 1857-ben egy Szent Vendelt ábrázoló fogadalmi képet festetett a plébániatemplom számára.¹⁵⁴

Csongrádon Mária Terézia országjárása idején szilárdult meg egy szűk, ám annál öntudatosabb iparos-kézműves réteg.¹⁵⁵ 1850-ben Palugyay Endre 66 szűcsöt, 61 takácsot, 59 ácsot, molnárt és kőművest, 44 csizmadiát, 35 szabót, 27 kovácsot és kerégyártót, 24 lakatost, asztalost és bodnárt vett lajstromba, akik 7 céhen belül munkálkodtak.¹⁵⁶ Bár működésük példátlanul gazdag vallási motívumokban, a céhek elsősorban szakmai érdekvédelmi szervezetek voltak, melyek a kor általános gyakorlatának megfelelően szoros kapcsolatban álltak a helyi plébániával és a plébánossal. A céh patronusának képével ellátott zászlókat csak a céhtagok temetésén és nagyobb körmeneteken használták.¹⁵⁷ Ezek egészen a 19. század végéig a Nagyboldogasszony-templom első és hátsó traktusában ékeskedtek.¹⁵⁸ A csongrádi céhek vallásgyakorlásáról a megyei és országos sajtó elszórt tudósításaiból alkothatunk képet. A Katholikus Néplap 1862. márciusi számából kiderül, hogy a farsang utolsó három napján tartott szentségimádáson a céhek felváltva jelentek meg.¹⁵⁹ Három évvel később a Szegedi Híradó tudósít a bodnár céh zászlószentelési ünnepélyéről, melynek alkalmával a céhtagok örömenével keresték fel szeretett plébánosukat.¹⁶⁰

A csongrádi zsidó kereskedők a 19. század második felében jóformán egyedülként uralták a fűszer- és kelmepiacot, a konkurens magyar üzletek rövid működés után szinte kivétel nélkül bezárni kényszerültek. 1850-ben Csongrádon 14 kereskedőről van tudomásunk, ám felekezeti hovatartozásukról forrásunk hallgat.¹⁶¹ A csongrádi zsidók többsége látványosan törekedett arra, hogy életmódja, mentalitása közelítsen a magyarokéhoz. Sváb Jakab, egykori gyűrűkereskedőből lett milliomos gyermekeit magyaros csengésű nevekre kereszteltette, lányát – aki később meg is keresztelkedett – katolikus fiúhoz adta feleségül.¹⁶² A katolikus szokásokat tiszteletben tartották, sajátos módon meg is ülték. Erről a törekvésről tanúskodik egy 1862-ből fennmaradt újsághír, mely a nagyszombati föltámadási körmenetről számol be: „Harminc zászlót, tíz keresztet, a Szent Szűz szobrát, s a koronátársulat jelvényét vitték a körmeneteken. Tarackok durrogtak, a templom körüli köz és magánházakat, még az izraelitákét is kivilágították.”¹⁶³

A nagygazdák, kis- és törpebirtokos földművelők, idénymunkások, majorsági cselédek életmódjától, mentalitásától egyre határozottabban különültek el az ún.

154 Szent Vendel jószágpatronus csongrádi tiszteletéről bővebben lásd: Gyöngyössy 2011/a; 2011/b.

155 A csongrádi céhek történeti áttekintését részleteiben lásd: Gyöngyössy 2010/c.

156 Palugyay 1855. 476–477.

157 Bizonyos, hogy a céhes temetések minden időben nagy pompával zajlottak Csongrádon. Mátyus János plébános ellen a 19. század elején merült fel a vád, miszerint egyedül a céhtagok díszes temetését volt hajlandó személyesen végezni, és csak céhes miséket celebrált. VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. Csongrád város bírójának levele a váci püspökhöz.

158 A csongrádi céhzászlókról részletesen lásd: Gyöngyössy 2013/a.

159 Dudás 1998. 105.

160 Dudás 1998. 105.

161 Palugyay 1955. 476–477.

162 Váry 1974. 133.

163 Idők Tanúja, 1862. április 23. Hivatkozik rá: Dudás 1999/a. 105.

tisztos osztálybeliek. A községi előljárók száma a század derekán alig 20 főt tett ki.¹⁶⁴ A Bach korszak hivatalnokai – egyetlen *Beamter* kivételével – mind magyarok voltak. Mivel a kérdéses adóügyi hivatalnok egy szót sem tudott magyarul, nem is érintkezett senkivel, így a nép csak Nemszólók Marciként emlegette.¹⁶⁵ A csongrádi *kaputosok*¹⁶⁶ a szomszédos Kiskunfélegyházával ellentétben nem éltek kiemelkedő jómódban. Kádár Henrik jegyzőnek, későbbi rangos megyei tisztviselőnek volt egy háza, némi földje, szőlője és a fizetése.¹⁶⁷ 1850–1861 között a tisztviselők hétköznapi viselete a keménykalap, pantallós nadrág és a frakk volt, ünnepnapokon viszont zsinóros díszruhát vettek fel.¹⁶⁸

A csongrádi tanult értelmiségi réteg, korabeli szóhasználatban *intelligenzia* aránya még az 1850-es években is igen csekély volt. 1828-ban Csongrád 11.319 lakosából 6 volt értelmiségi. Foglalkozásukat forrásunk nem jelöli.¹⁶⁹ Váry Gellért leírása szerint a környező nagyobb településekkel ellentétben a csongrádi tanult értelmiségiek egytől egyig idegen származású beköltözők voltak. „Ennek tán az egyik oka, hogy a törzsökös csongorádi embereknek a csongorádi mondás szerint nem igen volt kedvük sohasem tizenkét iskolát kitanulni.”¹⁷⁰ Sokatmondó adat, hogy a mindössze öt esztendeig működő csongrádi tanítóképző intézet 74 növendékéből mindössze 7 tanuló volt helybéli születésű.¹⁷¹

Hogy milyen elképzelése volt egy tanítónőnek a képzettségéhez méltó, tisztos életmódról, arról világos képet kaphatunk Pehm Mária 1867-es keletkezésű leveléből. A tanítónő majdnem két esztendőn keresztül nem kapott fizetést, így fokozatosan feladni kényszerült kényelmes életét. Mint írja, cselédjét télvíz idején elküldte, húslevest már régóta nem evett, ruházata elrongyolódott és kalap, kesztyű nélkül, kendővel bekötött fejfel kénytelen járni, „mint bár mely szegény sorsú mesteremberné”.¹⁷² Hogy fenn bírja tartani magát, külön kézimunka órákat tartott az úri- és a parasztleánykáknak.

Ami a csongrádi elemi iskolai képzést illeti, 1850-ben az egyetlen római katolikus iskolában, 4 tanító felügyelete alatt működött fiúk számára kettő, leányoknak egy osztály. A fiú osztályokba ekkoriban 366 fő, a leányokéba 273 fő járt.¹⁷³ A módosabb szülők szívesebben küldték magántanítóhoz gyermekeiket, mintsem a zsúfolt iskolában, a parasztgyerekek közé kelljen szorulniuk. „Mint hogy talán magam voltam száznál is több mezítlásos és gatyás gyerek közt kaputos és pantallós, a jövő évre édesapám egy magán tanuló helyre adott, ahová már

164 Az 1850-es években a következő hivatalok léteztek Csongrádon: polgármester, főjegyző, aljegyző, kapitány, 5 tanácsnok, ügyész, pénztárnok, mérnök, számvevő, orvos, katonai biztos, írnok, városi gazda és gyakornok.

165 Váry 1974. 126.

166 *Kaput*: Eredetileg katonaköpeny, a 19. században már hosszú, kabát-szerű férfiviselet. Kaputosoknak az efféle polgáriasis viseletű értelmiségieket, hivatalnokokat neveztek.

167 Váry 1974. 126.

168 Váry 1974. 53.

169 Barta 1980. 198.

170 Váry 1974. 136.

171 Gát 1982. 174.

172 VPL APar. Cs. 1867. június 15. Pehm Mária tanítónő levele a váci püspökhöz.

173 Palugyay 1855. 477.

Léni néném úgy is járt.”¹⁷⁴ – emlékezett vissza Meister patikus fia, Váry Gellért az 1840-es évek végére. 1850-ben a helyi értelmiségiek és nagygazdák egy része úgy vélte, nem árt, ha gyermekeik németül is megtanulnak. Bene Lajos egykori szolgabíró két német nevelőt hozatott Csongrádra, akik szorgosan oktatták a jobbmódú gyerekeket. Ez az állapot azonban csak egy esztendeig tartott, a nevelők ismeretlen okból visszamentek Pestre. Aki a helyben elérhető „legmagasabb tudományos fórumon” akarta gyermeke elméjét palléroztatni, az Czibulka Kristóf ferences atyához küldte latint tanulni.¹⁷⁵ Csongrádon a fiúk részére 1873-tól, leányoknak 1899 után vált lehetővé a polgári iskolai képzés.

A csongrádiak „valódi” nemesnek csupán az egykori földesúri-kegyúri család tagjait ismerték, akik még lakóépülettel sem rendelkeztek a településen, látogatásuk pedig valódi szenzációnak számított. Az anyakönyvekben feltüntetett nobilitások társadalmi súlya a településen nem értékelhető. Fekete János nemes 1846-ban íródott végrendelete közepes jómódban élő családról tesz tanúbizonyságot; halála után elosztásra került egy határbéli telek, szántóföld, egy városi ház, szőlőföld és egy ló kocsival.¹⁷⁶

Ami a 19. század közepén egységesen fogta össze a csongrádi szegényeket és gazdagokat, művelteket és írástudatlanokat az az érzelmes, elkötelezett vallásgyakorlás volt, mely nem volt mentes a szélsőségektől sem. Váry Gellért ironikusan emlékezett meg a Bach korszak csongrádi bírójának, Kókai Istvánnak különös vallási szokásairól, aki Nagybajton még a haját is zsír helyett vajjal kenegette.¹⁷⁷ A Csongrádi Lap elevenítette fel azokat az időket, amikor a csongrádiak egész Nagyhéten kalap és kendő nélkül jártak, a nagyboldogasszonyi búcsút pedig nagyságrendekkel többen látogatták.¹⁷⁸

174 Váry 1974. 198-199.

175 Váry 1974. 201.

176 MNL CsML CsL Cs. V.B. 42.e.

177 Váry 1974. 95.

178 Csongrádi Lap, 1897. május 9. VII. évf. 18. szám, 3. old.

ALSÓPAPSÁG

IV. CSONGRÁD PLÉBÁNOSAI A 18–19. SZÁZADBAN

1. A plébánosok jogai, „kötelmei” és járandóságai az életrajzok tükrében

A török időkben a Duna–Tisza köze a „Három város” (Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös) kivételével jóformán elnéptelenedett, a lakosok többsége Luther és Kálvin vallását követte. A megmaradt katolikus szórványokat a kecskeméti, szécsényi, gyöngyösi és a szegedi ferencesek látogatták.¹⁷⁹ Ugyan a bécsi Pázmáneum, a római Collegium Germanico–Hungaricum valamint a nagyszombati Stephaneum is képezett néhány kispapot a váci egyházmegye számára, a lelkipásztorkodó alsópapság siralmas körülményei és a javadalmazás esetlegessége miatt számuk döbbenetesen alacsony volt.¹⁸⁰ Tarnóczy Mátyás püspök (1650–1655) sajnálattal írta Lippay György hercegprímásnak, hogy képtelen kispapokat küldeni a nagyszombati szeminárium részére, az egész egyházmegyében pedig mindösszesen öt lelkipásztort találni. Az 1675-ben tartott garamszentbenedeki egyházmegyei gyűlésen még mindig csupán kilenc pap és ugyanennyi licenciátus jelent meg. A papok közül ketten, az *ordo* nélküli *szárazpapok*¹⁸¹ közül tizenhatan maradtak távol.¹⁸² Erre a kihívásra a Felvidékre száműzött váci püspökök nem tudtak méltó feleletet adni. Pongrácz György (1669–1676), Dvornikovits Mihály (1689–1705) és Kollonits Zsigmond (1708–1716) már tett lépéseket a papnevelés fellendítéséért, de csak a 18. század püspökei, jelesen Althann Frigyes, Althann Károly és Migazzy Kristóf intézkedései hoztak tényleges változást.¹⁸³

Csongrádot a török sereg kegyetlenkedésekkel kísért kivonulása (1686) hosszú időre visszavetette a fejlődésben. A menekülő lakosság a Tisza túlsópartján lévő

179 Patkóné Kéring 1997.12.

180 Pongrácz György váci püspök eképpen jellemezte a lelkipásztorok helyzetét 17. században: „Helyzetük nem irigylésre méltó [...] ha még a papok létszáma meg is engedné, hogy a licenciátusok helyét betöltsék, a legtöbb helységbe a törökök, az eretnekek, főképp az elégtelen anyagi dotáció miatt – nem menne felszentelt pap plébánosnak.” Juhász 1921. 87. Az első váci egyházmegyei növendék 1668-ban kezdte tanulmányait a római német–magyar intézetben, de az egész 18. század folyamán mindössze két növendéket neveltek a váci egyházmegye szolgálatára. Nagyszombatban a 17. századi váci püspökök több ezer forintos alapítványokat tettek a kispapok képzésére. Mihályfi 1896. 233–234.

181 *Licenciátus* (félpap, szárazpap): Licenciával, vagyis egyházi tevékenységre jogosító engedéllyel rendelkező világi személy. Az 1689. évi baranyai megyegyűlés összefoglalása szerint feladata a keresztelés, esketés, az utolsó kenet szentségének kiszolgáltatása, temetés, prédikációk és könyörgések tartása, lelki oktatás és a körmenetek rendezése volt. A 18. században a paphiány megszűnésekor e fontos intézmény elvesztette jelentőségét, a vallásos néphagyomány azonban a mai napig megőrizte egyes elemeit a *szentemberek*, *szentasszonyok* személyében. A témáról bővebben lásd: Juhász 1921.

182 Török–Legeza 2001. 30. Ezen a gyűlésen végül nem jelent meg a csongrádi Horváth Mihály, pedig az „Informatio” név szerint is megemlékezik róla és a többi licenciátusról. Mezősi 1939. 17.

183 Bánk (szerk.) 1970; Chobot I. 1915; Forró 2000; Mezősi 1939.

nádas-mocsaras lápon keresett menedéket, onnan nézték végig, ahogy a település és vele minden vagyonuk a földdel válik egyenlővé. Ekkor tűnt el Böld falu is a térképről; lakosságát a török legyilkolta vagy elhurcolta.¹⁸⁴ A „lábadozás” évei lassan teltek.

Dvornikovits Mihály váci püspök 1700-ban visszaállította a székesegyházi káptalant és intézkedett arról is, hogy az Alföld megmaradt, nagyobb településeire kerüljön egy felszentelt plébános. Így Csongrád harminc esztendővel a török gyászos emlékü kivonulása után végre saját lelkipásztort kapott, aki 1704-ben érkezett a településre Goricsánszky László személyében.

A településnek nem volt temploma, így Goricsánszky egy aprócska, Szent Istvánról nevezett nádkápolnában misézett a Tisza partján. A kápolna helyére 1706-ban kőoszlopokkal megerősített, deszka-oldalú zsindeletetős építményt emeltek, melyet ahányszor újjáépítettek, annyiszor vált a tűz martalékává.¹⁸⁵ Goricsánszky plébánosról sem végzettségére, sem javadalmazására vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. Nincs ez másként a többi, 18. századi csongrádi plébánossal sem, kiknek életére, önfeláldozó munkásságának részleteire – az elveszett korai Canonica Visitatiók és hiányzó, vagy erősen hiányos Acta Personaliak miatt – homályt borítottak az évszázadok.

1712-ben már Decsi Mihály szolgált a településen, aki Hatvanból került Csongrádra, és mindössze pár hónapos otlét után elhalálozott. Helyére még ugyanebben az évben Szentmiklósi Gábor Ferenc érkezett. A plébániatörténet mindössze annyit jegyez fel működéséről, hogy „megelégedett avval a fizetéssel, melyet előde élvezett”.¹⁸⁶ Szentmiklósi hét éves csongrádi tartózkodás után Tóalmásra majd Turára került.¹⁸⁷ Az állandó templom kérdése csak a negyedik plébános, Szegedi Mátyás idejében oldódott meg, aki 1719-től 1729-ig pasztorálta a csongrádi híveket. Az ő idejében épült fel a már említett, katonai raktárból átalakított Nagyboldogasszony (mai Szent Rókus) templom. Berkes András váci prépost 1726-ban végezte az első hivatalos egyházlátogatást Csongrádon.¹⁸⁸ Szegediről tudjuk, hogy elődéhez hasonlóan még életében elkerült Csongrádról, és Vácszentlászlón folytatta hivatását.¹⁸⁹

Ábrahám Pál (1729–1734) öt év csongrádi plébánosság után ugyancsak Vácszentlászlóra került, ahol 1740-ben elhalálozott.¹⁹⁰ A Csongrádi Közlönyben közzétett plébániatörténetben igen szűkszavúan „valami Ábrahám nevű pap”-ként szerepel, csongrádi működését 1732-ben lezártak tekintik.¹⁹¹

Ugyan az első csongrádi plébánosokról alig maradt fenn adat, a 18. század közepétől forrásaink egyértelművé teszik, hogy csupa kitűnő kvalitású, jól képzett vezető került a csongrádi plébánia élére.

184 Erdélyi Péter 1998.

185 Chobot I. 1915. 24; Dudás 1999/a. 9.

186 Csongrádi Közlöny, 1894. október 7. I. évf. 30. szám, 3. old.

187 Chobot II. 1917. 928.

188 Csongrádi Közlöny, 1894. október 7. I. évf. 30. szám, 3. old.

189 Chobot II. 1917. 926.

190 Chobot II. 1917. 673.

191 Csongrádi Közlöny, 1894. október 7. I. évf. 30. szám, 3. old.

A csongrádi főesperesi kerület megszervezésére és a második egyházlátogatásra Althann M. Károly váci püspök kezdeményezésére, Vintze Gergely plébános idejében került sor.¹⁹² Vintze közvetlenül pappá szentelése után került Csongrádra került, itt is halt meg 1757-ben. Az 1738-as pestisjárvány idején Szent Rókus pártfogásába ajánlotta a csongrádiakat, a betegeket ő maga gondozta.¹⁹³ Határozott kormányzásának, példamutató egyéniségének köszönhetően főesperessé léptették elő. Javadalmainak listáját Némethy György főesperes utasítására írták össze 1754-ben. Eszerint a csongrádi plébánosnak a 18. század közepén szántóföldet, 18 Frt értékű fát és 1000 kéve fűteni való nádat biztosított a település. Emellett járt neki búza fejében évi 125 forint, 16 icce¹⁹⁴ vaj, 1 mázsa hús ára, 20 font faggyú, 2 mázsa só, 2 hizott disznó, 100 fej káposzta vagy ezek ára. Továbbá a disznóvágások után évi 8,21 forint, az ünnepi hús (nyelv) értékesítéséből 1 forint, tizenhatodból¹⁹⁵ 27 forint. A hívóktól fejenként évi 50 dénárt, keresztelésért egy kenyeret, tyúkot és 13 dénárt, gyermekágyas anya avatásáért 7,1 Frt-ot, temetésért 15 Frt-ot, *koledáért* (házszentelés) 6 Frt-ot szedhetett stóla-ként¹⁹⁶ a plébános. Állandó bevételei összesen évi 399,50 forintot tettek ki.¹⁹⁷

Vintze plébános halála után a váci születésű Berinkey Márton került Esterházy Károly püspök jóvoltából, mintegy jutalomként a csongrádi plébánia élére.¹⁹⁸ Berinkey előbb nőtincsi majd alsónémedii plébános volt. Ő tiltotta ki 1759-ben Csongrádról Páter Péntek jezsuita atyát, aki a közelgő világvégét szándékozott önostorozással demonstrálni a látványosságra fogékony nép előtt.¹⁹⁹ Ekkoriban a település már túllépte az ősi Belsőváros határait, a lakosság örvendetesen gyarapodott, és a Nagyboldogasszonynak szentelt kis templom már szűkössé bizonyult. Minden bizonnyal Berinkey idejében indultak el az egyeztetések gróf Károlyi Antal földesúr és kegyúrral egy új templom építése ügyében, ám a gyakorlati megvalósítás már a hivatali utódra maradt. Berinkey főesperest a mai Szent Rókus-templomban, a szentélyhez közel helyezték végső nyugalomra 1762. február 26-án.²⁰⁰

192 Dudás 1999/a. 15. *Főesperesség*: Az egyházmegye főesperes felügyelete alatt lévő, több esperességből (2–5) álló része.

193 Tari 1977. 11. „A Historia Domus szerint igen dicséretesen működött és kiváló egyéniség volt”. Csongrádi Közlöny, 1894. október 7. I. évf. 30. szám, 3. old.

194 *Icce* (két messzely): 0,8484 liter

195 *Tizenhatod*: Az alsópapság (plébániák) a püspöktől eleinte megkapta a beszedett decima egynegyedét (*quarta*), majd ezt a hányadot később egytizenhatodra (*sedecima*) mérsékeltek. M. Kat. Lex. XII. 2009. 345.

196 *Stóla*: Jelentheti egyrészt a papság liturgikus viseletének részét, ám ebben a kontextusban temetés, esketés és keresztelés után a hívek által biztosított anyagi juttatásról van szó. Stólát a plébános, a kántor és a harangozó kaphatott. Mértékét az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben és a laikus templomszolgák fogadószereződésében rögzítették. Hagyományosan a fizetést biztosító képviselőtestülettel egyeztető megyéspüspök hagyta jóvá. A Katolikus Lexikon és Magyar Katolikus Lexikon kizárólag a plébánosra vonatkoztatva tárgyalja a stóla kérdését. M. Kat. Lex. XII. 2007. 362; Kat. Lex. IV. 1933. 450.

197 Dudás 1999/a. 16. Forrása: MNL Szentesi Levéltár Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 1753. dec. 4.

198 Tari 1977. 11.

199 Tari 1977. 12.

200 Chobot II. 1917. 696.

Fábián István László a nagyszombati általános szemináriumból kikerülve előbb szegvári majd cibakházi plébános lett, innen helyezték Csongrádra 1762 elején. Nevéhez fűződik Nagyboldogasszony-templom alapkövének letétele.²⁰¹ Fábián atya rövid, mindössze hat esztendei csongrádi plébánossága idejét – a templomépítés gyakorlati gondjai mellett – a Seraficus Szent Ferenc kordás társulat elöljáróival kialakult konfliktus keserítette meg. A nézeteltérés a plébániára vitetett egyesületi láda okán alakult ki.²⁰² Az ügy részleteivel Muntagné Tabajdi Zsuzsanna is foglalkozott tanulmányában.²⁰³ Fábián plébános 1768-ban Romhányra majd Vácra került, utóbbi helyen székesegyházi kanonok és szemináriumi rektorhelyettes lett.²⁰⁴ 1768-ban a csongrádi születésű Vintze István került a csongrádi plébániaközösség élére.

Vintze a római Collegium Germanicumban végezte tanulmányait. Széles látókörű, magas végzettségű pap volt. Csongrádra kerülése után egy évvel készült el a Nagyboldogasszony-templom, melynek Szent Anna oltáránál ő mondta az első szentmisét 1789-ben. Mivel a templommal párhuzamosan új plébániaépület is készült, a plébános immáron kiköltözhetett a 18. század eleje óta paplakként funkcionáló, mai Szent Rókus tér 4. szám alatt álló házból. Migazzi Kristóf püspök olyannyira becsülte jeles papját, hogy 1774-ban kihelyezett papi gyűlést tartott Csongrádon. Vintze Istvánt 40 esztendőskorában, Csongrádon érte a halál.²⁰⁵

Vintze plébánost 1778-ban Tóth Tamás követte. Tóth atya volt az első olyan csongrádi plébános, aki korábban káplánként is szolgált a településen. Az ő idejében jelentősen szépült, gyarapodott az új templom berendezése: mutációs orgonát, katedrát, márvány alapzatú keresztelőkutat, monstanciát és ezüst kelyheket szerzett. Miután Tóth Tamás a szomszédos Kiskunfélegyházára került, egyre erősödtek a panaszhangok, miszerint a fiatal plébános elméjében megháborodott: egy szentmise alatt kétszer mutatja fel a szentostyát, a szentelő szertartások során elemi hibákat vét. 1793-ban a váci, majd az egri irgalmasrendi kórházba szállították.²⁰⁶ 1781-ben már Kanyó András a csongrádi hívek lelki atyja.

Kanyó András személyében ismét egy szép emléké, nagy formátumú pap került a településre. A tápiószelei születésű Kanyó csongrádi plébánosként érte el hivatása csúcsát: 1792 után kerületi főesperes és váci címzetes kanonok, majd megyei táblabíró lett. Halála előtt pár évvel a király székesegyházi kanonokká nevezte ki.²⁰⁷ Kanyó nevéhez kötődik az első népszámlálás Csongrádon, melynek eredményeit a *Historia Domus* első kötetébe jegyezte le. Ebben az 1783–85 között készült felmérésben nem csak a település és a filiák felekezeti eloszlásáról,

201 Chobot II. 1917. 739.

202 A konfliktusról később még értekezünk. V.ö. VPL APar. Cs. Seraficus Szent Ferenc társulat jegyzőkönyve 1767.

203 Muntagné Tabajdi 2013. 145-146.

204 Chobot II. 1917. 739.

205 Chobot II. 1917. 965.

206 Chobot II. 1917. 949; Tari 1977. 12; VPL APriv. Tóth Tamás, 1792. szept. 22. A kiskunfélegyházi tanács levele a váci püspökhöz.

207 Chobot II. 1917. 790.

a lakosok foglalkozásáról alkothatunk képet, de a plébánia lakói is név szerint említésre kerülnek. Eszerint a csongrádi plébánián élt egy káplán, a plébános két unokahúga (16 és 9 évesek), egy szakácsnő és két szolgáló leány (48, 17 és 16 évesek), egy szolgáló leány (13 éves), egy 10 esztendő örökbe fogadott leányka és egy 20 esztendő kocsis legény.²⁰⁸ Az összeírás szerint a filiákkal együtt Csongrád lakossága 1785-ben 6915 fő volt, ebből 61 fő református, kik Tésen éltek.²⁰⁹ Kanyó András példamutató buzgalommal szépítette, gyarapította a templomot. Az új harangra gyűjtés alkalmával mondott lelkesítő beszédét a *Historia Domus*ba is bejegyezte.²¹⁰ Kanyót sajátos körülmények között érte a halál: „A nagytemplomnál levő nagy kú köröszöt fölszentelte július 11-én 1802-ben. Másnap föl is ment Vácra de útjában meghalt, és Nagy Abonyban fekszik halva [...]. Meghalt 1802-ben, de nincs meghalva, mert él a tudománytul és buzgóságtul és a kegyességtül és példáktul.”²¹¹ Kanyó Andrást, a művelt, tudós papot sokáig siratta a csongrádi nép. Ő vált állandó hivatkozási alappá akkor, amikor hivatali utódával, Mátyus Jánossal szemben panaszok merültek fel.

A domonyi születésű Mátyus János a szomszédos Cséparól került Csongrádra, mégpedig többszöri protezsálás után, „nagyságos Stösszel József a jászok és kunok fő kapitányának, nem különben Melzek János akkori főnótáriusnak barátságos kérésire, Gróf Károlyi József által”.²¹² Fogadószerződése szerint a csongrádi plébánosnak és *successorainak*²¹³ negyedévente készpénzben lefizetendő 1200 Ft, 1000 kéve nád, 18 öl fa járt. Mindezért cserébe nem szedhetett külön stóladíjat a hívektől. Ebbe nem tartozott bele a temetés, *libera*²¹⁴, *impositio*²¹⁵, a *pluviálés szolgálattétel*²¹⁶, prédikációs mise és az esketés. A lakosok erőteljes fogyása vagy megszaporodása esetén a tanácsbeliek nyitottságukat fejezték ki a feltételek

208 NPI *Historia Domus* I. kötet, Csongrád, 180–321. A plébániai személyzet neve a későbbiekben csak elvéve maradt fenn forrásainkban. Ami bizonyos, hogy 1896-ban Forgó István volt a „parochiai kocsis”. Csongrádi Lap, 1896. március 8. VI. évf. 10. szám, 3. old.

209 Dudás 1999/a. 24.

210 NPI *Historia Domus* I. kötet, Csongrád,

211 Tari 1977. 13.

212 Tari 1977. 13.

213 *Successor* (lat.): utód, jogutód.

214 *Libera* (lat.): „megszabadulni”. Korábbi századokban a holttest tényleges vagy jelképes (ld. tumba) jelenlétében végzett templomi gyászmise záró szertartása, mely egyben a temetés kezdete volt. A szertartás nevét az ilyenkor szokásos *Libera me, Domine, de morte aeterna* (Szabadíts meg, Uram, az örök haláltól) kezdetű énekből veszi. Sohlya Antal kántor fennmaradt tanítóképezdei jegyzeteiben a következő magyarázatot találjuk: „Így nevezendő azon szomorú szt. szertartás, mely a gyászmise végén a szentélyben fölállított ravatal – *castrum doloris* – mellett végeztetik”. Sohlya 1857. (kézirat) 190; Kat. Lex. III. 1932. 195; M. Kat. Lex. VII. 2002. 844.

215 *Impositio / Ritus impositionis ad thumbam* (lat.): koporsóba tétel. A temetés előtti nap délutánján esedékes rövid szertartás, melynek lényege, hogy a holttestet a pap és a kántor érkezése előtt – vagy távozásuk után – a gyászos háznál koporsóba helyezik. A pap szenteltvízzel meghinti a testet és a koporsót, míg a kántor a *Circumdederunt me* (Körülvettek engem a halál kínjai) kezdetű éneket énekl. A nem kötelező szertartásnak több változata is élt a 19. században. Csongrádról annyit tudunk meg Sohlya Antal kántor jegyzetei nyomán, hogy a szegényebbek csak ritkán vették igénybe a kántor vagy pap jelenlétét. Sohlya 1857. (kézirat) 39; Gyöngyössi 2010/d. 62.

216 *Pluviálé* (lat.): pluvia, vagyis „eső” szóból származik. Elöl nyitott liturgikus ruha, palást, melyet a 18–19. században díszes csattal fogtak össze. Ha a pap a temetésen ilyen fekete színű, gazdagon hímzett pluviálét viselt, a stólaris díjak is magasabbak voltak. M. Kat. Lex. X. 1018.

változtatására. A szerződést 1804. július 17-én írta alá Mátyus János, a főbíró és a csongrádi tanácsbeliek.

A csongrádi hívek és Mátyus János kapcsolatát állandó konfliktusok terheltek. Sorra születtek a fájdalmas panaszlevelek, melyek a plébános „paphoz nem illő” magatartásáról számoltak be. Vádolták többek között pénzhésséggel, a szegények iránti könyörület hiányával, a misékről való késéssel, *ünnepek feltörésével*²¹⁷. A hívek kétségbeesetten fakadtak ki a váci püspöknek: „annyira van már a nép között a dolog, hogy ha [Mátyus János] még tovább is közöttünk marad, mind Lutheránusokká válunk”.²¹⁸ Nádasdy Ferenc püspök 1825-ben felfüggesztette, két esztendővel később lemondatta Mátyust a csongrádi plébánia éléről, aki szülőhelyére, Domonyba vonult vissza.²¹⁹

Mátyus távozása után a csongrádi hívek maguk kerestek papot maguknak: ki is választották az akkor Kiskundorozsmán szolgáló Szabó Lászlót, aki korábban négy éven keresztül káplánkodott Csongrádon. Szabó ekkorra több évtizede Dorozsmán élt: gazdagon felszerelte a templomot, új toronysisakot csináltatott, hívei őszintén kedvelték. Kitűnő egyéniségnek ígérkezett ahhoz, hogy ott folytassa a csongrádi plébániaközösség lelki vezetését, ahol Kanyó András 1802-ben örökül hagyta.

Szabó László atya Csongrádra helyezése érdekében a hívek könyörgő levelet írtak a Károlyi család fejének. Mivel a kegyúrnak éppen nem volt saját jelöltje, az óhaj akadálytalanul teljesülhetett. Szabó László javadalmai elődéhez hasonlóak voltak, ám a pénznem változása miatt pontosításra szorultak. Az új csongrádi plébános évente 1000 váltó forintra²²⁰, 90 öl²²¹ tiszán túli réti kaszáló használatára és 30 öl réti fűre tarthatott számot. A település további 120x120 öl réti kaszálót adott a plébánosnak „olly feltétel mellett, hogy fentebb említett Fő Tiszt. Plebánus urunk nyárban ugyan és szikkadt időkben, városunkban esendő halottainkat gyalog, télben pedig és sáros napokban, a halottas ház által rendeltetett kotsikon, mind maga, ha személyesen végezedni, mind pedig Tiszt. Segédje által egész a temetőig ki kísértetni Uri ígérete és kötelessége szerint ne terheltesen”.²²² Szabó 13 esztendőt töltött Csongrádon a hívek megelégedésével kísérve. 1830-ban

217 VPL APriv. Mátyus János. *Ünnep feltörése*: Táj-jellegű kifejezés. Lényegét tekintve azonos az ünneprontással, melyet Bálint Sándor az ünnep keresztény méltóságának mulatozással való megszenteltelenítése, illetőleg a templomozás elmulasztásának büntetéseként jellemzett. Bálint 1998. 228. Ünnep feltörése alatt azt az esetet értették a 19. századi csongrádiak, amikor valaki szándékosan nem vette figyelembe az adott egyházi ünnephez kapcsolódó tilalmakat. Egyfajta normaszegésről van szó, melynek következményei az egész közösségre kiterjedhettek, pl. elverhette a jég a határt.

218 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Gyarmati Mihály közrendű vallomása.

219 Chobot II. 1917. 839.

220 *Váltó forint*: 60 váltókrajcár értékű pénz. A váltóforint kifejezés annyit tesz, hogy nem nemesfém-ben, hanem papírpénzben vagy réz váltópénzben számolták az összeget. Tulajdonképpen ugyanezt jelenti a pengő és a pengőkrajcár kifejezés is. A továbbiakban jelölése: Vfrt. Ujszászi Róbert szíves közlése.

221 *Öl*: A bécsi öl hivatalosan 1972-ig használt hossz mértékegység volt Magyarországon. Értéke kb. 1,8964 méter.

222 MNL CsML CsL Iratmások, 106.

kerületi esperes és szentszéki kanonok lett, 1838-ban csúthi címzetes prépost. A „tudós férfiút és jeles szónokot” Csongrádon érte a halál 1840. áprilisában.²²³

A 45 esztendő Jancsovich József Mogyoródról került a Tisza-parti településre. Életútja rendkívül kalandos volt: az 1830-as években Jobbágyiban kis híján felkoncolta az urak ellen feltűzelt nép.²²⁴ Ezek után került Mogyoródra, majd 1840-ben „Méltóságos Gróf Károlyi István földes urunk Eö nagysága mint Szentegyházunk pártfogója választásánál fogva”, Nádasdy Ferenc váci püspök jóváhagyásával Csongrádra. Jancsovich plébános fizetése elődeihez hasonlóan évi 1000 frt volt, melyet szokás szerint Szent Mihály napjától kezdődően negyed évi részletekben kapott kézhez a településtől. Ebben benne foglaltatott a *párbér*²²⁵, stóla, *sedecima*²²⁶, továbbá mindaz, ami az érvényes (1828) Canonica Visitationban rögzítve volt; úgy mint gabona, só, hús, bor, faggyú, őrlés, nád, tűzifa, ölfá és széna járandóság. A Szabó László idejében kiosztott réti legelőt továbbra is meghagyták azzal a megjegyzéssel, hogy ősszel az egész rét a lakosok marháinak és sertéseinek legelőjéül szolgál, és ez alól a plébániai rét sem kivétel. Azt a tiszántúli káposzta- és kenderföldet is megkapta, melynek hasznát hivatali előde élvezte, továbbá évente 21 öl fát, amit a község szállított a plébániára. Lásbas jószágait a közlegelőre ő is beengedhette. A lakosok – ahogy az korábban is szokásban volt – külön fizettek a pluviális temetés, koporsóba tétel, *requiem*²²⁷, libera és a halotti prédikáció után. Cserében a plébános az év minden napján köteles volt reggel 6 órakor kis misét szolgáltatni a munkába indulóknak. Továbbá a „belső városról a halottak papi kíséret mellett fognak vitetni mind száraz, mind sáros útban a parochialis templom előtti keresztig, a városnak pedig többi részről száraz útban a temetőig, sáros útban csak a város széléig, azonban ha kotsi rendeltetik, mindenkor a temetőig papi kísérettel ejtődjön a halottaknak kivitele a városnak minden részeiből”²²⁸ Jancsovich már az első évben kellemetlen konfliktusba keveredett Böhm Rozália izraelita bábával. Az asszony ugyanis feltétlenül részt akart venni a karjai közt született katolikus csecsemők keresztelőjén, ám a

223 Chobot II. 1917. 921.

224 Chobot II. 1917. 781.

225 *Párbér*: Az 1723-as országgyűlésen a földesurak jobbágyaikra hárították a papok ellátásának költségeit, így keletkezett a párbér. Lényege, hogy a plébános házaspáronként meghatározott termény vagy pénzbeli juttatást kapott. Mértékét Csongrádon a Canonica Visitationban szabályozták. Ld. Tomisa 1997/b. 171.

226 *Sedecima*: Tizenhatod (ld. fent!)

227 *Requiemis mise*: (lat.) „nyugodalom”. A trienti zsinat után így nevezték az elhunyt lelki üdvéért, fekete papi ornátusban végzett gyászmisét. A requiemis mise a szertartás introitus, vagyis kezdő könyörgésének első szaváról kapta nevét: Requiem in aeternam dona eis Domine (Örök nyugodalmat adj, Uram). Definícióját eképpen olvashatjuk Sohlya Antal kántor jegyzeteiben: „Így neveztetik általában azon gyász nagy vagy kis szt. mise, mely nevét onnan vette, hogy az éneklész énekében először e szót mondja el 'Requiem' s mely egy, vagy több elhunyt hívekért, vagy az összes megholtakért az élők s holtak Istenének engesztelésül följajnlattik.” Sohlya 1857. (kézirat) 124; M. Kat. Lex. XI. 2006. 574.

228 MNL CsML CsL Iratmásolatok, 106.

plébános nem engedte be a templomba.²²⁹ Jancsovich nem sokáig vezette a csongrádi plébániát: 1844. júniusában hirtelen elhalálozott.²³⁰

Szegvárról érkezett a csongrádi plébánia élére az 56 esztendőes Banó Mihály, aki táblabírói címmel is rendelkezett.²³¹ Banó plébános szilárd erkölcsi karakterként őrződött meg az emlékezetben. Az elbeszélések szerint, amikor 1849-ben gróf Thun tábornok – a Csongrádra küldött osztrák katonák felkoncolását megbosszulandó – porrá akarta égetni a települést, a plébános az Oltáriszentséget kezében tartva járult a tábornok elé, hogy kegyelemért esedezzen.²³² Érdemeit hivatali utóda a *Historia Domus*ban is megörökítette. A csongrádiak szeretett plébánosa 1850. májusában hunyta le szemét.²³³ Az üresedésben lévő plébánia élére gróf Károlyi István „az alattvalók oktatásában buzgólkodó és szilárd törekvésű lelképásztort, nagyon tisztelendő Virter Lajos urat” nevezte ki.²³⁴

Virter Lajos érdemeinek felsorolása külön értekezést tenne ki, így a teljesség igénye nélkül vázoljuk ezen jeles tudós pap karakterét. Csongrádra kerülése előtt a váci püspöki líceum tanára, majd kókai plébános volt. Határozott, ugyanakkor előzékeny, szeretetre méltó viselkedésével hamar kivívta a köztiszteletet. 1853-ban bonyodalma támadt a világi hatóságokkal, amikor is kilenc, betyárság vádjával kivégzett embert egyházi temetésben részesített.²³⁵ Virter csongrádi plébánosságának utolsó évében a kedvezőtlen időjárás miatt komoly ínség ütötte fel a fejét. A szenvedő csongrádi híveknek nyújtott önfeláldozó segítségének híre a Királyi Helytartótanácsig jutott, ahonnan erkölcsi információt kértek Virterről. A váci püspök elragadtatással ecsetelte papja érdemeit.²³⁶ Egy esztendővel később maga a király nevezte ki a váci Szent Mihály plébánia élére, de még a későbbiekben is vissza-visszatért Csongrádra, ha békítésre vagy józan beszédre volt szükség.

Műveltség kérdésében Alvinczy Ferenc sem maradt el hivatali előde mögött. Alvinczyt gróf Károlyi István nevezte ki csongrádi plébánosnak 1854-ben. Már váci papnövendék korában kitűnt rendkívüli nyelvérzékével, írói tehetségével. Többször is írt cikkeket országos katolikus és tanügyi folyóiratokba, közben francia nyelvű műveket fordított. Alvinczy plébános – központi intézkedések hatására – már magyarul vezette a *Historia Domus*t, egyben összegezte a korábban

229 A csongrádi izraelita bábákról bővebben egy korábbi tanulmányomban értekezem. Ld. Gyöngyössi 2014/c.

230 Chobot II. 1917. 781.

231 Táblabíró: Olyan tiszteletbeli állás, mely a közügyek terén aktív kiválóságoknak járt. Dudás 1999/b. 3.

232 Tari 1977. 21.

233 Chobot II. 1917. 687.

234 VPL APriv. Virter Lajos, 1850. július 28. Gr. Károlyi Sándor levele.

235 VPL APriv. Virter Lajos, 1853. április 20. Virter Lajos levele a váci püspökhöz.

236 „Virter Lajos hittudor tudományosan művelt, szelíd erkölcsű fedhetetlen életű lelkész, [...] ő a váczmegyei papságnak egyik legszebb gyöngye. Én Virter Lajos urat, tekintvén jeles érdemeit, régen kanonokságra legalázatosabban ajánlottam volna, és ettől csak az tartóztatott, hogy ő neki anyagilag ne ártsak. Akár ezen férfiunak fedhetetlen életét, szilárd jellemét, műveltségét, hivatalbeli képességét és buzgalmát, akár rendíthetetlen hűségét felséges urunk és királyunk, őszinte ragaszkodását szentegyházunk és hazánk iránt figyelemre veszem, őt olyan is ismerem, ki legjobb sikerrel a legkitűnőbb egyházi s polgári hivatalra alkalmaztatni lehetne.” VPL APriv. Virter Lajos, 1864. május 8. A váci püspök levele a Királyi Helytartótanácsához.

benne foglaltakat. Egykori 48-as honvédként általános közmegebecsülést élvezett.²³⁷ Alvinczy élénken érdeklődött a homeopátia iránt, betegek gyógyításával is foglalkozott.²³⁸ Hívei elsősorban a „betegek gyógyító atyjaként” emlékeztek rá.²³⁹ Ő volt az első csongrádi plébános, aki országgyűlési képviselőválasztáson jelöltként indult. 1868-ban összetűzésbe került Sohlya Antal főkántorral, melynek tanulságait a későbbiekben ismertetjük. Alvinczyt 1869-ben hódmezővásárhelyi kerületi esperessé, 1871-ben tinnyei címzetes apáttá nevezték ki. Csongrádon halt meg 1874. december 29-én.²⁴⁰ Egy 1875-ből fennmaradt kimutatás szerint a csongrádi plébánia két és fél havi kiadása (január 1 és február 19 között, vagyis az új plébános kinevezéséig) 206 Frt. 7 krajcár volt, mely magába foglalta három káplán fizetését, élelmezését és fűtését, továbbá az Alvinczy temetésére érkező 16 papi vendég élelmezését és bolti számláját.²⁴¹

A jeles szónok hírében álló Szvoboda (később: Szabad) József, egykori papneveldei kormányzó, egyházmegyei levéltáros és szentszéki jegyzőnek gróf Károlyi István adományozta a csongrádi plébánosi széket. Kinevezésével egy időben a váci püspöktől kerületi esperesi címet kapott.²⁴² Szvoboda csongrádi plébánossága idején számos csapás érte a települést. A rossz emlékű 1876-os árvíz után Csongrád jelentős része romokban hevert, a plébános saját költségén építtette újjá a megrongálódott plébániai tanyaépületeket. Az árvízveszély miatt a szomszédos Kiskunfélegyházára helyezték az alföld első Királyi Tanítóképző intézetét, majd kis idő múlva a település lemondott rendezett tanácsú városi rangjáról. Szvoboda plébános fényes szentbeszédekkel vigasztalta híveit. Később egy újságcikkben így emlékeztek meg róla: „szeretetre méltó modorával és kitűnő szónoki tehetségével úgy városunk intelligens közönségét, mint a nép minden rétegét teljesen megnyerte és lekötölte személyisége iránt”.²⁴³ A kitűnő társasági ember hírében álló Szvoboda plébános elégtelennek találta csongrádi javadalmazásával, így 1881-ben Szentmártonkátára kérte át magát.²⁴⁴ Halála évében a Csongrádi Közlöny is megemlékezett róla.²⁴⁵

Az 52 esztendőes Edelenyi (korábban: Ebszt) János derekegyházi lelkészből lett csongrádi plébános. Ünnepélyes beiktatásáról a Szentesi Lap is beszámolt: „A derék új lelkész ünnepélyes fogadtatása f. hó 6-án volt. A templomban ritkán tapasztalt számban sereglettek össze a hívek, és ‘Isten hozott új lelkipásztorunk!’ megható alkalmi énekkel fogadták az új lelkészt. 12-én a városi előljáráóság

237 „Alvinczy Ferenc volt az, aki az 1848–49-iki szabadságharc kitörése alkalmával papi talárját a honvéd attilával cserélte föl. Mint közhonvéd lépett be a magyar hadseregbe s végig küzdötte hősiessé a szabadságharcot”. Csongrádi Közlöny, 1894. október 7. I. évf. 30. szám, 3. old.

238 VPL APar. Cs. 1868. február 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

239 Alvinczy „atyja, gyógyítója volt a népnek, soha sem hazudott, még akkor sem, mikor fellépett, mint képviselőjelölt” Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 1. old.

240 Chobot II. 1917. 676-677.

241 VPL APar. Cs. 1875. március 26. Vághegyi Ágoston esperes által aláírt elszámolás.

242 Chobot II. 1917. 918.

243 Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 1. old.

244 Chobot II. 1917. 918. Szabad József életét a későbbiekben is válogatott természeti csapások keserítették meg. Miután 1891-ben Szentmártonkátáról Püspökhátvanba helyezték, a település kétharmad része leégett. Csongrádi Közlöny, 1896. április 19. III. évf. 16. szám, 3. old.

245 Csongrádi Közlöny, 1896. április 19. III. évf. 16. szám, 3. old.

tisztelgett nála, és Mészáros Károly tolmácsolta a hatóság jókívánalmait. Mi is gratulálunk e valóban méltán kiérdemelt kitüntetéshez.”²⁴⁶ A „szelid, igazságos, politikai harcoktól tartózkodó”²⁴⁷ Edelényi csongrádi plébánossága idejét a káplánokkal való szüntelen hadakozása keserítette meg. Míg a plébános a segédlelkészek politikai lázításairól,²⁴⁸ a káplánok Edelényi erkölcsi esendőségéről, a hívek iránt tanúsított méltánytalan viselkedéséről panaszkodtak a váci püspököknek.²⁴⁹ Edelényi János mindössze négy évi csongrádi működés után, 1886. szeptember 28-án halálozott el.

Összességében megállapítható, hogy a Canonica Visitatio és a település előjáróival kötött szerződések tisztos megélhetést biztosítottak a csongrádi plébánosoknak. A plébánia állandó vagyona részben a községtől, részben a kegyúrtól kapott ingatlanokból állt, a plébániai földek helye csak a 19. század végén, a tagosítás lezárultával rögzült. Ehhez társult a végrendelet vagy ajándékozás útján kapott vagyon.²⁵⁰

Mivel a csongrádi Nagyboldogasszony-plébániatemplom a nagykárolyi Károlyi család kegyurasága alatt állt, üresedés esetén a püspök írta ki a pályázatot, ám a végső döntés a kegyúr hatáskörébe tartozott. Látható, hogy a település lelki vezetőjéül csakis nagyobb tapasztalattal rendelkező, legalább 40 esztendő papot választott a gróf Károlyi család feje. Csekély kivételtől eltekintve Csongrád plébánosai a váci egyházmegye legkiválóbb tudós papjai közül kerültek ki. Nem volt ez másként a 19. század utolsó csongrádi plébánosa, Hegyi Antal esetében sem, ő viszont egy elődeitől eltérő, merően újfajta paptípust testesített meg.

246 Szentesi Lap, 1882. február 18. XII. évf. 7. szám, 3. old.

247 Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 1. old.

248 „Ugyanis a három káplán úr sehogy sem birt az úri osztálylyal barátkozni, sőt avval szünet nélkül feszült – ne mondjam – ellenséges viszonyban áll. Ezen viszony különösen a közel lefolyt országgyűlési képviselő választás alatt vált az úri osztályra elviselhetetlenné a mennyiben Bakó és Somogyi a szavadelvű párt ellen mindenféle illetlen – sőt veszedelmes kortesfogásokkal lázították a szegény népet, mely lázítás oroszlány része személyem ellen is volt irányozva nem csak, hanem úgyszólván életemet is veszélyeztette. Mert a választási szavazás alatt, midőn a csatár-párti nép legjobban nyugtalanzkodott, Bakó tisztelendő úr iszonytató néptömeg közt karonfogva vezette Csatárt ablakom elé, hol őt Somogyi L. úr örömteljesen fogadta, itt Csatár képviselő jelölt ellenem irányozta tüzes dictionját a néphez, mely után behozták Csatárt a parochia épületébe, a hová a fellázított nép nagy része betódult, engem szidalmazva, hogy a szabadelvű pártra szavaztam.” VPL APriv. Edelényi János, 1884. július 1. Edelényi János levele a váci püspökhöz.

249 A káplánok többek közt Edelényi mohó pénzéhségét, hivatali teendőinek hanyagolását valamint a plébános és a szakácsnő túlzott bizalmaskodását, közbotrányt okozó közös kocsikázásait fájlalták. VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

250 Dudás 1998. 114.

2. Hegyi Antal: a 19. század utolsó csongrádi plébánosának arcképvázlata

Hegyi Antal jeles történelmi események forrágában, 1848. szeptember 9-én született Hódmezővásárhelyen. Szegény sorsú, sokgyermekes földművelő családból származott, és a vásárhelyi plébános támogatásával tanulhatott tovább.²⁵¹ A tehetséges fiú a középiskolákat szülőhelyén, a teológiát viszont már Vácott végezte. 1872 augusztusában szentelték pappá. F fiatal káplánként hosszabb-rövidebb időt töltött Alsónémediben, Nagykőrösön és Kecskeméten. Kecskeméti káplánkodása idején értesülünk arról, hogy Hegyi „a néphez politikai irányú lázító beszédekert tart”.²⁵² A segédlelkész hiába cáfolta a vádakat, 1875-ben mégis Hódmezővásárhelyre helyezték át. A Hódmezővásárhelyen töltött idő alatt Hegyi Antal érdeklődésének másik jellegzetessége rajzolódott ki, ez pedig a vallási társulatok és a vallási közösségszervezés iránt tanúsított, fokozott érdeklődés. Nevéhez fűződik a hódmezővásárhelyi Jézus Szíve társulat útnak indítása és felvirágoztatása.

1876-ban Hegyi visszakertült Vácra, ahol ígéretes karrier várt az intelligens, ugyanakkor szokatlanul lobbanékony természetű fiatal papra. Felsőrolni is hosszú, Hegyi hányféle minőségben szolgált a váci egyházmegyét. Kezdetben a váci papnevelő intézet tanulmányi felügyelője, valamint az erkölcs- és lelkipásztorkodástan helyettes tanára volt. 1879-ben ugyanebben az intézményben lelki igazgató, 1880-ban gimnáziumi helyettes tanár lett. Két év múlva már szentszéki jegyző, egyházmegyei levéltáros és könyvtáros. 1885-ben, az általa igen tisztelt és szeretett Peitler Antal megyéspüspök halála évében már püspöki titkár majd irodaigazgató, segédtanfelügyelő és szentszéki tanácsos.²⁵³

Mikor 1886-ban a megüresedett csongrádi plébánia élére a püspökhelyettes előterjesztette a lehetséges jelöltekert, Hegyi Antal neve mellé a következő megjegyzést fűzte: „Mindezen jelzett sokoldalú hivatali körben, ritka képzettséget s fáradni nem tudó ügybuzgalmat tanúsítván, egyúttal szilárdjellemű s tiszta lélek szerinti papi hivatásáról kétségtelen bizonytságot nyujtván nyugodt lelkiismerettel állíthatom, miszerint (ha) Nagyméltóságod őt kegyesen pártfogolni méltóztatik, a csongrádi kath. hívekre nézve Isten áldása leend e kitűnő buzgalomú egyházi férfiú.”²⁵⁴ Az előzékeny ajánlás fogékony fülekre talált, így gróf Károlyi Sándor választása Hegyi Antalra esett. A választással egy időben a némedii és ócsai hívek is könyörgő leveleket írtak azért, hogy Csongrád helyett hozzájuk

251 Simonffy (kézirát) 2008. 2.

252 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. A kecskeméti egyháztanács elnökének dátum nélküli levele a váci püspökhöz. Dr. Justus írása szerint ennél jóval komolyabb ügyről volt szó; ugyanis miután a helyi plébános és az iskolaszék megegyezett a kecskeméti katolikus iskolák állami kézbe adásáról, a döntés ellen tiltakozó Hegyi káplán buzdítására a hívek kis híján felkoncolták a jeles testületet. dr. Justus 1902. 8.

253 Chobot II.1917. 766.

254 VPL APar. Cs. 1886. A váci püspök levele gr. Károlyi Sándorhoz.

nevezzék ki Hegyit plébánosnak.²⁵⁵ Ünnepléses beiktatását hivatali előde, Virter Lajos végezte 1887. augusztusában.²⁵⁶

Az új lelkipásztor igen hamar tanúbizonyságát tette a rekommandációban is kiemelt jellembeli szilárdságnak. Már Csongrádra kerülése évében megtiltotta Magdits Gáspárné református születésnőnek, hogy asszisztáljon a karjai közt született, római katolikus gyermekek keresztelőjén.²⁵⁷ Bírósági ügybe keveredett, amikor a nagy múltú Keviczky famíliát – kik akkoriban már 120 esztendeje töltötték be a harangozói és sekrestyési tisztséget Csongrádon – megfosztotta hivatalától.²⁵⁸ A hívekkel szemben tanúsított olykor erőszakos, türelmetlen magatartása ellenére kétségtelen, hogy a csongrádi templom Hegyi Antal idejében látványosan szépült, gazdagodott: a berendezés folyamatosan gyarapodott, megújult, a plébániaközösség harangot vásárolt, felépült a bokrosi Jézus Szíve kápolna. Ő volt az, aki először próbálta fásítani, tisztán tartatni a templomot és környékét.

Hegyi plébános kemény jelleme és magával ragadó, szuggesztív retorikája erősen megosztotta a hívek közösségét. Voltak, akik vakon követték az „arany-szájú” prédikátort, de szép számmal akadnak olyanok is, akik azonnali elhelyezését követelték. Politikai ambíciói óriási zavart okoztak a plébániaközösségben. Valóságos állóháború alakult ki, amikor Hegyi átvette a *Tiszavidék*²⁵⁹ szerkesztését (1892-től), majd 1894-ben újtára indította saját hetilapját, a *Csongrádi Közlönyt*.²⁶⁰ Cikkeiben ellenzéki nézeteit taglalta²⁶¹ és folyamatosan kritizálta a *Csongrádi Lap*²⁶² álláspontját. A válasz természetesen nem maradt el: a plébános vitás pénzügyei, emberi természetének esendőségei az ellenlábás sajtó állandó témái maradtak.

Az Éder János által szerkesztett Csongrádi Lap cikkeinek javát Hegyi plébános nézeteinek szenvedélyes cáfolása tette ki. Éder János 1891-től 1915-ig volt a lap főszerkesztője. Édesapja ügyvéd, nemzetőr őrnagy és Csongrád országgyűlési képviselője, míg édesanyja, Csemegi Charlotta a neves jogtudós, Csemegi Károly családjának leszármazottja volt. Éder Erdészeti Akadémiára járt, később Budapesten is szerzett diplomát. Az iskolák befejezése után 1883-tól 1913-ig a polgári fiúiskola tanáraként, 1913–1919 között az intézmény igazgatójaként tevékenykedett. Éder János meggyőződéses szocialista és a szegedi szabadkőműves páholy tagja volt. Ha mindehhez hozzávesszük édesanyja zsidó származását, világossá válnak a plébánossal kölcsönösen táplált ellenszenv összetett

255 VPL APriv. Hegyi Antal, 1885. június 30. A némedi és ócsai hívek levele a váci püspökhöz.

256 Tánzos 2006. 59.

257 VPL APar. Cs. Historia Domus. Hegyi Antal kitépelt lapjai 144-145. (1888.)

258 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

259 *Tiszavidék*: Vegyes tartalmú hetilap, 1890. március 2. és 1916. június 25. között hetente kétszer jelent meg. Ld. Kárász 1974. 110.

260 *Csongrádi Közlöny*: Társadalmi, gazdasági és politikai témájú hetilap, 1894. március 15. és 1897. október 3. között hetente egyszer jelent meg. Ld. Kárász 1974. 31.

261 Hegyi Antal kezdetben Negyvennyolcas és Függetlenségi Pártot, később a Katolikus Néppártot támogatta, majd a századforduló tájékán egy egészen sajátos ellenzéki platformot hozott létre. Bővebben lásd: Erdélyi–Sebőkkné Gombos 1988.

262 *Csongrádi Lap*: Vegyes tartalmú közlöny, 1891. február 8. és 1915. június 27. között hetente egyszer jelent meg. Ld. Kárász 1974. 31.

okai.²⁶³ A lap általánosságban liberális, enyhén szocialista-ellenzéki hangvételű volt, afféle „szabadelvű szócső”,²⁶⁴ a cikkírók között több szabadkőművest is találunk.²⁶⁵

Hegyri Antal Csongrádi Közlönyének indulása után a sajtóperek szinte mindennaposak voltak, Hegyi a Szegedi Királyi Járásbíróság rendszeres „vendége” lett. 1897-ben a nyomdát súlyos adósságok miatt bezárták. Hegyi Antal politikai tevékenysége elsőként Erdélyi Péternek és Sebőkné Gombos Zsuzsának, később Táncczos Rolandnak is felkeltette az érdeklődését.²⁶⁶

Hegyri Antal és Schuszter Konstantin megyéspüspök viszonya az 1880-as évek végén kezdett elmérgesedni. Az első, komolyabb konfliktus Bozsó Mátyás káplán Csongrádra helyezését tervezte miatt alakult ki; Hegyi ugyanis nem volt hajlandó a kétes hírű Bozsót káplánjaként fogadni. Engedetlensége miatt Vácra idézték kihallgatásra, ám a csongrádi plébános különböző okokra hivatkozva nem jelent meg a tárgyalásokon. Az ügy következménye elsőfokú fegyelmi büntetés lett. Hegyi plébános felháborodott levelek sorozatában bizonygatta az ítélethozó váci püspöki székeknek, hogy a büntetés jogtalan, megbánást pedig továbbra sem tanúsított.²⁶⁷ Ettől kezdve a megyéspüspök és Hegyi Antal viszonya egyre keserűbbé vált, egymást érték a bántalmak és megbocsájtások. A végső következmények az 1890-es évek végén érték utol a csongrádi plébánost.

Részben a Csongrádi Lap „tényfeltáró” cikkei miatt az 1890-es években rohamosan fogyni kezdett Hegyi Antal körül a levegő. A biel-i és winterthur-i (svájc) plébánosoktól kapott miseintenciók összegével²⁶⁸ ugyanis – nyugták híján – képtelen volt elszámolni, így csongrádi plébánossága utolsó éveit a támadással egybekötött haragos önvédelemről szóltak.²⁶⁹ Hegyi plébános ekkor – immáron sokadjára – püspökével szemben is engedetlenségi perbe keveredett, mely az országos sajtó érdeklődését is kiváltotta.²⁷⁰ Közben folyamatosan ágált a polgári házasságkötés bevezetése és a zsidók recepciója ellen. 1898-ban felfüggesztették a plébánosi működéstől, helyére ideiglenes adminisztrátorként az egykori csongrádi káplánt, Droppa Mihályt nevezték ki.²⁷¹ Válaszul a budapesti Mária György nyomdájában Hegyi Antal megjelentette sok vitát kiváltó *Legyen világhossz! Böjti*

263 Dudás 1985. 89.

264 Erdélyi-Sebőkné Gombos 1988. 259.

265 Dudás 2004.

266 Erdélyi-Sebőkné Gombos 1988; Táncczos 2006.

267 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. augusztus 3. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

268 Részlet a Hegyi Antal ügyét tárgyaló váci szentszéki ülés jegyzőkönyvéből: „Biel-ből és Winterthurból 7 év alatt püspöki engedély nélkül mintegy 104 ezer szent misét vett át kiosztás végett, melyekről számolni nem akar és levelében kijelenti, hogy nem is tud rendszeres kimutatással szolgálni”. VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. október 10. A váci püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyve.

269 „En belőlem már sem a börtön, sem a bitófa nem csinál más embert, mint a minőnek az Isten megteremtett. Azért megvetem ezt az üldözésekkel teljes, nyomorult földi életet, és ha kényszerítenek, elmegyek a végletekig barátaimmal együtt: de a mik történni fognak, a ki hallja, mind a két füle megcsendül belé.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1895. december 9. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

270 A megyéspüspök 1889. január 6-án megbocsájtotta Hegyi engedetlenségét, ám mivel magatartása ezek után is támadó maradt, 1893. februárjában a hercegrímás nyílt rosszallását is kiváltotta.

271 Csongrádi Lap, 1898. január 23. VIII. évf. 4. szám, 3. old.

*prédikáció helyett önvédelmére írta és kézirat gyanánt kiadja Hegyi Antal, hivatalától és javadalmától felfüggesztett csongrádi plébános című munkáját. A kivizsgálás során a röpiratot súlyosbító körülményként vizsgálta a püspöki szék.*²⁷²

A csongrádi plébános érdekében külön küldöttség ment a hercegprímáshoz, aki a 8000 támogató aláírást látva Hegyi Antalt visszahelyezte hivatalába. Mivel a váci püspök továbbra sem iktatta be, az elszánt plébános gyalog vitte el a kérelmét Rómába. A pápai hivatalban megígért visszahelyezési okiratot meg sem várva – míg helyettese éppen misét celebrált – néhány hívével felnyitatta a csongrádi plébániát. A „plébánia-foglalásnak” a szentesi csendőrök vetettek véget, akik Hegyi Antalt a szegedi fogházba toloncolták. Kiengedése után az esztergomi érsek immáron hivatalosan is visszahelyezte a csongrádi plébánia élére.²⁷³

Hegyi Antal halmozódó egyházi és polgári peres ügyeinek sora 1902-ben érte el a túréshatárt: büntetése immáron három havi letöltendő szabadságvesztéssé bővült. Miután a csongrádi plébános sikertelenül próbálta az igazságügyi miniszter és Ferenc József kegyelmét kieszközölni, 1902. november 5-én elhagyta Csongrádot, és Budapesten, majd Hamburgon keresztül meg sem állt New Yorkig. Míg otthon körözés alatt állt és ingóságait elárverezték, Clevelandban átvette a *Magyarok Vasárnapja* szerkesztését, majd Fairport²⁷⁴ plébánosává nevezték ki. Hegyi életében kiegyensúlyozott évek következtek: az itthoni sajtóban ért vádakra kintről válaszolt, a Magyarok Vasárnapjában sorra jelentette meg az emigrációjához vezető körülményeket ecsetelő, önvédelmi írásokat. A Csongrádi Lap és a Csongrádi Újság ugyan már jó ideje „erkölcsi halottként” emlegette Hegyit, időnként rövid élcekkel tartották ébren a lakosság emlékezetét.²⁷⁵

1906-ban Hegyi Antal – szándékai szerint ideiglenesen – visszatért Magyarországra, hogy pénzt gyűjtsön egy amerikai magyar árvaház javára. Nemes céljai azonban nem hatották meg a hatóságokat, így Hegyit nyomban a szegedi törvényszék elé citálták. Itt írta meg máig kéziratban lévő munkáját „Képek az amerikai életből” címmel.²⁷⁶ Öt hónapi fogházbüntetés után a hátrahagyott amerikai közösség és a csongrádiak kérvényei, hivatalos küldöttségei eredménnyel jártak, így Hegyi Antal 1906. novemberében királyi kegyelemmel szabadulhatott.

1906-ban megtörtént az, amit Hegyi Antal alig pár esztendővel korábban még elképzelni sem tudott volna; legelszántabb ellenfelei, köztük Sóhlya Gyula

272 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 31. A váci püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyve. Dr. Justus eképpen jellemzi a nevezetes irományt: „Soha súlyosabb vádakkal nem illették 800 év alatt a kath. papságot hazánkban, mint Hegyi Antal.” Dr. Justus 1902. 19.

273 Dudás 1991. 4.

274 Fairport kb. 300 főnyi lakossága főként Zemplén és Ung megyéből kivándorolt magyarokból állt. Rajtuk kívül tótok, angolok és Oroszországból kivándorolt finnek éltek a településen. Tánccos 2006. 72.

275 „Meszelik a templom tornyát, készítik az állványokat körül, minek nem egy bámulója akad. Egy jóképű menyecske is a bámulók közé keveredik s amint áhítattal emeli fel szemeit a toronyra, igaz meggyőződésből mondja: „Haza jön már Hegyi Antal, azért meszelik a tornyot, nehogy piszkosan találja, félnek tőle, mert megint kisépri az egész városházát.” Csongrádi Újság, 1904. július 17. II. évf. 29. szám, 3. old.

276 CsKK TLM TA 107-2001.

főjegyző és Hollósy István is kiállt szabadulása ügyéért. Hollósy „Kegyelmet Hegyi Antalnak!” című röpiratában hozta nyilvánosságra álláspontját, melynek lényege a következő: „Én voltam a legagilisabb ellenfele, aki azzal a céllal vettem fel a harcot ellene: hogy megszüntetem az itt dühöngő anarkiát, vagy békés úton, vagy a legfáradhatatlanabb küzdelemmel. Hogy Hegyi Antal mellett épen én emelek szót most, ezt az emberi szív parancsolja nekem: mert a halálba való üldözést csakugyan nem érdemli meg Hegyi Antal [...] Én Hegyi ellen küzdve benne csak a demagógiát gyűlöltem, de nem az embert. És most, hogy megtörve, halálos betegen csongrádi híveire gondol [...] én felemelem szavamat és nyíltan hangoztatom, hogy bennünket, csongrádiakat Isten az ember elítélne, ha elfordulnánk attól az embertől, ha nem sietnének annak az embernek a segélyére, aki vérünkől való vér – aki valamikor honfitársunk volt”²⁷⁷

Az egykori plébános visszaköltözött Csongrádra, ahol átvette az általa alapított Keresztény Fogyasztási Szövetkezet, később a Keresztény Gőzmalom Rt. igazgatását. 1911 és 1919 között Csongrád főbírája volt.²⁷⁸ A misézésen kívül más papi funkciót nem látott el. 1919 után nyugdíjba vonult, súlyos anyagi gondjaiban a frissen hivatalába lépő Hanauer Á. István megyéspüspök segítette ki. 1922. szeptemberében még ünnepélyes szentmisével ülték meg papi működése 50. évfordulóját. Hegyi Antalt magányosan, 1923. július 9-én, 75 éves korában érte a halál.²⁷⁹ Hogy életének utolsó éveire mennyire megváltozott az egykori plébános közmegítélése, annak ékes bizonyítéka halotti gyászjelentőjének szövegezése (ld. mellékletben).

3. A megyéspüspök, a kegyúr és a település elöljárósága

Mielőtt rátérnénk a klérus és a laikus templomszolgák társadalmi szerepének feltárására Csongrád társadalmában, elkerülhetetlen, hogy ne szenteljünk néhány bekezdést a plébános tevékenységét „felülről” meghatározó személyekre és fórumokra.

A megyéspüspök az egyházmegyéjében működő plébánosok vezető lelkipásztora. Mátyus János kivételével – ő ugyanis az egri egyházmegyéből érkezett Csongrádra – a 19. századi csongrádi plébánosokat a mindenkori váci püspök szentelte fel hivatására. A felszentelés során a papjelölt „atyjaként” ismeri el megyéspüspökét, a köteles tisztelet és engedelmesség esküje a ceremónia kulcsfontosságú része. Ahogy Miltényi Gyula váci szentszéki tisztii ügyész egyik levelében megfogalmazta: az engedelmesség erénye nélkül nem képzelhető el a papi élet, hisz fegyelem kell ahhoz, hogy kormányozható legyen az egyházmegye.²⁸⁰

277 Dr. Hollósy István: *Kegyelmet Hegyi Antalnak!* CsKK TLM NA 107-2008.

278 Sebestyén 2002. 83-84.

279 Tánzos 2006. 74.

280 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. december 2. Dr. Miltényi Gyula összefoglalója a váci püspöki székhöz.

A felszentelés mellett a plébániák irányításának joga is a megyéspüspöktől származik. Csongrád esetében a kegyúri család kívánságait a váci püspökök mindig előzékenyen figyelembe vették. Ha a kegyúrnak nem volt kiválasztottja, a megyéspüspök állította össze az alkalmasnak ítélt jelöltek listáját, majd továbbította a Károlyiak felé kiválasztásra.²⁸¹ Az ajánlások elkészítéséhez a püspökök alaposan ismernie kellett papjai képességeit, erényeit, gyengeségeit. A személyes ismeretség kiépítésének és a kapcsolat fenntartásának egyik útja a püspöki látogatás vagy kánoni vizitáció volt. Ugyan az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinaton kimondták, hogy a püspökök kötelesek évente egyházmegyei zsinatot tartani és legalább két évente felkeresni a plébániákat, a gyakorlat egészen mást mutatott.²⁸² Hasonló funkciója volt a püspöki bérmáló körutaknak, melyek során az egyházmegye főpásztorát a település és a plébános együtt látták vendégül. A püspök egyszerű útutazása sem mehetett végbe különleges ceremónia nélkül.²⁸³

A kapcsolattartás kevésbé közvetlen módja a levélváltás volt. A megyéspüspök felé határozott céllal, többnyire kérés, panasz vagy köszönet ürügyén fordultak papjai. A panaszlevelek jellemzően helyi konfliktusokról számolnak be, melyekkel kapcsolatban a megyés főpásztor állásfoglalását kérték. A káplánok áthelyezési kérelmei is a püspökhöz kerültek. A levelek általában az alázasos fiú bizalom jegyében fogalmazódtak. Ahogy Kovács Antal kecskeméti segédlelkész dispoziós kérelmében olvashatjuk: „Isten után kegyelmes Püspök Atyám jósága az, hová menekülni tudok.”²⁸⁴ A püspöki válaszlevelek mindig tegeződve íródtak.

A papság fegyelmi ügyeiben a megyéspüspök a kerületi esperesen és a Püspöki Szentszéki Bíróságon (korabeli szóhasználatban: Szentszék) keresztül ítélkezett.²⁸⁵ Ennek megfelelően a plébános legközvetlenebb feljebbvalója a megyéspüspök által delegált (átruházott) hatalommal felruházott kerületi esperes volt. A kerületi esperes feladata, hogy esperesi kerületében összehangolja a papság munkáját, felügyelje a templom és a liturgia rendjét, a plébániákat évente legalább egyszer látogassa végig.²⁸⁶ Ő az, aki a papság fegyelmi ügyeiben

281 Sárközy 1915. 84-85.

282 Sárközy 1915. 108.

283 „Méltóságos Jung János felszentelt püspök úr folyó hó 18-án délután Cséparól Csanyra menet, városunkon keresztül utazott. Hegyi Antal helybeli plébános fogadta őt és meghívása folytán harangzúgás közt rövid látogatást tett előbb a fellobogózott plébániai templomban aztán pedig a papi lakban, hol szívélyes búcsút vett a csépai kísérettől. Rövid pihenés után pedig ugyancsak Hegyi Antal kíséretében folytatta útját Csanyra, közben azonban még a plébániai tanyára is betért, megtekinteni az ottani gazdaságot.” Csongrádi Közlöny, 1894. május 27. I. évf. 11. szám, 4. old.

284 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 18. Kovács Antal levele a váci püspökhöz.

285 A trienti zsinat nyomán összehívott 1638-as tartományi zsinaton rendelték el Magyarországon az egyházmegyei bíróságok felállítását. Sárközy 1915.103.

286 Sárközy 1915. 63.

kihallgatásokat, helyszíni szemléket tarthat. Vizsgált időszakunkban a csongrádi plébánosok a hódmezővásárhelyi esperes felügyelete alá tartoztak.²⁸⁷

A püspök tehát elsőként a kerületi esperest kérte fel, hogy tartson helyszíni szemlét és hallgassa ki az ügyben érintetteket. Az esperes jelentése nyomán a megyéspüspöknek joga volt azonnali döntést hozni, vagy a püspöki székre bízni az ügy további felderítését. A püspöki szék a püspök vagy helyettesének (vicarius) elnöklete alatt, a püspöktől kinevezett ülnökökből, jegyzőből és ügyészből állt. A polgári házasságkötés törvényi bevezetése előtt (1894. XXXI. tc.) házassági ügyekben is a püspöki szék hozott döntést. 1894 után csak szorosan vett egyházi ügyek (*causae mere spirituales*) tartoztak a hatósághoz. A püspöki szék által hozott ítéletet a kerületi esperes felé is továbbították, aki komolyabb ügyekben maga olvasta fel a plébánosnak.

A papok világi bíróság előtti számonkérése a 19. század végén kezdett elterjedni, jellemzően laikusokat is érintő „polgári” ügyekben (becsületsértés, rágalmazás stb). Az Egyházmegyei Hatóság a 19. században az egyes plébániák által letétbe helyezett, nagyobb összegek fölött is felügyeleti jogot gyakorolt, kiadásukról a plébános külön kérésére hoztak döntést.

A fennmaradt levelek nyomán úgy tűnik, hogy Csongrád plébánosai többnyire kiegyensúlyozott viszonyt ápoltak a megyéspüspökkel. Hegyi Antal és Schusztér Konstantin (1886–1899-ig váci püspök) kapcsolata viszont atipikus volt. A több mint tíz esztendeig elhúzódó, fordulatokban gazdag Hegyi–Schusztér konfliktus az ellentétes politikai nézetek, a csongrádi plébános szokatlanul lobbanékony természete valamint Konstantin püspök fegyelmezett pénzkezelési stratégiája miatt mérgesedett el.

Hegyi Antal közismerten jó viszonyban állt Schusztér püspök elődjével, Peitler Antallal (1859–1885), aki Hegyi plébánoshoz hasonlóan óriási összegeket áldozott templomi berendezések megújítására, új templomok építésére, kegyes alapítványokra. A nagylelkű felajánlásoknak azonban meg lett a következménye: Peitler halála után az egyházmegye pénzügyi helyzete megingott, ezért egy esztendeig nem is választottak új püspököt. Schusztér Konstantin azonban szigorú ellenőrzés alatt tartotta egyházmegyéje pénzügyeit, és papjaitól is hasonló fegyelmezettséget várt el. Ez a hozzáállás viszont Hegyi Antaltól teljesen idegen volt, és a püspöki utasításokból plébánosi jogainak korlátozását vélte kiolvasni. Szimbolikus gesztusnak tekinthető, hogy Hegyi Antal 1899-ben nem a nemrégiben elhunyt megyéspüspök, hanem Peitler Antal arcképét festette meg és helyezte ki a csongrádi plébánián.²⁸⁸

287 Új liturgikus ruhák, kisebb templomi tárgyak megáldásával a püspököt, a 19. század végén már inkább az esperest bízták meg. Az 1870-es években Szvoboda József csongrádi lelkész még a „szent olajok küldönye által” továbbította Vácra a konsekrálásra váró csengőt, kelyhet és cibóriumot. Hegyi Antal az 1880-as években viszont már több levelében is jelezte, hogy amennyiben az esperes a zord időjárás vagy egyéb akadályoztató körülmény folytán nem tudna Csongrádra jönni, püspöki engedéllyel szívesen vállalja az új szerzemények megáldását. VPL APar. Cs. 1875. március 23. Szvoboda József levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz; VPL APar. Cs. 1888. május 15. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz; VPL APar. Cs. 1890. augusztus 21. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

288 Tiszavidék, 1890. október 26. I. évf. 35. szám, 3. old.

A konfliktus gyökereit valahol a csongrádi kinevezés körüli időkben kell keresni. A családi emlékeket összegző Simonffy-kézirat szerint az immáron rangos hivatalt betöltő Hegyi Antal „nagyon rövid idő alatt belátott a püspöki kulisszák mögé, és lélekben egyre jobban eltávolodott főnökétől”. Miután maga kérte vidékre helyezését, a püspök „megharagudott, és Csongrád városába száműzte, az egyik legszegényebb parókiára.”²⁸⁹ A családi kézirat „hangulati ellenpontjaként” is nevezhető, dr. Justus-féle írásban viszont az szerepel, hogy Schusztter Konstantin a kezdetektől fogva ellenszenvvel viseltetett Hegyi Antal iránt, ezért szorgalmazta plébánosi kinevezését. A püspöki titkár Neszedva István püspök-helyettes előzékeny ajánlása nyomán került végül Csongrádra, mely „egyike a leggazdagabb jövedelmet hajtó parochiáknak.”²⁹⁰ Az egymásnak ellentmondó forrásokban egy dolog mégis bizonyosnak tűnik: valamiféle személyi ellentét sodorta Hegyi Antal a püspöki székhelytől tisztos távolságra eső plébániáig.

Míg a plébános és püspöke kapcsolata afféle „atyaifüi” viszonyként értékelhető, a kegyúrral²⁹¹ szemben már jóval hivatalosabb, világiasabb attitűd nyilvánult meg. A kegyúrnak a *praesentatio* (bemutatás) joga alapján beleszólása volt a plébános kiválasztásának folyamatába.²⁹² Forrásaink szerint a kegyúr bemutatási joga elsőbbséget élvezett a megyéspüspök akaratánál²⁹³, és a csongrádi lakosok óhajai is ritkán befolyásolták a Károlyiakat.²⁹⁴

A templom felújításának költségei mindig a kegyurat terhelték. Ezzel kapcsolatban a plébános az uradalmi tisztartó felé jelezte az igényeket. A tisztartó helyszíni szemlén mérte fel a kérés jogosultságát, majd a Károlyi család felé továbbította észrevételeit egy előzetes kivitelezési javaslat kíséretében. Mivel az *inspector* célja a kegyúr tárcájának lehetőség szerinti megkímélése volt, a felújítások előtt kikérték Vác állásfoglalását, lehetséges volna-e a templomi pénztárból is áldozni a szent cél javára?²⁹⁵ A kegyúr és a plébános együttműködése tehát gyakorlatias kérdések közös megoldásában merült ki. A kegyúr jogköre megkövetelte a rendszeres kapcsolattartást a mindenkori megyéspüspökkel, akivel félhivatalos, majdhogynem baráti hangvételű levelezést folytattak.

289 Simonffy (kézirat) é n. 2.

290 Dr. Justus 1902. 9.

291 *Kegyuraság*: A földesúri hatalomtól független, pápai vagy királyi adományozású privilégium. A kegyúr biztosította a plébániai ingatlanokat és földeket, építtette és javíttatta a templomot. Üresedés esetén javaslatot tehetett a megyéspüspöknek az utód személyére nézve. Tomisa 1997/b. 171.

292 Janes 2012. 16. (kézirat) VPL APar. Cs. 1875. február 12. A váci püspök levele gr. Károlyi Istvánhoz; VPL APar. Cs. 1882. január 9. A váci püspök levele gr. Károlyi Sándorhoz; VPL APar. Cs. 1886. november 8. A váci püspök levele gr. Károlyi Sándorhoz.

293 „Bajcsy Gábor, a téli csongrádi választáskor bebörtönzött csongrádi káplán [...] ki van nevezve Derekegyházára plébánossá. Elképzelhetjük, hogy milyen savanyú arccal írta alá ezt a kinevezést Schusztter Konstantin. De hát a kegyelmes úr nem térhetett ki előle, mert gróf Károlyi Sándor és László itt a kegyúr, és ezek Apponyi ajánlata folytán feltétlen ragaszkodtak a kinevezéshez.” Szentesi Lap, 1892. október 16. XX. évf. 121. szám, 2. old.

294 1882-ben, mikor a hívők szívhez szóló kérvényt nyújtottak be kedves segédlelkészük, Csajka Lajos érdekében, gr. Károlyi Sándor mégis Edelenyi János kinevezése mellett döntött. VPL APar. Cs. 1882. január 9. A váci püspök levele gr. Károlyi Sándorhoz.

295 VPL APar. Cs. 1823. július 11. Már Ferenc uradalmi tisztartó levele a váci székeskáptalanhoz.

Hegyi Antal plébános több levelében és újságcikkében is utal arra, hogy igen-csak kevesli a Károlyiak adományait.²⁹⁶ 1894-ben nyílt konfliktusra is sor került, melynek középpontjában a templom megrongálódott tetőszerkezete állt. Hegyi Antal először Körmeny Zsigmond uradalmi tisztartónál jelezte a problémát, ám a panasztételnek „a tisztartó úr ismert fukarságánál fogva”²⁹⁷ nem volt foganatja. A plébános ezután a grófnak írt jelentést, egyben megyéspüspökét is felkérte, hogy hasson a kegyúrra. A gróf október elején levéllel kereste fel Konstantin püspököt, melyben leszögezte, hogy az aktuálissá vált tetőzsindelyezés munkálatainak benne vannak az éves költségvetésben, így „akadálytalanul foganatosítva is lesznek, a mi még akkor is megtörtént volna, ha sem a csongrádi plébános úr sem Nagyméltóságod e részben hozzám nem fordultak volna is”.²⁹⁸ Még meg sem száradt a festék a Csongrádi Közlöny új számán – melyben Hegyi Antal gyászos hangvételű cikkben emlékezett meg a rogyadozó templom sorsáról –, a gróf munkásai már el is kezdték a tetőzet zsindelyezési munkálatait. Az október 28-i számban már az alázatos köszönő sorokat olvashatjuk.²⁹⁹

A csongrádi plébános és a templom kegyurának kapcsolata két évvel később ismét viharossá vált. A részletekről megintcsak a sajtóból értesülünk. 1896 őszén Hegyi plébános a Nagyboldogasszony-templom kibővítésének szükségességét kezdte hangoztatni, és egy nagy volumenű kivitelezési tervvel áll elő. Mivel a megyéspüspök a legutóbbi csongrádi látogatása alkalmával nem győződött meg a kérés szükségességéről, azt javasolta Hegyi Antalnak, forduljon közvetlenül a kegyúrhoz. Károlyi Sándor viszont a plébános terve helyett saját ötlettel állt elő, és bővítés helyett egy másik templom építését vetette fel. A csongrádi plébános így értékelte a történeteket: „Tehát a kegyelmes főpásztor még csak a közvetítésre sem vállalkozott! Így aztán könnyű püspöknek lenni, ha a legéletbevágóbb kérdések megoldását kegyesen elhárítja magától. Károlyi Sándor gróf kegyúr pedig azon nagyúri elutasításban részesített bennünket, hogy ha ő templomot akar építtetni, tud ő ahhoz tervekét és költségvetést készíttetni. No, hát ezt a fejedelmi kegyeséget is hálásan köszönjük, hisz rendkívüli lelki épülésére szolgálhat Csongrád város 22 ezer lelket számláló kath. közösségének, ha így bánnak vele, kik hivatva volnának a tiszavidéki katolikuság ezen védbástyájának erősítésére.”³⁰⁰

Hegyi Antal valójában a plébániaközösség kettészakadásától, egy azonos jogokkal rendelkező másik plébános jelenlététől tartott. A történet vége túlnyúlik Hegyi csongrádi működésén: a 20. század elején a kegyúr tervei szerint épült fel a piroskavárosi Szent József templom.

296 „A mi pedig kegyurunk nagylelkűségét illeti, bizony el kell ismerni Ő Excellentiájáról mind-addig, míg tőle valamire garast nem kérnek [...] miért legyen Károlyi Sándor gróf nagylelkű a csongrádi nép egyházi terheit hordozni, mikor is többé nem az ő jobbágysága?” VPL APar. Cs. 1890. december 8. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóság felé.

297 VPL APar. Cs. 1894. szeptember 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

298 VPL APar. Cs. 1894. október 4. gr. Károlyi Sándor levele a váci püspökhöz.

299 Csongrádi Közlöny, 1894. október 28. I. évf. 33. szám, 3. old.

300 Csongrádi Közlöny, 1896. szeptember 6. III. évf. 36. szám, 3. old.

Csongrád elöljárósága a 19. század végéig kizárólag római katolikusokból állt. A tisztségviselők családjukkal együtt templomba jártak, a szentélyben külön ülőpad illetve meg őket. 1865 után egy központi rendelkezés szerint vasár- és ünnepnapok délelőttjein a hivatalok zárva tartottak azért, hogy az ügyintézők templomba tudjanak menni.³⁰¹ Nagyobb állami évfordulókon, emlékünnepeken tartott szentmisékre a plébániahivatal külön meghívót küldött az ipartestületnek, az iskoláknak és a csongrádi képviselőknek.³⁰² 1893-ban az újonnan megválasztott elöljáróság arra kérte a plébánost, hogy „ünnepélyes Veni Sanctével kezdhesse meg hivatalnokoskodását, illetve testületileg vehessen részt vasár- és ünnepnapokon az isteni szolgálaton”.³⁰³

A plébános javadalmainak megállapítása a püspök és a település egyezkedése nyomán, a Canonica Visitationban rögzített feltételek szerint történt. A fizetséget a pasztorálási terület nagysága, a káplánok száma és a plébános feladatainak függvényében határozták meg. Csongrád település kielégítő, de nem kiemelkedő javadalmat biztosított papjainak, melyet Szent Mihály napjától számolva, negyedévi részletekben utaltak ki számukra.

A 19. század második felében a csongrádi plébánost különböző helyi érdekű bizottságokba is beválasztották, egy-egy szociális vagy társadalmi kérdés felelőségévé tették meg. Ilyen volt az időszakosan felállított árvízi védbizottság vagy a járványügyi bizottság.³⁰⁴ Az elöljáróság alkalmi kérésekkel, például bitófára ítélt bűnösök utolsó gyónásának elvégeztetésével is felkereste a lelkipásztort.

A 19. század végén a polgári anyakönyvezés nyomán kialakuló, országos méretű kultúrharc egészen új megvilágításba helyezte a plébánia, mint adminisztratív hivatal és a település kapcsolatát. A változásra Hegyi Antal plébánossága idején került sor, aki a „polgári párosodás” lázas ellenharcosaként³⁰⁵ az anyakönyvvezetői hivatal létjogosultságát sem ismerte el. A Csongrádi Közlönyben sorozatban jelentek meg cikkek a polgári anyakönyvezés, illetve Piroška János anyakönyvvezető személye ellenében. A plébános a gyakorlatban sem óhajtott együttműködni az illetékes hivatalokkal.³⁰⁶ Hegyi Antal cikkeinek ellensúlyozására a Csongrádi Lap ironikus karcokkal idézte fel, hogy míg a türelmetlen, indulatos plébánoshoz félve mer bekopogtatni bárki, addig az anyakönyvvezetőnél „a szegény emberre is van az uraknak gondjuk”.³⁰⁷

301 Dudás 1998. 116.

302 Csongrádi Lap, 1898. szeptember 18. VIII. évf. 38. szám, 2. old.

303 Tiszavidék, 1893. június 25. IV. évf. 26. szám, 3. old.

304 Tiszavidék, 1893. december 17. IV. évf. 51. szám, 3. old.

305 Tiszavidék, 1893. január 8. IV. évf. 2. szám, 3. old.

306 „A haláleset felvételével megbízott Csongrád községi hivatalos közegek több ízben tett panasza szerint nevezett plébános úr általában nem respektálja, mint anyakönyvvezető a fennálló törvényes intézkedéseket és nem csak magán felek, de hivatalos megkeresésekre is kedélyhangulata szerint nevezett plébános úr általában nem respektálja, mint anyakönyvvezető a fennálló törvényes intézkedéseket és nem csak magán felek, de hivatalos megkeresésekre is kedélyhangulata szerint számtalan esetben megtagadja az anyakönyvi kivonatok kiadását, s úgy magán feleket, mint hivatalos közegeket a hozzá intézett kérelem megtagadása mellett szobájából kiutasít.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. április 2. A csongrádi járási szolgabíró levele a váci püspökhöz.

307 Csongrádi Lap, 1895. október 27. V. évf. 44. szám, 3. old.

A püspök, a kegyúr, a település és a plébános kapcsolata több ponton, szorosan összefonódik. A Nagyboldogasszony-templom felújítása a kegyúr és a püspök, a templomter rendezése a település, a temető és a Szent Rókus-templom³⁰⁸ ügyei a püspök és a település, a plébános személye a kegyúr és a püspök közös döntésének függvénye volt.³⁰⁹ A három, tényleges döntési potenciállal rendelkező fórum ütközőpontjában a helyi plébános állt. Az esetek többségében ő volt a kérdésfeltevő, a tanácsért vagy segítségért folyamodó fél. Ám ugyanez fordítva is igaz: ha a püspöknek, kegyúrnak vagy a településnek voltak tervei a csongrádi plébánia tulajdonaival, elsőként a plébános véleményét kérték ki.

A plébános – sok egyéb funkciója mellett – a plébánia javainak őre, elsődleges felelőse.³¹⁰ A hiányosságok észrevétele és jelzése mellett a plébániaközösség vagyonán esett sérelmek kivizsgálása is az ő feladata. Bárki is okozott kárt ezen értékekben, a plébános nyomban intézkedett a helyreállítás ügyében. 1881-ben a temetőben felállított Justin-féle kőfeszület rongálódott meg a település alkalmazottainak gondatlanságából. Az árvízi védekezéshez szükséges fát ugyanis a temetőből vágták ki, és az egyik fa összeroncsolta a keresztet. A település az árvíz után vaspántokat vasaltatott a feszület köré, ám ez a megoldás nem bizonyult tartósnak. Tíz esztendővel később az adományozó Justin család vállalta a teljes helyrehozatalát.³¹¹ Hasonló eset történt 1888-ban, amikor Károlyi Sándor szegvári kompját az áradata a böldi révnél felállított Nepomuki Szent János szoborhoz sodorta, és a szobor megsérült. A kegyúr vállalta a pótlást, ám határozott kérése volt, hogy az új szobrot már a gáton kívül állítsák fel.³¹²

308 A 18. század végétől a belsővárosi Szent Rókus filiális templom kegyura a település volt. A felújítási munkálatokról, az egyházi valamint a harangozók és sekrestyések személyéről a helyi közgyűlés hozott döntést.

309 A 19. század második felében felmerülő, komolyabb vitákban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Belügyminisztérium és a hercegprímás állásfoglalását kérték a felek.

310 „Van szerencsém tisztelettel megjegyezni, hogy plébánosi eskümnél fogva természetes öre s kezelője lévén a csongrádi egyház vagyonának, kötelességem azt oly módon gyümölcsöztetni, melyen több hasznot hajthat [...] gyenge állású egyháznak. VPL APar. Cs. 1891. május 27. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

311 VPL APar. Cs. 1890. október 27. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

312 VPL APar. Cs. 1888. Hegyi Antal bejegyzése a Historia Domus kitépelt lapjain 146-147; Tiszavidék, 1890. március 2. I. évf. 1. szám, 3. old; VPL APar. Cs. 1891. június 1. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz. A témáról lásd: Gyöngyössy 2010/b. 15.

V. ÖNKÉP ÉS HIVATÁS. A NÉP KÖZÖTT ÉLŐ LELKIPÁSZTOR

A lelkipásztorkodó alsópapság képzése a 18. század végétől Magyarország minden egyházmegyében szervezett keretek között, szakértő tanárok és lelki vezetők irányításával történt. A szemináriumok zárt, fegyelmezett világában a felsőfokú latinos műveltség és a liturgia elsajátítása mellett a növendékek egyfajta sajátos identitást is magukévá tettek.

Ez a szemináriumi identitás szigorúan biblikus alapokon nyugszik.³¹³ Lényege, hogy az Egyház fő célkitűzése, vagyis a rábízott lelkek örök üdvösségre vezérlése kiválasztott vezetőkre van bízva. A papi hivatásra maga Jézus Krisztus „hívja meg” az egyéneket (Jn 15,16; Zsid 5,4), akik belső készítésüknek engedve vállalják a hívekért végzett szolgálat terheit és örömeit. A pap maga is a hívek közül kerül ki (Zsid 5,1), ugyanakkor a hármasság hatalomban³¹⁴ való részesedés okán kiválasztott, így magasan a hívők „fölé” emelkedik. Ahogy Varga János lejegyezte: „Igazából Isten és emberek közt van a [pap] helye! Nemcsak hivatásánál, hanem méltóságánál fogva is 'közvetítő' Isten és ember között.”³¹⁵ A kormányzói, tanítói és szentségi hatalom mellett egyedül a papok részesednek Jézus bűnbocsátó erejében (Jn 20,22-23), mely a holtak feltámasztásánál is nagyobb tett³¹⁶, így az angyaloknál előkelőbbek³¹⁷. Ezért is nevezik őket „alter Christusnak”, vagyis Krisztus másának.

A papi rend méltóságteljes hivatal, így a hívekénél jóval rendezettebb életet kíván. Ezért tilalmas a szerencsejáték, vadászat, túlzott italfogyasztás, táncvigalmakon való részvétel és világi hivatalok viselése, vagyis olyan cselekedetek, melyeket az Egyház „a bűn kizárásával a világiaknak megenged, de a papoknak nem”³¹⁸. Ugyanakkor alapvető követelmény a szeplőtelenység (coelibátus), józan mértékletesség, adakozókészség, szerény ruházkodás és a tudományos életben való jártasság. A papságot sajátos ruházata is megkülönbözteti a hívektől, melyet már Kálmán I. törvénykönyve gondosan körülírt.³¹⁹

Hegyi Antal 1893-ban a Tiszavidék hasábjain egy, a papi hivatás mellett érvelő, a szentség felvételére buzdító írást tett közzé. A papi életpályát olyan „díszes, előkelő” állásként jellemezte, melynek legfőbb előnye, hogy „biztos és

313 A „papkép” mindenre kiterjedő, elemző bemutatását nem tekintem céloznak, így csupán a leglényegesebb vonásokat kiemelve, általánosságban körvonalazom a jelenséget. Megállapításaim a II. Vatikáni Zsinat előtti szemléletmódot igyekeznek visszaadni.

314 A kormányzói, tanítói és szentségi hatalom a jézusi hármasságban való részesedést jelenti. Sárközy 1915. 14.

315 Varga János 1941. 158.

316 „A pap sokkal nagyobbat tesz, mint aki halottakat támaszt, mert ő a föloldozás által a holt lelket örökké tartó élettel ajándékozza meg.” Gyenis 1927. 26.

317 A hagyomány Assisi Szent Ferenchez köti azt a mondást, miszerint ha egyszerre találkozna egy pappal és egy angyallal, a papot köszöntené elsőként. Gyenis 1927. 15.

318 Sárközy 1915. 4.

319 Sárközy 1915. 36.

független pálya is, a hol a törekvő tehetség előrehaladásában nincs kegyelemre és pártfogókra utalva, hanem lelkének erejével és szellemének szabadságával kivívhatja magának a legelőkelőbb méltóságokat³²⁰. Szintén a protekció nélküli előrehaladás vonzerejét emelte ki a Csongrádi Közlönyben három esztendővel később megjelent tárcájában.³²¹ A csongrádi plébános szavainak érvényét saját életpéldája bizonyította, hisz maga is szegény parasztszülők gyermeke volt. Hegyi Antal arra is figyelmeztette olvasóit, hogy a szentségben való részesedés eltörölhetetlen, így aki megválik a pályától „csak utálat és megvetés tárgya lehet az emberek szemeiben”.³²²

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, miként hatott az imént körvonalazott papkép a plébános és hívei kapcsolatára, hogyan értékelte, jelölte ki saját szerepét a plébános a plébániaközösségben? Mi különböztette meg a 19. századi csongrádi hívek számára a „jó papot” a „rossz paptól”? Változtak-e a fő elvárások a 19. század folyamán? Hogyan fejezték ki a hívek rosszallásukat a normaszegő pap irányába?

1. Tisztelet, bizalom és az egyházas szokások

A pap karakteres és tisztán körvonalazható szereptudatát tovább erősítette az a sajátos viszonyulásmód, melyet lelkipásztori munkája során a hívek részéről tapasztalt nap mint nap.

A helyi alsópapság minden időben megkülönböztetett tiszteletben részesült: kalaplevéve köszöntötték őket az utcán, kezet csókoltak nekik. A Csongráddal szomszédos csépai lakosok 1799-ben ezt „illő kötelességbeli tiszteletnek”³²³ nevezték. Ahogy 1889-ben Zöld Antal néptanító egyik levelében fogalmazta: „ez az ember [t.i. a plébános] Csongrádon a legfőbb tiszteletre méltó egyéniség”.³²⁴ A plébános megnevezése a csongrádi nép ajkán a *plébános úr* volt, ám mivel nem egyedüli papként élt a plébánián, a káplánoktól való megkülönböztetés végett ő volt a *főpap*³²⁵, *fő úr*³²⁶, *főatyá*³²⁷ vagy *öreg pap*³²⁸.

Isten szavának hírnökét³²⁹ feltétlen bizalom övezte. A kihallgatási jegyzőkönyvek tanulsága szerint az írástudatlan parasztemberek fenntartások nélkül

320 Tiszavidék, 1893. szeptember 24. IV. évf. 39. szám, 2. old.

321 „A papi pályát ajánljuk is mindazon tanulók figyelmébe, kik hivatást éreznek magukban az egyházi élet iránt. Mert míg más magasabb életpályán protekció nélkül alig lehet boldogulni: addig a papi pálya protekció nélkül is nyitva van a legszegényebb ember gyermeke részére.” Csongrádi Közlöny, 1896. augusztus 30. III. évf. 35. szám, 3. old.

322 Tiszavidék, 1893. szeptember 24. IV. évf. 39. szám, 2. old.

323 VPL APar. Cs. 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

324 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. február 21. Zöld Antal levele a váci püspökhöz.

325 „Vidékünkön a káplános plébánosokat is főpapoknak nevezik”. VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

326 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Máté János vallomása.

327 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Lantosné Roza Ilona vallomása.

328 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Ornyikné Nyilas Viktória vallomása.

329 Bálint 2009/a. 165.

hallgattak szavára, adományaikról, misealapítványaikról nem kértek írásos igazolást. „Ilyenkor [t.i. mikor adománygyűjtésre szólított fel a plébános] bizony nagyon adakoztunk, mert minden szava bizony szent volt, és azt gondoltuk, hogy ő saját jövedelmét is az utolsóig az Isten dicsőségére áldozza, tehát mi is szívesen tettük.”³³⁰ „Hegyi Antal plébános úr akart nekem adni róla írást [nyugtát], de nem fogadtam el, mert bíztam benne, mint főatyámban.”³³¹

A plébános befolyásával a világi előjárók is tisztában voltak. Nem csoda, hogy a település előjárósága oly nagy jelentőséget tulajdonított a templomi prédikáció tartalmának. Példaként hozom fel Hegyi Antal sokat támadott kijelentését azzal kapcsolatban, hogy nem becsületes ember és asszony az, aki a csongrádi Szentháromság téren felállított mechanikai műszínházba beengedi a gyermekét.³³² Hegyi plébános kijelentése kiváltotta a település előjáróságának rosszallását, melyet belső fórumokon, testületi üléseken is megvitattak.

Tekintély és bizalom együttese befolyással, hatalommal jár, az elismert hatalom pedig a plébánia eredményes kormányzásának szükségszerű eszköze. Ám ez sem elegendő ahhoz, hogy a lelkipásztor egykönnyen felülírjon vagy megváltoztasson évszázados szokásokat, hiedelmeket. Bálint Sándor hívta fel a figyelmet arra, hogy az egyházi tudományossággal áthatott lelkipásztori tilalmak fájdalmas disszonanciát kelthetnek a nép körében.³³³ Úgy vélte, hogy a lelkipásztorkodó alsópapság többségében idegenkedve viszonyul a népi vallásosság jelenségeihez, tilalmazza, esetleg csendesesen megtűri azokat.

Hogy a felvilágosult papság–felvilágosulatlan nép ellentétpárjának felállítására mégsem problémamentes, arra az életből vett példák figyelmeztetnek. Mikor Mátyus János csongrádi plébános fülébe jutott, hogy egy gyászoló család az elhunytak nem óhajt requiemes szentmisét szolgáltatni, figyelmeztette őket: csúfosan meg fogják bánni döntésüket, „mikor a Haza járó Lélek a zsákot az ajtóhoz támogattya, a Konyhába a Fazekakat le-támogattya, a vagy le rakja”.³³⁴ Az említett fenyegetés lehet pusztán a néplélek működését jól ismerő plébános retorikai frázisa, a meggyőzés alternatív eszköztárának része. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a hazajáró lélek hite – annak általános elfogadottsága miatt – a nép között élő lelkipásztor világképét sem hagyta érintetlenül. Ám ha a plébános a katolikus egyház tanaiba beilleszthetetlen hiedelmekre hivatkozik, akarva-akaratlanul is megerősíti, legitimálja azokat.

Csongrádi forrásaink olyan jellegzetes helyi szokások, ünnepei elemek meglétéről tanúskodnak, melyeket a papság változtatások nélkül elfogadott. Ezek a kisebb-nagyobb területi eltérések a liturgikus gyakorlat egységesítésének hiánya miatt alakulhattak ki, és a lokális adottságokhoz idomultak. Ilyen ájtatos szokás

330 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Tari Luca vallomása.

331 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Lantosné Roza Ilona vallomása.

332 NPI 1889. Gétzi János nyomtatásban megjelent nyílt levele. Schwartz Sándor nyomdájából.

333 Bálint 2009/a. 146. Tower Vilmos illemkódexében a tapintatos rá/átnevelés előnyeire figyelmeztette paptársait. Tower 1940. 89.

334 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. Csongrád város bírójának levele a váci püspöki székhöz.

volt Csongrádon a két templom közötti szent menet³³⁵, vagy a Szent Márk-napi Mindenszentek-litánia sajátos éneklése³³⁶. Helyi előzmény nélküli, új szokásokat csak az alsópapság kezdeményezésére, az egyházmegye jóváhagyását elnyerve, valamilyen határozott lelkiségi céllal vezethettek be. A honosítás a lelkipásztor személyes felügyelete mellett, előre meghatározott keretek között valósulhatott meg. 1897-ben Hegyi Antal a szocialista nézetek és nazarénus tanok rohamos terjedése ellenében vezette be a 40 órás szentségimádást.³³⁷ Miután az eseményt kihirdette a vasárnapi nagymisén, a tervezett szentségimádás rendjét írott formában is kifüggesztette a templom ajtajaira. A csongrádi plébános káplánjaival együtt vett részt az imaalkalmon; óránként miséztek és térdepelve végezték a szentségimádást.³³⁸ A 40 órás imádság alatt az ájtatos társulatok tagjai a papok mellett asszisztáltak. Szintén Hegyi Antal vezette be a Hétfájdalmú Szűz ünnepén (szeptember 15.) végzett körmenetet a temetői kálváriához. Droppa Károly adminisztrátor 1898-ban megjegyezte, hogy a szokás már el nem hagyható, mert a nép „most már nagyon megkívánja”.³³⁹

A helyi alsópapságot tehát „alanyi jogon” megilleti a hívek általános tisztelete és bizalma. Tekintélyének okán megnyilatkozásai, tettei értékelés alá esnek, kezdeményezéseinek széles körű visszhangja támad. Legmaradandóbb hatást mégis a példamutatás erejével tud elérni; Hegyi Antal például kitűnő szervező egyéniség hírében állt, aki tisztában volt a személyes jelenlét erejével, mely az új szokások vagy új ájtatos társulatok megalakításához, sikeres működéséhez jóformán elengedhetetlen. Az általa bevezetett szokások mind meggyökeresedtek, a nép Hegyi plébános távozása után is fenntartotta őket.

335 „Csongrádon az ugynevezett Belvárosból a Külvárosba a népegyházhoz ezen nagy napon [húsvétkor], valamint pünkösd napján is szent menet tartatik, melyet lelkésszel vagy anélkül a segédlelkész tart, s úgy irányozván elindulását, hogy e szent menet épen a nagy szent mise kezdete előtt pár perccel érjen a népegyház elé, hol a kereszt előtt egy 'Miatyánkot' s 'Üdvözlégy' imádkozása után a szent menet a néphez csatlakozik. És épen e rendben megy vissza szent mise után. Jövet énekeltek a Mindenszentek letenyéje, menet pedig a húsvéti 'Föltámadt Krisztus e napon' ének. És midőn a szent menet vissza ér a belvárosi templomhoz, ott szintén imádkozik a néppel a segédlelkész egy 'Miatyánk' s 'Üdvözlégy'-et s vége a szertartásnak is”. Sohlya 1857. (kézirat) 232.

336 „Nem lehet még e letenyé [Mindenszentek litánia] éneklésénél egy szép szokást érintetlenül hagynom, mely ugyan csak Csongrádon dívik, s mit más helyt nem tapasztaltam. Mely is az, hogy minden szakasz szentek eléneklése után az éneklész előéneklése után a nép által teljes, megható, s mérföldre elhalló hangon énekeltek, t. i. 'esedeztetek, a mi Urunk Jézusnál, Mi kegyes Megváltónknál. Ne tekintse a mi bűneinket, hallgassa meg buzgó kérésünket, nagy irgalmasságából.' Vagy: 'Hogy adjon szép esőket'”. Sohlya 1857. (kézirat) 237-238.

337 VPL APar. Cs. 1897. április 2. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

338 VPL APar. Cs. 1897. február 17. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

339 NPI 1898. április 8. Droppa Károly levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

2. A plébános és hívek „organikus egysége”. A védelmező atya alakja

Levéltári forrásaink, illetve Hegyi Antal sajtócikkeinek szóhasználata egyértelműen arra utal, hogy a plébános „sajátjaként” tekintett a hívek közösségére, kiknek sorsában maradéktalanul osztozik.³⁴⁰ A *híveim*³⁴¹, *gondjaimra bízottak*³⁴², *népem*³⁴³ megnevezéseken kívül aligha találunk egyéb jelzőt. Ez az *organikus szemlélet* a papi hivatás sajátos természetéből fakad.

Lényege, hogy a plébános a hívek testi és lelki jólétéért folyó küzdelemben compassiót vállal a közösséggel: sérelmük az ő személyes sérelmével egyenlő. Ez a viszonyulásmód aligha választható: a nép részéről alapvető elvárásként jelenik meg.³⁴⁴ Mikor 1867-ben Alvinczy Ferenc a túl magas stóladíjakat követelő kántor ellenében emelte fel szavát, eképpen körvonalazta hivatása lényegét: „Aztán, midőn az inség, most rövid idő alatt már két ízben zsarolta, sanyargatta az alföldi népet: kik iparkodtak ezt leginkább enyhíteni, kik szereztek több anyagi, pénzbeli segítyt, mint a plébánosok?! [...] Ha az inség sanyargatja a népet: akkor védheti a plébános az ő híveit, de ha egy kántor zsarolja azokat, akkor ‘csitt!’, ‘hallgass!’ a neve, nemde? Legyen bizonyos Sohlya [kántor] úr, hogy a csongrádi plébános soha, semmi ügyben nem fogja elhagyni híveit, ha hozzá igazságos panasszal járulnak.”³⁴⁵

Az előbbi megállapítás fordítva is érvényes. A hívek közösségére, mint a plébánossal sorsközösséget vállaló homogén „védelmi tömbre” való hivatkozás Hegyi Antal retorikájának állandó eleme volt. Mikor a csongrádi plébános viszonya a váci püspöki székkal Bajcsy Gábor káplán elhelyezése miatt elmergesedett, az esetet a plébániaközösség egésze elleni offenzívaként értékelte. Válaszában „a népen esett sérelem”³⁴⁶ megtorlását helyezte kilátásba, mely nem csak joga, de plébánosi kötelessége egyben: „ügyemet és népemet fogom védelmezni bárki ellen utolsó lehelletemig, s elviszem föllebbezésemet az apostoli Szentszékig ha éppem térden állva kell is csusznom Rómáig”.³⁴⁷

340 Hegyi plébános az 1888-as árvíz után a váci püspöktől kért segítséget: „Méltóztassék egyuttal tisztelettel vett parancsának teljesítését megfelelő eszközök által lehetővé is tenni, mert az Úr Istennel nem szállhatok ítéletre, hogy miért sujtott le atyai keze *népemmel együtt* a föld poráig.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. május 14. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

341 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

342 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. május 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

343 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. május 14. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

344 „Lelkiatyát óhajtunk, kegyelmes [püspök] úr: Lelkiatyát, ki nem csak czímből, hanem érzésből is legyen lelkiatyánk, ki velünk érezzen.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. Gétzi János nyílt levele. Schwartz nyomdájából.

345 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

346 „A hol híveim lelki jóléte és üdvéről van szó, lehetetlen hallgatnom, mert mint lelki pásztor-nak alkalmazkodnom kell azon megdönthetetlen egyházi elvhez: ‘salus animarum suprema lex esto’”. [A lelkek java a legfőbb törvény] VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 14. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

347 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. szeptember 30. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

A szokatlanul merész hangnem miatt Hegyi Antal később írásos elnézést kért. A Szentszéki elnök a felmentő iratban előadta, hogy a csongrádi plébánost „eljárásában nem a felsőbbség iránti tisztelet s köteles engedelmesség felmondása, hanem inkább a hívei lelki üdvéről túlfeszített gyöngédséggel gondoskodó lelkipásztor rosszul felfogott kötelességérzete, tehát tévhit, balvélemény vezérelte”.³⁴⁸ 1898-ban, mikor Hegyi Antal felfüggesztésének híre az országos sajtóba is bekerült, továbbra is tartózkodott attól, hogy az esetet szigorúan önmagára vonatkoztatott magánügyként kezelje.³⁴⁹

A plébános ellen irányuló morális „támadások” idején hangsúlyozott egységnek mint retorikai fordulatra egyfajta védelmező, erkölcsi felmentő ereje van. A népi gondolkodásmód ezt az egységet ösztönösen felvállalja, hisz meggyőződése szerint a plébános egy személyben képviseli az egész plébániaközösséget. A vállalás elutasítása csak a pap személyisége és a papságtól elvárt, sztereotip magatartásminta nyilvánvaló összeférhetetlensége miatt történhetett meg. Hegyi Antal plébánost híveinek egy része támogatta, más része elutasította; a „csongrádi nép” egységes tömbként való kezelése mindenestre komoly elvi akadályokba ütközik. Míg Alvinczy plébános a kántor temetési stólájának korlátozásával egyértelműen hívei életének megkönnyítéséért cselekedett, addig Hegyi Antal esetében az egyéni és közösségi érdekek szétválasztásának problémájával szembesülünk.

A továbbiakban azokat a fenyegető egzisztenciális krízishelyzeteket vesszük számba, amikor a plébános szakrális hatalmát vagy tekintélyét felhasználva igyekezett megóvni híveit az olyan tényleges (nem pusztán retorikai) veszélyektől mint a járványok, erőszak vagy természeti katasztrófák.

Bálint Sándor megállapítása szerint a nép vallásos világképét a képzelet, érzelmek, és egyéb irracionális hajlamok alakítják.³⁵⁰ Ez a világkép Isten felszentelt képviselőinek, a papoknak olyan szakrális erőt tulajdonít, mely képes arra, hogy elhárítsa a közösséget fenyegető tényleges veszélyeket. A papok rendkívüli képességeibe vetett hit az ótestamentumi Áron főpap történetére vezethető vissza, aki imádságával mentette meg népét a pusztító veszedelemtől.³⁵¹ Alapja, hogy a katasztrófák sosem a véletlen szülöttei: rajtuk keresztül maga a Mindenható fejezi ki nemtetszését; bűnbánatot követel, és a közösség lelki

348 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. június 30. A szentszéki elnök jelentése Hegyi Antal ügyében. Jegyzőkönyvi kivonat.

349 „A Ftdő Szentszék ítélkezése által oly súlyos méltatlanság esett meg rajtam, s vérig felháborította jobb sorsra érdemes szegény híveimet, melyhez fogható alig történt Magyarországon [...] nem a népszerűsítés a feladatomban, hanem a kesergő híveimnek a megnyugtató, kötelességemben állott a hozott fegyelmi ítéletek szabálytalanságát az előadott okokkal kimutatni” VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. január 23. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

350 Bálint 2009/b. 143.

351 Móz. IV. 16,42-48.

megtisztulásának szükségességére figyelmeztet. Ki más lenne képes kieszközölni az engesztelő bocsánatot, mint a közösség lelki vezetője?³⁵²

Az első csongrádi plébános, kinek hősies jelleméről különös kegyelettel emlékeznek meg forrásaink, Vintze Gergely volt. Az ő csongrádi működése idején (1738) tört ki a pusztító *gugahalál*. A pestis egy esztendő leforgása alatt 726 áldozatot követelt, a betegeket maga a plébános gondozta.³⁵³ Egy alkalommal, mikor az életükért és szeretteikért reszkető csongrádi hívek a templomba gyűltek szentmisére, Vintze plébános prédikációjában felszólította elkeseredett híveit, hogy ajánlják magukat Szent Rókus pártfogásába, és tegyenek fogadalmat egy kápolna építésére. Az összegyűlt nép eleget tett lelkipásztora kérésének, majd az Oltáriszentséget tartó Vintze plébános vezetésével körmenetet tartottak a Belsőváros körül. A pestis hamarosan megszűnt, és a csongrádiak nem feledkeztek meg fogadalmukról: a mai Nagyboldogasszony Általános Iskola helyén kápolnát emeltek a szent tiszteletére, napját pedig kiemelt fogadalmi ünneppé tették meg.³⁵⁴

Papok gyógyító tevékenységére Csongrádon a 19. század második felében, a homeopátia elterjedésével találunk adatokat. Alvinczy Ferencről jegyezték fel, hogy „mint homeopata számtalan egyénnek mentette meg életét kor és valláskülönbség nélkül”.³⁵⁵ A plébános egyik levelében röviden megemlékezett a kántor fiának, Sóhlya Gyulának meggyógyításáról és az alkalmazott vizsgálati módszeréről: „A plébános kikérdezte a fiút és anyját a betegség okáról [...] miután a plébános a fiu gyomrát és üterét megtapogatta, nyelvét, szemét megnézte: észrevette, hogy itt gyomorterhelésből származott gyomorláz (febris gastrica) van. Ez ellen adott neki orvosságot, s hogy nem csalódott, mutatja az, hogy kevés nap mulva a sekrestye előtt egészségesen látta a fiút.”³⁵⁶ Az 1893-as kolerajárvány idején Varga Mihály káplán gyógyította a betegeket annak ellenére, hogy ekkorra már kielégítő orvosi ügyelet működött a településen. Varga sikeres gyógyításairól a Tiszavidék is beszámolt.³⁵⁷ Egyik éjszaka ismét két beteghez hívták utolsó gyónatásra, kiknek Varga gyógyszer is vitt a plébániáról. Reggelre mindkét kezeltje meghalt, és mivel a kolerás betegeket elmulasztotta előző nap bejelenteni a hatóságoknak, a csongrádi főszolgabíró 50 Ft pénzbírságra ítélte az atyát.³⁵⁸

Banó Mihály plébános nem égi-természeti, sokkal inkább földi hatalmasságok ellenében kényszerült kiállni híveiért. A történetnek több változata maradt fenn. 1849-ben a Kiskunfélegyházán állomásozó Thun gróf felderítő csapatokat

352 Ez a gondolatkör a 20. századba is átmenekítődött: Gyenis András 1927-ben paptársairól, mint „új Áronokról” beszél: „Amint régen, úgy ma is elhárítják az igazságos büntetést és Isten nem hajtja végre a csapást, amellyel fenyegetőzött a szolgálja által bemutatott áldozat iránti tiszteletből és szeretetből.” Gyenis 1927. 20.

353 Csongrádi Közlöny, 1894. október 7. I. évf. 30. szám, 3. old.

354 Tari 1977.11.

355 Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évfolyam, 1. szám, 1. old.

356 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

357 „A héten történt, hogy Oláh Balázs a putriban rosszul lett, gyógyszer a plébániáról vitetett, melynek használata mellett miután őt Varga Mihály gyógykezelő káplán úr személyesen is fölkereste, csak hamar jobban lett.” Tiszavidék, 1893. szeptember 3. IV. évf. 36. szám, 3. old.

358 Tiszavidék, 1894. január 21. V. évf. 3. szám, 3. old.

küldött Csongrádra. A megérkező osztrák katonák zaklatni kezdték a nemzeti színű szalagot, gombos mentét viselő lakosokat. Egyes forrásaink szerint emiatt, mások szerint Kossuth ellenállásra buzdító levele okán ragadtak fegyvert a csongrádiak, és néhány katonát örökre ott is marasztaltak. A felbőszült Thun tábornok parancsba adta, hogy a települést a földdel kell egyenlővé tenni. A kétségbeesett csongrádiak egy része a templomba menekült, ahonnan Banó plébános Draskovits István polgárral „templomi szentség lobogó alatt”³⁵⁹ – más források szerint az Oltáriszentséggel kezében – az osztrák parancsnok elé sietett, és kérlelni kezdte, hogy változtassa meg ítéletét. A parancsnok a büntetést végül néhány órányi szabad rablásra és gyújtogatásra változtatta.

Csongrádon a 18–19. század folyamán nem volt hiány válogatott természeti csapásokban. A csongrádi plébános 1866-ban a következő bejegyzést hagyta örökül a *Historia Domus*-ban: „Szerencsétlen év! Háború – kolera – árvíz – marhavész! Fagy – aszály – inség!” A legkomolyabb károkat az árvizek okozták. A Tisza szabályozását követően egymást érték a kisebb-nagyobb árvizek, mígnem 1876-ban a folyó elöntötte a települést.³⁶⁰ A Csongrádi Újság cikkírója bibliai hasonlattal élve emlékezett vissza ezekre az időkre: „Míntha Szodoma és Gomora sorsára jutottunk volna, legnagyobb ellenségünk, a szép szőke, de veszedelmes Tiszával folytattunk élethalál harcot.”³⁶¹ 1888-ban ismét komoly veszély elé nézett a település. Hegyi Antal plébános jelentésében azt írja, hogy már csak a Jóisten örökdő kegyelmében és Jézus Szentséges Szívében bízunk.³⁶² Csongrád végül megmenekült a víz betörésétől. Ennek emlékére Hegyi plébános Jézus Szívének ünnepét a csongrádiak fogadalmi ünnepévé emelte.³⁶³

Hogy a nép milyen kiemelt jelentőséget tulajdonított plébánosa krízishelyzetekben tanúsított cselekedeteinek, tisztán mutatja az az eset, amikor Hegyi plébános a víz betörésétől való félelemben a belsővárosi templomból kimenekítette az Oltáriszentséget. A hívek kétségbeeséssel vették tudomásul a hírt: „hangos zokogásban tört ki az utcák népe, hogy már csakugyan elvesz a város, mert a Belsővárosból már az Oltáriszentséget is elviszik”.³⁶⁴ A hívek a racionális indíttatású, preventív tettekből fátumot véltek kiolvasni. Úgy tartották, hogy lelki vezetőjük az égi hatalmak szándékát ismerve csalhatatlanul látja a település sorsát.

Forrásaink tükrében Hegyi Antal elődeinél racionálisabb gondolkodású, tettekész papként tűnik fel. Nem csoda, hisz a 19. század második felében már lehetősége volt arra, hogy központilag támogatott, szervezett segítséget nyújthasson, mentőstratégiát dolgozzon ki. Szakrális funkciója újfajta, mondhatni „polgáris” vonásokkal egészül ki. Miközben az árvízi védbizottság elnökeként a gátak megerősítésének elvén dolgozott, engesztelő imaórákat tartott és Jézus Szívének

359 Csongrádi Lap, 1899. augusztus 6. IX. évf. 32. szám, 1-2. old.

360 Tari 1977. 30.

361 Csongrádi Újság, 1905. április 23. III. évf. 17. szám, 4. old.

362 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. március 31. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

363 Csongrádi Közlöny, 1895. június 16. II. évf. 24. szám, 3. old.

364 VPL APar. Cs. 1888. Hegyi Antal dátum nélküli bejegyzései a csongrádi *Historia Domus* kitépelt lapjain. 109.

kegyelmébe ajánlotta a fenyegetett közösséget. Mindez a plébános hagyományos társadalmi szerepének kibővülését, egyben bizonyos mértékű átalakulását jelzi.

3. A papság lokális integrációja és a mindennapi élet irányítása

A plébános és híveinek kapcsolatát a műrokonsági kapcsolatok, tiszteletbeli felkérések mélyíthették el. A kiemelkedően egyházpártoló családok, módosabb nagygazdák nem ritkán egy helyi papot kértek fel keresztszülőnek vagy esküvői násznagynak. Az 1816-ban született Pigler László kereszttapja Bogyay Ferenc segédlelkész volt³⁶⁵, Piroska János csongrádi festőművész édesapjának keresztlevelén pedig Straub Ferenc káplán neve szerepel kereszttapaként³⁶⁶. Sohlya Máriát, Gyula főjegyző leányát – aki a főkantor unokája is egyben – Hegyi Antal plébános tartotta keresztvíz alá.³⁶⁷ Az 1860-as években Alvinczy Ferenc plébános megbetegedése miatt Straub Viktor káplánt kérte fel a Borbás család násznagynak.³⁶⁸ Szvoboda Ferenc iskolaszéki elnök³⁶⁹ leányának esküvőjén Hegyi plébános volt a násznagy, míg a szertartást Csapó János segédlelkész celebrálta.³⁷⁰ A felvázolt esetek a papok lokális integrációjának bizonyítékai. Egy ilyen felkérés – a papi hivatás önmagában vett presztízsértéke mellett – a pap személyiségének szóló, gesztusértékű visszajelzésnek is tekinthető.

A lelkipásztor elsősorban nem a szokásrendszer passzív kiszolgálója és fenntartója, hanem annak aktív meghatározója volt. Egészen a polgári házasságkötés bevezetéséig az egyház volt az egyetlen szervezet, mely saját törvényei szerint határozta meg például a házasulandó felekkel szembeni elvárásokat. Kiss Réka szavait idézve: a papok „nem csak a nyilvános, közösségi vallási élet helyi vezetői, hanem egyben a vallási és társadalmi normarendszer lokális szintű közvetítői is voltak”.³⁷¹

Mivel az egyház alaptörvényei az emberi élet fordulót illetően erősen szabályozottak, az egyedi esetek elbírálásában az alsópapság korlátozott döntési joggal rendelkezett. Kérdéses házassági, erkölcsi ügyekben az illetékes püspöki székhöz fordultak tanácsért. Hegyi Antal plébános a 19. század végén, pontosan a polgári házasságkötés előviharaiban szigorította meg a jegyesek beiratkozásának rendjét.

365 NPI Születési anyakönyvek, 1816. szeptember 16.

366 A keresztlevel a CsKK Tari László Múzeum „Piroska János” c. időszaki kiállításán volt megtekinthető 2012. őszén. Adatai: Piroska János született: 1866. november 8. Keresztelték: 1866. november 9. Keresztatya: Straub Ferenc káplán.

367 NPI 1894. március 12. Sohlya Gyula főjegyző levele a váci püspökhöz.

368 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

369 A csongrádi egyházi iskolákat 1869-ben községi iskolákká szervezték át, melyek irányításával az iskolaszék lett megbízva. Az iskolaszékben a plébános, a kantor és az egyházi is tisztségviselő volt. Dudás 1985. 182.

370 Csongrádi Közlöny, 1896. május 17. III. évf. 20. szám, 4. old.

371 Kiss 2011. 146.

Ifj. Lászlóffy László földbirtokost azért nem jegyezte be a házasulandók közé, mert menyasszonya luteránus volt.³⁷²

Hogy megakadályozza a jegyesek házasság előtti szétválását – melyet Csongrád esetében igen gyakran ítélt – Hegyi plébános csak a násznagy jelenlétében jegyezte be őket a hirdetőkönyvbe³⁷³, szétválás esetén kárpótlási bírságra ítélte a visszalépő felet. Egy ilyen ügy, mely végül a plébános polgári peres elmarasztalásához vezetett teljes terjedelmében ránk maradt. Bertus Rókus napszámos a váci püspökhöz címzett levelében panaszkolt, hogy miután jegyet váltott Samu Julianna leánnyal, „köztünk felmerült okok miatt” a legény visszaküldte a jegykendőt. Mikor azonban pár hónappal később Pusztai Franciskával óhajtott volna beiratkozni, a plébános 30 forintos kártérítés kifizetésére szólította fel a legényt, melyet elhagyott menyasszonyának kellett kifizetnie. A vagyontalan legény igen sokallotta a kiszabott összeget, ezért a váci püspökhöz fordult igazságtételért.³⁷⁴ Mikor a püspök kérdőre vonta a csongrádi plébánost, Hegyi válaszában életszerűen ecsetelte a szegény hajadont a gazdagabbért elhagyó ifjú történetét, aki volt menyasszonyáról valótlán betegséget állítva csapódott leánytól leányig. A plébános az elhagyott jegyes fájdalomának kárpótlásaként hajtotta be az összeget a legényen: „A szegény árvákat a mai igazságszolgáltatásban nem igen védelmezi más, mint a jó Isten! S így mint Isten szolgája kötelességemnek tekintetem ezen védtelen árva leányt [...] becsületének gonosz megtámadója ellen a törvényes eszközökkel megvédeni.”³⁷⁵

Az erkölcsi ügyekben ítélt pénzbírság kivetése Hegyi Antaltól korántsem volt idegen módszer. 1888-ban egy csongrádi asszony azzal kereste fel plébánosát, hogy férje rendszeresen megveri, ráadásul összeállt egy „megesett nőszeméllyel”. A pap beidézte a férjet, aki a verések okaként neje részeges természetét jelölte meg, az említett „megesett nőszemélyről” pedig azt válaszolta, hogy csupán szolgálója, nem ágyasa. Hegyi Antal a püspöki szék felé továbbította az ügyet, ám levelében nem mulasztotta el megemlíteni, hogy ezidáig az általa beterveztett 20 házassági ügy közül csak egyet bírál el a jeles tanács. A lassú ügyintézés pedig óriási károkat okoz az amúgy is ingatag talajon álló erkölcsiségnek.³⁷⁶ Hegyi plébános az ügyintézés radikális felgyorsítását javasolta, melynek következményeként „egészen más alakot ölténének az erkölcsi állapotok, mert a bűnös félre tartási költségek alakjában akárhányszor rá lehetne húzni a vizes lepedőt s méltóztassék meghinni, hogy ez a zsebben való érvágás jobban

372 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímáshoz.

373 „Ezen rendszabályhoz azért ragaszkodom, mert ide jövetelmkor a jegyesek semmi komolyságot nem tulajdonítottak a beíratkozásnak, legalábbis fele elvált közülük.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

374 VPL APriv. Hegyi Antal, 1891. Bertus Rókus napszámos dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

375 VPL APriv. Hegyi Antal, 1891. január 28. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

376 „Nem mulaszthatom el azonban Ftdő Szentszék figyelmébe ajánlani, hogy az a huza-vona eljárás, melyet a Ftdő Szentszék a házassági perekben, értem sommás perekben általában tanúsít épen nem vezet jó eredményre, sőt csak istápot nyújt az erkölcstelenségre, mikor az a huza-vona eljárás, hogy szabad a vásár, a plébános fölterjesztésének semmi eredménye, a bűnösnek haja szála sem görbül meg.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 25. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

hat mindennemű kapacitálásnál”.³⁷⁷ A pénzbírság mellett Hegyi Antal nem ódzkodott az erkölcsi bűnösök kiprédikálásától sem. A 19. század végén már a sajtó útján is hangot adott nemtetszésének annak érdekében, hogy a közösségi nyomást kieszközölje.³⁷⁸

A csongrádi plébános legendás szigorával valódi hatást próbált elérni, példát kívánt statuálni. Történt egyszer, hogy egy öngyilkos ügyében a plébános nem látta igazoltnak a beszámíthatatlanság kritériumát, így csak az öngyilkosok parcellájában engedélyezte a temetést. A rokonok fellázdáltak a döntés ellen, és a település elöljáróságán keresztül, rendőri felügyelettel temették el halottjukat a „rendes halottak” sorába. Az eset híre a váci püspökhöz és a belügyminiszterhez is eljutott. A püspöki állásfoglalás Hegyi Antalnak adott igazat, kinek becsületében és a hívek vallásos érzületében komoly kárt okozott a temetési engedélyt kiállító elöljáróság.³⁷⁹

A 19. század végének polgári perekkel tarkított idején is elmondható, hogy a plébános a hívek erkölcsi életének illetékes őrzője maradt, kinek véleményét kérték és segítségére számítottak. A pap a magánügyekben hozzá forduló hívek panaszát kivizsgálta, majd az érintett feleket a plébániára hívatta elbeszélgetésre. Ha szép szóval nem tudta megbékíteni a vitás feleket, az eset leírását a püspöki szék felé továbbította. A püspöki szék illetékességét ugyanakkor Hegyi Antal több levelében is megkérdőjelezte, és a hívei közt élő lelkipásztor egyedüli kompetenciáját hangsúlyozta: „A plébános ugyanis megtesz a béke helyreállítására minden kísérletezést, mert ez lelkiismeretbeli kötelessége is, s a hol ő nem boldogul, ott hiába való minden kísérletezés, mert hívei lelkéhez nálánál senki sincs közelebb s rajtuk jobban senki sem uralkodhatik.”³⁸⁰

4. Papság és közösségszervezés: vallási társulatok

Az ájtatos társulatok – sajátos lelkeségi céljaik mellett – hatékony eszközei voltak a plébániaközösség több ezer főt magába foglaló, vegyes kötődésű tagjainak csoportosítására, a közösség átláthatóbbá tételére. A társulatok jellemzően a közösség legvallásosabb tagjait fogták össze, akik a világi és az egyházi elöljáró (plébános vagy káplán) felügyelete mellett végezték a megszabott ájtatosságokat, miközben adományokat biztosítottak a templom javára, szobrokat készítettek, nagyobb ünnepeken oltárt díszítettek. Tower Vilmos azért tartja fontosnak a társulatok ügyét, mert „egyesületek révén könnyebben lehet a nép gondolkozását

377 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 25. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

378 „[Nyílt levél] Az iskolaszékhez. Valigurszki Júlia helybeli tanítónő hónapok óta különválva él férjétől a nélkül, hogy akár kibékülne, akár váló pert indítana. Kérdezzük tehát a tisztelt iskolaszéket, hogy összeegyeztethetőnek tartja-e ezen nyilvános botrányt a tan és nevelés ügy érdekeivel, hogy annak megszüntetése iránt hatásköréből kifolyólag mindez ideig nem intézkedett?” Tiszavidék, 1893. január 15. IV. évf. 3. szám, 3. old

379 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. január 11. A váci püspök levele a belügyminiszterhez.

380 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 25. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

átalakítani, a lelkületet átgyúrni [...] az egyesületben a pap a néppel való bánásmód lélektanát is megtanulja, amelyet sem könyvből, sem tanfolyamokból nem meríthet”.³⁸¹

A csongrádi jámbor társulatok történetének kezdete körülbelül a 18. század közepéig nyúlik vissza. A legelső kezdeményezés a *Seraficus Szt. Ferenc Kordás Társulat* lehetett, mely 1767-ben már „régóta” működött. Az élő és elhunyt tagok számára szentmisét szolgáltattak, ez utóbbi időpontját újhoid vasárnapján hirdették ki a templomban, „hogyan annál nagyobb gyülekezettel és buzgósággal jelen lehessenek a Congregatosok”.³⁸² A kecskeméti ferences atyák által életben tartott egyesület független volt a csongrádi plébániától és a plébánostól. 1767-ben, amikor a plébános a korábbi szokásoktól eltérően a plébániára hozatta a társulat pénzt tartalmazó egyesületi ládát, a két vezető laikus tisztségviselő, Deák István atya és Csenky Györgyné mater valóságos hadjáratot indított a láda visszaszerzéséért.³⁸³ A konfliktust a társulat ügyeibe beavatkozó lelkipásztori döntés robbantotta ki. A kordások minden áron igyekeztek megtartani egyesületi autonómiájukat, és csupán a liturgikus szolgálatok ürügyén (misemondatás, temetés stb.) kívántak érintkezésbe lépni a plébánossal.

A II. József idejében feloszlott kordás társulatot hosszú évtizedekig nem követte hasonló kezdeményezés. Majd csak 1858-ban, amikor is Virter Lajos plébános megalapítja a csongrádi *Élő Rózsafüzér társulatot*. Megnevezése a későbbi forrásokban következetlen; említik szentolvasó, olvasó, Mária vagy rózsafüzér imacsoportként is. A társulat hamar népszerű lett a Szűzanyát különös gyöngédséggel tisztelő csongrádi hívek körében. A társulat mindössze négy éves működés után 66 imakoszorút, vagyis 990 aktív tagot mondhatott magáénak.³⁸⁴ Hegyi Antal közbenjárására a rózsafüzér koszorúkat 1894-ben a győri anyatársulathoz csatolták, így a csongrádi tagokra is az archiconfraternitas egységes szabályzata vált érvényessé. A bekebelezési okiratot Kanda István kanonok, az egyházmegyei ájtatos társulatok központi igazgatója hagyta jóvá még 1887 márciusában.³⁸⁵ A megújult keretek közt működő rózsafüzér társulat könyvét 1896-ban már Hegyi plébános saját nyomdájában adták ki.³⁸⁶

A 19. század utolsó évtizedeiben a csongrádi rózsafüzér társulatok világi előjárója Gyovai Döme István kisbirtokos volt. A világi előjárókat mindig a társulat tagjai választották meg, így a plébánosnak sem az előjáró személyébe, de még esetleges leváltása ügyébe sem volt beleszólási joga.³⁸⁷ Gyovai Döme

381 Tower 1940. 160.

382 VPL APar. Cs. Seraficus Szent Ferenc társulat jegyzőkönyve 1767.

383 Muntagné Tabajdi 2013. 145.

384 Dudás Lajos valószínűsíti, hogy 1858 előtt is működtek Csongrádon „egyházi egyesületek”, de a forrásoknak nyomuk veszett. Dudás 1998. 105; Barna 2011; 1998/b.

385 NPI 1887. március 20. Kanda István levele Hegyi Antalhoz. A győri anyatársulatról kunszentmártoni példán lásd. Barna 2011; 1998/b.

386 „Élő Rózsafüzér” társulati imakönyv a csongrádi szent olvasó társulat tagjainak használatára. A Ft. Egyházmegyei Hatóság engedelmével kiadja: A társulat előjárósága. Csongrádi Közlöny nyomdája, 1896. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum (Továbbiakban: CsKK TLM) Néprajzi Adattár 94-2008.1

387 NPI 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

jegyzőkönyvben rögzített vallomása szerint a társulat az 1880–90-es években Szent Domonkos életnagyságú szobrára (200 Ft), Szent Antal azonos méretű szobrára (113 Ft), a Lourdes-i oltárra helyezendő, tizenöt tizedes nagyolvasóra (16 Ft) gyűjtött jelentősebb adományt.³⁸⁸

Hegyi Antal tehetséges vezető egyéniség volt; korán felismerte a társulatokban rejlő társadalmi erőt, mely biztosíthatta saját pozíciójának megerősítését, a közvélemény bizonyos szintű kézben tartását. Csongrádra érkezésének első percétől fogva szigorú felügyelete alatt tartotta az Olvasótársulat sorsát. 1894-ben elérte, hogy a győri anyatársulat hivatalosan is kinevezze a helyi egyesület teljes jogú igazgatójává.³⁸⁹ Éberén őrködött afölött, hogy felügyeleti joga kizárólagos és csorbítatlan legyen. Káplánjaiban sosem bízott annyira, hogy megossa velük a vezetési feladatokat, így 1884 után a csongrádi segédlelkészeknek vajmi kevés köze volt a vallási társulatokhoz. Mikor 1899-ben úgy tűnt, hogy Hegyi Antalt végleg felfüggesztik csongrádi hivatalából, Droppa Károlyt nevezték ki helyettesének. Hegyi plébános azonban pár hónap leforgása után váratlanul visszatért Csongrádra, és nyomban felülbírált a távollétében bekövetkezett változásokat. Felháborodásának oka két szobor felállítása volt, melyeket maga szándékozott a templomban elhelyezni.³⁹⁰ Droppa Károly a támadásokra reagálva azt hangsúlyozta, hogy a plébánia átvételekor a társulatok teljes jogú vezetőjévé is előlépett, így nem csak joga: kötelessége volt a laikus egyesületeket érintő, folyamatban lévő ügyek intézése. Mivel a kérdéses Szent Antal szobor felállításához és szenteléséhez Droppa püspöki engedélyt kért és kapott, Hegyi Antal panasza határozott elutasításra talált.

Pár évvel a csongrádi rózsafüzér társulat megalakulása után, 1863-ban Korber Antal káplán vezetésével hagyták jóvá az *Oltáregylet* működését.³⁹¹ Az egyesület

388 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 26-27. Szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv. Gyovai Döme István vallomása.

389 CsKK TLM Néprajzi Adattár 94-2008.1. 15-16. A társulati kézikönyvben megtaláljuk a kinevező okirat kivonatát.

390 A következő levél 1899 februárjában kelt az Egyházmegyei Hatóságnak címezve: „Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság! Az itteni élő rózsafüzér társulat 1897. évi [...] elnökletem alatt tartott közgyűlése elhatározta, hogy [...] mintegy 150 frtnyi költséggel Szent Antal szobrot fog létesíteni oly célból, hogy annak jövedelmeiből az elhagyatott, gyámol nélküli házi szegényeket szent Antal kenyerével segítse. Droppa Károly adminisztratornak ugyan fogalma se volt arról, hogy mire való ez a szobor, de azért [...], vállalkozott a felfüggesztésem ideje alatt megérkezett szobor fölállítására. [...] A ftó. Egyházmegyei hatóság félrevezetésével, a szent rózsafüzér társulat kárára készítettett, hogy ugy mondjam, egy oly buta munkát, mely általános megbotránkozására szolgált a csongrádi népnek. [...] A szobrot 1-ór nem oda állította a hova szánva volt, 2-or pedig mert egy oly tudatlan kőművesre bízta ezt a munkát, ki életében sem állított fel szobrot, vagy keresztet, és [...] mégis a csatolmányok szerint 27 frtot utalt ki a társulat pénztárából, a mihez pedig nem volt egyáltalán semmi joga, mivel a győri anyatársulat által nem volt meghatalmazva az itteni rózsafüzér társulat vezetésére. Az egész szobrot aztán át kellett helyeztetnem oda, a hová szánva volt, de ez a munka szakértő ember kezében már csak 19frt. 45 Kr.ba került. A társulat ez évi jan. 1-én tartott közgyűlése aztán Döme István társulati elöljáróval akarta megtéríteni a jogtalan elharácsol 27 frtot, de mivel szerintem ez kiadásnak okozója Droppa Károly adminisztrator volt, a társulat megbízásából alázatosan felkérem a Ftó. Egyházmegyei Hatóságot, hogy övele méltóztassék ezen összeget visszafizettetni” VPL APar. Cs. 1899. február 28. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

391 Dudás 1998. 105.

adománygyűjtéssel biztosította a templomi szerelvények feljavítását, cseréjét, miközben rendszeres szentségimádásokat tartanak az Oltáriszentség tiszteletére. 1897-ben az egylet már Hegyi Antal felügyelete alá tartozott, kéréseiket is a plébános közvetítette az Egyházmegyei Hatóság felé.³⁹² A társulat fénykora azonban túlnyúlik a 20. század első évtizedeire, amikor is Porubszky József plébános, a Szentségimádó Papok egyházmegyei igazgatója csongrádi munkásságát az Oltáriszentség dicsőségére ajánlotta fel, és személyesen vette kézbe a társulat irányítását.³⁹³ A Nagyboldogasszony Plébániahivatal irattárában fennmaradt, Porubszky plébános idejéből származó tagnévsorban kb. 370 nevet találunk. A társulat nem hagyott teret a társadalmi elkülönülésnek: a módos Bagi, Bozó, Draskovits, Faragó, Forgó, Herke, Máté és Tari úrhölgyek mellett Csongrád szegényeit is megtaláljuk a listán.³⁹⁴

Csongrádon a következő jelentős fordulatra Edelényi János idejében került sor, aki a püspöki buzdító körlevelek hatására kezdeményezte a *Jézus Szíve társulat* megalapítását. A kezdetben csekély népszerűségnek örvendő társulat még Edelényi idejében Jézus és Mária Szívét ábrázoló képeket hozatott Prágából, majd Jézus Szíve szobrot Tirolból.³⁹⁵ A kultusz 1886 után, Hegyi Antal színre lépésével vált kiemelkedő jelentőségűvé Csongrádon.

Hegyi Antal már segédlelkészi éveiben kiemelkedő harcosa volt Jézus Szíve ügyének, melynek ékes bizonyítéka a kecskeméti egylet megalapítása. A kecskeméti *Jézus Szent Szíve Egylet* 1875-ben már több mint 2000 tagot számlált. Nyári vasárnap délutánokon a templomban, télen magánházaknál tartották az ájtatóságokat. Ezekon az alkalmakon, mint Hegyi írja: „valahányszor csak tehettem, személyesen megjelentem, soha nem mulasztván el ily alkalomkor néhány buzdító szóban az összesereglett néphez tanítást intézni”.³⁹⁶ Nagyobb Mária ünnepeken az akkori kecskeméti káplán körmeneteket vezetett a szőlők közti Mária kápolnához, és a tagok kérésére – Tárkányi Béla műve³⁹⁷ alapján – társulati imakönyvet állított össze. Hegyi leveléből kiderül az is, hogy bár csupán aligazgatói minőségben foglalkozott a társulattal, a plébános feladatait is átvette.³⁹⁸

Az „aranszájú papként” is emlegetett Hegyi Antal lelkesítő szövegei valósággal lázba hozták a csongrádi híveket, akik egyre bőkezűbben adakoztak a csongrádi Jézus Szent Szíve társulat céljaira. A befolyt adományokból és tagdíjakból már a működés első évében lobogót csináltattak, a templomban Jézus Szíve szobrot emeltek. Hegyi Antal sajtótudósítása szerint a társulat alig négy évvel az újjáalakulást követően 8000 tagúra duzzadt.³⁹⁹ Hegyi feljegyzéseiből az is kiderül, hogy ebben az időben heti három alkalommal gyűltek össze a Szent Szív tagok,

392 VPL APriv. Hegyi Antal, 1897. április 2. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

393 VPL APar. Cs. 1902. december 18. Porubszky József levele a váci püspöknek.

394 Hasonló tapasztalatait rögzítette kunszentmártoni példák alapján Barna 2011.

395 NPI Historia Domus, I. kötet

396 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.

397 Tárkányi Béla: Jézus Szent Szívének imádása. Szent István Társulat, Eger, 1853.

398 „Eddig, részben elfoglaltsága miatt is, vajmi kevés gondja lévén az Apát ő nagyságának e társulatra, a beiratkozó tagokat én vettem fel.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.

399 Dudás 1998. 105.

hogy a társulati imádságokat a plébánossal közösen begyakorolják. A Jézus Szíve kultusz megkoronázásaként a csongrádi hívek egy 1500 kilogramm súlyú harangot készíttettek a Szent Szív tiszteletére. A harang megcsendítésért járó összeget Hegyi külön kezelte, és a társulat fenntartására fordította. 1895-ben Bokros pusztán felszentelték az apró Jézus szíve kápolnát, négy évvel később a társulat teveszór damaszt lobogókat és arannyal hímzett vörös miseruhát vásárolt a templom számára.

Hegyi Antal néhány esztendő leforgása alatt a kor színvonalának megfelelő szervezettségi szintre emelte a csongrádi társulatokat. Az 1890-es évek végén a politikai „ellensajtó” azzal vádolta a lelkipásztort, hogy azért fektet kiemelt hangsúlyt a társulatok ügyére, hogy kellő társadalmi bázist teremtsen politikai céljai megvalósításához és anyagi hasznot húzzon az egyletekből.⁴⁰⁰ Bizonyos, hogy a társulatok közvetlen felügyeletével, a személyes példamutatással a plébános óriási tömegeket tudott megszólítani. A társulati szobrok, lobogók, harangok a közös áldozathozatal gyümölcsozó eszméjét hirdették, ugyanakkor a plébános „szimpátiatókéjét” is jelentősen növelték.

5. Néhány szó az „ideálkép-problémáról”

A fenti esettanulmányokat látva joggal merül fel a kérdés: mégis milyen volt a csongrádi hívek elképzelése a „jó papról”? Melyek voltak azok a visszatérő fogalmak, melyekkel körülírták a lelkipásztori eszménynek megfelelő lelkiatya karakterét?

A rendelkezésre álló levéltári- és sajtóforrásokban többnyire általános fogalmakkal operáló „erénylistával” találkozunk. A jó pap valódi *atyja, pásztor*, aki a *lelkek őreként* tereli, *legelteti nyáját*.⁴⁰¹ Jó pásztor és a *lelkek orvosa*, akiről a hívek „a jó erkölcsöt, az egyenes lelkűséget, az istenfélelmet elképzelik”.⁴⁰² Emberi példája „békétűrésre, szeretetre, reményre” ösztönzi a híveket. Ahogy a csongrádi lakosok Vaszary Kolos hercegprímáshoz írt levelében tovább olvashatjuk: „aki benned [t.i. a Jóistenbe] vetett bizalmunkat jó példájával öregbítené s megtanítana arra, hogyha e földön mindent elvesztettünk, de ha Istenfélők, jámborok, becsületesek vagyunk, akkor e rövid földi lét után megmarad számunkra egy biztos, örökké való boldogság”.⁴⁰³ A jó pap tehát a földi nehézségek elviselésére, az anyagi javakon való felülemelkedésre tanítja híveit.

1889-ben Gétzi János csongrádi lakos nyílt levelében egy *lelkeket művelő atyáért* áhítozik: „Lelkiatyát óhajtok [...] ki lelkünket művelje; lelkiatyát, ki szívünket nemesítse s minden jóra hajlandó lelkünket a mennyekre érdemessé tegye;

400 „Ez az ember képes mindenféle szent társulatokat szervezni azért, hogy azokból anyagi hasznot húzhasson”. Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 2. old.

401 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímáshoz.

402 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. február 21. Zöld Antal néptanító levele a váci püspökhöz.

403 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímáshoz.

lelkiatyát, ki vallásosságra, erényre, kitartásra, szeretetre, becsülés és becsületre tanítson, s akkor mi is engedelmes, hű fiai leszünk.”⁴⁰⁴ A jó pap nem csak kiváló lelki vezető, de szorgalmas „templomgondnok” is, kinek „gondos, istápoló keze nyomán” megszépül a templom és környéke.⁴⁰⁵ A paphoz illő viselkedés jele pedig a „békés [...] előzékeny, udvarias magaviselet”.⁴⁰⁶

Ritkán hangsúlyozott szempont, hogy a közösség lelki vezetője számára aligha létezik *tabula rasa*; természetszerűen kapcsolódik be a lokális hagyomány és emlékezet láncolatába. Visszacsatolási pontokkal, hivatali elődeire vonatkoztatott emlékezeti sémákkal, reflexiókkal és hasonlításokkal kell szembesülnie, illetve ezeket kezelnie. Feladatköre, a pasztoráció igényelt területe hátrahagyott elődei „örökségétől” is függ. Mikor Mátyus János csongrádi plébános ellenében Takács Jakab földműves vallomást tett, hivatali elődjének gyakorlatához viszonyította lelkipásztorát: „Idegenek vagyunk tőlle mindnyájján, mert abból a jó regulából melly megboldogúlt Fő tisztelendő Kanyó úr alatt volt, semmi sincs többé.”⁴⁰⁷

Csongrádról a későbbiekben egy sajtócikk áll rendelkezésünkre, mely Virter Lajostól kezdve sorra veszi Hegyi Antal hivatali elődeit, illetve azok kiváló tulajdonságait. A célzatos, szembesítési szándékkal született cikk hitelességének kiértékelése nem feladatunk: az ideális lelkipásztor nyomában járó elme számra azonban kikerülhetetlen, értékes forrás. Virter Lajos tudós lelkipásztor a csongrádi hívek „igazi édes atyja volt”, kinek áldásos tevékenységére a legnagyobb hálával és elismeréssel emlékeztek vissza. Jellemszilárd egyéniségként „inkább kész lett volna nyelvét tövéből kiszakítani, mint száján egy hazug szót kiereszteni”. Alvinczy Ferencet, a „gyógyító atyát” igen korán érte a halál, mely „elragadta hálás hívei köréből”, ám a csongrádiak a legmélyebb kegyelettel emlékeznek rá. Utódjáról, Szabad (Szvoboda) Józsefről kiderül, hogy szeretetre méltó modorú, kedélyes társasági ember és kitűnő szónoki tehetségű pap volt, aki Csongrád minden társadalmi rétegét lekötelezte személyisége iránt. Edelenyi János szelíd, igazságszerető és barátságos természete miatt érdemelte ki a hívek bizalmát, így „ő valóban, igazi pap volt”.⁴⁰⁸ Három hónappal később a Csongrádi Lap ismét a papi elődöket hozta fel példaként: „Hegyi plébános úr elődei olyanok voltak, akiket valóban tisztelt minden polgár valláskülönbség nélkül, kik nem törődtek híveik politikai meggyőződésével, de annál inkább rajta voltak, hogy a vallásosságban, a keresztényi erényekben: a türelem, jámborság, szerénység és szelídségben példát mutassanak a híveknek. Vagyis: a szó szoros értelemben *igazi lelkipásztorai* voltak híveiknek.”⁴⁰⁹

A Csongrádi Lap által felvázolt előképek – az állítások valóságalapjától függetlenül – tapasztalati alapú viszonymérce mellé állították Hegyi Antalt. A számon kért tulajdonságok, melyekkel hivatali elődjei maradéktalanul rendelkeztek,

404 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. Gétzi János nyílt levele. Schwartz nyomdájából.

405 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 19. Eszes Mátyás levele a hercegprímáshoz.

406 Tiszavidék, 1890. március 22. I. évf. 12. szám, 3. old. Borszörcsökői Egressy László postamester nyílt levele.

407 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Takács Jakab vallomása.

408 Csongrádi Lap, 1895. december 15. V. évf. 51. szám, 1. old.

409 Csongrádi Lap, 1896. február 23. VI. évf. 8. szám, 1. old.

megfelelni látszanak a korábban felvázolt általános fogalmakkal övezett ideálképek. Ez az ideálkép azonban rugalmas, simulékony alaptermészetet követel, mely nem hagy teret a személyiség egyedi vonásainak.

5.1. Szerep és személyiség. Az ideálkép törésvonalai

A papsággal szemben támasztott elvárások akkor jelennek meg forrásainkban, amikor az ideálkép megsérül, és a hívek a – jogos vagy jogtalan – csalódásból fakadó kívánságaikat, vágyaikat igyekeznek szavakba önteni. Ebben az alfejezetben az ideálkép „törésvonalai” mentén kíséreltem meg meghatározni a személyes vonások azon körét, melyeket a csongrádi hívek nem tartottak a papi jellemmel összeegyeztethetőnek. Távol álljon tőlem a régmúlt emberi esendőségeinek szenzációhajhász taglalása: az ideális papi karakterhez nem illeszthető tulajdonságok körét forrásaim igazságértékétől elvonatkoztatva kivonatolom.

A csongrádi panaszlevelekben használt általános kifogások magyarázatra szorulnak. 1799-ben a szomszédos csépai hívek arra kérték a váci püspököt, hogy plébánosuk „bokrossan öszve tódult törvénytelen tselekedetétül és üldözéseitül menté tenni méltóztasson”.⁴¹⁰ Attól félték a jámbor csépaiak, hogy a plébános elítélendő viselkedése a nép erkölcsi és lelkeségi állapotán is nyomot hagy. A nevezett lelkipásztor, Mátyus János Cséparól Csongrádra került plébánosnak. Takács Jakab csongrádi földműves pár esztendővel később eképpen vallott lelkipásztora ellenében: „Szabad ő végette [t.i. a plébános végett] a káromkodás, paráználkodás, házasságtörés, erőszakoskodás, innepi munka sat”.⁴¹¹

A papok ellen felhozott, gyakran konkrét eseteket felemlítő bűnlajstromban olyan sérelmes pontokat találunk, mint a hívekkel való durva bánásmód (fizikai és verbális erőszak), gorombaság, káromkodásra hajló természet.⁴¹² A paptársakkal szemben tanúsított lelketlen magatartást a hívek különös megbotránkozásal kísérték figyelemmel, hisz a plébános és káplánjai közösségétől a felebaráti szeretet élő példájának megvalósulását várták. Az ünnepek közbotránnyt okozó, látványos feltörését⁴¹³, a káplánokra bízott ünnepi misézést, a szentségek kiszolgáltatásának akadozását is bosszúsággal szemlélték, esetenként nyilvánvaló

410 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

411 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Takács Jakab vallomása.

412 Csongrádi Közlöny, 1894. március 4. I. évf. 1. szám, 1-2. old. „Hegyi Antal inkább zsandár strázsamesternek, mint Rom. Katholikus plébánosnak való.” Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 2. old.

413 „Éppen indulóban volt már a Processió, a Zászlók kint voltak a nép pedig számos mint a tenger, midőn a Plébános Úr tanyájáról haza jöven négy lovú kotsijával a nép között keresztül hajtott, és alig ért be kapuján már indult a Processzió, ezen végett a nép igen zúgolódott.” VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Gyarmai Mihály vallomása.

provokációként értékelték.⁴¹⁴ Ugyanez vonatkozik a kolduló szegények elutasítására⁴¹⁵, vagy a plébánia szakácsnőjével való, túlzott bizalmaskodásra.⁴¹⁶

A hívek számára előnytelen adottságokról, a javító szándékú intézkedések hiányáról is megemlékeznek forrásaink. 1823-ban Makai János csongrádi lakos vallomásában olvashattjuk, hogy bár öt pap is van Csongrádon, a plébános mégis csak napi két szentmise tartását engedélyezi. Ennek következménye, hogy a templom zsúfolásig tele van, így valaki mindig elájul.⁴¹⁷ A plébános ráadásul rendszeresen késéssel kezdi a misét, így „némellyek Szt. Misének hallgatása nélkül, vagy bosszúságból, vagy sürgősebb Dolgaik végett a Szt. Egyházból kilépni kénytelenek”,⁴¹⁸ „szegényebb gyermekeink és a gúnyátlan szegényebb Sorsú emberek addig is még Ftdó Plébános Úr bójön a templomba majd lefagynak”.⁴¹⁹ A hitoktatás elmaradása különösen fájdalmasan érintette a keresztyén szülőket.⁴²⁰

A lelkipásztorra műveltségére, tudására büszke plébániaközösség népe azt is észrevette, ha a plébános latin tudása nem kielégítő, vagy nem készült fel kellőképpen az ünnepi prédikációra. A Csongrádi Lap 1895-ben azon élcelődött egyik cikkében, hogy Hegyi Antal „a latinul írt evangéliumot belgául olvassa”.⁴²¹

Anyagi természetű esendőségek közé sorolható a Canonica Visitatióban foglaltaktól eltérő stóladíj szedése, a fősvénység, kapzsiság.⁴²² Tower Vilmos illetéktankönyvében említi, hogy a világ a papok egy bűnén sem ütközik meg annyira, mint mohó pénzvágán.⁴²³ A 19. század második felében a hivatali kötelességek megtagadása (pl. anyakönyvi kivonat kiszolgáltatása) is szerepel a panaszok között.⁴²⁴

A „rossz papról” alkotott elképzelések köre Hegyi Antal plébánossága idején új elemekkel bővült. Ennek oka, hogy Hegyi plébános elődeinél markánsabban vállalta fel a közéletiséget: politizált, korteskedett, hírlapot szerkesztett. Szokatlan magatartása miatt híveinek egy része nem tartotta hagyományos értelemben vett, „igazi lelkipásztornak”.

414 1823 májusában a csongrádi bíró arról panaszkodott a váci püspöki székeknek, hogy a csongrádi plébános nem vett részt a húsvéti feltámadási ünnepen, áldozócsütörtökön kenyeret süttetett a plébánián, és ha megfizették, még nagybőjt idején is megeskette a párokat. Ha úgy hozta kedve, hazaküldte a keresztesre hozzá vitt gyermekeket és két asszony utolsó gyónás nélkül halt meg azért, mert a káplánok éppen nem tartózkodtak a plébánián, a plébános pedig nem volt hajlandó házukhoz kimenni. VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. Csongrád város bírójának levele a váci püspökhöz.

415 Csongrádi Közlöny, 1894. március 4. I. évf. 1. szám, 1-2. old.

416 VPL APriv. Mátyus János, 1807. november 3. A csongrádi lakosok levele a váci püspökhöz.

417 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Makai András vallomása.

418 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. Csongrád város bírójának levele a váci püspökhöz.

419 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. Csongrád város bírójának levele a váci püspökhöz.

420 „A nevendékekre nézve lelki tanítás nem tartatik, a Religióbéli oktatásokban nyilván tsökkenyést szenvednek s azon szerént nevelkednek.” VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. Csongrád város bírójának levele a váci püspökhöz.

421 Csongrádi Lap, 1895. június 2. V. évf. 23. szám, 2. old.

422 „A plébános úr egyet [a pusztakengyeli szerencsétlenségben] elhunyt munkások közül díjtalanul el nem temetett.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímáshoz.

423 Tower 1904. 160. Állítását csak erősítik az efféle, nép körében terjedő gúnynevek, mint a „parochia szent hasa” Csongrádi Lap, 1895. december 22. V. évf. 52. szám, 2. old.

424 Csongrádi Közlöny, 1894. május 27. I. évf. 11. szám, 3. old.

Politizáló papokkal pedig már Hegyi Antal színre lépése előtt találkozhattak a csongrádiak: 1886-ban Edelényi János plébános káplánjai ellen Csemegi Antal polgármester írt panaszlevelet a váci püspöknek. A polgármester állítása szerint a plébánia teljes papi személyzete felelős azért, hogy Csatar Zsigmond országgyűlési képviselő előző évi megválasztásakor Csongrádon felborult a közrend. A káplánok ugyanis – a kántorral és az egyházfival karöltve – politikai célú gyűléseket szerveztek, a templomban kétes tartalmú beszédeket tartottak. Csemegi szerint a lázítás rossz fényt vetett a kormányra, a helyi elöljáróságra és a polgármesterre, ezért a csongrádi papság azonnali kivizsgálását kérte. A polgármester később ugyan elismerte a plébános politikai semlegességét, a két káplán ellenében tett feljelentését az alispánon keresztül a belügyminisztériumba is eljuttatta.⁴²⁵ A segédlelkészek sorsáról forrásaink hallgatnak, az eset mégis jelzi az elöljáróság ellenszenvét a helyi papság politikai tevékenységével kapcsolatban.

Hegyi Antal az 1891–92-es képviselőválasztások idején a helyi sajtóban és röpiratok útján igyekezett legitimálni szokatlanul határozott politikai ambícióit. Célja Csongrád kormánypárti képviselőjének, Szivák Imrének megbuktatása volt, melyet az ellenlábás Hock János támogatásával próbált elérni. Hegyi nem válogatott a propagandisztikus eszközökben: gyűléseket szervezett, kortes beszédeket tartott, házról házra járva agitált Hock mellett. Egyes források szerint még a templomi katedráról is Szivák Imre ellenében szónokolt, ám ezeket a vádakot Hegyi Antal mindvégig tagadta.⁴²⁶

A csongrádi bíróság és a jegyző meglepetten szemlélte a plébános példátlan aktivitását. Konstantin püspökhöz írt levelük őszinte ijedelemről árulkodik. A tisztviselők argumentációja szerint ugyanis egy plébános feladata a nép erkölcsi, és nem politikai vezetése; Hegyi viselkedése tehát „nem paphoz illő”, így az eset azonnali közbelépést igényel.⁴²⁷ A váci püspök a történetekre reagálva hosszú, atyai levelet írt a csongrádi plébánosnak, melyben főpásztori állásfoglalását fejtette ki.⁴²⁸

A püspök elismerte, hogy a polgári szabadságjogok gyakorlása a közterhek viselésében osztozó papságnak is kijár, ám a papi hivatás méltóságának megőrzését minden múlandó politikai konstrukció támogatásánál fontosabbnak

425 VPL APar. Cs. 1876. február 18. Lichtner Gáspár esperes levele a váci püspökhöz.

426 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. január 2. A váci püspök levele Hegyi Antalhoz.

427 „A pap, kinek minden párton felül kell állania, korcsában közönséges politikai agitátorként működni nem áthat.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1891. december 30. A csongrádi elöljáróság levele a váci püspökhöz. Egy hónappal később báró Podmaniczky Frigyes is hangot adott rosszallásának: „Csongrádon a politikai helyzet a r. kath. Papság s különösen Hegyi Antal plébános féktelen izgatásai folytán válságossá lett [...] a minek következményei ismét – az egyház szempontjából is – beláthatatlanok.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. január 8. Báró Podmaniczky Frigyes levele a váci püspökhöz.

428 Schusztér Konstantin szerint, ha a papok a választások idején szavazatukkal támogatják a trón, a hon és az egyház céljainak megvalósulását, és alkalmanként tanácsot adnak a politikai kérdésekben hozzájuk forduló híveknek, az támogatandó és elismerésre méltó. Ugyanakkor „azon sajtószertű állás és hivatásnál fogva, melyet a lelkipásztor a hívek között – mint a béke anyala s az egység hirdetője és terjesztője – elfoglal és betölt, egyházi férfiú [...] kénytelen megmaradni bizonyos korlátok között [...] nem vihet vezérszerepet semmiféle politikai pártnak érdekében sem” VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. január 2. A váci püspök levele Hegyi Antalhoz.

tartotta. Konstantin püspök így mértékletességre intette Hegyi Antalt, egyúttal szigorúan eltiltotta a szószéki politizálástól, a nyílt szervezkedésektől és házaló agitációtól.⁴²⁹ Hegyi plébános válaszlevelében leszögezte, hogy politikai ellenfelét az egyház ellenfelének tekinti, így kötelességének érzi – akár a püspöki rendreutasítással ellenkezve is – harcba szállni Szivák megbuktatása érdekében.⁴³⁰

Hegyi Antal aktív politikai-közéleti tevékenységét tehát sem a váci megyéspüspök, sem a helyi elöljáróság nem tartotta a papi hivatással összeegyeztethetőnek. Egy, a „csongrádi lakosok” által aláírt panaszlevél szerint a plébános politizálása miatt az „ellenségeskedés, gyűlölet, elkeseredés, harag, bosszú és erkölcstelenség magvai” szóródtak szét a plébániaközösségben.⁴³¹ A Csongrádi Lap pedig egyenesen Hegyi Antal plébánost hibáztatta azért, hogy „a csongrádi nép erkölcsileg lejtőre került”.⁴³²

A Csongrádi Lap rendszeresen szembesítette Hegyi Antal plébánost a hívek vélt vagy valós elvárásaival. 1896. májusában hosszabb cikk értekezett arról, hogy egy jó pap nem politizál, hanem megmarad hívei lelki életének ápolásánál: „[bár csak] egy jámbor, istenfélő, szelíd, türelmes plébánost választathatnánk be. Olyat, aki a hívőkkel nem gorombáskodik, aki nem kortes vezért: hanem lelkipásztor lenne; aki nem kortes beszédek tartására: hanem az Isten igéjének hirdetésére használná fel [...] szelidlelkű lelkiatyára van szükség”.⁴³³ A jó plébános tehát a politika megosztó erejét felülírva a béke megtestesítője, a társadalmi egyetértés záloga.⁴³⁴ A morális síkon kissé felülemelkedve érdemes újra felidézni, hogy a Szivák Imre pártját fogó Csongrádi Lapnak nagyon is gyakorlatias érdekei fűződtek ahhoz, hogy Hegyi Antalt visszaszorítsák a plébánia falai közé.

Az imént felsorolt példák alapján megállapítható, hogy a súlyosabb „papi bűnök” közé, mint a gyakorlati lelkipásztorkodás kiemelt területein tapasztalt kötelességmulasztás (gyóntatás hanyagolása, szentmisék késéssel tartása) vagy az erkölcsi-morális példamutatás hiánya (pénzhiány, nőekkel való érintkezés) a 19. század végén a túlzott politikai-közéleti szerepvállalás lépett. Hegyi Antal azáltal, hogy a társulati tagokat és a laikus templomszolgákat is bevonta az agitációba, hogy prédikációiba politikai tartalmat fűzött, papi szerepének és

429 Hogy figyelmeztetésének kellő nyomatékot adjon, magához hívatta Hegyi Antal fő politikai támaszát, Bajcsy Gábor káplánt, és többé nem engedte vissza Csongrádra. VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. január 20. A váci püspök levele Bajcsy Gábor káplánhoz.

430 „Abban semmiféle tényező által nem engedem polgári szabadságomat korlátozni, hogy egyházam nyílt ellenségét [...] a képviselői mandatum birtokából kibuktassam” VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. január 5. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

431 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímáshoz.

432 „A csongrádi ember lényegében egészen megváltozott: tisztességet nem ismer, a törvényeknek nem engedelmeskedik; felebbvalóit, elöljáróit kigunyolja; ur-gyűlölő. Akár van rá oka, akár nincs. Irigy annyira, hogy a tisztességes gunyát viselő hivatalnokra is görbe szemmel néz: mert azt hiszi, hogy az ő verejtékén, az ő zsírján szerezte.” Csongrádi Lap, 1899. október 29. IX. évf. 44. szám, 3. old.

433 Csongrádi Lap, 1896. május 24. VI. évf. 21. szám, 2. old.

434 „Békebírája lesz a békétlenkedőknek, ki fogja egyenlíteni az egyenetlenséget, ki fogja békíteni az ellenségeskedőket, és így meg fogja szüntetni a nép és az értelmiség közt dúló adáz harcot” Csongrádi Lap, 1893. február 26. III. évf. 9. szám, 1-2. old.

személyes meggyőződéseinek ellentmondásaiba keveredett, melyet környezetete sem hagyott szó nélkül.

A „paphoz nem illő” motívumok köre a csongrádi példák nyomán korántsem teljes. Célunk nem egy minden részletet kimerítő bűnlajstrom összeállítása, hanem a forrásaink alapján körvonalazódó „lelki helyzetkép” megragadása, a lelkipásztor iránt támasztott elvárásrendszer elemeinek felvázolása volt.

5.2. Visszacatolás: a csongrádi hívek reakciói

Az alsópapság viselkedését, tetteit, döntéseit állandó értékelő aktus övezi, a hívek panaszos vagy dicsérő szólamú levelei pedig az adott magatartásminta elfogadottságáról adnak számot.

A váci püspöknek küldött panaszlevelek előzményének tekinthetjük a hívek közt szájról-szajra terjedő, szállóige-szerű formulákat. Az utolsó kenet feladására káplánjait küldő plébánosra mondták a csongrádi asszonyok, hogy „könnyebb volna, úgy mond a sárkányt a lyukából kiolvasni, mint a Fő Tisztelendő Urat a házából”.⁴³⁵ A következő lépcsőfok a plébános írásos bepanaszolása volt a megyéspüspöknél.

A csongrádi hívek csak olyan kiemelt alkalmakkor találkozhattak a megyéspüspökkel, mint a bérmálkozás vagy a kánoni vizitáció – hacsak ez utóbbi esetben nem a kerületi esperest küldte maga helyett. A hívekben kialakult elképzelés a püspökről tehát jóformán érintetlen a tapasztalattól. A püspök az elérhetetlen távolságokban élő, igazságszerető, bölcs főatyja, aki nem csak meghallgatja, de legjobb szándéka szerint meg is segíti a hozzá „orcza pirulló szerénységgel” folyamodó fiait.⁴³⁶ A püspökhöz címzett levelek tárgya vagy a plébános egy konkrét cselekedetének bírálata, vagy a teljes személyiség elutasítása.⁴³⁷

A „népbotrányt” mint retorikai fordulatot célzatosan, nyomatékosításként használják forrásainkban, jelezve a papság tekintélyét veszélyeztető ügy súlyosságát.⁴³⁸ A megdöbrent közösség lélekrajzának leírása a panaszlevelek fajsúlyos része: „a nép igen zúgolódott”,⁴³⁹ „a hívő nép egy része oktanul káromkodik, másrésze pedig sír szíve fájdalmában”,⁴⁴⁰ „bizony megunták azt [ti. a plébánost] a csongrádiak”.⁴⁴¹ Nem ritka, hogy a levél írója a fokozás szándékával szó szerint idézi a panaszos fohászokat: „némellyek: 'bár tsak az Isten elvinné', mások: 'bár

435 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Miskolczi Pál vallomása.

436 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

437 „88-ban a temető rendezése is mennyire nem volt ingyére némely polgároknak s úgy panaszolták be a plébánost Schuszter püspöknél, mint a temető feldúlóját.” Tiszavidék, 1894. március 11. V. évf. 10. szám, 3. old.

438 „[A csongrádi plébános] elítélése nemcsak ő reá háramlik, hanem szégyenfolt lesz a papi osztályra is.” Csongrádi Lap, 1898. július 10. VIII. évf. 28. szám, 3. old. „Halasztást nem tűr az ügy, a nélkül, hogy a katolicizmusnak érzékeny kárára ne történne”. VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. Gétzi János nyílt levele, Schwartz nyomdájából.

439 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Gyarmati Mihály vallomása

440 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

441 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Mészáros Imre vallomása.

tsak az ördög vinné', egyebek pedig: 'bár tsak jobb lelki pásztort kapnánk'".⁴⁴² A legkomolyabb, szinte fenyegetésszerű formulák valódi kétségbeesésről tanúskodnak: „annyira van már a nép között a dolog, hogy ha (a plébános) még tovább is közöttünk marad, mind Lutheránusokká válunk.”⁴⁴³

A panaszlevelekkel párhuzamosan terjedt a plébánossal szemben tanúsított passzív rezisztencia: „számtalanon vagyunk, kik kénytelenek vagyunk a kegyelet szent érzelmeit visszafojtani szívünkben”,⁴⁴⁴ „kénytelenítve vagyunk a Rom. Kath. Anyaszentegyházat kerülni”.⁴⁴⁵ A szentmiséken részt vevő hívek száma hanyatlásnak indul, főleg a távolabbi filiák lakosai nem vállalják a hosszadalmas utat. Az utolsó kenetre szoruló, súlyos betegek „képessek volnának gyónás nélkül meghalni, mint sem T. Plébános Úrnak gyónni”.⁴⁴⁶

Az érzelmes hangvétellő levelekből a közösség erkölcsi rendjének féltése rajzolódik ki. 1799-ben a szomszédos csépai lakosok azért ragadtak pennát Mátyus János, későbbi csongrádi plébános ellen, mert attól tartottak, hogy a köszönetüket nem fogadó plébános miatt a lakosok előbb-utóbb elhagyják a régi, szép üdvözlő formulát.⁴⁴⁷ A plébános felelőssége a közerkölcsi állapotokat tekintve halmozott, így a hívek a rendelkezésükre álló eszközökkel igyekeztek nyomást gyakorolni rá, hogy példájával a „paphoz illő” elvárásokat tükrözze vissza. Kiss Réka Küküllői Református Egyházmegyei források alapján megállapította, hogy míg a 17. században a papokkal szemben inkább gazdasági jellegű retorziókat alkalmaztak (pl. közmunka és adómegettadás), addig a 18. században már egészen más jellegű ellenállást tanúsítottak a hívek (nem mentek el a templomba, nem fogadták el az úrvacsorát).⁴⁴⁸ A 19. századi csongrádi, római katolikus forrásokban a közösségi elégedetlenség jellemzően a vallásgyakorlás hanyatlásán mutatkozott meg.

A közösségi retorzió legszélsőségesebb formájának a fizikai erőszak tekintethető. Míg Hegyi Antal budakeszii paptársának, Bacsák Imre plébánosnak egy teljes feldühödött néptömeg eredt a nyomába⁴⁴⁹, a csongrádi lelkiatyával szemben „csak” bizonyos személyek nyúltak a meggyőzés végső eszközéhez. Dr. Justus írásában a következőket olvashatjuk: „egy izben Tandari Mihály ács jól elbánt vele, Szemes Antal pedig felpofozta, a földhöz vágta és a földön megdöngönyözte a dühöngő Hegyi Antalt, még pedig úgy, hogy napokon keresztül alig birt járni a verés miatt, a hívek nagy lelki épülésére.”⁴⁵⁰

442 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Urgasz József vallomása.

443 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Gyarmati Mihály vallomása

444 Csongrádi Közlöny, 1894. május 27. I. évf. 11. szám, 3. old.

445 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. Gétzi János nyílt levele, Schwartz nyomdájából.

446 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

447 „Mellyből a botránkoztatás utánn tsak még az ne származzon Tdó Plébános Úr után a Hívek között, hogy azon Anyaszentegyháznak béhozott szép szokását, Dicsértessék Jézus Sz. nevének említését elhagyják.” VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

448 Kiss 2011. 193.

449 Bednárík 2013. 223.

450 Dr. Justus 1902. 14.

A kérdőre vont plébánosok reakciója a püspök irányában kivétel nélkül védekező, hárító, nem ritkán magukat a panaszosokat jelölik meg a közbotrányt keltő esetek okozójaként. Hegyi Antal „tudatlan beavatkozóként” ír kritikusaikról, akik „okosabbak akarnak lenni, még a szorosán vett egyházi ügyekben is, mint tulajdon vezetőjük”.⁴⁵¹ Ugyanebben a forrásban „apagyilkosnak” nevezi bepanaszolóit. 1893-ban a sorozatos támadásoknak kitett Hegyi Antal baljós ködbe burkolja a csongrádi plébániai állást, mely saját jövőjét is fátumként determinálja: „az utóbbi félszázad alatt a csongrádi plébánosok ötven éves korukig vagy megszöktek, vagy elhaltak Csongrádról. S bizony a lélekölő, szakadatlan munka mellett a mostani plébános sem ígérhet más sorsot magának”.⁴⁵²

A csongrádi híveknek tehát határozott elképzelései voltak a „valódi, jó lelkipásztor” jellemrajzáról. Az erősen sztereotipizált vágyak főbb motívumai tapasztalati alapúak, hisz a papi elődök magatartásának egyes vonásait idézik vissza. A „viszszavágyott” karakterek és az el nem fogadott személyiségek pedig árnyalatlanul szélsőséges ellentétpárokká rendeződnek. Ezt tapasztalhatjuk Kanyó András és Mátyus János, a század második felében Virter Lajos és Hegyi Antal esetében. A hívek tehát nem az ismeretlen szeminárium normákhoz, hanem egy megélt, de elmúlt „aranykor” papi ideáljához igazították a plébános társadalmi szerepéről alkotott elvárásaikat.

451 Tiszavidék, 1890. május 11. I. évf. 11. szám, 3. old.

452 Tiszavidék, 1893. augusztus 6. IV. évf. 32. szám, 3. old.

VI. PAPTÁRSÁK VAGY SZOLGÁK? A KISEGÍTŐ LELKÉSZKEDÉS RENDSZERE

A kisegítő lelkészkezdés rendszere óriási késéssel kezdett kiépülni a szervezetében szétzilált, paphiánytól szenvedő, hódoltság utáni váci egyházmegyében.⁴⁵³ Althann Mihály Frigyes (1718–1734) alighogy magára öltötte a püspöki ornátust, nyomban meg is alapította a váci szemináriumot. Itt eleinte a káptalan tagjai oktatták a papi életre készülöket, ezt a tisztelet később domonkos atyák látták el. Voltaképpen a tanító domonkos és kegyesrendi szerzetesek váci letelepedése volt az egyházmegye rekatolizációjának kulcseseménye. Az ideiglenes papnevelésben végzett munkájuk hatására 1717-ben már 32 állandó plébános működött szerte a Duna–Tisza között.⁴⁵⁴

Bár Althann és nagyméltóságú utódai komoly erőfeszítéseket tettek a szeminárium bővítésére, a vándorló ferences atyákra, a licenciátus intézményére még a 18. század közepén is nagy szükség mutatkozott. Althann Frigyes 1734-ben testvéröccse, Károly követte a püspöki székben, aki 1750-ben a piaristákra bízta a szeminaristák oktatásának feladatát. Az új püspök a papképzés átszervezése mellett a plébániák számának növelésével próbálta kivezetni egyházmegyéjét a bénultságból.⁴⁵⁵ Fáradozásainak eredményeként közel 40 filiával és plébániával, számos új és újjáépített templommal gyarapodott a váci egyházmegye.

Az egyházmegye „aranykora” Migazzi Kristóf idejére tehető, aki 1785-ben már egy jól működő egyházszervezetet hagyott maga után. A püspök Borromei Szent Károly papnevelési rendszerét alkalmazva megkövetelte a kispapoktól, hogy magyarul, németül és „tótul” egyaránt tudjanak beszélni.⁴⁵⁶ 1780-ban elkészült az új, nagyobb befogadóképességű szeminárium épülete, ám mindössze három éves működés után az intézmény bezárni kényszerült. II. József 1783-ban ugyanis elrendelte az egyházmegyei papképző intézetek felszámolását.⁴⁵⁷ A 26 váci papnövendéket a Pozsonyban székelő Központi Szemináriumba irányították. Az államosított „kísérleti papnevelés” következményeként a váci szeminaristák kétharmada a felszentelés előtt elhagyta az intézetet.⁴⁵⁸

Hogy Migazzi püspök erőfeszítései a királyi rendelkezések ellenére sem voltak terméketlenek, mutatja, hogy halála idején (1803) a nagyobb településeknek már saját plébániája és temploma volt, a papképzés adatai pedig megnyugtatóan

453 A váci egyházmegye 1544–1686-ig volt a török kezén. Mivel a mindenkori váci püspök ezidő alatt a Felvidék különböző városaiban lakott, a papszentelés feladatát sem tudta ellátni, így a lelkipásztorok száma erőteljes csökkenésnek indult. Szarka 1947; Molnár Antal 2001.

454 Chobot II. 1917. 619. Ez a szám több mint kétszerese a húsz évvel korábbi adatoknak: Bendő István püspöki helynök 1697-ben végzett vizitációja során 12 papot talált a váci egyházmegye 22 plébániáján. Török–Legeza 2001. 33; Mezősi 1939.

455 Patkóné Kéring 1997. 14; A váci szeminárium történetéről bővebben lásd: Varga Lajos 2004. (kézirat).

456 Forró 2000. 26.

457 Mihályfi 1896. 235.

458 Török–Legeza 2001. 38.

alakultak.⁴⁵⁹ Mivel a plébániák számának növekedése már nem állt arányban a papképzés növekvő ütemével, immáron lehetőség nyílt a frissen felszentelt papok számára, hogy működésük első éveiben káplánként, tapasztalt lelkipásztor mellett ismerkedjenek a plébánia irányításának gyakorlatával. A kisegítő lelkészkedés rendszerének kiépülését az Alföld 18. századi újranevesedése és a filiák szaporodása is szükségessé tette.⁴⁶⁰

A latin *cappellanus* szó kezdetben a kis kápolnában miséző lelkiatyát jelentette. A 18. századi szóhasználatban a káplán már olyan frissen, néhány éve vagy évtizede felszentelt áldozópap, aki püspöki utasításra, az adott település vezetésével megbízott lelkipásztor felügyelete mellett segítkezik.⁴⁶¹ Gaith és Patzner 1892-es kiadású lelkipásztori lexikona szerint a *capellani locales* (vagyis helyi káplánok) jogaikat és kötelességeiket tekintve egyenrangúak a plébánossal, csupán illetményeik alacsonyabbak. A káplán és plébánosa viszonyát elemző szócikkben a szerzők megerősítik, hogy „egyházi rendre nézve mindkettő egyenlő, tehát a plébános káplánját úgy tekintse, mint társát”.⁴⁶²

A segédlelkészek feladataikra a helyettesítésre és megbízásra (*potestas delegata et vicaria*) korlátozódik, vagyis amit a plébános maga kíván elvégezni, azt a káplán már nem teheti meg.⁴⁶³ A kisegítő lelkész nem egyenlő a helyettes lelkésszel vagy plébániai adminisztrátorral (helyettesel). Míg a helyettes lelkész a plébánossal egyenlő jogokkal rendelkezik, a káplánok függő viszonyban állnak, nem jogosultak önálló döntéshozatalra.⁴⁶⁴ Káplánokra elsősorban nagyobb lélekszámú, filiával rendelkező egyházközségekben, munkájában akadályozott idős, vagy beteg plébános mellett van szükség a liturgikus szolgálat gördülékenysége érdekében. A kisegítő lelkészkedés intézménye a protestáns egyházakban is elterjedt.

A káplán megnevezése a csongrádi anyakönyvekben *caplanus*, *cooperator loci*, vagy rövidítve *capl*, *cooper*, *capell*. A szomszédos csépai lakosok 1799-ben keltezett, választékos hangú levelében: *Pater Cooperator*.⁴⁶⁵ A csongrádi filialista tési kertészek 1815-ös kérelmében a *Plebánus Úr Tisztelendő segédére* történik utalás.⁴⁶⁶ Csongrádon 1836 októberétől, a Matriculák magyar nyelvű vezetését követően találkozunk a *káplán*, gyakrabban *káplány* megnevezéssel.

459 1785-ben 85 működő plébánia és 80-nál is több filia volt a váci egyházmegyében. Varga Lajos 1997. 6.

460 1808-ban a váci egyházmegyében 108 plébániát találunk, a katolikus hívek száma viszont 352.618 fő volt. Varga Lajos 1997. 7.

461 M. Kat. Lex. VI. 2001. 146.

462 Gaith–Patzner 1892. 165; 304.

463 Gaith–Patzner 1892. 335.

464 Révai XI. 1914. 220–221. *Administrator interinalis* (ideiglenes lelkészhelyettes): „Oly világi vagy szerzetes papok, a kik valamely plébánia megüresedése alkalmával az új plébános kinevezéséig a püspök által rendeltetnek ki a plébániai hivatal vitelére. [...] b) a kik a plébánost annak távollétében helyettesítik.” Gaith–Patzner 1892. 2. Írásomban a káplán, káplánatya, kisegítő lelkész és segédlelkész kifejezéseket szinonimaként használom.

465 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

466 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertészek levele a váci püspökhöz.

Jelen fejezetben a rendelkezésre álló források alapján körvonalazom a gyakran váltakozó, „maguk után különösebb emléket nemigen hagyó”⁴⁶⁷ káplánok alakját, szerepét a 19. század végi csongrádi plébániai közösség életében. Különös figyelmet szentelek a plébánossal, a ferences atyákkal és a laikus templomszolgákkal kialakult konfliktushelyzetek tanulságaira, melyek a segédlelkészek helyére, szerepére világítanak rá a plébániai hierarchia rendjében.

1. A csongrádi káplánok

A török idők után újrászervezett csongrádi plébánia első vezetői (1704-től) ötven éven keresztül jóformán egyedül, gyöngye javadalmazás mellett, egy szerény deszkatemplomban látták el a hívek lelki gondozását. Állandó segítők a kecskeméti és szegedi konvent által kirendelt ferences barátok voltak.⁴⁶⁸ Csongrád lélekszáma a Károlyi grófok adókedvezményeinek hatására 1723-ban jelentősen megnövekedett, így a plébános teendői is megszorodtak. Az első káplán, Molnár Mihály 1758-ban érkezett a településre.⁴⁶⁹

A segédlelkészek hagyomány szerint 1–3 évet töltöttek állomáshelyükön, ez Csongrádon sem volt másként. Az anyakönyvek arról tanúskodnak, hogy a váltásokra jellemzően az őszi és tavaszi hónapokban került sor.

A csongrádi kápláni állások száma 1809-ben egyről háromra emelkedett. Az igény tartósságát mutatja, hogy az 1854-ben épített új plébániaépület már három tágas káplánszobával rendelkezett.⁴⁷⁰ Időközben az egyházmegyei papnevelés ügye is átalakult, korszerűsödött; Roskoványi Ágoston (1851–1859) megyéspüspök négy évre emelte a kispapok képzési idejét.⁴⁷¹

A 19. század folyamán a csongrádi segédlelkészek száma változatlan maradt. Kedvezőtlen fordulatra akkor került sor, amikor Bajcsy Gábor csongrádi káplánt 1892-ben a megyéspüspök Vácra hívatta, és túlzott politikai aktivitása okán azonnali elzárásra ítélte. Hegyi Antal így három helyett két káplánnal látta el a liturgikus teendőket. Hegyi plébános ugyan 1892 és 1898 között többször is kérte a megyéspüspököt, hogy küldjön neki harmadik segédlelkészt, felterjesztései nem találtak megértésre. A káplán hiányát Schneider György nyugalmazott áldozár felkérésével, illetve az egy lelkész egy napon celebrálható miséinek

467 Váry 1974. 26.

468 A hódoltság korában Csongrád és környéke a szeged-alsóvárosi kolostor körzetébe tartozott. A 18–19. században viszont már jelentősen több kecskeméti illetőségű szerzetes fordult meg a környéken, mint szegedi. Ennek oka, hogy az 1823–45 közötti püspöki vizitáció eredményeiből okulva Roskoványi Ágoston püspök 1854-ben négy missziós körzetet szervezett, melyek vezetését a szolnoki és kecskeméti ferences rendházakra bízta. Az intézkedés következményeként Csongrád a kecskeméti rendház körzetébe került. V.ö. NPI Születési anyakönyvek, Varga Lajos 1997. 7; Bálint 1983. 26.

469 NPI Canonica Visitatio 1828. Dudás Lajos helytörténész szerint csak 1771-től működtek a csongrádi plébánosok mellett segédlelkészek. V.ö. Dudás 1999/a.

470 VPL APar. Cs. 1854. augusztus 15. A váci püspök levele gróf Károlyi Istvánhoz.

471 Forró 2000. 31.

számszerű emelésével igyekezett enyhíteni.⁴⁷² 1888 nyarára a helyzet látszólag tarthatatlanná vált: „ha sokszor ismételt kérésem daczára a baj a legrövidebb idő alatt nem orvosoltatik, egyik templomot a hívek legnagyobb botrányára be kell záratnom”.⁴⁷³ Hegyi Antal panaszos levelei ellenére majd csak Porubszky József és Thury Károly atya sikeres váci diplomáciájának köszönhetően emelik a csongrádi segédlelkészek számát öt főre.⁴⁷⁴

2. A káplánok javadalmai, kötelezettségei, világi és egyházi tisztségei

2.1. Általános javadalmak

A segédlelkészek pénz- és természetbeli fizetségének biztosítása a plébános feladata volt. A járandósággal összefüggő feladatok köre a lelkipásztori működés minden gyakorlati aspektusát lefedte, ám önálló döntéshozatalra nem adott feljogosítást.⁴⁷⁵

A csongrádi káplánok állandó lakhelye a plébánia épületében volt, ahol együtt étkeztek a plébánossal és a kolduló ferences atyával.⁴⁷⁶ Sem élelemre, sem tűzifára nem kellett gondot fordítaniuk.⁴⁷⁷ A minden hónap végén kézhez kapott pénzbeli juttatást a Canonica Visitatio alapján számolták ki. 1784-ben egy csongrádi káplán éves fizetése 60 rhénes forintot tett ki.⁴⁷⁸ Az 1870-es évek közepén ez az összeg havi 10 forint volt.⁴⁷⁹ 1898-ban a csongrádi plébánia vezetésével meghatalmazott

472 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. szeptember 30; 1899. január 19; illetve: 1898 október 7. Hegyi Antal levelei a váci püspökhöz. Lásd még: Tiszavidék, 1893. január 22. IV. évf. 4. szám, 3. old. A Hegyi által kért engedélyt *Binatio*-nak nevezzük. Jelentése: „Az egyházi jog szerint csupán karácsony ünnepén van megengedve ugyanazon nap egynél többször bemutatni a sz. miseáldozatot.” Különleges okok, amikor napi több szentmise tartható: „2) Ha egy lelkész több plébánia élére van állítva.” Ha más pap nem áll rendelkezésére, joga és kötelessége a lelkipásztornak 2-3 alkalommal is misézni. Önhatalmúlag viszont erről nem ítélezhet: a püspök jóváhagyására van szükség, aki felülbírálja a binatio indokoltságát. Gaith–Patzner 1893. 54–55.

473 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. július 23. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

474 Dudás 2000. 89.

475 „A róm. kath. segédlelkészek, miként mindenütt, úgy Csongrádon is, az akadályozott plébánost az összes lelkészi teendőikben csak helyettesítik és kísérik; ezért mindenben az ő utasítása szerint járnak el.” Csongrádi Újság, 1911. január 15. IX. évf. 3. szám, 3. old. Kopeczky József káplán nyílt levele.

476 A csongrádi káplánok 1894-ben pontosan a plébániai étkeztetés és a koszt pénzösszegének szabályozása ügyében keresték fel a váci püspököt. VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

477 A lelkészek minimális jövedelmét meghatározó *kongrua* bevezetése előtt a segédlelkészek ellátását illetően a következő szempontok voltak megszívlelendők: „A meghatározott fizetésen felül (a segédlelkész) a plébánostól rangjához illő ellátást, jelesen tisztességes lakást, élelmezést, továbbá szolgálatot, fűtést, világítást és mosást követelhet; tulságos követelésnek azonban nincsen helye.” Gaith–Patzner 1892. 305.

478 NPI 1784. május 25. A Föl-Gyövi, Csanyi, Tési és Fehér-tői kertészek levele a váci püspökhöz. A rhénes, másképp rhénusi, rajnai vagy német forint hatvan krajcárt érő, német ezüstforint volt.

479 Ekkoriban már osztrák értékű, tízes alapú pénzrendszer volt érvényben. Egy osztrák értékű forint értéke 100 krajcár.

adminisztrátor évente fejenként 105 forintot adhatott káplánjainak. Önmagára és a két segédlelkész eltartására évi 900 forintot fordíthatott.⁴⁸⁰ A beteg káplánok ápolási költségeit is a plébánosnak kellett előteremtenie.⁴⁸¹ A váci püspöki hivatal nem kis döbbenettel fogadta Hegyi Antal 1888-ban keltezett felterjesztését, melyben súlyos beteg segédlelkésze „tartási díjának” megtérítését kérte.⁴⁸²

A csongrádi állomáshely összességében kielégítő anyagi hátteret biztosított a káplánok számára. Pozsár Endre 1888-ban írt levelében arra kérte a váci püspököt, hogy szándéka ellenére ne mozdítsa el Csongrádról a gyengébben javadalmaszó Kiskunmajsára.⁴⁸³

2.2. Misézés, szentségek kiszolgáltatása

A misék számát és a misézés rendjét Csongrádon a plébános osztotta fel a káplánok között.⁴⁸⁴ A vezető lelkipásztor jellemzően a vasárnapi „tízórás” nagymisén prédikált, a filiákra csak kivételes esetekben (pl. templombúcsú alkalmával) látogatott el. Olykor nagyobb ünnepi misék celebrálását is valamelyik káplánjára bízta. Mátyus János plébános idejében kizárólag a céhek rendelt miséit végezte a helyi főpásztor – ezt azonban sosem bízta segédlelkészeire.⁴⁸⁵ Alapítványi misék után a káplánok (a kántorral és a harangozóval egyetemben) előleg formájában kapták vonatkozó illetményüket.⁴⁸⁶ A plébános saját belátása szerint el is tilthatta segédlelkészeit a misézéstől.⁴⁸⁷

Újszülött gyermekek keresztelésére a 19. század elején reggel hat órakor vagy fél nyolckor, a század második felében már a fél hétkor kezdődő misén vagy azt megelőzően került sor.⁴⁸⁸ Az anyakönyvek tanulsága szerint a 19. század közepén jellemzően a káplánok, kisebb részben a ferences atyák szolgáltatták ki az első szentséget. A plébániát irányító lelkipásztor csak kifejezett kérésre keresztele

480 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. január 19. Püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyve.

481 „A káplány mint munkatárs a díjra is érdemes, evégett kötelessége a plébánosnak őt illő ellátásban részesíteni, betegségében gyámolítani.” Schüch 1872. 584.

482 „Tekintettel arra, hogy teljesen szokatlan, sőt példátlan, hogy plébános ily czimen igényt támaszson – [kérese] elutasítandó” VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 16. Püspöki leirat.

483 VPL APar. Cs. 1888. február 20. Pozsár Endre káplán levele a váci püspökhöz.

484 Példaként említve: 1894-ben vasárnaponként Schneider György fél hétkor, Droppa Károly nyolc órakor, Hegyi Antal plébános 10 órakor misézett a Nagyboldogasszony-templomban. Ezzel párhuzamosan Varga Mihály káplán misézett fél kilenctől a Szent Rókus filiában. VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz. Ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy Kecskeméten az 1870-es években az ún. számadó káplány osztotta fel a misézés rendjét. VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

485 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Makai András vallomása.

486 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. január 9. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

487 Ahogyan az történt 1894-ben Schneider György, majd 1899-ben Felber István esetében. VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz. Illetve: Csongrádi Lap 1899. október 29. IX. évf. 44. szám, 3. old.

488 VPL APar. Cs. 1841. szeptember 9. Jancsovics József levele a váci püspökhöz.

személyesen a módosabb szülők esetleg a laikus templomszolgák gyermekeit.⁴⁸⁹ A jegyések oktatása és az esketések lebonyolítása ugyancsak a káplánok feladatai közé tartozott, ám erre minden esetben engedélyt kellett kérniük a plébánostól.⁴⁹⁰

Az adott héten esedékes temetéseket a *soros* vagy *hetes káplány* végezte.⁴⁹¹ A káplánok külön temetési stólat nem szedhettek. A Canonica Visitatióban rögzített díjak a helyi lelkipásztort illették, ám az összeget saját belátása szerint utólag megoszthatta.⁴⁹² Mátyus János plébános az 1820–30-as években a kántor énekes halotti búcsúztatójának végighallgatásáért 1 forint *váarakozópénzt* kért a hívektől, melynek felét a temetést végző káplánnak adta.⁴⁹³ Egy 1867-ből származó adat szerint nagygazdák halottas prédikációja után 5 forint járt a temető káplánnak.⁴⁹⁴ A temetésen használt halotti gyertyákat a gyászos felek hagyomány szerint a templomnak ajándékozták. A viaszgyertyákat a káplánok juttatták a plébános kezéhez, aki túladott rajta, és az összeget a templom pénztárához adta.⁴⁹⁵ A plébános távollétében a káplánok vezették a temetői jövedelmek jegyzékét, rendezték a sírhelyek kiváltásának ügyét.⁴⁹⁶ A temetést végző atyához esős időben, avagy a siralmas ház nagyobb távolsága esetén a gyászos felek kocsit, ún. *bejárót* küldtek. Ha a gyászos ház utcája járhatatlan volt, a hívek az egyik sarki szomszéd házához vitték a halottat, hogy a temető káplán ruházatában, az egyházi felszerelésekben ne essen kár.⁴⁹⁷ A 19. század végén halott beszenteléséért 20 krajcárt, pluviálás (de nem énekes) *halotti kis mise* után 50 krajcárt kaptak a káplánok.⁴⁹⁸ A további, általános lelkészi teendők között kiemelkedő a gyóntatás és a betegek kenetének feladása, ám ezek a segédlelkészek javadalmazástól mentes feladatai közé tartoztak.

2.3. Hitoktatás

Mikor az 1868. és 1876. évi XXVIII. törvénycikkek lehetővé tették az egyházi iskolák községivé alakítását, a csongrádi elemi iskolák mindegyike elhagyta a

489 A csongrádi lakosok 1825-ben panaszosan jelentik a váci püspöknek, hogy Mátyus János lelkipásztor – elfoglaltságai okán – hazaküldi a keresztelekre hozzá vitt gyermekeket. VPL APriv. Mátyus János 1825. május 4. A csongrádi bíró levele a váci püspökhöz.

490 Gaith–Patzner 1892. 335.

491 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

492 „A csongrádi segédlelkészek semmiféle stóladíjat nem szednek. Ez miként mindenütt, úgy Csongrádon is, csak a plébánost illeti.” Csongrádi Újság, 1911. január 15. IX. évf. 3. szám, 3. old.

493 1824-ben a csongrádi bíróhoz érkezett panaszok miatt a helyi vezetőség tiltani igyekezett a szokást. VPL APriv. Mátyus János, 1824. július 10. Kováts Ferenc káplán vallomása.

494 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

495 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

496 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv kivonata.

497 „A piroskavárosiak és annál inkább a munkástelepiek pedig a régi jogszokás szerint tartoznak úgy a betegellátáshoz, mint a temetésekhöz kocsit adni, vagy ha nem adnak, halottjukat a városba behozni.” Csongrádi Újság, 1911. január 15. IX. évf. 3. szám, 3. old.

498 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

felekezeti jelleget.⁴⁹⁹ Alig két évvel az átalakulást követően azt olvashatjuk a váci megyéspüspök helynökének jelentésében, hogy a csongrádi plébánosok nem gondoskodnak kellően a katolikus gyerekek vallás erkölcsi oktatásáról.⁵⁰⁰ A jelentés hatására a püspök arra utasította a csongrádi plébánost, hogy sürgősen alkítsa át a káplánok feladatainak rendjét.

A csongrádi elemi iskolás gyermekek hitoktatása így az 1870-es évektől kezdve a segédlelkészek feladatai közé tartozott. Szokásos napja a szerda és szombat volt.⁵⁰¹ A hitelemző órák fontosságát mutatja, hogy ezekhez a kötött időpontokhoz igazították a megbízott segédlelkészek egyéb parochiális teendőit. Peitler Antal majd Schusztter Konstantin váci püspökök körlevelei is ezt a szemléletmódot támogatták.⁵⁰² A hitelemző káplánokkal az iskolaszék külön szerződést kötött, melynek egyházi elnöki székében a mindenkori helyi plébános vagy annak helyettese ült.⁵⁰³

A polgári fiúiskolában már olyan lelkészek tanítottak, akik a váci püspöktől ideiglenes felmentést kaptak a lelkipásztori teendők alól. Ezek a fiatal papok minden idejüket az oktatásnak szentelték, csak a tanári fizetésből éltek, így függetlenek maradhattak a helyi plébániától. Ilyen jeles hitoktató volt a század utolsó felében Márk Balázs, aki kilenc évig tanította a hittan mellett a latin és német nyelveket. Álláshelyének terhei azonban felőrölték egészségét⁵⁰⁴, így a megyéspüspök felmentette a hitoktatás alól és Ceglédre helyezte káplánnak.

Márk Balázs helyére az iskolaszék nem igényelt új, teljes állású hitoktatót, inkább Varga Mihály és Droppa Károly helybéli segédlelkészeket kérte fel a feladat elvégzésére. Az iskolaszék kérelmét a váci püspök jóváhagyta. Alig egy évvel később Hegyi Antal plébános, aki az iskolaszék alelnöki címét is birtokolta, személyes ellentétek miatt megkísérelte kimozdítani káplánjait a hitelemzői pozícióból. A tanfelügyelő a következőképpen reagált a plébános kérésére: „mi nem Ft. [főtisztelendő] úrral, hanem Droppa és Varga urakkal szerződünk, ha ők megteszik a kötelességeket, akkor nincs szavunk”⁵⁰⁵ A plébános a visszautasítást követően (1894) lemondott iskolaszéki tisztségéről. Varga és Droppa káplánok távozásával ismét teljes állású hitoktató lelkészt találunk a polgári fiúiskola kötelékeiben.⁵⁰⁶

499 Karácsonyi 1985. 321. A csongrádi iskolák 1869-ben alakultak községi intézményekké, felügyelőket ezután az iskolaszék látta el. Sebestyén 2002. 31.

500 NPI 1870. november 18. A püspöki helynök levele a váci püspökhöz.

501 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

502 V.ö. VPL Circ. 1782–1950.

503 Gaith–Patzner 1892. 189.

504 „A lélekölő munka alatt egészségi állapota a múlt évben már nagyon megrendült. A gyorsan alkalmazott orvosi segély és fürdőkúra azonban visszaállította egészségét, mindazáltal tanácsosabbnak látta nagyobb bajnak pályaválasztás által elejét venni s ezért mondott le állásáról.” Tiszavidék, 1893. július 23. IV. évf. 30. szám, 3. old.

505 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 10. Varga Mihály káplán levele a váci szentszék titkárához.

506 Csongrádi Lap, 1898. február 6. VII. évf. 6. szám, 3. old. Ekkoriban Drexler Antal látta el a hittan, német és latin nyelv oktatásával járó kötelezettségeket.

2.4. Hivatali adminisztráció

A lelkészi hivatal adminisztrációja, vagyis a keresztelendők, házasulandók, halottak adatainak rögzítése a plébános hatáskörébe tartozott⁵⁰⁷, aki az anyakönyvek fáradságos másolásáért külön javadalmat biztosíthatott káplánjai számára. Az efféle „privát megbízások” kívül estek a Canonica Visitatio szabályozási körén, az összeg szabad egyezkedés tárgyát képezte. Hegyi Antal 1894-ben íródott levelében jelezte a váci püspöki szék felé, hogy káplánjai egy árva polgári iskolás fiúra bízta az anyakönyvek másolását, aki számtalan hibát ejtett. Hegyi plébános ebből kifolyólag megvonta káplánjaitól az irodai kisegítő teendőik utáni járandóságot.⁵⁰⁸

A plébános távollétében az általa szóban megbízott segédlelkészek teljes jogú helyettesként vezették a plébániaközösség adminisztrációját. A gyűjtési felhívásokat követően a káplánok is jogosultak voltak az adományok beszedésére, a templom felújítási munkálataira kötött szerződéseken tanúként szerepeltek, vitás esetekben (pl. templomi perselyek feltörésének ügye) pedig ellenőrző tanúként látjuk őket viszont.⁵⁰⁹

2.5. Közösségszervezés

Egy korábbi fejezetben részletesen vázoltam a csongrádi plébánosok közösségszervező tevékenységét, most a káplánok szerepével vetek számot. A lista rövid és elgondolkodtató: Csongrádon az egyetlen, káplán által vezetett vallási társulat a 19. században az Oltáregylet volt. A társulatvezető Korber Antal segédlelkész csongrádi működéséről, az Oltáregylet alapításának körülményeiről nem maradt hátra feljegyzés. A század utolsó éveiben pedig Csapó János káplán intézkedett annak érdekében, hogy Csongrádon is megalakulhasson a *Katolikus Kör*, ám a káplán semmilyen tisztséget nem vállalt benne.⁵¹⁰ A szerény adatok nem a káplánok motivációjának vagy kreativitásának hiányát, inkább hivatali leterheltséget és a plébánosok óvatosságát mutatják.

A korlátozások egy lehetséges okára Schüch Ignác 1872-ben megjelent lelképásztori kézikönyve világít rá: „Különösen fontosabb dolgokban újításokat a plébános engedelmé és jóváhagyása nélkül elhírtelenkedve semmiképp ne tegyenek, mivel a felelősség nem a káplányt, hanem a plébánost terheli.”⁵¹¹ Ugyanezt a tanácsot találjuk később Tower Vilmos írásában: „Káplán ne alapítson egyesületet

507 Ugyanakkor Hódmezővásárhelyen az 1860-as években az egyik káplán volt örökösen megbízva az iroda vezetésével. Tiszavidék, 1893. augusztus 13. IV. évf. 33. szám, 3. old.

508 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci püspöki székhöz.

509 Források: VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. jegyzőkönyv, Máté János vallomása; VPL APar. Cs. 1889. január 31. Bakos Károly orgonakészítő szerződése; VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. október 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

510 A magyarországi Katolikus Köörök közvetlen mintájául a német Katolikus Nagygyűlések (Katholikentag) szolgáltak. Hatásukra jött létre a hitbuzgalmi, társadalmi és kulturális szervezeteiket összefogó Katolikus Köörök Szövetsége. Gergely 1999. 124.

511 Schüch 1872. 584-585.

a plébános tudta és beleegyezése nélkül, mert áthelyeztetésével az egyesület is haldokolni kezd [...] A káplán ne tekintse az egyesületet a plébános elleni hadjárat egyik erősítésének”⁵¹².

A 19. századi csongrádi plébánosok közül egyedül Hegyi Antal esetében bizonyított, hogy tudatosan tartotta távol káplánjait a vallási társulatoktól. Hegyi Antal célja ugyanis egy szigorúan centralizált plébániaszervezet volt, mely kizárta a káplánok komolyabb közösségi szerepvállalásának lehetőségét. A plébános tehát saját kezében tartotta a társulatok irányítását, és csupán bizalmasának, Csapó Jánosnak engedélyezett némi önálló mozgásteret, hogy híveket toborozzon a Katolikus Kör számára.

Csapó János a káplánok közt egyedüliként kapott jogosultságot a plébános nevében végzett agitációra. A jelenség hátterében nagyfokú bizalmat és őszinte eszmei azonosulást kell feltételeznünk. Sperling Béla segédlelkész vallomását olvasva árnyaltabbá válnak a bizalmas munkakapcsolat okai: „[Csapónak] nemcsak bérmaatyja Hegyi, hanem nevelő atyja is, ki protestáns vallásról áttérését elősegítette s áttérése után a szemináriumba felvételét, s tanulási ideje alatt anyagilag is támogatta s itt Csongrádon is többször volt nála a szünidők alatt, mint vendég.”⁵¹³

A csongrádi káplánok tehát alapvető plébániai feladatok ellátásával „tehermentesítették” a plébánost, de a vallási közösségszervezés kulcspozícióira már nem tarthattak igényt. A jelenség oka egyrészt a társulatok stabil, kiegyensúlyozott működésére való törekvés, mely egy állandó lelki vezető felügyeletét igényli. Másrészt oka a már említett társadalmi potenciál, a társulatokban rejlő társadalmi erő, melynek gyakorlati működésére Hegyi plébános kapcsán még ki fogunk térni.

2.6. Közélet, politika és tisztségviselés

Mivel a csongrádi plébános fizetését a település biztosította, Csongrád előljárósága és a segédlelkészek csak meghatározott ügyekben kerültek kapcsolatba egymással. Az előljárók esetleges kívánságait a plébánoson keresztül bonyolították le. Erre példa 1859-ből Siprikó Kiss István rabló ügye, aki mellé „a halálra leendő ájtatos végellátáshoz” segédlelkészt kért a település.⁵¹⁴ Közvetlen érintkezési pont akkor alakult ki, amikor a polgári iskolai hitoktatói feladatok ellátása ürügyén az iskolaszék egyezsége lépett a segédlelkészekkel. Ugyan a megállapodás a plébános tudtával jött létre, a hitoktatói pozíció anyagilag elkülönült, független munkaviszonyt jelentett az iskolaszék és a káplánok között.⁵¹⁵

512 Tower 1940. 173-181.

513 Csongrádi Lap, 1898. május 29. VIII. évf. 22. szám, 2. old.

514 NPI Szolgabírói iratok, 1067/1859.; Dudás Lajos 1998. 116.

515 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 10. Varga Mihály káplán levele a váci püspöki szentszék titkárához.

A csongrádi káplánok a helyi közélet meghatározó személyiségei közé tartoztak. A különböző polgári egyesületek, körök egymással versengve igyekeztek tagjaik közt tudni a segédlelkészeket; csatlakozásra, felszólalásokra, gyakran vezető tisztségek betöltésére kérték fel őket. Az országgyűlési képviselőválasztások idején ezek a törekvések látványosan felerősödtek. Bajcsy Gábor káplán levelében a következő vallomást olvashatjuk: „Mindenféle bizottságba be akartak választani s különféle tisztségeket akartak rám ruházni a választások alatt, de én az ilyen kitüntetések mind visszautasítottam, azokat elfogadni megtagadtam.”⁵¹⁶

A helyi elöljáróság éber figyelemmel kísérte a segédlelkészek politikai aktivitását, és a kedvezőtlennek ítélt „elhajlás” legkisebb jelére panaszt tettek a plébánosnál. 1862-ben az alispán a következő levéllel kereste fel Virter Lajos plébánost: „Több helyütt tapasztaltam, hogy némely lelkészek, segédlelkészek és tanítók, a kormány ellen ellenséges indulattal viseltetnek, és izgatásokat tesznek. Bizodalmasan felhívom Uraságodat, hogyha a járásban ilyen esetek lesznek, nékem azonnal bejelenteni szíveskedjék.”⁵¹⁷ Csongrádon a 19. század második felében egyre sűrűsödtek az efféle gyanúpercek. A két legkiemelkedőbb periódus Csátár Zsigmond majd Hock János országgyűlési képviselővé választásának időszaka volt.

1876-ban a hódmezővásárhelyi kerületi esperes rendszeres vendége lett a csongrádi plébániának. A kivizsgálások sorozatát Csemegi Károly polgármester kétségbeesett levele indította el, aki szerint „az itteni plébánia összes papi személyzete kisebb-nagyobb mérvben részt vesz a város nyugalma és a társadalmi rendet veszélyeztető üzemekben, különösen pedig Horváth János káplán úr”.⁵¹⁸ Az ok a polgármester riválisának, Csátár Zsigmondnak növekvő népszerűsége volt, akit Csemegi szerint a helyi káplánok nyilvánosan támogattak. A kivizsgálással megbízott Lichtner Gáspár kerületi esperes azonban felmentette a gyanúsított segédlelkészeket a vádak alól, majd békítő levelet írt a csongrádi polgármesternek.

Hegy Antal plébánossága idején a teljes magyar közélet a várakozás forrongásában, az alsópapság jelentős része a 48-as eszmék bűvöletében élt. A Csongrádi Lap 1896-ban kiemelten foglalkozott a váci egyházmegyében politikai korteskedéssel vádolt néppárti lelkészek viselt dolgaival. Januárban Kiskundorozsmáról jött a hír, hogy „a káplán a községben néppárti indítványokat osztogat a hívek között, hogy a hecc-káplánok és mágnások e pártjának propagandát csináljon, és amellet szítja a felekezeti gyűlölséget is”.⁵¹⁹ Pár hónappal később Járvás József, egykori csongrádi segédlelkész szerencsétlen kecskeméti politizálásáról értesülünk.⁵²⁰ A riasztó példák kiemelésével, a politizáló papság kudarcainak taglalásával a Csongrádi Lap Hegyi Antal plébános pozícióját próbálta gyengíteni.

516 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. d.n. Bajcsy Gábor káplán levele a váci püspökhöz.

517 Dudás 1998. 116.

518 VPL APar. Cs. 1876. február 18. Lichtner Gáspár kerületi esperes levele a váci püspökhöz.

519 Csongrádi Lap, 1896. január 6. VI. évf. 1. szám, 2. old.

520 Csongrádi Lap, 1896. november 15. VI. évf. 47. szám, 3. old.

Bizonyos, hogy Hegyi Antal politikai nézetei erőteljes hatást gyakoroltak a felügyelete alatt ténykedő, fiatal lelkészekre. Négy káplánról is tudjuk, hogy határozott agitációt folytattak Hock János képviselőjelölt sikeréért. A Csongrádi Lap ironikus hangnemben közölte le Csapó János és Krezsák Géza állítólagos „kidobásának” esetét a csongrádi választóhelyiségből.⁵²¹ Az alsópapságot kompromittáló cikkekre a Tiszavidékben majd a Csongrádi Közönyben érkezett válasz Hegyi Antal tollából.

Az 1896-os országgyűlési képviselőválasztások esete azért különbözik a korábbi évek példáitól, mert – bár a káplánok korábban is könnyen belesodródtak a helyi politikai mozgalmakba – a plébános szerepe ezidáig feddhetetlen maradt, és az esetleges kivizsgálások is egyedül a segédlelkészeket érintették. A Csongrádi Lap a plébános holdudvarában agitáló segédlelkészeket a nem túl megtisztelő *heccz-káplán*, illetve a *pap fullajtárja*⁵²² megnevezésekkel illette.

3. Capellani expositi: a filiák önállóságának záloga

Mivel az anyatelepülés ellátása is legendó feladatot rótt a csongrádi lelkészekre, a távol eső filiákra már kevesebb figyelem jutott. A plébános igen ritka vendég volt a leányegyházakban. Bába Szabó Rókus egyházfi verses krónikájában megemlékezik arról az „ismeretlen” csongrádi plébánosról⁵²³, akivel az elbocsátott felgyői dohánykertészek már nem találkozhattak:

Ismeretlen lelki atyánk,
Ki csak nemrég jöttél hozzánk,
Szárnyad alá nem juthattunk,
Fájdalom hogy meg kell válnunk.⁵²⁴

A plébános helyett a *Plebánus úr Tisztelendő Segédei*⁵²⁵ és a kolduló barátok látogatták a leányegyházak népét. Forrásaink arról tanúskodnak, hogy az anyaközségtől eltérően nem alakult ki mélyebb, személyes kötődés a filiák lakói és a periodikusan változó, miséken, temetéseken vagy búcsú idején felbukkanó segédlelkészek között. A vélt vagy valós mellőzöttség tudata, az elmélyültebb lelki életre való éhség a filiák meghatározó alapérzésévé vált. A helyzet orvoslására helyi kezdeményezésekkel igyekeztek megoldást találni. A csongrádi plébánossal és a váci püspökkel folytatott egyezkedések téje nem kevesebb, mint

521 Csongrádi Lap, 1896. június 28. VI. évf. 26. szám, 2. old.

522 Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 2. old. *Fullajtár*: Csongrádon a segéd-organista megnevezése volt. Eredeti jelentése: „kikáltó, küldönc”.

523 Alvinczy Ferenc 1865-től 1875-ig volt Csongrád plébános, valószínűleg őrá történik utalás.

524 Ld. Felgyeő községének több mint egy százados főnállása utáni elpusztítása emlékére 1866-ban. Hozzáadva katona búcsúzása szüleitől. írta: Bába Rókus csongrádi lakos. Kiadja Simon János Gyulán, 1866. Nyomatott Dobay Jánosnál.

525 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertészek levele a váci püspökhöz.

egy káplán teljes vagy részleges „kisajátítása” volt. A vallási különbségeken felül emelkedő anyagi áldozatok,⁵²⁶ az újra és újra előterjesztett alázatos kérelmek híven tükrözik a községek elszántságát.

A 19. században a csongrádi plébános felügyelete alá Algyő (1760) Újfalu (1784) és Csány (Csanytelek, 1806) leválása után négy filia (*Föll-Győ/Felgyő, Ellés/ Ellésmonostor, Téés/Magyartés* és a csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templom) tartozott.⁵²⁷ A plébános helyzetét nehezítette, hogy Ellés és Tés a Tisza túlsópartjára esett. Az utak minden irányban elviselhetetlenül rosszak, a tiszai átkelés rendkívül veszélyes volt. Az újszülöttek többségét vagy egy arra járó ferences atyával kereszteltették meg, vagy *bábakeresztésben*⁵²⁸ részesítették. Ellés lakosai csak Csongrád földjébe temethették halottaikat, míg a saját temetővel rendelkező Tésen és Felgyőn a lelkipásztor mellett a kántor is köteles volt közreműködni a végtisztességeken. A távoli községekhez kapcsolódó liturgikus „kötelmek” teljesítése mind a filiák, mind az egyházi személyzet részéről kérdésekbe, nehézségekbe ütközött.

A legkorábbi fennmaradt panaszlevelet 1784-ben vetették papírra a 'Föll-Gyövi', csanyi, tési és fehértői kertész filialisták, akik „lelküknek bővebb gondviselésére és vigasztalására” érdekében saját, csak a nevezett településeket ellátó káplánt kértek a váci püspöktől. A felterjesztés szerint a kertészek magukra vállalnak a pap évi 60 rhénes forintból álló fizetését, illetve a lakosokra eső évi 1 forintos párbért, annak beszédésével együtt.⁵²⁹ Kérelmük nem járt sikerrel, így azt 1804-ben és 1806-ban is megismételték. Az elutasítás tulajdonképpen oka, hogy egy bizonyos fokú önállósággal rendelkező segédlelkész (kihelyezett lelkész vagy *capellani expositi*)⁵³⁰ könnyen az anyaközségtől való elszakadás útjára terelhetette a leányegyházakat. A kérelem szellemisége tehát alapvetően ellenkezett a mindenkori csongrádi plébános érdekeivel.

Sikerrel járt viszont a csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templomhoz tartozó lakosok kérése, akik 1808-ban „a népek szaporodása, úgy nemkülönben a Belső Városi lakosok között nem kevés számmal található, s utolsó aggott özvegyiségbe lépett Keresztény Atyámfainak, a Külső Városban levő Szentegyházunknak

526 Tés református lakosai aláírták a saját katolikus lelkészért folyamodó kérvényeket. Ld. VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertészek levele a váci püspökhöz.

527 Patkóné Kéringér 1997. 33.

528 A száraz-, bába-, házi- vagy János kereszttségnek is nevezett rövid szertartás paphiányos történelmi időkben, nehezen megközelíthető helyeken (tanya, hegyvidék, téli időszakban stb.) volt különösen gyakori. Az elvégzés helyes módjáról a helyi plébános oktatta ki és eskette fel a bábasszonyokat. Ha a gyermek életben maradt, a keresztszülők kötelesek voltak vele a pap elé járulni, aki a szenteltvíz elhagyásával, csupán krizmával véglegesítette a szentségben. A *Rituale Strigoniense* és a Pázmány-féle nagyszombati zsinat (1629) is megerősíti, hogy háznál keresztelni csak végszükségben lehet. Bárh Dániel 2005. 148; Deáky 1996. 94; Deáky – Krász 2005. 279; Mihályfi 1926. 47.

529 NPI 1784. május 25. A Föll-Gyövi, Csanyi, Tési és Fehér-tői kertészek levele a váci püspökhöz.

530 *Capellani expositi*: „Azon papok, kik a püspök beleegyezésével valamely fiókegyháznál (*expositura*) laknak, s ott a plébános nevében gyakorolják a lelkipásztorkodást; a jövedelem és az anyakönyvek vezetése a plébánost illeti.” Gaith-Patzner 1982. 245.

távolléte végett a lelki buzgó ájtatosságban történhető hátramaradások”⁵³¹ ürügyén folyamodtak saját káplánért. Kérésük annyiban különbözött az 1784-es felterjesztéstől, hogy láthatóan nem kívánták „kiszakítani” a káplánt a plébánia kötelékeiből. A megegyezés csupán a harmadik káplán feladatkörének kibővítéséről szólt, mely a csongrádi plébános felügyeletével és engedélyével köthetett meg. A belsővárosi lakosok évi 300 rhénes forintot, három öl tűzifát, ötszáz kéve fűteni való nádat kínáltak fel a segédlelkésznek. Ezért cserében az esztendő minden napján szentmisét, Húsvét, Pünkösöd és Karácsony első napján, Úrnapiján és Nagyboldogasszony ünnepén énekes misét, lelki tanítást és délutáni litániát, szombatonként a három belsővárosi iskolai osztályban hitoktatást kértek. Az ajánlatot a harmadik káplán személyének változása esetén változatlanul fenntartották.⁵³²

A belsővárosiakat ismét a „Lelki Dolgok szertartásaikban mind eddig tökéletes lekötelezéssel nem lévén meg vigasztalt”⁵³³ tésiek követték, akik 1815-ben négy pontból álló kérelmet terjesztettek a váci püspök elé. A kérelem fel sem vetette az önálló lelkipásztor ötletét, ugyanakkor reális és szerénynek mondható megoldást kínált a fennálló hitéleti problémák javítására. A csongrádi plébánia-templom távolsága miatt elsőként azt javasolták, hogy a tési határban felállított keresztnél Pongrác napi szentmise, „ájtatos Processio, szív indító Tanítással Lelki Atya által végeztessen, az ottan meg jelenő Híveknek Lelki épületekre, mind az köztünk Lakos Reformata valláson levők, kik az illy ájtatosságkor számossan meg jelennek, oktatásokra”.⁵³⁴ A második pont szerint a tési kertészek a papi funkciók akadálytalan ellátása érdekében vállalták volna a lelkész és a kántor biztonságos fuvarozását. Ez a kritérium a filia örökös gondja maradt annak ellenére, hogy 1788 óta királyi rendelet kötelezte a filiális egyházak híveit a pap és a kántor szállítására.⁵³⁵ Az utolsó pontban a leányegyház lakosai fogadalmat tettek a párbér „annak ideibe szorgalmatos lefizetésére”.⁵³⁶

Fell-Győ vagy másképp *Felgyeő* uradalmi majorság, juhász és kertész község alapításától kezdve⁵³⁷ egészen a dohánykertészek szerződésének felbontásáig (1866, más források szerint 1872) a csongrádi plébános fennhatósága alá tartozott. A filia 19. századi vallási életéről szokatlan forrásból, Bába Szabó Rókus kiadott verses króikájából értesülünk, melyet 1866-ban vetett papírra a csongrádi kurátor.⁵³⁸ Az írás szerint Felgyő község rendelkezett haranggal, egy Szent

531 NPI 1808. november 1. A csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templom híveinek levele a váci püspökhöz.

532 NPI 1808. november 1. A csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templom híveinek levele a váci püspökhöz.

533 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertész lakosok levele a váci püspökhöz.

534 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertész lakosok levele a váci püspökhöz.

535 Gaith-Patzner 1892. 130.

536 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertész lakosok levele a váci püspökhöz.

537 Első említése egy 1763-64-es összeírásból származik. Innentől kezdve a felgyőiek 10-30 évre szóló szerződéseket kötöttek a Károlyi grófokkal. Ezeket a szerződéseket később folyamatosan megújították.

538 Bába Szabó Rókus személyéről egy későbbi fejezetben értekezünk. Ld. egyházi/kurátor. A történeti stílusát idéző alkotást Katona Imre elemezte. Katona 1976-77.

István király tiszteletére dedikált kis kápolnával, valamint jól működő rózsafüzér társulattal. A kápolnának nevezett kis imaházat az 1830-as évek végén rendezték be, hogy ne kelljen Csongrádra szekerezni misét hallgatni. Az épületet 1879-ben bontották le, helyére gróf Károlyi Sándor kőkeresztet állíttatott.⁵³⁹ A felgyőiek az 1840-es években⁵⁴⁰, továbbá 1872 és 1897 között Csongrádon földelték el halottait.⁵⁴¹ A csikójárású öreg temetőt 1872 előtt, majd 1897 és 1964 között használhatták az egykori dohánykertészek és felgyői pusztákon élő tanyai lakosok.

Hogy a váci püspök nem volt érzéketlen a filiák kívánságára, mutatja, hogy a 19. század végén Csongrád-Belsővárosban minden alkalommal ugyanaz a segédlelkész gyóntatott és misézett, Csany pedig 1787-től kezdve önálló káplánsággal bírt, mígnem 1804-ben ténylegesen elszakadt Csongrádtól.⁵⁴² Katona Imre – a Bába Rókus-féle verszetet alapul véve, helytelenül – úgy vélte, hogy a felgyői dohánykertészeknek saját plébánosa vagy kihelyezett káplánja volt.⁵⁴³

Az anyakönyvi bejegyzések arra engednek következtetni, hogy a legfrissebben kinevezett káplán nagyobb gyakorisággal járt a nehezen megközelíthető leányegyházakba, mint régebb óta szolgáló társai. Ezek a korai nehézségek a beilleszkedési szakasz részét képezhették, és a segédlelkész kitartását, elszántságát tették próbára.

4. Az egyenrangúságról és feladatmegosztásról

A segédlelkészek feladatkörének arányos megosztása a plébániai élet mindenkori, nyugtalanító forráspontja, a plébános bölcs belátásának és diplomáciai képességének próbaköve volt. Míg az azonos fizetésért azonos funkciót betöltő segédlelkészek arányos bánásmódot vártak, a mindennapi gyakorlat bizonyos funkciók átcsoportosításának kényszerét hozta magával.

Csongrádon a 19. század második felében már általános volt az úgynevezett *számadó káplány* kijelölése. A tisztség kiosztása a plébános személyes hatáskörébe tartozott. A választás során latba esett a káplán életkora, talpraesettsége, az adott plébánián eltöltött idő hossza és a plébánossal való, kiegyensúlyozott munkaviszony. Ha csupán ez utóbbi tényező emelte bizalmi pozícióba a számadót, az úgy rendszerint panaszlevelekbe torkollt, és a hátrányt szenvedett segédlelkészek a megyéspüspökhöz fordultak jogorvoslatért.⁵⁴⁴ Hegyi Antal kecskeméti káplánévei alatt került hasonló helyzetbe. A megyéspüspöknek címzett levelében

539 VPL APar. Cs. 1842. május 31. A felgyői kertészek levele a váci püspökhöz.

540 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

541 VPL APar. Cs. 1897. március 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

542 Patkóné Kéringér 1997. 31.

543 Mint írja: a felgyői dohánykertészek kiköltöztetése olyan hirtelen történt, hogy még „az általuk fogadott papot sem tudták értesíteni”. Katona 1976-77.

544 Így történt az 1880-as években Csapó János számadó káplán esetében, aki a csongrádi plébános „jobb keze” és bérma keresztfia volt. v.ö. NPI 1897. december 9. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

hivataalkörének átlépésével vádolta meg akkori plébánosát: „bár távol állok bármely ily értelemben veendő lépéstől, plébánosomnak azon jogát, hogy egyik káplánnak a másik rovására praerogatívákat [előjog] osztogasson, soha el nem ismerem, mert ezt csak püspököm teheti, kinek engedelmességet fogadtam”.⁵⁴⁵

A számadó káplán jogkörének kiterjedtsége szintén a plébános belátásán múltott. Míg Kecskeméten a számadó szabadon oszthatta be társai misézési rendjét⁵⁴⁶, Csongrádon mindez nem volt jellemző. A csongrádi számadó legfontosabb feladata a plébánia havi bevételeinek számon tartása volt. Az elszámolást a hónapok első napján juttatta a plébános kezébe.⁵⁴⁷ Csapó János számadó káplán 1898-ban jegyzőkönyvezett vallomásából kiderül, hogy feladatai közé tartozott még az anyakönyvi kivonatok kiadása, a halotti- és mise bejelentések felvétele, illetve a sírhelyek kijelölése. A jelzett bevételekről külön naplót vezetett, melyet hetente bemutatott Hegyi Antal plébánosnak.⁵⁴⁸

A számadó káplán intézménye nem előírt és nem kötelező, inkább egyfajta szükséghelyzet (a plébános elfoglaltsága, leterheltsége) hívta életre. Ugyan a pozíció megosztó erejű „bizalmi helyet” jelölt ki a számadónak, a plébános kellő empátiával, diplomáciai érzékkel elejét vehette a paptársak elégedetlenségének.

Egészen eltérő jellegű a *hetes* vagy *soros káplány* tisztsége, mely periodikusan cserélődött a három csongrádi segédlelkész között. A soros káplán feladata az adott hétre eső temetések lebonyolítása volt, a fennmaradó, egyéb plébániai munkákat addig paptársai osztották fel egymás között. 1867-ben Alvinczy Ferenc plébános arra kérte Peitler Antal váci püspököt, hogy amennyiben hetes káplánjának hitoktatói kötelességei is volnának, a többi segédlelkész között is feloszthassák a temetéseket.⁵⁴⁹

5. Kolduló ferences atyák: hierarchia és határvonalak

A 19. századi csongrádi plébánosok arra törekedtek, hogy minél szorosabb ellenőrzésük alá vonják a kecskeméti konvent által kirendelt ferenceseket. Ennek egyik módja a napi étkezés biztosítása volt, melyért cserébe a prokurátor eléget tett a plébános kisebb-nagyobb kéréseinek. Az 1830–40-es években Czibulka Kristóf ferences barát ugyan Kovács Gergely parasztgazda házában lakott, ebédelni és vacsorázni már a plébániára járt.⁵⁵⁰

Mátray Rafael ferences atya 1868-ból származó levele már a plébániai munkába való, szorosabb bekapcsolódásról tanúskodik. A szerzetes eképpen összegezte feladatait: „gyakran a Káplány Urak helyett a belsővárosi templomba eljárók misézni, a főtiszt. Plébános úr felszólítása következtében a nagy

545 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

546 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

547 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. Csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

548 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki szentszéki vizsgálóbiztos jegyzőkönyve.

549 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc plébános levele a váci püspökhöz.

550 Váry 1974. 26.

böjti conciokkal [itt: prédikáció] szinte megtiszteltetem, a tanyai iskolákban a catheticai [hitoktatói] hivattal ruháztattam fel, és a Főtiszt. Plébános Úr felhatalmazása folytán – amint hajdanában, úgy most is – midőn egyes betegek bizalma megtiszteli a szerzetes atyát, gyóntatni elmén”.⁵⁵¹

A ferences atya bevonása a plébánia életébe a hierarchia és illetékességi határok kérdését is felszínre hozta. Mátray Rafael levele szerint a csongrádi káplánok nem tekintették egyenrangú paptársnak a „szerzetes monachust” és maguk is többlet feladatokkal terhelték meg. Az első ránk maradt konfliktus írásos emléke 1868-ból származik. Amikor a káplánok a szentírás-magyarázat mindennapi feladatával akarták megbízni Mátray barátot, az atya visszautasította a felkérést, mondván: „időszerint hetekről hetekre, kívül a pusztában tanyáról tanyára járván kéregetek, az ügybuzgósága szerint meg nem felelhetek a várakozásoknak”.⁵⁵² A ferences atya szerint a segédlelkészek bosszúsak azért, mert a plébános felhatalmazásával ő is jogosulttá vált az utolsó kenet szentségének kiszolgáltatására, így egyre népszerűbbé vált a csongrádi hívek körében. A szerzetes atya arra kérte a váci püspököt, hogy a hasonló esetek elkerülése érdekében vonja őt a plébános kizárólagos rendelkezése alá: „különbekövetkezhetnek, hogy ők [a segédlelkészek] ámbátor teljes számmal levén minden terhet az én vállaimra raknának”.⁵⁵³

A következő híradás káplánok és ferences atya közti nézeteltérésről 1894-ből származik. Forrásaink alapján kiderül, hogy Kovács Kálmán ferences szerzetes a váci püspök eltiltotta a működésétől azért, mert a vádak szerint egy nővel élt egy fedél alatt. A Csongrádi Lap közlése szerint Hegyi Antal plébános a püspöki felfüggesztés ellenére misézni engedte Csongrádon a szerzetest, sőt, fizetést is biztosított számára.⁵⁵⁴ Varga Mihály káplán felháborodását fejezte ki azért, mert a „botrányos életű” Kovács atya szabadon működhetett a környéken.⁵⁵⁵ Az ügy kivizsgálására küldött Csávolszky József kerületi esperes felmentette Hegyi Antalt a szerzetes támogatásának vádja alól. A vizsgálóbiztos a következő jelentést terjesztette a váci püspök elé: „A káplánok felgerjedése onnan ered, hogy a plébános némely functiot a nevezett szerzetessel végeztetett annak idejében s a káplánok accidencióját, és amennyiben többször prédikált a plébános helyett, népszerűségét is veszélyessé tette, ezért állást foglaltak, hogy ezt nem tűrik

551 VPL APar. Cs. 1868. december 24. Mátray Rafael barát levele a váci püspökhöz.

552 VPL APar. Cs. 1868. december 24. Mátray Rafael barát levele a váci püspökhöz.

553 VPL APar. Cs. 1868. december 24. Mátray Rafael barát levele a váci püspökhöz.

554 Csongrádi Közlöny, 1894. március 4. I. évf. 1. szám, 1-2. old.

555 „Hát az igaz volna, hogy a barát itt marad és tovább fungál, mert neki senki sem parancsol? Vagy talán a második verzió az igaz: hogy azért szabad neki fungálni, mert a püspök ellenére a primás a suspensio [felfüggesztés] alól fölmentette?” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 10. Varga Mihály káplán levele a váci szentszéki titkárhoz.

tovább, minek kijelentése után a plébános több kedvezményt elvont tőlük s az irodai dolgokra sem használta őket.”⁵⁵⁶

A ferences barát tehát olyan kisegítő paptárs, aki *gvardiánja*⁵⁵⁷ megbízásából végzi kolduló tevékenységét, anyagilag függetlenül attól a plébániától, melynek segítségére van. A helyi papság munkarendjébe csak a plébános akarata vonhatja be, melynek mértéke személyes egyezkedésük és a gvardián engedélyének függvénye. A gvardián, rendje érdekeinek és a kihelyezett szerzetes eredeti feladatainak összevetésével mérlegeli a feladatkör kiszélesítésének feltételeit. A feladatok átvállalásával a szerzetesek egyre változatosabban érintkeznek a hívekkel, miközben népszerűségük is növekszik. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a mindenkori csongrádi segédlelkészek bizalmatlanul szemlélték az efféle változásokat. Miközben feladataik némiképp csökkentek, a rivalizálás légköre is időről-időre begyűrűzött a plébánia falai közé.

6. Káplánok és plébánosok: a kapcsolatrendszer módozatai

A soron következő alfejezetben arra keresem a választ, hogy miként valósult meg a káplánok és a plébános együttműködése a 19. század végi Csongrádon? Hogyan járultak hozzá a káplánok a plébánia kiegyensúlyozott működéséhez? Hogyan segítette, illetve akadályozta a személyes viszony minősége a plébánia-közösség sikeres irányítását?

6.1. A kölcsönös elvárások váza: A „jó pap” és a „jó káplán” sziluettje

A plébánosnak és a segédlelkészeknek egyaránt meg volt az elképzelése arról, hogyan illik viselkednie a másik félnek. Hogy felvázolhassuk a „jó pap” és a „jó káplán” tulajdonságait, ismét a panaszlevelekre kell támaszkodnunk. Elsőként azt vizsgálom meg, miféle adottságok tették jó vagy rossz munkatárssá a segédlelkészt a plébános szemszögéből? Milyen konkrét esetekben kellett a csongrádi plébánosnak közbeavatkoznia, fegyelmezési eszközöz nyúlnia?

„Állásomnál fogva mindenkitől, tehát annál inkább azoktól, kik az én kenyéremet eszik, jogosan megvárhatom, hogy előttem tisztességesen viselkedjenek”⁵⁵⁸ – vetette papírra 1894-ben a káplánok helyes magaviseletéről alkotott meglá-

556 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 10. Csávolszky József jelentése a váci püspökhöz. Hegyi Antal az általa kiadott „Legyen világosság” c. röpirat 43. pontjában eképpen kommentálta a történeteket: „Kovács Kálmán Szent Ferencz rendi szerzetest magam makacs influenza miatt szolgálatképtelen lévén két hónapon keresztül provinciáléjának engedelmével kisegítőül ideiglenes plébániám körébe fogadtam, s ettől az agilis fiatalembertől, kit a nép csakhamar megkedvelt, különösen Varga Mihály a népszerűségét féltette.” Csongrádi Lap, 1898. március 27. VIII. évf. 13. szám, 3. old.

557 *Gvardián*: Ferences rendházfőnök. Péterné Fehér 2009. 35.

558 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. január 31. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

tásait Hegyi Antal. A köteles tisztelet mellé a plébános céljainak elfogadása, a szófogadás, csendesség igénye párosult.⁵⁵⁹ A káplánoknak ahhoz az eszméhez kellett igazítaniuk viselkedésüket, miszerint a plébánosnak „mindig igaza van”.⁵⁶⁰

A plébánost elsődleges felelősség terhelte azért, hogy káplánjai viselkedése és erkölcsé kifogástalan legyen.⁵⁶¹ A szóbeli figyelmeztetéseken, megfeddéseken túl csak súlyosabb erkölcsi vétségek kerültek írásos formában a váci püspök elé. Edelenyi János plébános 1884-ben keletkezett levele szerint egyik káplánja indokolatlanul hosszú „kirándulásokat” tett a szőlők közé. Arra gyanakodott, hogy asszony van a dologban.⁵⁶² A plébános – miután szavai hasztalannak mutatkoztak – a püspöki szentszéket hívta segítségül.

A káplánok szerelmi provokációja felett nem csak a plébános, de a közérkölc is éberen őrködött. Az alábbi eset szintén Hegyi Antal plébánossága idején esett meg: „Különös módját eszelte ki néhány leányzó az ismeretség kötésének, ugyanis: 3 Kros okmánybélyeggel ellátott leveleket küldözgetnek a fiatal urakhoz, melyek egy némely helybeli nő photographált arczképét tartalmazzák. Az arczképhez gyakran levelet is mellékelnek a következő tartalommal: ‘Én téged nagyon szeretlek’. Különösen kiszemelték a helybeli rom. cath. Káplán urakat, kik naponként részesülnek ilyen kitüntetésben. Ezek az arczképes levelek inkább beválnának arczátlan leveleknek: mert ez az eljárás nagyon elszomorító erkölcsi romlottságra mutat.”⁵⁶³

Hegyi Antal plébános 1896-ban a következő, különös kérdéssel kereste fel a váci Egyházmegyei Hatóságot: „Megengedhetőnek s a papi állás komolyságával és tisztességével összeegyeztethetőnek találja-e azt a Ftdő. Egyházmegyei Hatóság, ha egy pap, mondjuk valamely káplán, nyílt figyelmeztetés ellenére, vegyes férfi és női, sőt, idegen városbeliek és nem katolikusok társaságában, nőekkel, papi talárban végig táncolja egy lakodalmas háznál, hol cigányok húzzák a talp alá valót, a napnak egy bizonyos részét, teszem: dél után két órától este tízig?”⁵⁶⁴ A plébános – káplánja megnevezése nélkül – hosszasan bosszankodott a reverenda megszégyenítése felett. A szabad kedvű segédlelkészt a plébános dorgálása sem hatotta meg: „Miután az illetőt hasztalan figyelmeztettem előre, hogy ily nemű botrány elkerülése végett ne menjen talárban a lakodalmas házhoz, sőt mikor táncra perdült, segéd társait is hasztalan küldöttem hozzá, hogy ha már táncol, mit részemről civil ruhában sem helyeslek paptól, legalább a reverendát vegye le.”⁵⁶⁵

559 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. január 31. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

560 Az önálló döntéshozatal feladásának józan magyarázatát adja kézikönyvében Schüch Ignác: „a felelősség nem a káplányt, hanem a plébánost terheli.” Schüch 1872. 585. Gaith és Patzner is megerősíti Schüch megállapításait, miszerint „a plébánost illeti Isten előtt a felelősség, ezért a káplán a lekipásztori teendőket illetőleg a plébános intézkedéseire alkalmazkodjék, annak jogaiba ne avatkozzék; ujitásokat önkényüleg ne eszközöljön”. Gaith–Patzner 1892. 304.

561 „A plébános a káplán hivatalos működésére és erkölcsi viseletére felügyel, a hanyagot jóakaratólag inteni, a járatlanokat tanácsával segíteni stb. sz. kötelessége.” Gaith–Patzner 1892. 305.

562 VPL APriv. Edelenyi János, 1884. augusztus 28. Edelenyi János levele a váci püspökhöz.

563 Csongrádi Lap, 1896. március 15. VI. évf. 11. szám, 3. old.

564 VPL APar. Cs. 1896. augusztus 29. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

565 VPL APar. Cs. 1896. augusztus 29. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

Ezek a nyilvánosság előtt zajló ügyek hosszú távon befolyásolhatták a helybeli papság megítélését, így a mindenkori csongrádi plébánosok igyekeztek átfogóan tájékozódni a segédlelkészek viselt dolgairól.

A káplánok elképzelése a „jó plébánosról” szintén a panaszlevelek sérelmes pontjain keresztül tapintható ki. Bakó István csongrádi káplán 1884-ben keltezett levelében aggodalmasan írja, hogy a plébános kutyának nevezi segédlelkészeit, és számos egyéb jelét adja annak, hogy nem tekinti őket egyenrangú paptársnak.⁵⁶⁶ A hivatali alárendeltség hangsúlyozása mellett a káplánok túlzott leterhelése szerepel a panaszok között.⁵⁶⁷ Bakó István szerint a csongrádi plébános egyenesen „irtózik” a templomtól, hisz minden szentmisét a káplánok celebrálnak.⁵⁶⁸

A levél második pontjában Bakó káplán a szentbeszéd igényességét, lélek-művelő mélységét hiányolja: „Igaz, hogy nagybőjti időszak hat vasárnapján tartott hat szónoklatot, de a hívek közbostrányára s legnagyobb gúnykacajára eme 6 alkalommal Vajda Sámuel múlt századbéli ‚Jézus élettörténete’ I.só kötetéből szóról szóra betűről betűre olvasta a kenetes ígéket.”⁵⁶⁹ A hívek iránti tiszteletlenség további jele a magas stóladíjak szedése és a nép sértő gúnyolása, melyet Bakó káplán nem tartott plébánoshoz méltónak.⁵⁷⁰

A káplánok számára a segédlelkészi évek meghatározó jelentőségűek voltak. A plébános viselkedése, egyházfegyelmzési stratégiája mintaként szolgálhatott számukra, melyet belátásuk szerint utasítottak el, avagy követni, utánózni igyekeztek. A gyakorlati évek fontosságát Schüch Ignác sem mulasztja el hangsúlyozni: „Fiatal lelkészek későbbi magaviselete sok esetben azon befolyástól függ, melyet első lelkipásztori előljáróik gyakoroltak reájok.”⁵⁷¹ 1884-ben a helytelen lelkipásztori példát látva⁵⁷² eképpen fakad ki a csongrádi Bakó segédlelkész: „Különös égi csudaszerű lelkierő kell ily körülmények között az ott működő papnak, hogy nemes érzelmekkel bíró lelke az életben – a fiatal években szerzett érényei után ily szomorú valóságban látva maga előtt az életet – önmagával meg ne

566 „Plébános úr soha nem tartotta kötelességének, hogy ebben [t.i. a gyóntatásban] segédkezzék a káplányoknak, mint fő és illetékes lelkipásztor [...] mondván: ‚azért fizetem a káplányokat, a kutyákat’ miszerint mindent végezzenek.” VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz. A plébános helyes hozzáállását Schüch Ignác eképpen foglalja össze: „Egyébiránt a plébános káplányával mint áldozárral bánják: ne legyen magatartása irányában büszke; ne éreztesse vele alárendelt helyzetét; tanusítson iránta kellő tisztelete s rajta legyen, hogy a háznép is tisztelje őt.” Schüch 1872. 585.

567 Hogy mennyire általános problémáról van szó, mutatja a korabeli segédkönyvekben és lexikonokban található figyelmeztetések lankadatlan sora: „Mínthogy a káplány munkatárs, a lelkészkezdés minden kötelmeit ne halmazza a plébános káplányára, hanem legyen plébános ne csak címre, hanem működésre nézve is.” Schüch 1872. 585. „A plébániai teendőket maguk között barátságosan és igazságosan osszák meg; a plébános ne toljon minden terhet a káplánra, s a káplán ne vonakodjék különösen az öregebb és betegebb plébánosnak minden egyházi működésben lehetőleg és szívesen segítségére lenni.” Gaith–Patzner 1892. 304.

568 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

569 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

570 „Némely esetben négyszeres illetéket is fizetett a felekkel, kiket ‚bagázs’ néven czimezget” VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

571 Schüch Ignác 1872. 585.

572 Bakó segédlelkész felháborodásának fő oka a plébános és házvezetőnőjének gyanúsán bizalmas viszonya volt. VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

hasonodjék. Alig tudván összeegyeztetni a botrányos papi életet, mely túretik azzal, a minőre növendék korában neveltetett. [...] Ily körülmények között a káplán a vezető principálistól csak rendtelenséget és lelkiismeretlenséget tanulhatott volna.”⁵⁷³ Mikor Csávolszky József esperes 1894-ben a csongrádi káplánok elhelyezésére tett javaslatot, fő indokként az alázatosság gyakorlásának lehetetlenségét jelölte meg; a vezető lelkipásztor túlon túl magabiztos természete megítélése szerint helytelen mintát közvetített a fiatal papok felé.⁵⁷⁴

Mind a segédlelkészek, mind a hívek elvárták plébánosuktól a kicsinyes konfliktusokon felülemelkedő, krisztusi megbocsátó természetet. 1894-ben Hegyi Antal és káplánjai közt a személyi ellentétek tragikusan elmélyültek. A plébános nem volt hajlandó egy asztalnál étkezni a segédlelkészekkel, és a „papokhoz illő békülés” legkisebb jelét sem mutatta. A káplánok a váci Egyházmegyei Hatóság felé is jelezték Hegyi Antal elfogadhatatlannak ítélt magatartását.⁵⁷⁵

Az egyetlen eszköz, mellyel a káplánok kifejezhették elégedetlenségüket, az a kollektív engedetlenség volt. 1894-ben Hegyi Antal felháborodottan közölte a püspöki szentszékkal, hogy káplánjai az együttműködést megtagadták, és nyíltan összefogtak azért, hogy őt a plébánia éléről elűzzék.⁵⁷⁶ A váci szentszék helytelenítését fejezte ki azért, mert a csongrádi káplánok „egymással szövetkezve *paptársuk és közvetlen főnökük* ellen kihívólag állást foglaltak s vele feleseltek.”⁵⁷⁷

A segédlelkészekkel hadilábon álló plébános a megyéspüspöknél kérelmezhetette a káplánok elhelyezését. Hegyi plébános különösen tartott az egyházmegye egyik legtehetségesebb fiatal papjának, Varga Mihálynak közkedveltségétől, aki azokban az időben csongrádi segédlelkészként tevékenykedett. Hegyi és Varga kezdeti egyetértésének okát hasonló természetükben kell keresni, ám viszonyuk két év elteltével olyannyira megromlott, hogy a kialakult helyzet komolyan akadályozta a mindennapi feladatok ellátását. A váci püspök végül jobbnak látta a káplánt elhelyezni Csongrádról. Hegyi plébános a segédlelkészek általános demoralizáltságára hivatkozva sürgette az intézkedés mihamarabbi végrehajtását.⁵⁷⁸

A helyes lelkipásztori magatartás alapmintái azonos mértékben vonatkoztak a plébánosra és káplánokra; ám egymás iránti elvárásaikat a plébániai

573 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

574 „A káplán urak önérzete az alázatosság erényének rovására igen nagy kifejlődésnek indult, s a plébános úr szokatlanul bátor fellépése nem jó iskola az önérzet túltengése ellen.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 10. Csávolszky József levele a váci püspökhöz.

575 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

576 NPI 1894. szeptember 30. Hegyi Antal levele a váci püspöki székhez.

577 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 14. Püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyvének kivonata. Ahogy Hegyi Antal írja: „A hivatali teendőkből való engedelmességet [káplánjaim] megtagadták. Minek folytán a lelkiek ellátásában a legnagyobb zavar és botrány állott be, s én azokért semmi felelősséget nem vállalok.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 7. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

578 „Kérnem kell ezt kiváltképpen híveim érdekében, mert a hol a gyónók száma az iskolás gyermekekkel együtt megközelíti a tizenkét ezret a húsvéti időben, nem lehet a gyónókat kitenni annak a veszélynek, hogy a lelkiatyák kedvetlensége és türelmetlensége miatt érvénytelen húsvéti gyónást végezzenek.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 14. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

hierarchiájában betöltött, eltérő helyzetük árnyalta. A „főnök és paptárs” plébános engedelmességet, míg a segédlelkészek az egyenrangúság minél teljesebb megvalósulását, legalábbis annak látszatát igényelték. A plébánia kiegyensúlyozott működéséhez az elvárások kölcsönös felismerésére és tiszteletben tartására volt szükség. Ennek tükrében a plébános és segédlelkészeinek személyes habitusa, összeférhetősége válik kulcskérdéssé.

6.2. Támadás és támogatás. Néhány mondat a szélsőségekről

A kisebb-nagyobb, tartós vagy időszakos konfliktusoktól mentes plébániai élet képe: utópia. Ez különösen igaz az olyan településeken, ahol több lelképásztor munkáját, eltérő habitusát kellett a plébánosnak életközösséggé hangolnia. A panaszlevelek, az időnként felcsapó elégedetlenség természetesnek tekinthető, mely „egészséges” mértékben nem akadályozza a plébánia működését. Léteznek azonban olyan helyzetek, amikor az együttműködés ellehetetlenül, és csak személycserével küszöbölhető ki a „templom bezárásának” rémképe.⁵⁷⁹

A csongrádi plébániaközösség kritikus időszakai tisztán körvonalazhatóak. A fennmaradt jegyzőkönyvek szerint 1825-ben a csongrádi plébános és káplánjai között ismeretlen okból lövöldözés alakult ki, és csak a káplánok elhelyezése vetett véget az áldatlan állapotoknak.⁵⁸⁰ 1887-ben Edelenyi János keveredett súlyos, politikai alapú nézeteltérésbe segédlelkészeivel. A panaszos levelek sorát a megyéspüspök ismét diszpozícióval oldotta el. A harmadik, egyben legtovább elhúzódó periódus Hegyi Antal csongrádi plébánossága idején, 1886 és 1902 között regisztrálható. 1888-ban Hegyi plébános megakadályozta Bozsó Mátyás kiskunmajsai káplán Csongrádra helyezését, mondván: „alig van hely az egyházmegyében, a hol csupán csak nevének említése is félelmet ne idézne elő a jámbor lelkekben”⁵⁸¹ A nevezett káplán Csongrádra kerülése esetén Hegyi kilátásba helyezte plébániája elhagyását.⁵⁸² Varga Mihály ellen már 1893-ban elindult a panaszhadjárat, melynek csak a nevezett káplán elhelyezése vetett véget.⁵⁸³ Miután 1894-ben Schneider György áldozárt rendőrrel vitette ki a templomból, Hegyi mindhárom káplánja követelni kezdte a plébános püspöki szentszék elé állítását.⁵⁸⁴

A helyi papság konfliktusainak híre minden más eseményt elhomályosított. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az efféle történések a paraszti

579 „Ha sokszor ismételt kérésem daczára a baj a legrövidebb idő alatt nem orvosoltatik, egyik templomot a hívek legnagyobb botrányára be kell záratnom.” VPL APriv. Hegyi Antal 1888. július 23. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

580 VPL APriv. Mátyus János, 1825. szeptember 13. Püspöki szentszéki jegyzőkönyv kivonata.

581 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. július 23. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

582 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. május 22. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

583 A Hegyi–Varga konfliktus okait az előző fejezetben érintőlegesen vázoltam.

584 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz. Schneider György ellen az volt a kifogás, hogy Hegyi Antal engedélye nélkül misézett a Nagyboldogasszony-templomban.

feljegyzésekben is helyet kaptak az év fő eseményei között.⁵⁸⁵ A 19. század végén már a helyi sajtó is nyomon követte a lelkészek ügyes-bajos dolgait.

A vitás felek rendszerint a váci püspök kegyelmére bízta az egyenetlenségek feloldását. A káplánok ugyanis nagyobb beletörődéssel fogadták a püspöki ítéletet, mint közvetlen helyi felettesük rendelkezéseit, kihez „csupán” testvérpapi viszony fűzte őket, nem pedig felesküdtött engedelmesség. Hegyi Antal kecskeméti káplánkodása idején keletkezett levelében ezt olvashatjuk: „Amit Nagyméltóságod igazságos ítélete reám mér, a tiszta büntudat legédesebb megnyugvásával fogadom, mert Nagyméltóságoddal szemben csak egy kötelességet ismerek, t.i. feltétlenül engedelmeskedni atyai akaratának.”⁵⁸⁶

A hiteles lelképásztori munkát ellehetetlenítő konfliktushelyzetek mellett érdemes felelevenítenünk a szokatlanul szoros együttműködés példáit. A paptársak között kialakuló rokonszenv és elvi egyetértés direkt megnyilvánulásait a helyi sajtóban is nyomon követhetjük. Hegyi Antal plébános minden alkalmat megragadott arra, hogy kedvelt káplánjai „hóstetteit” sajtó útján közzé tegye. Mikor 1896 januárjában Drexler Antal hitoktató és Krezsák Géza segédlelkész egy idős földművest mentett ki a Tiszából, Hegyi Antal érdekfeszítő leírással emlékezett meg az eseményről.⁵⁸⁷ Még ugyanezen év novemberében Sperling Béla káplán vadászokat megszegyenítő bátorsággal vaddisznót lőtt a mámai réten. Az eset részleteiről, a fiatal pap lélekjelenlétéről hosszú cikk jelent meg a Csongrádi Közlönyben⁵⁸⁸ és a Csongrádi Lapban.⁵⁸⁹ Nagyvonalú gesztusokra a közvélemény szemétől rejtve is akadt példa. Hegyi Antal plébános és Varga Mihály káplán kezdeti rokonszenvét mutatja, hogy a plébános jelentős összeggel segítette a fiatal lelkész „Borus napok” című könyvének háromszori kiadását.⁵⁹⁰

Hegyi Antal esetében a kedvelt paptársak diszpozíciójával szembeni ellenállás, illetve bizonyos káplánok privilegizálása nem csak a szimpátia függvénye volt. Mivel a fent jelzett esetek kivétel nélkül Hegyi plébános politikai aktivitásának csúcsidejéből származnak, joggal feltételezhető, hogy a támogatások nyomán kölcsönös előnyök fakadtak. Hegyi plébános ugyanis mind az országgyűlési képviselőválasztások, mind a polgári házasságkötés elleni propaganda idején nagyban támaszkodott segédlelkészei határozott fellépésére. Csapó János a polgári házasságkötés törvényének szabálytalan betartása miatt többször került a

585 „1825. esztendőben augusztus 18-án Mátyus János öspörös úr megverekedett Rözembertzki káplánnal. Melyért Mátyus János öspörös úr Vácra citáltatott és ott is maradt.” Tari 1977. 25.

586 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

587 „De mire a két lelkész a veszély helyére érkezett, a hullámok az öreget a merigetőtől már oly távolra sodorták, hogy pusztá kézzel nem lehetett elérni, azontúl közel is volt a végkimerüléshez, mert a kezében lévő vederral csak nehezen bírta magát fentartani. Többször víz alá merült s nagyokat ivott a jeges hullámokból. Az utolsó percben mégis sikerült a két lelkésznek egy rudat előkeríteni, melyet egyikük sietve benyújtott a jeges partról lefelé haladó öregnek, a másik pedig ennek kezét fogta erősen, ne hogy a fuldokló valamiképp őt is magával rántsa.” Csongrádi Közlöny, 1896. január 5. III. évf. 1. szám 1. old; Csongrádi Lap, 1896. január 6. VI. évf. 1. szám, 3. old.

588 Csongrádi Közlöny, 1896. november 15. III. évf. 46. szám, 4. old.

589 Csongrádi Lap, 1896. november 15. VI. évf. 47. szám, 3. old.

590 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

szegedi ítéletábra elé. Bajcsy Gábor káplán pedig – Hegyi közvetlen hatására – olyan erőteljes agitációba kezdett, hogy a megyéspüspök Vácra citálta, és többé nem engedte vissza Csongrádra.

7. Káplánok, hívek, hagyományok⁵⁹¹

A plébános viszonylagos állandósága mellett a segédlelkészek átmeneti jelenségként kísérték a csongrádiak életútjának jelentős fordulóit, szervezték hitéletét. Megbízásuk ideje gyakran arra sem volt elég, hogy nevüket helyes formában őrizze meg az emlékezet. A káplán vezetéknevének idegenszerű hangzása számátalan „tapogatózó” megnevezést eredményezett, így lett pl. Rosenbergből egy kéziratos paraszti feljegyzésben Rózembertzki.⁵⁹² Ez a jelenség korántsem szokatlan, gondoljunk az idegen hangzású szentek neveinek megkapóan színes népi változataira.⁵⁹³ Gyakoribb ennél a segédlelkész testi vagy jellembeli sajátosságain alapuló ragadványnév keletkezése. Szántai Kiss Mihály szitaszövő mester kéziratos visszaemlékezésében széles palettáját találjuk a 19–20. századi csongrádi gúnyneveknek.⁵⁹⁴ A köznyelv alkotó kedve előtt a papi személyzet sem élvezett felmentést. Sperling Béla 1898-ban szokatlan hajszíne miatt érdemelte ki a *veres*⁵⁹⁵ vagy *vörös káplány*⁵⁹⁶ elnevezést. Megjegyzendő, hogy az 1830-as években a csongrádi származású Csemegi Károly, későbbi jogtudós „minthogy akkori időben a papság még az egyéneknek bővében volt”, vörös hajszíne miatt nem lehetett lelképásztor.⁵⁹⁷ Járvás Józsefet „kicsiny termete és szelíd, barátságos viselkedése miatt”⁵⁹⁸ a csongrádiak kis Járvásnak nevezték.

A keresztelők, esketések, temetések lebonyolítása, szentmisék celebrálása, utolsó kenet kiszolgálása, gyóntatás, a filiák lakosainak lelki ellátása Csongrádon túlnyomórészt a káplánok feladata volt.⁵⁹⁹ Egyszerű, alázatos viselkedésükkel hamar rokonszenvet válthattak ki a hívek körében. Nem egyszer előfordult, hogy a hívek szeretett káplánjuk plébánosi pozícióba emelését kérték a váci püspöknél. Az efféle kérvényekhez hosszú aláírási íveket mellékeltek.⁶⁰⁰ A káplánokat olykor keresztszülőnek vagy esküvői násznagynak is felkérték a módosabb

591 A témáról bővebben lásd: Gyöngyössi 2014/b.

592 Tari 1977. 15.

593 Az idősebb csanytelekiek a templom névadó szentjét, Nepomuki Szent Jánost Nepomucinus Jánosként emlegetik. A formula alapja a latinosan ejtett Nepomucenus lehetett. Saját gyűjtés adatai, 2007.

594 Szántai Kiss 1972. (kézirat) 59-60.

595 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898 augusztus 22-26. Domonkos Lajos kihallgatásának jegyzőkönyve.

596 Szentesi Lap, 1898. május 6. XXVII. évf. 53. sz. 4. old.

597 Váry 1974. 145-146.

598 Csongrádi Lap, 1896. november 15. VI. évf. 47. szám, 3. old.

599 Ahogy Szántai Kiss Mihály visszaemlékezésében olvashatjuk: „Hegyi sose szokott kimenni egy beteghez sem, mindig a káplánjait szokta küldeni gyóntatásra.” Szántai Kiss 1972. (kézirat) 53.

600 Példaként említve Hegyi Antal esetét, akit Csongrádra helyezése előtt az alsónémedii és ócsai hívek is tárt karokkal vártak volna vissza. VPL APriv. Hegyi Antal, 1885. június 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

csongrádi parasztpolgárok. Az így kialakuló műrokonsági kapcsolatok egy életre megszilárdíthatták az érintett segédlelkészek csongrádi kötődéseit.⁶⁰¹

Káplánok és hívek érintkezési alkalmai közt sajátos helyen áll a gyógykezelés kérdése. Az 1893-as kolerajárvány idejéből maradt ránk az alábbi, tanulságos újság cikk: „A héten történt, hogy Oláh Balázs a putriban rosszul lett, gyógyszert a plébániáról vitetett, melynek használata mellett, miután őt Varga Mihály gyógykezelő káplán úr személyesen is fölkereste, csak hamar jobban lett.”⁶⁰² Varga káplán tevékenysége valóságos szenzációnak számított. Nem csoda, hisz megannyi szent életének meghatározó vonása volt a járvány veszélyeivel mit sem törődő, önzetlen beteggondozás.

A káplánok életének fő eseményei, akárcsak elhelyeztetésük és megérkezésük híre kifogyhatatlan téma volt, melyet a közvélemény állandó érdeklődése kísért. A helyi sajtó minden kiszivárgott mozzanatról, családi tragédiáról kéretlen beszámolót adott közre.⁶⁰³ A 19-20. század fordulóján divattá vált, hogy a váratlanul disponált segédlelkészek az újságokban vettek búcsút híveiktől.⁶⁰⁴ Az áthelyezések híre mellett a sajtó a káplánok későbbi sorsáról is beszámolt.⁶⁰⁵

A csongrádi közvélemény fokozott figyelemmel kísérte a segédlelkészek életét, kis túlzással mondhatni „minden lépését”. Az eltévelyedés legkisebb jelére érzékeny levelekben reagáltak. A váci püspökhöz címzett panaszlevelek sorát az újságokban közzé tett nyílt levelek apasztották. Egy tanulságos példa 1895-ből azt mutatja, hogyan vette át az Egyházmegyei Hatóság funkcióját egy helyi lap szerkesztői hivatala: „Krigler S. szabó mester, kórházi gondnok panaszt emelt lapunk szerkesztőségénél egyik róm. kath. segédlelkész ellen, (kinek nevét elhallgatjuk) hogy a gyóntatószékből 11 éves kis leányához oly kérdést intézett, minőt csak bordélyházakban szoktak intézni a legelvetemültebb hölgyekhez.”⁶⁰⁶

A káplánok szerepe a népeletben akkor vált kulcsfontosságúvá, amikor a vezető lelkipásztor és hívei viszonya kiegyensúlyozatlan, a plébános megítélése megosztó, ellentmondásos volt. Példaként ránk maradt a Csongráddal szomszédos csépai lakosok 1799-ből származó levele, melyben arról vallanak, hogy közülük többen utolsó szentség nélkül halnának el, ha nem volnának káplánok a településen. Ugyanis többen nem hajlandóak a vezető lelkipásztortól (Mátyus János, későbbi csongrádi plébánostól) elfogadni a végső útvalót, annak botrányos életvitele miatt.⁶⁰⁷

601 Az ide vonatkozó példákat az V/3. fejezetben már közöltem.

602 Tiszavidék, 1893. szeptember 3. IV. évf. 36. szám, 3. old.

603 Példa erre Drexler Antal hitoktató káplán testvérének halálhíre. Csongrádi Közlöny, 1895. december 29. II. évf. 53. szám, 2. old.

604 A gazdag anyagból álljon itt példaként Krezsák Géza mintaszerű búcsúszása: „Csongrádról történt áthelyeztetésem alkalmából mindazon jó barátaim és ismerőseim, kiktől személyesen el nem köszönhettem, valamint Csongrád város mélyen tisztelt közönsége, nagyra becsült szeretetükért ez úton fogadják bucsu-üdvözlömetem. Csongrád 1890. okt. 1. kitűnő tisztelettel: Krezsák Géza sk. káplán.” Csongrádi Közlöny, 1896. október 4. III. évf. 40. szám, 4. old.

605 Csongrádi Közlöny, 1895. június 2. II. évf. 22. szám, 3. old.

606 Csongrádi Lap, 1893. január 22. III. évf. 4. szám, 3. old.

607 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

8. A káplánok funkciója, helye és szerepe a plébániai hierarchiában

A segédlelkészek elsődleges feladata a „paptárs és főnök”⁶⁰⁸ irányítási stratégiájának kiismerése, elsajátítása volt, hogy az alapelveket magukévá téve a plébános meghosszabbított kezeként működhessenek a közösségben. A rendszer hagyományosan egyirányúnak tünteti fel magát, ám bizonyos esetekben a segédlelkészek is befolyásolhatták, kiegészíthették plébánosuk terveit. Csekély számú, ám annál szemléletesebb példakaként említhetőek az új vallási társulatok. Az Oltáregylethez hasonló kezdeményezések akkor találtak elfogadásra, amennyiben beleilleszkedtek a hosszútávú plébániairányítási tervek sorába.

A népes csongrádi egyházközség sorsának egy kézben tartása határozott központi akaratot igényelt. Amennyiben ezzel az akarral a káplánok bármilyen oknál fogva nem tudtak azonosulni, az a mindennapi lelkipásztorkodás szintjén is komoly fennakadásokat okozhatott. A paptársak munkakapcsolatának minősége javarészt ezen az azonosuláson állt, vagy bukott. A sikeres plébániakormányzat tehát nagyban függött az alkalmazott stratégia elfogadhatóságától, általános jellegétől, illetve a plébános és a kisegítő papi személyzet diplomáciai érzékétől, lelki alkatától; vagyis olyan személyes faktoroktól, melyekkel tudományos értekezés keretei között magabiztosan számolni aligha lehet.

Hegyri Antal Csongrádra érkezése után a segédlelkészek politikai aktivitása látványosan megnőtt. Ennek oka, hogy az ellenzéki országgyűlési képviselőjelölt győzelemre juttatásához a plébánosnak szüksége volt káplánjai együttműködésére is. Hegyi Antal tehát nem csak „elnézte” a segédlelkészek agitációs tevékenységét, hanem lelkesítette, biztatta őket. A csongrádi káplánok így a 19. század utolsó évtizedeiben már világ kérdésekben is igyekeztek a plébánost támogatni, hozzá hasonlítani. A helyi alsópapság nem csak politikai kérdésekben nyílt meg a világi szféra felé: Hegyi Antal a belső ellentétet is előszeretettel terelte a polgári törvényhozás ítélszéke elé. A plébános és a káplánok polgári peres ügyeinek tanulságaira a későbbiekben még visszatérünk.

Kitől lehet parancsot elfogadni, ki adhat utasítást kinek? A segédlelkészek illetékességi köre, a plébániai hierarchiában betöltött helye nem mindig volt letisztított. A ferences szerzetest afféle „rendszeren kívüli kisegítőnek” tekintették, és a plébánossal való egyeztetés nélkül próbálták irányítani, utasítani. A ferences atya viszont egyedül a plébánost tekintette valódi döntéshozónak, így a segédlelkészek ellenében panaszt tett a váci püspöknél. A képet tovább árnyalja a soron következő fejezet, melyben a kántor – mint „legrangosabb” laikus templomszolga – a segédlelkészekkel egyenrangú félként határozta meg önmagát. Ennek megfelelően a káplánok kéréseit a kántor rendszeresen felülbírált; ez a habitus vezetett többek közt 1867-ben a nevezetes Alvinczy–Sohlya konfliktushoz.

608 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 14. Püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyvének kivonata.

LAIKUS TEMPLOMSZOLGÁK

VII. ÚR AZ ÚRNAK SZOLGÁJA – A KÁNTOR

A kántor szó az olasz *cantare* (énekelni) igéből származik, és a liturgikus ének- és zeneszolgálat hivatalosan megbízott, világi vezetőjét értjük alatta.⁶⁰⁹ A Csongráddal szomszédos Csépa községben keletkezett egyik panaszlevélben a *Cantor* megnevezéssel találkozunk.⁶¹⁰ Mivel a kántorságra a 20. század közepéig csak a tanítói pályával együtt lehetett képesítést szerezni, hivatalos forrásokban a *mester* vagy *kántortanító* volt az általánosan használt formula.⁶¹¹ Sohlya Antal csongrádi kántor egyik levelében számba vette a hívek ajkán élő megszólításokat: *kántor úr, kánturam, nemzetes úr, teens uram, főnök úr*⁶¹², *uram bátyám, barátom* sat.⁶¹³ A tiszteletadás a kántor feleségének is kijárt, akit a csongrádiak *ifjasszony, nemzetes asszony, nagyasszony, nénémasszony, teens asszony* vagy *kántorné asszony* néven neveztek az 1860-as években.⁶¹⁴ Szintén Sohlya Antal írásaiban találjuk az éneklész és a lelkész szavak után képzett *orgonász*⁶¹⁵ illetve *éneklészorgonász*⁶¹⁶ kifejezéseket.

A kántor a plébános legrangosabb világi „alkalmazottja” volt; írni-olvasni magyarul, olykor latinul is tudott, értett a kottás zenei játékhoz.⁶¹⁷ Esetenként egyéb (gyakran iparos) szakmával is rendelkezett, ám a kántori pályát felvéve korábbi mesterségét elhagyta. Csongrádon a 18. században – a Károlyi kegyúr kívánsága nyomán – csak helyi illetőségű személyek tarthattak számot a tisztségre. A 19. századi kántorok viszont már idegen földről kerültek a csongrádi plébániára. A kántor – tekintélyéből kifolyólag – nem osztozott a „gyűttmentek” általános megítélésében: jeles közéleti-politikai tisztségeket vállalt, akár polgári egyesület (pl. 48-as Népkör) alapíthatott és vezethetett.

A kántorok ellenőrzése és irányítása a mindenkori plébános és káplánjai hatáskörébe tartozott. Ugyan a papsághoz hasonlóan idegen földről terelte hivatalába az élet, a kántor szolgálati ideje rendszerint túlnyúlt feljebbvalói működési idején. Az éneklész a nép között élt: közvetlenül tapasztalta ki a helyi szokások természetét, hely- és emberismeretének kiszélesítésére állandó lehetősége

609 Kat. Lex. II. 1931. 489; M. Kat. Lex. VI. 2001. 135. Tágabb értelemben „jelenti mindazokat, akik részt vesznek a liturgikus énekekben (cantores), szoros értelemben énekvezető, előénekes.”

610 VPL APriv. Kanyó András, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

611 1818-ban Szepeshelyen, 1828-ban Egerben állították fel a kántori mesterképző intézetet, ám a kántorságot csak a tanítói képesítés mellett lehetett megszerezni. A falusi és kisvárosi kántorok egészen 1948-ig jellemzően tanítói feladatot is elláttak. Koudela 1936. 18; M. Kat. Lex. VI. 2001. 135.

612 Sohlya Antal megjegyzi: „t.i. a kántorsegégektől így hallják”

613 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

614 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

615 Sohlya 1857. (kézirat) 58.

616 Sohlya 1857. (kézirat) 91.

617 A kántor – művészi hajlamainak engedve – olykor saját szerzeményeket komponált, melyre számolatlanul találunk lenyűgöző példákat a kunszentmártoni Mezey család, esetenként éppen a csongrádi Sohlya Antal repertoárjában.

kínálkozott.⁶¹⁸ A tudásnak ezen fajtájára egy papi személy körülményesebben tudott szert tenni, így nem csodálkozhatunk azon, ha a kántor bizonyos kérdésekben kompetensebbnek érezte magát plébánosánál.

A soron következő fejezetben a kántor saját társadalmi szerepéről alkotott elképzelését vizsgáljuk meg a 19. század második felében. Az elemzés középpontjában Sohlya Antal áll, aki 1860-tól egészen a 19. század végéig Csongrád főéneklésze volt. Amellett, hogy jelentős írói-művészi vénával rendelkezett, nem állt tőle távol a közéleti szereplés sem. Így bátran állítható, hogy „Sohlya bácsi” emblematikus, meghatározó figurája volt Csongrád 19. századi egyházi és világi-társadalmi életének.

1. A „kántorizálás” intézménye Csongrádon

1.1. A kántor megválasztása, kinevezése, elbocsátása

Csongrádon az első, szilárd alapanyagú templom elkészültével (1722) határozott igény merült fel egy *organista és mester*⁶¹⁹ alkalmazására. A hívek a kegyúr közbenjárásával kerítették kántort a szerény kis orgona mellé, ám az első csongrádi éneklészek még a neve sem maradt fenn a forrásokban.

Csongrádon a 18. század elején a templomi énekszolgálatra megbízott személy kinevezéséhez szükség volt a kegyúr-földesúr és a megyéspüspök jóváhagyására. Az alkalmassági vizsgára az egyházközség tagjai közül ideiglenesen kijelölt „bírák” jelenlétében került sor. A jelöltek származása ekkoriban kiemelkedő fontosságú volt. Ahogy a Károlyi földesúr egyik levelében olvasható: „ugyis jobb s illendőbb is magatok felekezetit tartani, mint sem külső idegent bé fogadni s annak fizetni”.⁶²⁰ Ennek megfelelően az alkalmas személyek köre meglehetősen szűk lehetett. A kiválasztott kántortanító szerződését évente újítták meg.

1736. március 6-án a csongrádi bírák és lakosok panaszos levéllel keresték fel a megyei tisztartó hivatalt. Vincze Gergely csongrádi plébános ugyanis a mindszenti búcsú alkalmával egy makói illetőségű, Horvát nevezetű egyént bízott meg azzal, hogy a csongrádi származású Lénárt János mellőzésével legyen a csongrádiak új organistája. Az organista-jelölt Advent idején meg is érkezett, és a „Kistemplomban”⁶²¹ sort is kerítették a meghallgatására. A bírák ugyan kezét adták az új organistának, ám ezzel csupán a plébános szándékát kívánták elismerni. Mivel az egyezség nem volt hivatalos, a csongrádiak eleinte passzívan

618 Bárh János 1990. 356. A nép körében élő és működő kántor nem csak magaviseleti és erkölcsi példa, de egy falu énekismeretének, éneklési módjának, bizonyos vallási szokások rendjének is meghatározója volt.

619 *Organista és mester*: A kántor megnevezése a 18. századi forrásokban, mely arra utal, hogy az egyházi énekszolgálat mellett tanítói tisztséget is betöltött.

620 VPL APar. Cs. 1736. Gr. Károlyi Sándor dátum nélküli levele a csongrádi bírákhoz és jobbágyokhoz.

621 Vagy az akkori Szent Rókus kápolnáról van szó, mely a mai Nagyboldogasszony Katolikus Általános Iskola helyén állt, vagy a mai Szent Rókus – akkoriban Nagyboldogasszony – templomról.

szemlélték az eseményeket: „mivel nekünk mind egy, akár egyik akár másik légyen, csak az isteni szolgálatban fogatkozás ne essék, és a Mgos Földes Urunk Eö Egzcennetiájának akarattyával ne ellenkezzék”.⁶²²

Mikor azonban a plébános kijelentette, hogy az orgonista választásának joga egyedül őt illeti, a csongrádi bírák nyomban pennát ragadtak, hogy értesítsék gróf Károlyi Sándor földesúr- és kegyurat. Károlyi ugyanis korábban azt a döntést hozta, hogy a település az előző évi orgonista szerződését köteles meghosszabbítani. A kegyúr akaratának megfelelően a csongrádiak végül nem küldtek fogatot Horvát elé⁶²³, így Vincze plébános máshonnan kényszerült kocsit fogadni az orgonista elhozatalára. A felháborodott plébános Vácott tett panaszt a csongrádiakra, melynek következményeként sem a korábbi, sem az új orgonista nem került beiktatásra.

Gróf Károlyi Sándort őszintén meghatotta a csongrádiak engedelmessége. Dátum nélküli levelében arról biztosította a lakosokat, hogy a plébános kellő rendreutasítása levél útján már megtörtént: „mivel ottan magamnál töb Földes Urat nem ismerek lenni, s meg sem engedem, hogy valaki disponállyon akaratom ellen”.⁶²⁴ Ugyanakkor szigorúan meghagyta, hogy idegen származású orgonistát továbbra se engedjenek maguk közé. Ha mindez a plébános makacssága miatt nem volna lehetséges, tagadják meg az orgonista járandóságainak kifizetését. Vincze plébános levele sem váratott magára: latin nyelvű jelentésében hosszasan ecsetelte Lénárt János alkalmatlanságának okait. Károlyi Sándor válaszul megfeddte a plébánost azért, mert későn szolt a nevezett kifogásokról. Ugyanakkor lelkére kötötte, hogy a jövőben semmi esetre se intézkedjék önhatalmúan, bármilyen kényes is legyen az ügy természete.⁶²⁵ Hogy végül kit erősítettek meg a kántori pozícióban, arról forrásaink hallgatnak.

A 19. században a kántor személyének kiválasztása már a kántor fizetését biztosító helyi képviselőtestület hatásköre volt, az éneklészek pedig „idegenből” érkeztek Csongrádra.⁶²⁶ Az elöljáróság a kántorválasztás jogát a csongrádi plébániaközösség képviselőjeként gyakorolta, ennek megfelelően csak a katolikus tagok szavazhattak.⁶²⁷ A püspöknek jogában állt a választás megismétlését kérni, vagy a kántorjelöltet elutasítani. A 19. század második felében rendszerint az illetékes kerületi esperes képviselte a püspököt, aki jelentést tett a választás körülményeiről. A kántorválasztás folyamatába a plébánosnak nem volt beleszólása,

622 VPL APar. Cs. 1736. március 6. A csongrádi bírák és lakosok levele a Károlyi Sándor kegyúrhoz.

623 „Amintis hogy mi magunkat tellyességgel kívántuk, kívánnyuk is életünk fogytáig mindenekben kötelességünk tenni eö Excellentiájja parancsolattyának és akarattyának alkalmaztatni és tartani magunkat, akár el sem mentünk az orgonistáért, és meg fogadásáru is parancsolatunk lévén eö Excellentiáját ubi per omnia renunciáltuk, s ellene mondottunk.” VPL APar. Cs. 1736. március 6. A csongrádi bírák és lakosok levele a Consistoriumhoz.

624 VPL APar. Cs. 1736. Gr. Károlyi Sándor levele a csongrádi bírákhoz és jobbagyokhoz.

625 VPL APar. Cs. 1736. április 14. Gr. Károlyi Sándor levele Vincze Gergely plébánoshoz.

626 VPL APar. Cs. 1894. július 29. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz. A 19. század közepén Kmeth Lajos és Sohlya Antal kántorok „máshonnan” származását Váry Gellért is megemlíti. Váry 1974. 140.

627 VPL APar. Cs. 1894. július 31. A váci püspök levele Hegyi Antalhoz.

az alkalmatlannak tetsző éneklészt azonban elmozdíthatta állásából.⁶²⁸ A plébánosnak ez a joga azonban – forrásaink tanúsága szerint – a gyakorlatban nem érvényesült. Amikor 1867-ben Alvinczy Ferenc plébános és Sohlya Antal kántor között valóságos „állóháború” tört ki, a vezető lelképásztor 50 oldalra rúgó panaszlevele sem volt elég ahhoz, hogy kántorát a váci püspök felfüggesse.⁶²⁹ A kántor elbocsátásának jogáról Hegyi Antal plébános 1897 júliusában hivatalosan is lemondott. Akkoriban Hornyik Károly, a lebénult Sohlya Antal veje helyettesítette az öreg főéneklészt. Hegyi plébános ugyan alkalmatlannak találta a helyettes kántort a pozíció betöltésére, elbocsátani mégsem mertte, mondván: „előre is látom, hogy akkor darázs-fészekbe nyúlok [...] ezen oknál fogva tehát, még a jelen súlyos helyzetben sem akarok plébánosi jogommal a helyettesítést illetőleg élni”.⁶³⁰ Ennek ellenére 1898-ban felröppent a sajtóhír, miszerint Hegyi Antal felmondott Hornyik Károlynak. Hogy Hornyik végül mégis megmaradt a tisztségben, annak az az oka, hogy hivatására a helyi előljáróság nevezte ki, így elmozdítására is egyedül ők voltak jogosultak.⁶³¹

Kmeth Lajos 1828-ban keltezett kántori szerződésébe belefoglalták: amennyiben nem elégedettek a szolgálataival, azt negyed évvel az elbocsátása előtt tudomására hozzák. Ugyanez vonatkozott arra az esetre, ha a kántor szándékozná elhagyni Csongrádot.⁶³² A csongrádi kántorok a 18-19. század folyamán gyakorlatilag kinevezésüktől halálukig látták el az éneklési szolgálatot.

1.2. Hivatali kötelességek, stoláris jövedelmek. A halotti búcsúztatók kérdése

Dudás Lajos helytörténész meglátása szerint a csongrádi kántori hivatal tisztességes megélhetést biztosított az éneklészek számára.⁶³³ Ennek ellenére a kántor jövedelmének kérdése időről-időre napirendre került hol a méltatlankodó plébános, hol az elégedetlen kántor vagy a hívek kezdeményezésére. 1758-ban a csongrádi lakosok azt jelentették a Tekintetes Vármegyének, hogy „galibánk légyen kántorunk miatt”.⁶³⁴ Az éneklész által követelt évi 100 forintos fizetést a község ugyanis nem tudta biztosítani, így a tanácstalan csongrádiak a vármegyéhez fordultak igazságtételért.

70 esztendővel később, 1842-ben Kmeth Lajos, akkori csongrádi főéneklész levéllel kereste fel gr. Nádasdy Ferenc váci püspököt, hogy fizetésének javítását kérje. Kmeth Lajos a következő, Canonica Visitatioba is belefoglalt javadalmakról számolt be: évi 300 váltóforint, 3 öl tűzifa, 300 kéve „fűteni való réti gaz”,

628 Ahogy erre Alvinczy Ferenc plébános több levelében is utalt: jogában állna „egy szavával” elhelyeztetni kántorát. VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

629 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

630 VPL APar. Cs. 1897. július 8. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

631 Csongrádi Lap, 1898. október 23. VIII. évf. 43. szám, 2. old.

632 MNL CsML CsL Iratmásolatok, 15.

633 Dudás 2001. 67.

634 VPL APar. Cs. 1758. február 6. A csongrádi bírák és tanácsstagok levele a Tekintetes Nemes Vármegyéhez.

egy darab kenderföld és a kántori lakás használati joga.⁶³⁵ Ehhez járult még a földesúr jóvoltából fél házteleknyi föld és két kaszáló. Jövedelmének „ingadozó” részét a temetések és halotti búcsúztatók tették ki, melyek összege „öreg mind kicsiny halotti temetésekről különbség nélkül 15 Vfrt. búcsúztatásért bizonytalanul 1 Vfrt.-tól 10 Vforintig”.⁶³⁶

Az állandó javadalmazásért cserébe Kmeth Lajos köteles volt a két csongrádi templomban napi három szentmise alatt orgonálni, litániákat vezetni, sátoros ünnepeken a belsővárosi népet a Szent Rókus-templomból a Nagyboldogasszony-templomig vezetni, majd mise végeztével visszakísérni.⁶³⁷ A bonyodalmak akkor kezdődtek, amikor a frissen kinevezett Jancsovich József plébános újabb feladatokkal bízta meg a kántort. Bevezette ugyanis, hogy ünnepnapokon három helyett négy misét, vasár- és ünnepnapokon valamint Nagypéntek délutánján *asperges éneklést*⁶³⁸ is vezessen. Kmeth Lajos azt is sérelmezte, hogy a Tisza túlpartján lévő tésiekhez is köteles volt „vízen, sáron mint jégen a legnagyobb veszélyek között is” temetésre menni, cserében viszont semmilyen juttatást nem kapott. Ugyanakkor a két kántorsegéd részére saját fizetéséből kellett évi 170 forintot, kosztot, szállást, mosást, fűtést és gyertyát biztosítania.⁶³⁹

Kmeth kántor 1857-ben nyújtott be újabb fizetésemelési kérelmet a megyéspüspök felé. A kérelem kivizsgálására összeálló papi, szolgabírói és községi helyhatóság 1857. szeptember 28-án érkezett Csongrádra. Miután sorra vették a panaszokat, a következő fizetési javaslatot nyújtották be a községnek: egyszerű temetések után 15 váltóforintnak megfelelően 6 pengő; halotti búcsúztatókban a megnevezett személyek párjától 24 p. krajcár; énekes gyázmiséért és Liberáért

635 1769-ben a plébánia elkészültével párhuzamosan épült fel a kántor és a harangozó szolgálati lakása a mai Templom utcában. A kántori lak kútjának építésére Mátyus János plébános idejében, 1822-ben kerül sor. 1850-ben újították fel a kidőlt kerítést. Váry Gellért, csongrádi származású piarista szerzetes említi, hogy a korábbi Sárkány utcát a 19. század közepén Kántor utcának nevezték. Ez az az út, „mely a templom farától a kántori lakás előtt a Tiszára visz”. VPL APar. Cs. 1822. szeptember 8. Edélényi János határozata; Forgó-Forgó 1987. 37; Váry 1974. 15.

636 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz. Az említett jobbágytelek Györi András és Keki József telke között helyezkedett el. A legelőről további 40 forintot, a kenderföldből (melyet elmulasztott a levélben megemlíteni) 100 öl hosszú és 6 öl széles részt, továbbá 12 öl tűzifát és ugyanennyi nádat kapott. A stóladíjak közül kifelejtette a templomi kihirdetések után járó 20 váltó forintot. Ld. NPI Canonica Visitatio 1828. De Cantorum. Ugyanebben az időben az Óbecsén szolgáló Mezey János a községtől 200 Forint juttatást, mellé 1000 kéve nádat kapott, stólaként a jegyesek és házások kihirdetésére 45 krajcárt, avatásért 10 krajcárt, temetésekre 12-30 krajcárt. Barna 2009. 444.

637 MNL CsML CsL Iratmásolatok 106. Az 1761-es Canonica Visitatiohoz csatolt fogadószerződés másolata 1828-ból.

638 *Asperges*: A latin „aspergere” (meghinteni) szóból. A szenteltvíz hintésére szolgáló alkalmatlóság az aspergile vagy aspergillum (szenteltvíz-hintő pálcá) és az aspersorium (hordozható szenteltvíz-tartó). Használata a lelki megtisztulás és bűnbánat fontosságát, a keresztséget és a szentséget hivatott jelképezni. Jellegzetes kísérő éneke az *Asperges me Domine hyssopo et mundabor* kezdetű, 50. antífona (Zsolt. 50). Fordítása: „Hints meg engem, Uram, izsóppal, és megtisztulok.” Az idézett panaszos levél szerzője ezen antifona éneklésére céloz. M. Kat. Lex. I. 2004. 457.

639 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

a korábbi 1 Vfrt. helyett 30 p. krajcár; koporsóba tételért⁶⁴⁰ a korábbi 2 Vfrt. helyett 1 pengő forint járjon a kántornak.⁶⁴¹

Kmeth Lajos több ponton kifogásolta az új díjazási rendszert. Az egyszerű temetésért járó fizetséget, mely a „szegény csongrádi nép körében a leggyakoribb”, rendkívül alacsonynak találta. A halotti búcsúztatókkal kapcsolatban azt sérelmezte, hogy „az éneknek fejezete, vagyis a befejezése és bezárása a leglényegesebb éneklési teher s épen e fáradságért semmi díj nem határozottatott”.⁶⁴² Továbbá felröptette a bírálóknak, hogy Liberás gyászmise tetszés szerint rendelhető, az adott család belátásától függ, hogy igényt tart-e rá vagy sem. Ugyanez mondható el a koporsóba tételről, mely „csak a nagyszerű, s így igen ritkán előforduló temetéseknél van gyakorlatban”.⁶⁴³ A kántor javaslata szerint az egyszerű temetések díját ne 6, hanem 15 pengőben, egyszerű „öregtemetésekét” 30 pengő krajcárban határozzák meg. A halotti búcsúztatókat illetően jobbnak látta volna, ha egy búcsúztató díját legfeljebb 4 pengő krajcárban határozzák meg, viszont „nagyszerű, pompásabb temetéseknél” a díjazás szabad egyezkedés tárgyát képezhetné. A levél írója 30 éves kántori szolgálatára hivatkozva kérte, hogy a püspök jó szívvel fogadja kérelmét.⁶⁴⁴ Alázatos levele azonban Vácott nem talált megértésre.

Kmeth Lajos ezek után a Császári- és Királyi Budai Helyhatósághoz nyújtotta be javaslatait, melynek hatására a helyhatóság leiratot küldött a megyére, melyet a megye rendelet formájában közvetített a csongrádi elöljáróság felé. Az elöljáróság óriási felháborodással vette kézbe a kántor fizetésemelési folyamodványát. Válaszként cirkalmas levélben összegezték korábban tett engedményeiket.⁶⁴⁵ A tanulságos eset a csongrádi kántor stoláris javadalmainak változatos forrásait, egyben Kmeth Lajos fontosabb feladatainak körét is megmutatja.

A kántor javadalmainak kiegészítéséül szolgáló, alapítványi misékért járó díj az 1860-as évektől a 19–20. század fordulójáig nem változott. Ekkoriban egy alapítványi misékért – függetlenül attól, hogy hány pap celebrálta – 42 krajcár, Liberáért újabb 42 krajcár járt a kántornak.⁶⁴⁶

Az éneklész stoláris jövedelmeinek átgondolására mindig az új kántor hivatalba lépésének idején került sor. Ennek okát Schuster Konstantin váci püspök

640 *Koporsóba tétel*: Latin nevén Impositio, vagy Ritus impositionis ad thumbam. Magyarazatát l. 49. oldal 215. lábja.

641 VPL APar. Cs. 1857. október 6. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

642 VPL APar. Cs. 1857. október 6. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

643 VPL APar. Cs. 1857. október 6. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

644 VPL APar. Cs. 1857. október 6. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

645 Eszerint 1857 áprilisában a kántor fizetését 300 váltó forintra a jobb árfolyamértékű pengőre emelték fel, a házassulandó párok hirdetési cédulájának másolási díját 20 váltókrajcárról 10 pengő krajcárra, a Requiemes miseszolgálat, a Libera és koporsóbeszentelés árát 1 Vfrt.-ről egységesen 30 p. krajcárra változtatták. A halotti búcsúztatók taksája a Helyhatósági Tanács javaslatát érvényesítve páronként 24 krajcár maradhatott. Az egyszerű temetésekért járó 6 pengő krajcárt azonban továbbra sem állt módjukban megemlíteni. VPL APar. Cs. 1857. október 23. Csongrád községi választmányi ülés jegyzőkönyvi kivonata.

646 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv. Hornyik Károly vallomása. Ugyanitt Droppa Károly adminisztrátor vallomásában megjegyzi, hogy „itt [t.i. Csongrádon] minden három papos mise Liberával van. Tehát úgy látszik liberás miséért jár ez a 84 Kr. Ezen illetményét [a kántor] napról napra kapja.”

világosan megjelölte: „a kántori illeték szabályozására most lesz a legalkalmasabb időpont, mikor az állomás üresedésben lesz – minthogy a már megválasztott Kántor kétoldalú szerződése még bajok előfordultával sem oldható fel a szerződető fél részéről”.⁶⁴⁷ Sohlya Antal 1860. április 1-jén érvénybe lépő szerződésében a stólaris javadalmak már osztrák krajcár és forint értékben voltak megadva,⁶⁴⁸ számszerűsítve a következőképpen:

Házassági hirdető levelek: 20 Kr.⁶⁴⁹

Temetések: 15 Kr. (szegényektől, akik polgármesteri bizonyítvánnyal rendelkeznek, ez a díj nem követelhető)

Énekes gyászmise (Requiem) Liberával: 84 Kr.

Énekes gyászmise Liberával, koporsó kitétel nélkül: 42 Kr.

Koporsóba tétel (Impositio): 42 Kr.

Temetési búcsúztató, a stólaris 15 Kr-on kívül:

Kiskorú halottnál (5-10 éves) 50 Kr-tól 2 Frtig

Öreg halottnál: 8-15 versszak között 1 Frt-tól 4 Frt-ig

Név szerinti búcsúztatásért: 8-15 versszak között 1 Frt-tól 3 Frt-ig

Öreg halottnál: 10-20 versszak között 2 Frt-tól 8 Frt-ig

Rendkívüli, határozatlan mennyiségű verses búcsúztatás szabad egyezkedés tárgya, díja 8 Frt-tól 20 Frt-ig terjedhet.⁶⁵⁰

Mindezek mellett a csongrádi kántor köteles volt minden szombati litánia után ének-oktatást tartani az iskolás gyermekeknek, továbbá a szentmise énekeit a szertartások előtt a hívekkel begyakoroltatni.

A kántori szerződésbe foglalt „kötelmek” tetemes részét a halott mellett végzett szolgálatok tették ki. Legnagyobb kihívást szemmel láthatóan a halotti búcsúztatók díjának meghatározása jelentette.⁶⁵¹

647 VPL APar. Cs. 1894. július 31. A váci püspök levele Hegyi Antalhoz.

648 1858-ig egy forint 60 krajcárra oszlott, innentől kezdve vezették be az osztrák értékű forintot, ami már decimális, tehát 1:100 arányú volt. Ujszászi Róbert szíves közlése.

649 Alvinczy Ferenc plébános levelében írta, hogy a házassági hirdető cédulák másolásáért, a hirdetési lista összeállításáért a helybeli lakostól 20 krajcárt, „idegentől” 40 krajcárt kérhetett el a kántor. A plébános ez alapján hirdette ki litánia alkalmával a házasulandókat. A plébános ugyanakkor nem mulasztotta el megjegyezni, hogy ez afféle „ferde szokás”, mely még a Canonica Visitationiobae is bekerült. VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

650 VPL APar. Cs. 1867. évben, Sohlya Antal nyomtatásban megjelent röpirata szerint. A röpirat csak a nevezett javadalmakra tér ki.

651 *Halotti búcsúztató*: Az elhunyt hozzátartozói által megrendelt, és a kántor által személyre szabottan készített (vagy összeállított), kötött versformájú, kötött versformájú, ismert egyházi ének dallamára előadott halotti versezet, mely többnyire tartalmazza az elhunyt hozzátartozóinak nevét vagy a rokonsági fok jelölését. Sohlya Antal csongrádi kántor eképpen definiálta a halotti búcsúztatókat: „Búcsúztatónak szorosan csak azt lehet nevezniünk, melyben az elhunyt nevében, s helyette az éneklész az elhunyt vérsége s barátaitól búcsút vészen.” Sohlya 1857. (kézirat) 394. A halotti búcsúztatók történetéről, műfaji jellemzőiről egy korábbi munkámban már értekeztem. Lásd: Gyöngyössi 2010/a. A kántorok minden időben elégedetlenek voltak stólaris jövedelmeikkel, így a 19. század folyamán nem voltak ritkák az efféle sirámok: „Nekem egyenesen e búcsúztatókból kell élnem [...] s ha ezt elveszik maguknak a lelkész urak, akkor mehetek én nőmmel, anyámmal s gyerekeimmel koldulni” VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

Halotti búcsúztatók körüli anomáliáról először 1823-ban találunk adatot Csongrádról. Mikor Mátyus János plébános megtudta, hogy egy gyermek halott részére énekes búcsúztatót és a nagy harang kongatását is megrendelték, ám Requiemet (gyászmisét) nem óhajtott a család szolgáltatni, haragját a halottbejelentést végző édesapára zúdította.⁶⁵² Ugyanezen plébános temetésenként 1 forint ún. *várakozópénzt* kért a hozzátartozóktól azért, hogy a temetésen végig várja a kántor búcsúztató énekét.⁶⁵³ A papság részéről a díjazás ellenőrizhetetlensége, a versezetek alacsony színvonala és a műfaj bosszantó „életképesége” volt a búcsúztatók iránti ellenszenv elmélyülésének oka.⁶⁵⁴

1867-ben Alvinczy Ferenc plébános erőteljes kirohanás intézett Sohlya Antal kántor búcsúztatási gyakorlata ellen. A kántor és a plébános közötti konfliktus ugyan nem a búcsúztatók ürügyén robban ki, de a kántor elleni vádak sarkalatos pontját képezte. A plébános beszámolója szerint Csongrádon az ingyenes szegénytemetések, másképp *karinges temetések*⁶⁵⁵ is ritkán múltak el a „drága, de rossz, fűzfán termett, hitbéli hibáktól piszkos, együgyüeket ámító, a kántor privát bosszúállásának tért adó ostoba halotti búcsúztató nélkül”.⁶⁵⁶ A szokás meggyökeresedésének okát Alvinczy a kántor magatartására vezette vissza: „Ha halottbejelentés után a kántorhoz küldöm őket, a hideg kezdi rázni a híveket és igen sokszor azt mondják ‘Jaj! Csak ahhoz a nyúzóhoz ne kellene menni! – ‘Miért?’ – ‘Alig lehet vele megalkudnunk. [...]’ – ‘De hát mit panaszkodnak? Ki kényszeríti kendteket, hogy ilyen olyan búcsúztatót rendeljenek, ha kell a cifra búcsúztató, hát fizessenek a kántornak!’ És ekkor már nagyon furcsa dolgokat beszélnek a hívek, hogy mit csinál a kántor, ha nem búcsúztatnak”.⁶⁵⁷ Ha nem kértek búcsúztatót, vagy nem fizették meg kellően szolgálatait, a kántor éneklés helyett „csak mormogott”, vagy el sem jött a temetésre.⁶⁵⁸

Huszonhárom esztendővel később Csongrád új plébánosa, Hegyi Antal – a temetések után befolyó pénzek egyenlőtlenségét sérelmezve – valóságos támadást indított Sohlya Antal és a csongrádi nép „cinkos hiúsága” ellen. Hegyi plébános levelében számszerűen sorolta elő a halotti búcsúztatás anyagi vonatkozásait: „a nép maga táplálja a lábra kapott rossz szokást, csakhogy hiúsága ki legyen elégítve, s neve legalább ezen utolsó alkalommal a világ előtt ki legyen

652 Méltatlankodásának oka, hogy Requiemes gyászmiséért külön díjazás járt volna a papnak. VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. Csongrád város bírójának levele a váci püspökhöz.

653 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Kováts Ferenc káplán vallomása.

654 V.ö. Gyöngyössi 2010/e.

655 *Karing*: Latinul superpelliceum vagy rochetum. Fehér színű liturgikus ruha, mely a 10. század végén alakult ki az albából. A 17. század óta csipkével díszítik. Karinges temetésnek nevezi a népnyelv, amikor a pap karinget visel a szertartáson, mellőzve a fekete miseruhát. M. Kat. Lex. VI. 2001. 206.

656 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

657 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

658 Gyánti Ágnes esete, lásd. VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz. Évtizedekkel később Hegyi Antal plébános tollából hasonló panaszok jutottak el a váci püspöki székhöz: „A ki jogosulatlan illetményeket szed, az nem más mint a kántor, a ki annyira viszi ezt az üzérkedést, hogy ha valaki temetések és misék alkalmával csak a rendes illetményeket fizeti be, valóságos botrány, a hogyan énekel.” VPL APar. Cs. 1891. február 28. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

kiáltva. Így történik aztán, hogy pl. karinges temetéseknél a plébános nem kap semmit, mert az ő stólája meg van váltva az évi 1680 Ft. tiszteletdíjjal, a temetést végző segédlelkész kap 20 Krt csizmakoptatás czimén, a kántor pedig egymaga 5-6 Ft. jutalomban részesül a semmit mondó búcsúztatók után, s ezért a papnak órahosszáig dideregni kell a hidegben. A 3 papos temetéseknél a 3 pap a templommal együtt kap 18 Ft 70 Krt, a kántor egymaga 20-25 Ft, néha többet is, mert a búcsúztató szabad alku tárgya csak azért, hogy a kaptafaszerű búcsúztató formába a bemondott neveket – legtöbbször bosszantó nyakatekertséggel – belegyűri”.⁶⁵⁹ Hegyi plébános levelében arra kérte a váci Egyházmegyei Hatóságot, hogy a szegény, karinges temetéseken tiltsa meg a halotti búcsúztatók éneklését. Hisz „a hol nem telik a néptől garas a szentmisére és templompénztár javára, ott ne legyen keresnivalója a hiábavaló búcsúztatóknak sem, hanem mondjon a helyett a kántor valamely könnyörgő egyházi éneket, mely többet használ Isten előtt a léleknek tíz összetákolt búcsúztatónál”.⁶⁶⁰

Ahol a halotti búcsúztatók után járó fizetség a kántor és a gyászos család „magánügye”, vagyis szabad egyezkedés tárgya maradt, ott a díjszabás kérdése körül fellángoló anomáliák az éneklész és plébánosa kapcsolatára is árnyékot vetettek. Mikor Sohlya Antal és Alvinczy Ferenc plébános között felütötte fejét az egyenlenség, a kántor jobbnak látta a „rágalmak elkerülése végett” röplapon terjeszteni a stoláris javadalmak listáját. Segédei napokon keresztül osztogatták az utcán Sohlya díjszabás-jegyzékét.⁶⁶¹

A díjszabás mellett a halotti búcsúztatók milyensége is állandó vita tárgyát képezte. Egy-egy balul elsült ének híre akár évtizedekkel is túlélte alkotóját, rosszabb esetben nyomtatott formában is megörökítette az emlékezet. A Csongrádi Lap eképpen emlékezett meg az öreg Sohlya kántor búcsúztatói gyakorlatáról:

Tejfel, turó, vaj, iró,
Sohlya tata nagy iró;
Tűz-, víz-, gyász- és baleset,
Ő írja meg, hogy esett.⁶⁶²

659 VPL APar. Cs. 1891. január 30. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

660 VPL APar. Cs. 1891. január 30. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

661 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

662 Csongrádi Lap. 1892. január 17. II. évf. 3. szám, 3. old. Ugyanebben a cikkben az idős kántor köré valóságos hálót szőnek iróniából, melynek alapja egy közzájón terjedő, félresikerült halotti búcsúztató: „De leginkább az esett rosszul az öregnek, hogy supplensével, Sántha Jánossal, a nemesség kivívása reményében előre megfestette az ősi címert [...]. A pajzs jobb felén hárompapos temetést ábrázoló kép s az Öreg úr búcsúztatóiból a magyar költészet öröklő remeke: „Midőn a vízbe fulladtál, jaj be sokat ihattál”. Tudvalevőleg az öregúr ezt a búcsúztatót zengette el egy 16 éves vízbe fúlt leányzó ravatalánál. Erre a versére még maig is büszke.”

1.3. Csongrádi kántorok a 18–19. században

Dudás Lajos helytörténész 2001-ben az Oppidum Csongrád hasábjain egy teljes tanulmányt szentelt a csongrádi kántoroknak.⁶⁶³ Forrásai azonban csak 1761-ig engedték vissza az időben, és elsősorban a 19–20. századi kántorok álltak érdeklődése középpontjában.

A legkorábbi *organista és mester*, kinek neve forrásainkban fennmaradt, a már említett csongrádi illetőségű Lénárt János, akit 1736-ban a makói származású, Horvát vezetéknevű kántor követett a tisztségben.⁶⁶⁴ Néhány évtizeddel később, az 1761-ik évi Canonica Visitatio a kántor személyére is kiter. A forrás szerint ekkoriban az 54 esztendő Tóth Imre látta el a tanítói és kántori (*Ludimagister et Cantor*) teendőket Csongrádon, kinek szolgálatairól és magaviseletéről a plébános elégedetten nyilatkozott.⁶⁶⁵

Bába Szabó Rókus egyházi feljegyzéseiben maradt ránk Faragó János csongrádi kántor emléke, akiről a Bába Szabó tudni vélte, hogy 1798-ban hunyt el.⁶⁶⁶ Faragó neve már az 1784-ben Kanyó András plébános által végzett népszámlálás idején is felbukkant. A bejegyzés szerint a csongrádi éneklész akkoriban 53 éves volt, feleségével, Galbáss Juliannával három gyermeket neveltek. Háztartásukban két szolgá neve is fel volt tüntetve.⁶⁶⁷

A már említett 1761-ik évi Canonica Visitatio folytatásaként vezetett iratköteg végéhez Kmeth Lajos csongrádi éneklész 1828-ban aláírt fogadószerződését csatolták, melyet 1842-ben újítottak meg a korábbi feltételek szerint.⁶⁶⁸ Kmeth Lajos kántortanító 1801-ben született, ismeretlen helyen. Gimnáziumot végzett, ahol latinul és németül is tanult. Három éves nagykorösi működés után került Csongrádra. Az 1842-es vizitációs jegyzőkönyv szerint jó erkölcsű, vallásos férfi, emellett egészséges és erős testalkatú volt. Mivel Csongrádon elegendő tanító működött, így a kántornak már nem kellett tanítania. Az orgonán megfelelően játszott (*apte pulsat organum*), a világi énekeket mellőzte.⁶⁶⁹

Kmeth Lajos első felesége, Bauersax Anna 43 éves korában, 1845 szeptemberében hunyt el.⁶⁷⁰ A töredékben fennmaradt megemlékezésekből az derül ki, hogy a jólelkű kántor oly sokaknak adott kölcsön, hogy élete utolsó éveiben súlyos anyagi gondokkal küzdött. Kmeth Lajos sírjának szomorú sorsára Hegyi Antal

663 Dudás 2001.

664 VPL APar. Cs. 1736. március 6. A csongrádi bírák és lakosok levele a Consistoriumhoz.

665 MNL CsML CsL Iratmásolatok, 106.

666 Tari 1977. 13.

667 NPI Historia Domus I. kötet, 205.

668 MNL CsML CsL Iratmásolatok, 106.

669 NPI Canonica Visitatio, De Cantorum. 1842.

670 Dudás Lajos 2001. 70.

plébános hívta fel a figyelmet a Tiszavidék hasábjain.⁶⁷¹ Kmeth második felesége, a harangozó és sekrestyés családból származó Keviczky Márta 1859. novemberében levéllel kereste fel a csongrádi előjáróságot, hogy nehéz anyagi helyzetére és férje 31 éves kántori szolgálatára való tekintettel még egy évig ne hirdessék meg a kántori állást Csongrádon. Ezidő alatt a kántori javadalmak élvezése fejében az özvegy két alkalmas segéd tartását vállalta. A Tanács a kérelmet elfogadta, így az állást csak 1860. Szent Mihály napján hirdették meg.⁶⁷² Hogy az özvegy és gyermekei végül Csongrádon maradtak-e vagy sem, arról nincs tudomásunk. Ami bizonyos, hogy Kmeth Lajos fiai, József és István tanyai tanítók lettek Csongrád környékén, ám az 1858–59-es években más községekben is pályázatokat nyújtottak be.⁶⁷³ Kmeth Lajos kántor anyagi ügyei még 1868-ban is napirenden voltak.⁶⁷⁴

A 19. század második felét egyetlen kántor, Sohlya Antal neve fémjelzi, kiről a későbbiekben részletes életrajzot és leírást közlünk.

1.4. Néhány szó a szuflensekről és fullajtárokról

Ahhoz, hogy a csongrádi főénekész a fogadószerződésben foglalt kötelességeinek maradéktalanul eleget tudjon tenni, énekelni és orgonálni tudó segítők tartására kényszerült. A kántorsegéd népies neve Szegeden *suplenc*⁶⁷⁵, Csongrádon *szuflens*⁶⁷⁶ vagy *kis kántor*⁶⁷⁷ volt. Hivatalos iratokban és a sajtóban megnevezésük *kántorsegéd*, *supplens*⁶⁷⁸ vagy *alénekész*⁶⁷⁹. Számuk Csongrádon egytől háromig terjedhetett. Két segéd tartása a filiák miatt elengedhetetlennek bizonyult, három csak a főkántor hosszas betegsége vagy súlyos járvány idején vált kötelezővé.⁶⁸⁰

671 „Oh bár akadna olyan ember is, ki a néhai Kmeth Lajos kántorról is megemlékezne, kinek sírját – hogy hol van – már csak emlékezetből ismerjük, mint hogy a kis fenyőfa kereszt is rég megsemmisült sírjánál. Kmeth Lajos nem csak minden jövedelmét, de a neje 10.000 frt. hozományát is mind a barátságának áldozta fel elannyira, hogy a szemfődele még nincs kifizetve, és még is ma már jeltelen sírban nyugszik. Nem kötelesség, de a szívesség parancsolja, hogy a jeltelen sirt jelezzétek meg ti, kik annyi szívességével éltetek az elhunytok.” Tiszavidék, 1894. november 11. V. évf. 45. szám, 3. old.

672 MNL CsML CsL V.B. 42. a. 1859. november 7. jk. 288. sz. Kmeth özvegyének esete nem egyedi: az 1872-ben elhunyt kunszentmártoni kántor felesége a férj halálát követő évben még a kántori lakban maradhatott. Barna 2009. 450.

673 MNL CsML CsL V.B. 42. a. 1856. szept. 9. ülés, 429. sz. és 432. sz. határozatok.

674 MNL CSML CSL V.B. 42. a. 1868. július 3. 388. sz. határozat.

675 Bálint 1983. 97.

676 VPL APar. Cs. 1868. február 4. Gyánti Ágnes vallomásában eképpen panaszkodott a főkántorra: „Még a 15 krajczárt sem adta vissza, holott sem ő [nem jelent meg a temetésen], de még csak egy gyerek szuflent sem küldött.”

677 Megemlítve a Tiszavidék közleményében, Faragó Mihály temetése kapcsán. Lásd: Tiszavidék, 1894. december 16. V. évf. 50. szám, 3. old. Illetve Sohlya Antal nyugdíjazási ügyében: Csongrádi Közlöny, 1894. augusztus 12. I. évf. 22. szám, 3. old.

678 Csongrádi Lap, 1892. január 17. II. évf. 3. szám, 4. old.

679 VPL APar. Cs. 1868. január 9. kultúty József vallomása. Megjegyzendő, hogy sem a Katolikus Lexikon, sem a Magyar Katolikus Lexikon nem emlékezik meg a kántorsegédokről.

680 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz. Ugyanebben a forrásban a csongrádi kántor arról panaszkodik, hogy a plébános elvárja tőle a három segéd tartását csupán azért, mert neki is három káplánja van.

Csongrádon kántori segédlet nélkül még a legszerényebb végtisztesség is elképzelhetetlen volt: ezeken az ún. „ötgarasos” vagy „karinges” temetéseken kizárólag segédek asszisztáltak.⁶⁸¹ A kántorsegédek fogadásának feltételei csak a század végére változtak meg: 1896-ban a segédek éves fizetése teljes ellátással 180 forint, ellátás nélkül 400 Ft volt.⁶⁸²

A supplensek kiválasztása a 19. század végéig a főkantor egyedüli joga volt, elbocsátásukról is ő döntött. A plébánosnak gyakran arról sem volt tudomása, pontosan kik, és hány segéd működik a kántor kezei alatt.⁶⁸³ Alvinczy Ferenc eképpen összegezte a csongrádi helyzetképet: „Vajjon van-e a papnak joga megnézni, kivel megy temetni és ki van a kóruson miséje alatt – vagy pedig nincs? [...] mert különben a kántor az ő kis kutyáját is elküldhetné a pappal temetni. [...] Vajjon kellett-e a mostani csongrádi papok miatt [a főéneklésnek] csak egy segédet is elküldenie? Pedig nagyon tudja, hogy milly furcsa népségek megfordulnak nála”.⁶⁸⁴

A kántorsegédek neve esetlegesen maradt fenn – ha fennmaradt egyáltalán – a forrásokban. 1842-ben mindössze annyi derül ki, hogy Kmeth Lajos kántornak két segéd részére kellett évi 170 forintot, kosztot, szállást, mosást, fűtést és gyertyát biztosítania.⁶⁸⁵ Tette ezt annak ellenére, hogy fogadószerződése szerint csupán egy supplens tartására volt kötelezhető.⁶⁸⁶ Még Kmeth Lajos kántorsága idején, 1853-ban hat méteres szárnyal bővítették ki a csongrádi kántorlakot, melyet a segédek részére különítettek el.⁶⁸⁷ Az új hajlék első lakója Kovacsics Béla volt, aki 1853-tól elemi leányiskolai tanítóként működött⁶⁸⁸, majd az 1860-as évek közepétől csépai főkantor lett.⁶⁸⁹ 1867–68-ból az idős Skultéti (vagy Skultéty) József és Oláh Lázár neve maradt ránk. Skultétiről annyit tudunk meg, hogy idős ember volt, aki a Belsővárosban lakott, így sokáig tartott mire a plébániára besétált.⁶⁹⁰

681 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

682 VPL APar. Cs. 1896. november 17. Jegyzőkönyvi kivonat képviselőtestületi ülésről, Csongrád.

683 „A plébános, aki a temetéseket elrendeli, sohasem tudhatja bizonyosan: mikor van meg a rendes két segéd, mikor nincs? [...] Itt a kántorsegédek csak úgy jönnek mennek, s ismét jönnek mennek a plébános híre tudta nélkül.” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

684 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz. A helyi főpásztor egyik legkellemetlenebb emléke ezekről a „furcsa népségekről” egy rühes segéd esete, akivel temetések alkalmával közös kocsi kényszerült ülni.

685 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

686 „Melly szolgálatokat, minthogy maga a nevezett kántor úr nem teljesíthetné, azért köteleztetik egy alkalmas suplenset, a ki a fennt előhozott ájtatos szolgálatokban segédet [...] lehessen állandóul tartani” MNL CsML CsL Iratmásolatok, 106.

687 Dudás 2001. 68.

688 Forgó–Forgó 1987. 73.

689 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

690 VPL APar. Cs. 1868. február 28. Kevitzky György vallomása.

1869-ben Skultétit tanítónak nevezte ki az iskolaszék.⁶⁹¹ Oláh Lázár 1867-ben belsővárosi elemi iskolai tanító lett.⁶⁹²

1870–71-ben segédkantorként működött Sohlya Antal mellett a későbbi polgári iskolai igazgató – Sohlya jövendőbeli veje –, Farkas Béla.⁶⁹³ Nem tudni, hogy Vogel Ignác kántortanító ebben az időben kizárólag tanításból élt, vagy supplensként is működött Sohlya Antal mellett.⁶⁹⁴ Szentkereszty Tivadarnak, a későbbi gerendási kántortanítónak is csupán tanítói működése bizonyítható.⁶⁹⁵ Ő volt az, aki a Szentesi Lapban méltató sorokkal emlékezett meg Sohlya Antal 50 éves kántori szolgálatáról.⁶⁹⁶ Fölföldy Mihály „képezdevégzett kántorsegédet” viszont már segédkantori minőségből emelte az iskolaszék 1880-ban javadalmasz nélküli, kiegészítő tanítói állásba.⁶⁹⁷ 1892-ben történik említés egy Sántha János nevezetű supplensről, majd 1894-ben Khírer (vagy Kirer) József okleveles segédkantorról, aki kérelmet nyújtott be egy elemi iskolai tanítói állás elnyerése érdekében. Az állást meg is kapta.⁶⁹⁸ Khírer Józsefet egy év múlva Kiszombor község kántorává választották meg. Ám csongrádi kapcsolatai nem szakadtak meg: alig egy esztendő múlva Sohlya főéneklész egyik leányunokáját vette feleségül.⁶⁹⁹ Rapcsányi Imre kántorsegédet 1895-ben helyettes tanítónak tette meg az iskolaszék.⁷⁰⁰ 1898-ban értesülünk a Kiskunmajsán kántorizáló Schwarz Alajos, egykori csongrádi supplens és jeles zongoratanár haláláról.⁷⁰¹

A segédkantori tisztség tehát gyakornokoskodást, legfeljebb egy-két esztendőig tartó hivatalviselést jelentett; afféle „ugródeszka” volt a főkantori vagy tanítói állás elérése előtt.

Forrásaink többnyire név nélkül emlékeznek meg a kántorsegédekkel kapcsolatos problémákról. Ezek között első helyen áll a képzetlenség, a túlzottan fiatal kor és a pontatlanság, vagyis az át nem érzett felelősség. 1868 januárjában Szepesi József csongrádi faragóács a szomszédos csépai kántort hívta el édesapja temetésére énekelni. Sohlya Antal főéneklész távollétében ugyanis az a nevezetlen csongrádi supplens asszisztált volna a szertartáson, akiről az elhunyt nem a

691 MNL CsML CsL Csongrád Város, 1865-1872-ig és 1880-1923-ig Nagyközség Községi Iskolaszékének, 1897-től Állami Elemi és Polgári Iskolai Gondnokságának iratai V. B. 79. (Továbbiakban: MNL CsML CsL V. B. 79.) 1869. október 24. jk. 35. sz. határozat.

692 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz. Oláh Lázárral kapcsolatban Szántai Kiss Mihály említi, hogy tudomása szerint ő volt Csongrád második diplomás tanítója, aki híres volt szép kézírásáról és rajztudásáról. V.ö. Szántai Kiss 1972. (kézirat)

693 MNL CsML CsL V. B. 79. 1871. július 6. jk. 242. sz. határozat. Farkas Béla (1847–1913) a Hont vármegyei Kisbéren született, 1871-től kezdve Csongrádon élt. A polgári fiúiskolában igen hamar igazgatói tisztségbe került, és egészen 1913-as nyugdíjazásáig vezette az intézményt. Lásd: Füzesi é.n. (kézirat) 229.

694 MNL CsML CsL V. B. 79. 1874. július 18. jk. 183. sz. határozat.

695 Tiszavidék, 1893. szeptember 3. IV. évf. 36. szám, 3. old.

696 Hivatkozik rá: Labádi 2008. 101.

697 MNL CsML CsL V. B. 79. 1880. február 22. jk. 166. sz. határozat.

698 MNL CsML CsL V. B. 79. 1894. január 14. jk. 68. sz. határozat.

699 Csongrádi Közlöny, 1895. február 24. II. évf. 8. szám, 3. old. Khírer 1912-ben már szentesi főkantorként jelentette meg „A szentesi róm. kath. buzgó hívek ajkán élő egyházi népének gyűjteménye...” (Untermüller Ernő gyorssajtója, Szentes) című munkáját. Ld. Barna 2009. 454.

700 MNL CsML CsL V. B. 79. 1895. november 19. jk. 27. sz. határozat.

701 Csongrádi Lap, 1898. január 16. VIII. évf. 3. szám, 3. old.

leghízelgőbb véleményen volt.⁷⁰² A név szerint is ismert csongrádi kántorsegéd-
dek kántortanítói képesítéssel rendelkeztek, így hamarosan vagy az egyik elemi
iskola tantestületében, vagy egy község választott főéneklészeként folytatták
pályájukat. Hegyi Antal plébános 1896-ban elérte, hogy a kántorsegéd válasz-
tása pályázati hirdetés útján, ne a kántor és supplens egyezkedése folytán tör-
ténjen meg. Innentől kezdve a főéneklész által megfelelőnek tartott két-három
jelentkező közül a plébános joga lett kiválasztani a legalkalmasabbat. A plébános
immáron elbocsátásukba is beleszólhatott.⁷⁰³

Vizsgált időszakunkban az orgona működtetéséhez a kántornak szüksége
volt *fújtatóra*, szegedi népi nevén *kalkantistára*⁷⁰⁴, csongrádiasan *fullajtárra*. Sohlya
Antal csongrádi főkántor jegyzeteiben szerepel az *orgonafúvónyomász* kifejezés⁷⁰⁵,
ám hivatalos iratokban az *orgonanyomót* használták⁷⁰⁶. 1880-ban a frissen meg-
választott Mezey Márton kunszentmártoni kántor szerződésében az *orgonafúvó*
nyomó megnevezést találjuk.⁷⁰⁷

Mivel a fújtató munkája nem igényelt különösebb szakértelmet, csak némi
odafigyelést, így jellemzően a harangozó és sekrestyés vagy egyéb, laikus
alkalmi segítők asszisztáltak a kántor munkájához. Sohlya Antal jegyzeteiben
a fullajtár kitanításának szükségességéről is értekezik, mondván: „nehogy ren-
detlen nyomás által mind a fuvók s orgona romoljanak, mind az istentisztelet
zavartassék”.⁷⁰⁸ 1878-ban a csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templom harango-
zója, Bernáth Ferenc évi 8 forint kiegészítő juttatást kapott „orgona nyomási ille-
ték” jogcímen. A külsővárosi templomban ugyanezért a munkáért, ugyanebben
az időszakban 31 forint járt.⁷⁰⁹ A kaposvári orgonanyomó fizetése ugyanekkor
18 forint 12 krajcár volt.⁷¹⁰ Kunszentmártonban a plébános is beleszólott, hogy kit
alkalmazhat a kántor fújtatóként. Javadalmazását igen méltányosan, évi 50 oszt-
rák értékű forintban állapították meg, melyet a község biztosított számára.⁷¹¹

702 „Apám meghagyta, hogy a csongrádi kántor segédet, ama rendetlen életű, czégyeres kórhelyt, kit gonoszságáért már más honnan kicsaptak a kántorságból, be ne eresszem az ő temetésénél énekelni.” VPL APar. Cs. 1868. január 14. Szepesi József vallomása.

703 VPL APar. Cs. 1896. november 17. Jegyzőkönyvi kivonat képviselőtestületi ülésről, Csongrád.

704 Bálint 1983. 97.

705 Sohlya 1857. (kézirat) 348.

706 Kaposváron a népnyelv is orgonanyomóként emlegette. Hoss 1948. 64.

707 Barna 2009. 449.

708 Sohlya 1857. (kézirat)

709 MNL CsML CsL V.B.72. Csongrád Város, 1880–1923-ig Nagyközség Tanácsának iratai, Tanács-
ülési jegyzőkönyvek. (Továbbiakban: MNL CsML CsL V.B.72.) 1877. Templomi számadási okmá-
nyok. VPL APar. Cs. 1878. június 8. Szvoboda József levele a váci püspökhöz.

710 Hoss 1948. 64.

711 Barna 2009. 449.

2. Sohlya Antal, a „kántorok királya”

Kmeth Lajos halálával a csongrádi kántori állás ismét betöltésre várt, ám a meghirdetésre csak egy esztendővel később került sor. Az üresedés iránt óriási volt az érdeklődés, végül a 40 pályázó közül Sohlya Antal nagyváradi főkántor került ki győztesen. 1860 őszétől a századfordulóig Csongrádon „Sohlya bácsi” neve egyet jelentett a kántor fogalmával. Korának emblematisz figurája volt ő, vitathatatlan írói és éneklési tehetséggel, politikai ambíciókkal és kissé ellentmondásos emberi természettel megáldva. A következőkben a kántor és a hívek, a kántor és a többi egyházzolga valamint a kántor és hivatali felettesei viszonyát elemezzük, Sohlya Antal példáján.

2.1. Sohlya Antal életútja és a kántori hivatal sorsa Csongrádon a 19. század végén

1821. július 20-án Sohlya Antal kiskunmajsai juhásznak és Kozák-Nagy Erzsébetnek fiúgyermeké született, aki édesapja nevét kapta a keresztségben. A szerény anyagi lehetőségek ellenére a tehetséges fiú a kőműves szakma mellett két gimnáziumi osztályt is kijárt. Az ifjú Sohlya Antal gyermekkorától kezdve erős elhivatottságot érzett a kántori hivatás iránt, így tizenévesen már supplens volt szülővárosában. Innen Szegedre, Csanytelekre, Szegvárra, Hódmezővásárhelyre, Makóra majd Algyőre került gyakornoknak. 1842-ben Békéscsabán tett tanképesítő vizsgát, mely ekkoriban a tanítóképző intézeti tanúsítvánnyal volt egyenértékű. A békéscsabai leányiskolában nyomban alkalmazást is nyert, de mindössze egy év után Gyulára majd Sarkadra került kántortanítónak.⁷¹² 1845-ben az éppen megüresedő nagyváradi-velencei Szent László templom főkántori állását pályázta meg, melyet el is nyert. Egy esztendővel később feleségül vette Vargyasy Dániel Anna kézimunka tanítónőt, akivel 43 esztendőn át éltek együtt békében.⁷¹³

A szabadságharc híre Nagyváradon érte a fiatal párt. Sohlya tétovázás nélkül beállt nemzetőrnek. A harcokról egész életében büszkén és szívesen mesélt.⁷¹⁴ A szabadságharc után Sohlya birodalmi alkotmány és bíraskodásról szóló előadásokat hallgatott a nagyváradi jogi akadémián. Utolsó nagyváradi éveiben, 1855 és 1860 között az egyházi ének- és szent szertartástan tanárként alkalmazták a királyi tanítóképző intézetben. Innen pályázta meg a csongrádi főkántori állást.

712 Dudás 2001. 70.

713 Az elszegényedett nemesi családból származó Vargyasy Annát (szül. 1824. október 18.) 1845 november 27-én vezette oltár elé Sohlya Antal. ld. Hajdú 2000. (kézirat)

714 Kántorizálásának 50. jubileumán a csongrádi sajtó eképpen elevenített fel egy esetet: „Róth és Filippovich táborából elfogott tisztek mintegy 40 szekéren Szegedről Szatmár felé voltak szállítandók, útközben azonban a horvátok vérengzésén felbőszült nemzetőrség ezen fegyvertelen foglyokat fel akarta koncolni, mire a nemzetőrök közül már akkor jól ismert Sohlya Antal lépett fel, mint védő angyal s meg menté a szegény foglyok életét. Mi okmánnal van igazolva”. Tiszavidék, 1893. július 30. IV. évf. 31. szám, 2. old.

Sohlya a kezdetektől fogva otthonosan érezte magát a kis alföldi mezővárosban: hivatala elnyerése után három esztendővel máris szőlőterületet vásárolt az ún. Öregszőlőkben. Csongrádon töltött évtizedei alatt számos világi tisztséget elvállalt. Alig akadt olyan egyesület, melynek ne lett volna tagja. Ezek a pozíciók elsősorban politikai, oktatásügyi és közéleti jellegűek voltak, de Sohlya alakjától nem elválasztható a művészeti, írói és irodalmi élet, valamint a szőlészeti-borászati tevékenység sem.⁷¹⁵ Az idős kántor tisztségeinek száma egy fővárosi lap beszámolója szerint 1890 tájékán félszázra rúgott.⁷¹⁶ A kiöregedő énekész 1893-ban, Csongrádon ünnepelte kántorizálásának 50. évfordulóját.⁷¹⁷

Hegyi Antal már az 1880-as évek végén próbálta rábeszélni az idős kántort, hogy vonuljon nyugdíjba. A javaslatot a két alkalmatlannak ítélt kántorsegéd⁷¹⁸ és a főkántor hajlott kora okán szorgalmazta a plébános.⁷¹⁹ Sohlya ugyan ígéretet tett az önkéntes nyugdíjba vonulásra, ám erre végül nem került sor. Hegyi Antal 1894 júliusában a váci Egyházmegyei Hatósághoz fordult, így próbált nyomást gyakorolni a kántorválasztás jogát birtokló helyi képviselőtestületre. Elképzelése szerint a hivatali utód terhére nyugdíjazták volna Sohlyát. A váci püspök támogatta Hegyi plébános javaslatát, ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy az utód jövőbeli szerződésének feltételeit is érdemes volna újragondolni.⁷²⁰

A plébános próbálkozásait látva Sohlya Antal aláírásokat kezdett gyűjteni a belsővárosi hívek között, hogy igazolja: kántorsegégei tökéletesen ellátják szolgálatukat, és a híveknek sincs oka panaszra.⁷²¹ Hegyi válaszul a Csongrádi Közlöny hasábjain olvasta kántora fejére hiányosságait.⁷²²

A csongrádi képviselőtestület már augusztus elején napirendre tűzte azt a nevezetes püspöki leiratot, mely Hegyi Antal álláspontját védte. A függetlenségi

715 A Sohlya család szőlészeti-borászati tevékenységéről, nemesítési próbálkozásairól lásd Mód László tanulmányait. Mód 2012; 2012 (kézirat).

716 Tiszavidék, 1893. július 30. IV. évf. 31. szám, 2. old.

717 A jeles alkalomból a helyi lapok részletes életrajzzal üdvözölték. A városi ünnepély július 29. és 30.-án, két napon keresztül tartott: szombaton este az iparos dalegylet adott koncertet, a vasárnap-i misét pedig az ünnepelt régi barátja, az egykori 48-as honvéd, Lehoczky József orosházi plébános celebrálta. Délben Sohlyáék házában tartottak díszebédet, ahol a meghívott jeles közéleti személyiségek pohárköszöntőkkel méltatták a jubilánst. Tiszavidék, 1893. augusztus 13. IV. évf. 33. szám, 3. old.

718 „Két segédet ugyan tartana, de az egyik tulajdon veje: Hornyik Károly, ki asztalos mesterséget tanulván, csak nagyon keveset ért a kántorsághoz. Másik segéde meg egy fiatal gyerkőc volna, ki a mult évben végezte a képezdét s így természetes, hogy ennek sincs semmi jártassága a kántori teendőkhöz.” VPL APar. Cs. 1894. július 29. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

719 „Sohlya Antal helybeli kántor úr el van öregevedve teljesen, fülére nem hall, látni is csak egyik szemével lát nagyon kicsit s így maga szolgálatképtelen, mert a mi funkciót végez, abban sincs köszönet.” VPL APar. Cs. 1894. július 29. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

720 VPL APar. Cs. 1894. július 31. A váci püspök levele Hegyi Antalhoz.

721 Csongrádi Közlöny, 1894. augusztus 12. I. évf. 22. szám, 3. old.

722 „Sohlya úr 72. évében van s látása s hallása annyira megfogyatkozott, hogy annak rendje és módja szerint nem képes elvégezni az isteni szolgálatot. Nem is igen szolgál ugyan, csak épen mikor a szükség kényszeríti, akkor is számtalanszor megtörtént, hogy vagy bele orgonál a pap énekébe, vagy nem felelt, a hol kellett volna. Mert a karzatról nem képes az oltárnál a pap ténykedését kivenni. Ezen állapoton pedig nem lehet aláírásokkal vitatkozni, azért sincs itt más teendő, mint a nép érdekébe tett felsőbb intézkedésen megnyugodni.” Csongrádi Közlöny, 1894. augusztus 12. I. évf. 22. szám, 3. old.

érelmű gőzmalom- és hajótulajdonos, Eszes Mátyás egy vizsgálóbizottság felállítását kérte, míg Éder János, a Csongrádi Lap főszerkesztője csupán a két alkalmas segéd tartására kívánta emlékeztetni Sohlyát. A szavazáson végül Eszes indítványa nyert többségi támogatást.⁷²³

Mire a kivizsgáló bizottság összeállhatott volna, Sohlya Antalt agyvérzés érte, így ágyban fekvő beteg lett.⁷²⁴ A helyettesítéssel Sohlya vejét, Hornyik Károlyt bízták meg azzal az ígérettel, hogy haláláig gondját viseli a lebénult főéneklésnek. A főkántori állás nyilvános meghirdetését „tapintatosságból” csak Sohlya Antal halála esetén helyezték kilátásba.

A közgyűlés döntésével Hornyik vállára nehezedett a csongrádi főéneklészi teendők minden súlya. Az asztalos végzettségű kántorhelyettes működését gyenge orgonatudása és állítólagos nemtörődömsége miatt Hegyi plébános állandó rosszallással figyelte. Két esztendő elteltével a helyzet alig változott. Az öreg főkántornak közben Ilona lánya és Farkas Béla veje viselte gondját. Hegyi Antal megelégedte a helyzetet, és a következő levéllel kereste fel a váci Egyházmegyei Hatóságot: „az öreg kántor 78 éves, és még ki tudja, hogy meddig viszi ezt az állapotát [...] és végtére sem lehet megkívánni, hogy egy 22 ezer lelket számláló plébániában családi érdekek miatt egy ilyen fontos állás évekig árvaságban sínlődjék”.⁷²⁵ A körülményekre való tekintettel komolyan sürgetni kezdte Sohlya Antal nyugdíjazási ügyének rendezését és a főkántori állás meghirdetését: „mert most igazán olyan segédkántorunk van, ki nem képes a nép igényeinek megfelelni”.⁷²⁶ A püspök Ullár István kerületi esperest kérte fel, hogy tanácskozzon a csongrádi plébánossal.⁷²⁷ Néhány nappal később Sohlya Antal a plébános, Ilona leánya és veje jelenlétében kérelmezte nyugdíjazását, hisz a kántori lakba már nem kívánt visszatérni, a helyettes kántortól a megígért juttatásokat pedig évek óta nem kapta meg.⁷²⁸

Am hiába volt Hegyi plébános erőfeszítése, az esperesi értekezlet eredményeként a korábbi kondíciókat erősítették meg. Nevezetesen: Sohlya Antal haláláig az állás csak helyettesítéssel tölthető be. A helyettes éneklész köteles 180 forint évi fizetés, mosás, teljes ellátásért, vagy évi 400 forint díjazásért, ám ellátás nélkül egy képesített segédet tartani. Ha Sohlya Antal nem kíván a kántori lakban élni, úgy a helyettes éneklész évi 500 forint ellátási díjat köteles biztosítani számára. A korábbi visszasságok elkerülése érdekében a helyettes kántor csak a plébánossal történő egyeztetést követően hagyhatja el Csongrádot.⁷²⁹ A novemberi képviselőtestületi ülésen ismét Hornyik Károlyt erősítették meg a tisztségben. Hegyi plébános leveleiben közben egyértelmű utalásokat tett arra, hogy a döntés hátterében Hornyik Károly sógorát, a befolyásos Söhlya Gyula főjegyzőt feltételezi.

723 Csongrádi Közlöny, 1894. szeptember 16. I. évf. 27. szám, 1. old.

724 Csongrádi Közlöny, 1894. december 23. I. évf. 41. szám, 3. old.

725 VPL APar. Cs. 1896. augusztus 12. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

726 VPL APar. Cs. 1896. augusztus 12. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

727 VPL APar. Cs. 1896. augusztus 17. A váci püspök levele Ullár István kerületi espereshez.

728 VPL APar. Cs. 1896. augusztus 22. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

729 VPL APar. Cs. 1896. november 27. Ullár István esperes jelentése a váci püspökhöz. Csongrádi Közlöny, 1896. szeptember 6. III. évf. 36. szám. 3-4. old.

Fél év elteltével a kántori hivatal ügye még nem jutott nyugvópontra. Hegyi Antal plébános immáron kétségbeesetten panaszkolta a váci Egyházmegyei Hatóságnak, hogy a helyettes kántor Kecskemétre költözött és csak „vendégszerepelni jár haza”, miközben a kántori teendőket két tapasztalatlan suhancra, az idős kántort egy beteges asszony gondozására bízta. Mivel Hegyi Antal tartott attól, hogy a közvélemény ellene fordul, az Egyházmegyei Hatóságra bízta a csongrádi kántori állás ügyét. „Én ugyan nagyon sajnálom a beteg öreget, ki még mindig hiúságát találja abban, hogy ő a csongrádi főkántor, de hát így a legnagyobb elhagyatottságban sínlódik [...] hanem hát a kántorság végre nem a Sohlya család beneficiuma, s miután így az egyház és hívek igényeinek kielégítéséről gondoskodni nem lehet, más utat és módot kell kitalálni ezen igények kielégítésére nézve.”⁷³⁰ Mikor a püspök kihallgatást rendelt el az ügyben, Hegyi váratlanul visszavonta panaszait. Az esperes ugyanis szigorúan megintette a helyettes kántort, így úgy vélte, hogy reális esély mutatkozik a közeli javulásra.⁷³¹

A híres csongrádi főéneklész állapota 1894 decemberétől egészen haláláig válságos maradt. A csongrádi sajtó időnként beszámolt arról, hogy az idős Sohlyának újból és újból feladták a betegek kenetét.⁷³² A főéneklész tolokocsiban ülve hallgatta meg a kántorizálásának 60. évfordulójára írt köszöntő beszédeket. A „kántorok királya” 1902. február 5-én hunyta le végleg a szemét.

2.2. A kántor mint politikus és közéleti személyiség

1860 után, de különösen az 1880-as évek elején olyan lehetőségek nyíltak meg a közélet és a politika terén, melyek a laikus templomszolgák hivatali elődei számára elképzelhetetlenek voltak. Ebben az időben Csongrádon is sorra alakultak a hosszabb-rövidebb életű egyházi és világi egyesületek, szervezetek, polgári- és olvasóköri, kaszinók. Ezek a szervezetek jellemzően arra törekedtek, hogy a helyi közélet reprezentatív egyéniségeit a tagjaik közé vonják be. Valóságos harc indult az értelmiségiek, képviselők, módosabb nagygazdák és az egyházi tisztviselők megnyeréséért.

A kántorok – és általában az egyházi személyek – aktív politikai szereplése a 19. század végén korjelenségnek tekinthető. Miután 1875-ben Horvát Döme kecskeméti képviselő az országgyűlésen valóságos támadást indított a kántortanítókkal szemben, a Csongrádiak „válaszul” Csatár Zsigmond kántortanítót

730 VPL APar. Cs. 1897. július 8. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

731 VPL APar. Cs. 1897. szeptember 6. Ullár István jelentése a váci püspökhöz.

732 Csongrádi Közlöny, 1895. október 13. II. évf. 41. szám, 3. old.; Tiszavidék, 1902. február 9. XIII. évf. 6. szám, 3. old.

választották meg képviselőjükké.⁷³³ Csatárt Hegyi plébános és Sohlya Antal is támogatta.⁷³⁴

Mivel Sohlya Antal egész életében hű marad a 48-as eszmeiséghez, a liberális beállítottságú egyesületeket tudatosan kerülte. Összességében kevés olyan kezdeményezés volt Csongrádon, melyhez előbb-utóbb ne csatlakozott volna. Műveltsége, literáltsága okán rendszerint adminisztratív feladatokat ruháztak rá. Ahogy 1867-ben kiállított erkölcsi bizonyítványában olvashatjuk: „a közönség érdekeiben alakított csaknem valamennyi bizottmányok jegyzőjéül alkalmaztatik”⁷³⁵ Feltűnő aktivitását a Csongrádi Lap személyeskedő hangnemben, állandó kritikával szemlélte, és sajtós módon ki is értékelte.⁷³⁶

Évszám megjelölése nélkül, csupán a legfontosabb közéleti és politikai tisztségeit áttekintve: Sohlya Antal tiszteletbeli városi tanácsnok, iskolaszéki főgondnok, Csongrád vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, a Polgári Kör, Csongrád és Vidéke Takarékpénztár illetve a Keresztény Gőzmalom választmányi bizottságának illetve a közbirtokossági bizottságnak is tagja volt. Részt vett a Csongrádi Kaszinó alapításában⁷³⁷, ám a legtöbb energiát az általa életre hívott csongrádi 48-as Népkörré fordította.⁷³⁸ Mindezek mellett olyan időszakos bizottságokba is beválasztották, mint az árvízi vészbizottság 1882-ben, vagy a vasúti bizottság.⁷³⁹ Tíz éven keresztül töltötte be az északi vízvédelmi főfelügyelői posztot.

Bár Sohlya Antal nem született csongrádinak, tettvagyának és egyházi hivatalának köszönhetően hamar a helyi közélet kiemelkedő alakjává vált. Ennek egyik bizonyítéka egy dualizmus korabeli emlékalbum, mely a csongrádi Tari László Múzeum gyűjteményében található.⁷⁴⁰ A nevezett albumot annak helytörténeti jelentősége miatt már több szempontból elemeztem.⁷⁴¹ A 14 bejegyző között ott találjuk a helyi káplánokat: Varga Mihályt és Csapó Jánost, továbbá Sohlya Antal gyermekkori barátját, Lehoczky József orosházi plébánost, illetve a latin és hittan tanárként működő fiatal papot, Márk Balázst. Az albumban többek között gimnáziumi tanár, csendőr főhadnagy és egy építész is otthagya kézjegyét. Az ismeretlen tulajdonos tehát úgy vélte, hogy Sohlya Antal bejegyzése jól megérdemelt helyet foglal el a helyi egyházi és polgári értelmiségiek között.⁷⁴²

733 Tiszavidék, 1893. szeptember 17. IV. évf. 38. szám, 3. old.

734 Csatár és Sohlya az 1850-as évek elején, Nagyváradon került ismeretségbe. Innen Csatár – Sohlya segítségével – Monospetriben nyert kántortanítói állást. Csongrádon Sohlya Antal kinevezésének évében, 1860-ban helyezkedett el mint tanító. Tiszavidék, 1893. szeptember 17. IV. évf. 38. szám, 3. old. Bensőséges viszonyukról Váry Gellért is megemlékezett. V.ö. Váry 1974. 154.

735 VPL APar. Cs. 1867. november 22. Sohlya Antal erkölcsi bizonyítványa.

736 „Sohlya tata végzetetlen dicsvágyó s a legszélsőbb komikumig hivalkodó emberke.” Csongrádi Lap, 1892. január 17. II. évf. 3. szám, 3. old.

737 Tiszavidék, 1893. július 30. IV. évf. 31. szám, 2. old.

738 A Csongrádi 48-as Kör alapítólevelét a belügyminiszter 1877. január 18-án hagyta jóvá. MNL CsML CsL Iratmásolatok 128.

739 Labádi 2000. 120.

740 A Belicza József szerkesztette „Barátság tükre” emlékkönyv egy kitöltött példánya a csongrádi Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum gyűjteményében. CsKK TLM Könyvtár 2451.

741 V.ö. Gyöngyössy 2009; 2010/e.

742 Gyöngyössy 2010/e.

Ha nyomon követjük Sohlya Antal gyermekeinek életét, azt láthatjuk, hogy vagy házassági kapcsolataik vagy elért tisztségeik révén jelentős befolyással rendelkeztek a helyi közéletben. Fia, Söhlya Gyula⁷⁴³ egészen a csongrádi főjegyzői székig vitte. Első felesége a környék egyik leggazdagabb földbirtokosának leánya, a fiatalon elhunyt Cs. Forgó Zsófia volt.⁷⁴⁴ A csongrádi főjegyző egész karrierjét végigkísérte édesapja öröksége. Megnyilatkozásainak meg kellett felelnie a „jó kántorfiútól” elvártaknak. Félreérthető lépéseit a sajtó különös részletességgel elemezte. A figyelem különösen az 1890-es évek közepén koncentrált személyére, amikor Hegyi Antal plébánossal a viszonya megromlott.⁷⁴⁵ A bonyodalmakat csak tetőzte Söhlya Gyula nyíltan hangoztatott vallásossága, és az a tény, hogy Hegyi Antal az ő Mária nevű gyermekének keresztapja volt.⁷⁴⁶ Söhlya Gyula messzemenőig tisztelte az édesapját: tulajdon fiát Antalnak nevezte el.⁷⁴⁷ Apja halála után a csongrádi Nagyboldogasszony-templom orgona-feljárójánál színes üvegablakot készíttetett az egykori csongrádi főéneklész emlékére.

Sohlya Ilona, a főkantor idősebbik leánya Farkas Béla elemi és polgári iskolai igazgató felesége lett, aki az 1870-es évek elején még segédkantorként működött jövendőbeli apósa mellett.⁷⁴⁸ Sohlya Antal ennek a leányának a gondozásában élte utolsó éveit. A Sohlya család kapcsolathálója a környékbeli értelmiségiekkel kötött házasságoknak köszönhetően terebélyesedett ki. A főkantor másik leánya, Sohlya Jolán Hornyik Károly asztalossal, későbbi csongrádi helyettes kántorral lépett frigyre.⁷⁴⁹ Hornyik Károly a híres kecskeméti főjegyző és várostörténet-író Hornyik János unokaöccse volt.⁷⁵⁰ Farkas Máriát, Sohlya Antal unokáját a nagykőrösi származású Khirer József kántortanító vette nőül 1895-ben.⁷⁵¹

743 Forrásaink arról tanúskodnak, hogy Sohlya Antal fia a nevét már kizárólag Söhlya-ként írta le. Értekezésemben a neveket a forrásokban szereplő forma szerint használok.

744 Forgó Zsófia halálhíréről a Tiszavidék 1893. szeptember 24-i számában olvashatunk.

745 A Hegyi plébános által szerkesztett Csongrádi Közlönyben rendszeresen jelentek meg Söhlya Gyuláról provokatív, személyeskedő közleményeket. Egy csanyteleki olvasó 1894-ben keletkezett levelében azzal vádolta a főjegyzőt, hogy a Wekerle kormány rendelkezéseit támogatja, vagyis a polgári házasságkötés ügye mellett áll. Idézem: „Azt tudjuk, hogy Söhlya ur kántor fiú, s mint ilyen tán az egyház filléreire nevelkedett. [...] S most már értheti a tisztelt szerkesztőség, miért oly erős a halottaiból föltámadt Wekerle kormány? Mert íme, a független katolikusok, a jó kántorfiak tüntetnek mellette.” Csongrádi Közlöny, 1894. július 17. I. évf. 14. szám, 1-2. old. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a korban a kántorok fiúgyermekai gyakran követték édesapjuk pályáját. Az életpálya modellnek megfelelő „örökség-reflex” egyfajta elvárásként jelent meg, mely különböző csatornákon kifejezésre is jutott.

746 Mikor Hegyi Antal jelentése nyomán a váci püspök kérdőre vonta Söhlya Gyulát „vallást sértő politikai ténykedéseivel” kapcsolatban, a csongrádi főjegyző a következő nyilatkozatot tette: „Én, Nagyméltóságú Uram, katolikus szülők gyermeke, magam s kis gyermekeimmel együtt az itt alapított Jézus Szentséges Szíve társulat tagja vagyok, mint katolikus ember kötelességemet pontosan teljesítettem, s alig pár éve csak, hogy Hegyi Antal úrral [...] éppen a többször hangoztatott visszaélések, kíméletlen támadások miatt meghasonlásban vagyok.” NPI 1894. március 12. Söhlya Gyula főjegyző levele a váci püspök felé.

747 Az ifjabb Söhlya Antal a Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet növendéke lett a századforduló tájékán. 1900. és 1901. évből származó tanjegyzetei a csongrádi CsKK Tari László Múzeumban megtalálhatóak. Ifj. Söhlya 1900-1901. (kézirat).

748 MNL CsML CsL V.B 79.1871. július 6. jk. 242. sz. határozat.

749 Tiszavidék, 1893. július 30. IV. évf. 31. szám, 2. old.

750 Tiszavidék, 1894. november 11. V. évf. 45. szám, 3. old.

751 Csongrádi Lap, 1895. július 28. V. évf. 31. szám, 2. old.

Sohlya Antal gyermekeinek és unokáinak életére kimutatható hatással volt az idős főkántor befolyása és több évtizedes egyházi múltja. Egyik unokájából kántortanító lett, másik egy kántorhoz ment feleségül, míg a harmadik papi pályára lépett. Gyermekei kedvező házasságához – a kántori pálya önmagában vett presztízse mellett – minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy a főéneklész kilépett szokásos egyházi feladatainak körén, és nyitni kezdett a közügyek felé.

2.3. Az iskolai énekoktatás útjai. Sohlya az iskolaszéki tanácsban

Sohlya Antal főkántor kötelességei közé tartozott a csongrádi elemi iskolás gyermekek külön díjazás nélküli énekoktatása.⁷⁵² Forrásaink szerint ez a funkció a gyakorlatban igen hézagosan valósult meg. 1867 novemberében Alvinczy Ferenc plébános jelezte a váci püspöknek, hogy a kántor több iskolában nem vizsgáztatta le énekből a gyermekeket, akik tapasztalata szerint a „Jaj de fáj’-on kívül nagyon keveset tudnak producalni”.⁷⁵³ A csongrádi plébános azt is hiányolta, hogy kántora az ifjúsági miséken nem énekeltette a gyerekeket. Alvinczy panaszaait megszívlevélve Oláh Lázár tanító, egykori segédkántor vette kézbe a gyermekek ügyét. Amikor Oláh Lázár már az orgona elé is odaült, miközben a gyerekek énekét kísérte, a főkántor letiltotta a fiatal tanerőt a kórusról.⁷⁵⁴ A konfliktus azért tart számot érdeklődésünkre, mert Sohlya Antal válaszlevelében felsorolta azokat a zeneműveket, melyeket a csongrádi gyermekeknek megtanított.⁷⁵⁵

Sohlya Antal nem csak az elemi iskolákban oktatott, de önszorgalomból kisebb dalárdát is szervezett a helyi mesterlegényekből. A dalárda működéséről nem maradt fenn iratanyag. Annyi bizonyos, hogy valamikor az 1860-as évek elején kisebb szerenádokat adtak Alvinczy Ferenc plébánosnak, aki cserében 4 forintot adományozott a templompénztárból a dalárda javára.⁷⁵⁶ A dalárda még hosszú évekig fennállt, majd 1897-ben, immáron Hornyik Károly vezetésével alakult újjá.⁷⁵⁷

752 A korban a gyermekek énekoktatása a kántorok általános kötelezettségei közé tartozott. Mezey János kunszentmártoni kántor 1850-ben keltezett szerződésében ez olvasható: kötelessége „az iskolás gyerekeket és az ifjúságot hetenként bizonyos időben, és általa választandó alkalmas helyen az éneklésben tanítgatni.” Barna 2009. 448.

753 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

754 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz. Az Oláh és Sohlya közti feszült viszony életük további részében is végigkísérte őket. Mikor 1883-ban Sohlya Antal elmarasztaló jelentést írt a belvárosi iskola állapotáról – ahol történetesen Oláh Lázár tanított – Oláh a jelentést igaztalanak állította be, és Sohlya iskolalátogatói megbízásának visszavonását követelte. Kérelmét az iskolaszék elutasította. MNL CsML CsL V.B. 79. 1883. december 29. jk. 251. sz. határozat.

755 „A tanoncok az Egri Énekkátét [a vizsgán] majdnem egészen tudták, s ezen kívül több istenes templomi éneket [...]. Karácsonykor is az iskolás gyerekek a templom karában ‘Krisztus Jézus született’ éneket Tárkányitól kettősben – duett – énekelték!” VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

756 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

757 Tiszavidék, 1897. március 28. VIII. évf. 13. szám, 3. old.

1871-ben Csongrádon kezdte meg működését az Alföld első királyi tanítóképző intézete, melyben Sohlya az intézmény 1876-os fennállásáig az igazgatói tanács tagjai közt foglalt helyet. Az intézmény első évében énektanítással is foglalkozott.⁷⁵⁸

Kántori hivatalából kifolyólag Sohlya 1867-ig tanbizottmányi tag, majd az Eötvös-féle 1868. évi XXXVIII. népoktatási törvény nyomán létrejött iskolaszék tisztségviselője lett.⁷⁵⁹ Hivatalba kerülése után alig egy évvel máris folyamodványt nyújtott be az előjárószághoz egy kisdedóvó intézet fölállítása érdekében.⁷⁶⁰ Ez a fajta újító, kezdeményező lelkiület egészen az 1880-as évekig jellemezte Sohlyát: iskolaszéki főgondnokként és iskolalátogatóként lelkiismeretesen készítette a szükséges jelentéseket és leltárakat, vezette a számadáskönyvet, intézkedett a leromlott eszközök és az iskolai berendezés cseréjéről, javításáról, pótlásáról. 1872-ben arról értesülünk, hogy 16 szülővel társulva magán nőneveldét állított fel.⁷⁶¹ Év végén egy középtanoda létesítésére tett javaslatot, mellyel megalapozta a későbbi polgári fiúiskola ötletét, ahol az első tanévtől kezdve énektanári tisztséget töltött be.⁷⁶² Sohlya az 1870-es évek végén, 1880-as évek elején többször is megkísérelt lemondani előbb a gondnoksági, utóbb a jegyzői tisztségről, ám az iskolaszék csak ez utóbbi visszalépését fogadta el.⁷⁶³ Indokként erősen megromlott egészségügyi állapotát hozta fel. Innentől kezdve aktivitása jelentősen visszaesett. Csupán a rá bízott köteles teendőket látta el, újító szándékú javaslatokat már nem tett.

2.4. Költő, író, ének- és orgonamester. A művészkedő kántor alakja

Egy kántornak – hivatásából adódóan – rendelkeznie kellett bizonyos zenei érzékkel, megfelelő énekhanggal, orgonajáték tudással. Emellett a halotti búcsúsztatók írásának mindennapi, gyakran igen terhes és monoton gyakorlatával verselői vénájukat is éberem kellett tartaniuk.⁷⁶⁴ Figyelemre méltó azoknak az éneklészeknek a száma, akik nem elégedtek meg kötelességeik egyszerű teljesítésével, hanem művészi hajlamuknak engedve költészeti és zeneszerzői babérokra törtek.

758 Dudás 2001. 72.

759 MNL CsML CsL V.B. 42. 1863. november 21. jk. 938. határozat.

760 MNL CsML CsL V.B. 49. Csongrád Város Községi Választmányának iratai (továbbiakban: MNL CsML CsL V.B. 49.) 1861. április 15. jk. 447. határozat. A Tanács támogatta az elképzelést, és a Városháza jobb oldalán lévő hátsó kamrát szabadították fel a célra.

761 Az intézmény két év működés után a polgári iskolába olvadt be. MNL CsML CsL Gondnoksági iratok, 1872. június 28. jk. 333. sz. határozat; Dudás 2004. 13.

762 MNL CsML CsL V.B. 42. 1872. november 12. jk. 48. sz. határozat. A csongrádi polgári fiúiskola 1873-ban nyitotta meg kapuit. Dudás 1985. 183.

763 MNL CsML CsL V.B. 42. 1881. október 30. jk. 3. sz. határozat.

764 Egy 20. század elején Csanytelek községben tevékenykedő kántor, Knapok Dezső munkássága kítűnően példázza, hogy a csekély költői érzékkel (vagy egyszerűen csekély idővel) rendelkező éneklészek miként használták fel a kántori segédkönyvek verszeteit a halotti búcsúsztatók írása során. Lásd: Gyöngyössy 2010/a.

A verselő-művészkedő kántorok munkássága elvétve kalandozott egyházi tematikán kívülre. A 19. század folyamán a saját szerzésű halotti búcsúztatókat és kántori segédkönyveket közre adó kántorok bizonyultak a legtermékenyebbeknek.⁷⁶⁵ Ezek a művek – amellet, hogy gyakorlati segítséget nyújtottak az időhiánnyal küzdő kántortársaknak – akarva-akaratlanul is alakították a halotti szertartások helyi gyakorlatát. Csongrád környékéről Balogh János szentesi református kántor (1871) és Mezey Mór szentesi katolikus éneklész (1864), a szegedi Erdélyi Sándor (1887) a kunszentmártoni öreg Mezey János (1853), Mezey Nepomuk János (1883), valamint a kiskunfélegyházi Csima István (1895), Ulrich Antal és testvére, Ulrich Béla (1897) összeállítását érdemes megemlítenünk. Ez utóbbi kiadványról a Csongrádi Közlöny is ajánlást tett.⁷⁶⁶ Az Ulrich testvérek munkája azért is kiemelkedő, mert saját búcsúztató verseiken kívül kántor édesapjuk, illetve kiskunfélegyházi, jánoshalmi, kocséri és mohorai kántorok szerzeményeiből is válogattak. A kunszentmártoni születésű Mezey István „Egyházi énektár” című munkája Zsasskovszky Ferenc elutasító bírálata miatt csak 1913-ban jelent meg.⁷⁶⁷

Sohlya Antal Csongrádra érkezésének évében került ki a nyomdából Garay Alajos pesti plébánossal és Engeszer Mátyás zenetanárral közösen szerkesztett halotti búcsúztató-gyűjteménye, a *Temetési gyászénekek a szokásos egyházi imák- és sz. szertartásokkal* (1860). A munka több szempontból is aktuális volt, hisz egy 1859. július 8-án keltezett püspöki szentszéki végzés a „búcsúztatók közé vegyíteni szokott kérkedő, hiábavaló s néha-néha nem eléggé tisztult kitételek, ugy a módfeletti hosszadalmasság gátlására”⁷⁶⁸ elrendelte, hogy a kántorok négy-hat versszaknál hosszabb búcsúztatót nem énekelhetnek. A mű előszavában Garay plébános lesújtó hangon nyilatkozott a halotti búcsúztatók üres szellemtelenségéről. A szerzők ihletadó mintát kívántak a kántorok kezébe juttatni, hogy az egyház által is üdvösnek tartott szövegek terjedését segítsék elő.⁷⁶⁹

Sohlya Antal nagyváradi tanítóképezdei jegyzetében⁷⁷⁰ külön fejezet foglalkozik a halotti búcsúztató készítésének módszertanával. A csongrádi főéneklész ebben a kéziratban a költői érzék hiánya szülte, nevetséges poétikai erőfeszítések ellen emelte fel hangját. Az „elfajult”, költőietlen halotti búcsúztatók kigyomlá-

765 A kántorkönyvek „kéziratot vagy nyomtatott gyűjtemények, melyek az egyházi év liturgikus szertartásaihoz és népi ájtatosságaihoz előírt vagy szokásos énekeket tartalmazzák (hangjegyekkel, orgonakísérettel vagy anélkül), a szükséges magyarázatokkal a kántorok, énekvezetők számára.” M. Kat. Lex. VI. 2001. 135.

766 Csongrádi Közlöny, 1897. február 7. IV. évf. 6. szám, 4. old. Emellet országos hírűvé nótte ki magát az egri Chilkó Sándor (1867), az esztergomi Gerley Mátyás (1890) és a szintén esztergomi Szokoly István (1896), az Ókanizsai Szerdahelyi János (1896) és a budai Váti János (1886) kiadványa.

767 Barna 2009. 2.

768 Garay–Sohlya–Engeszer 1860. VII.

769 „Némely tanítók [...] részént a templomban a néppel hangjok rendkívüli fölemelése által a dallam kellemét elnyomják, részént a templomon kívül a búcsúztatók alkalmával leginkább a mérséklet határait átléplik: atyai látogatásaimkor némely plébánián mind magam tapasztaltam, mind némelyek a kerületi papság közől panaszt emelvén, orvoslásért esedeztek.” Garay–Sohlya–Engeszer 1860. VI.

770 Sohlya 1857. (kézirat)

lása érdekében Sohlya Antal a nyomtatott segédkönyvek forgatására serkentette a pályatársakat: „Kik azt hiszik, hogy egy búcsúztató sem tudományt, sem szakképességet nem kíván, hogy azt bárki is készíthet, azok igen csalatkoznak. Azért kik kellő tudománnyal, alapos szakismerettel, s kellő jártassággal nem bírnak ezen a nyilvános helyen eléneklendő mű készítésére, s úgy a nyelvészetnek még csak elemeit sem bírják, azok ne fogjanak hozzá, hogy ujat készítsenek, mert féltő hogy ily versek kerülnek ki gyárukból: ‘Oh te édes kedves Inci feleségem, / Megbocsát ha valék én már tehetetlen.’”⁷⁷¹ Ugyanakkor nem mulaszthatom el megemlíteni a Csongrádi Lap tárcáit, melyek pontosan Sohlya Antal búcsúztatói gyakorlatát állították pellengérré.⁷⁷²

Az imént említett jegyzetet Nagyváradon zárta le Sohlya 1857. január 1-jén.⁷⁷³ Az élő beszédként rögzített írás terjedelme 450 csíkos füzetbe írt oldal, 49 tanórára bontva. A tanórák témái igyekeztek a kántori állás összes területét lefedni, így szó esett többek közt az egyházi év ünnepeinek szokásairól, avatási rítusokról, az orgonálás technikájáról, a kántor helyes viselkedéséről. A tanórák anyaga tele van gyakorlati tanácsokkal, személyes példákkal, melyeket Sohlya kántori működése idején gyűjtött össze. Gyakran hivatkozott a Garay Alajossal és Engeszer Mátyással közösen összeállított kötetre, Fekete Ferenc segédkönyvére, Tárkányi Béla és Zsaskovszky Ferenc énektárára, Bartha Endre *Művészeti Vezér* és *Magyar Apolló* című munkáira, Wimmer Ede pécsi karnagy énektanjára, továbbá a Zsaskovszky testvérek, Szentmihályi Mihály, Csíki (?), Szelepcsényi György, Mezey Nepomuk János, Pajer Antal és Kovács Márk műveire.⁷⁷⁴ A helyi szokásokat illetően Nagyváradról, Kiskunmajsáról, Csongrádról, Szegvárról, Gyuláról, Sarkadról, Tenkéről, Bélyfnyérről, ritkán Bécsből hozott példákat, melyeket saját tapasztalatai illetve kántor ismerősei közlése alapján állított össze. Sohlya Antal tíz esztendővel később – minden bizonnyal a kiadás szándékával – Alvinczy Ferenc plébánosnak is megmutatta a kéziratot, aki lapszéljegyzetekben pontosította az olvasottakat.

1870-ben jelent meg Sohlya betoldásaival az *Utmutató Kántorkönyv*, melynek negyedik kiadása 1876-ban került ki a szegedi Burger Zsigmond özvegyének nyomdájából.⁷⁷⁵ A könyv alapját Fekete Ferenc, egykori szeged-alsóvárosi

771 Sohlya 1857. (kézirat) 355.

772 Csongrádi Lap, 1892. január 17. II. évf. 3. szám, 3. old.

773 Ekkoriban Sohlya a nagyvárad királyi tanítóképezdében tartott „egyházi ének és szent szertartás” néven bevezető kurzust a leendő tanítóknak és kántortanítóknak.

774 Fekete 1818; Garay–Sohlya–Engeszer 1860; Kovács 1842; Mezey 1883; Szelepcsényi 1738; Szentmihályi 1797-98; Tárkányi–Zsaskovszky 1855; Wimmer 1856; Zsaskovszky 1853. A Mayer-ként említett szerző mögött minden bizonnyal Pajer Antal plébánost érti. Bartha Endre és Csíki (?) munkáival kapcsolatban a kézirat lezárása idején nem állt rendelkezésemre könyvészeti információ.

775 Sohlya 1876.

kántor 1818-ban megjelent munkája⁷⁷⁶, illetve a Fekete kötetre nagyban támaszkodó, imént tárgyalt tanítóképezdei jegyzet szolgáltatta. Sohlya Antal a negyedik kiadáshoz írt rövid előszavában a könyv széleskörű elterjedtségére, hiánypótló hasznosságára utal.⁷⁷⁷ Sohlya elsősorban hangjegyezéssel, új énekek betoldásával és a nyelvi hibák korrigálásával egészítette ki Fekete Ferenc munkáját. Kántorkönyve inkább tekinthető jószándékú átdolgozásnak, mintsem önálló műnek.

Sohlya Antal kisebb írásai jellemzően az iskolai ének- és zeneoktatás módszertanáról, a tanítóképző intézetek állapotáról szólnak. Cikkei olykor kimondottan politikai tartalmúak voltak.⁷⁷⁸ Külön vizsgálat tárgyát képezhetik Sohlya szölelészeti és borászati témájú írásai. Ezekben az értekezésekben egy innovatív, kísérletező kedvű egyéniség képe bontakozik ki előttünk. Miután Sohlya közzétette a kecskeméti Miklóstelepen tett látogatásának tanulságait, maga is megpróbálkozott a peronoszpóra ellen kifejlesztett eljárásokkal – a korabeli beszámolók szerint fényes sikerrel.⁷⁷⁹

Az értekező, problémafejtegető írások mellett az egyházi énekköltészet is foglalkoztatta Sohlyát, bár munkássága ezen a téren közel sem olyan jelentős, mint kunszentmártoni pályatársáé, öreg Mezey Jánosé, akivel valószínűleg személyes ismeretségben állt.⁷⁸⁰ Sohlya Antal 1867-ben keletkezett levelében arról számolt be a váci püspöknek, hogy a korábban egyházmegyeileg jóváhagyott saját *Énekkönyvből* tanítja a csongrádi népet énekelni.⁷⁸¹ A kézirat – a kántor közlése szerint – a szegedi Burger-féle könyvnyomdában várta jobb sorát. A nevezett *Énekkönyv* pontos tartalmáról, a kiadási szándék megvalósulásáról nincs tudomásunk.

776 Fekete 1818. (2. bővített kiadás: 1823. Grün Orbán, Szeged; 3. bővített kiadás: 1854; 4. kiadást Ujra átdolgozta s hangjegyekkel bővítette Sohlya Antal, 1876. Szeged). Fekete Ferenc a könyv első kiadása idején már 30 éve szolgált kántorként, a könyvet eredetileg magánhasználatra szánta. Később, mint írja: „a nálam megfordult számos kántor vagy papi renden lévők, kiknek kezükbe akadt, vizsgálták, forgatták és bíráló figyelemre vették, mindnyájan oly ítéllettel voltak, hogy közrebocsátanám, azon utmutatásokkal, melyek fáklya gyanánt szolgálnak a szertartásokban és mindeddig a kántorkönyvekből kihagyattak”. Fekete Ferenc előszava, lásd: Sohlya 1867. IV.

777 „Ismeretes e mű – bátran állítom – majdnem minden magyar kath. Éneklész előtt, mert szent szertartásainknál mint általános szerkönyvet használtuk, és használjuk jelenben is, s így e mű majdnem nélkülözhetetlen kézi- és szerkönyvünk.” Sohlya 1867. V.

778 Sohlya Antal olyan országos és megyei terjesztésű lapokban publikálta vegyes tematikájú írásait, mint az *Idők Tanuja*, *Vezér*, *Baloldal*, *Katholikus Néplap*, *Vasárnapi Újság*, *Tanügyi Lapok*, *Egyetértés*, *Magyar Újság*, *Független Polgár*, *Nagyvárad-Bihar*, *Szegei Híradó*, *Zenészet*, *Lapok*, *Munkások Újsága*, *Magyar Állam*, *Jóbarát*, *Népnevelők Kalauza*, *Nemzeti Újság*, *Magyarország*, továbbá *Csongrád és Pest megye kisebb lapjai*. V.ö. *Tiszavidék*, 1893. július 30. IV. évf. 31. szám, 2. old. Írásait Kunfi, Anonymus, Csongrádi, Várháti stb. álneveken jelentette meg. *Szentesi Lap*, 1893. július 30. XXIII. évf. 90. szám, 2. old; *M. Kat. Lex.* XII. 2007. 193.

779 A témában lásd Mód László tanulmányait: *Mód* 2012; 2012 (kézirat)

780 Bizonyos, hogy Sohlya Antal rendszeresen használta és tanította a csongrádiaknak Mezey János énekeit. Feljegyzései között ilyen sokatmondó sorokat olvashatunk: „Mint bizonyosan tudjuk, s öreg Mezey János volt kunszentmártoni jeles magyar éneklész szájából hallottuk, ezen férfiú most általános szükségletre írott búcsúztatókat szándékozik sajtó alá bocsátani, melyekből levonván kevés nyelvtani hibákat eszmébőség s gazdag tartalmánál, s népszerűségénél fogva ajánljuk mindazon sorsosinknak, kiknek a helyi szokások szerint e búcsúztatókra szükségök van.” Sohlya 1857. (kézirat) 357.

781 VPL APAr. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

Sohlya Antal önálló énekszerzői kísérleteinek bizonyítéka Gyula fia énekeskönyvében található, melyet IV. osztályos gimnáziumi tanulóként kezdett vezetni 1870 szeptemberében.⁷⁸² Az énekeskönyv kéziratos részében három Mária ének szerzője az édesapa, Sohlya Antal.⁷⁸³ Szintén a CsKK Tari László Múzeum gyűjteményét gazdagítja Sohlya Antal gyermekkori énekeskönyve 1832-ből, melyről a gyűjtő, Juhász János feltételezte, hogy több saját szerzeményű darabot is tartalmaz.⁷⁸⁴ Bizonyos továbbá, hogy Sohlya az 1890-es években *Angyali Hangzatok* címen ének- és imakönyvet állított össze, melyet kántorizálásának 50. jubileumára készültek kiadni.⁷⁸⁵

A kántori énekeskönyvek és halotti búcsúztató könyvek összeállítói a 19. század végén egyre több figyelmet fordítottak a szerzőség pontos megjelölésére, egyre kevésbé kezelték „szabadon”, mintegy közköltészeti alkotásként a pályatársak munkáit. Ezen nyomtatott művek elterjedtségének feltérképezése még szakmánk előtt álló feladat. Az Alföldön Tárkányi-Zsasskovszky 1855-ös ének-tára volt a kántorok nélkülözhetetlen segítőtje: Sohlya Antal újra és újra hivatkozott használatára, a kunszentmártoni templomi kóruson is ott találunk egy kötetet.⁷⁸⁶ Mezey István kunszentmártoni kántor hagyatékának része volt a kiskunfélegyházi Csima István Gyászénektára, mely munkáról Barna Gábor megállapította, hogy igen gazdag Mezey dallamokban.⁷⁸⁷ Említettem, hogy Sohlya Antal szívesen kölcsönzött énekeket öreg Mezey Jánostól. Az énekekre könnyedén szert tehetett a Mezey ponyvanyomtatványok megvásárlásával, melyeket a csongrádiak és nagyváradiak kedvelt búcsújáró helyén, Máriaradnán is árusítottak. Arról is van tudomásunk, hogy Mezey Nepomuk János saját, 1883-ban Szentesen kiadott énekeskönyvét székéren hordozva népszerűsítette keresztül-kasul a Dél-Alföldön.⁷⁸⁸

A helyi egyházi vezetés többnyire fenntartással, gyanakvóan kezelte a kántorok önálló költői megnyilvánulásait. Mezey Nepomuk János énekeskönyve azért nem nyerte el kritikusa, Zsasskovszky József tetszését, mert túl sok önálló művet tartalmazott, holott a templomban csak az egyházi hatóság által jóváhagyott énekek használhatóak.⁷⁸⁹ A csongrádi főkántornak elsősorban a plébános jóváhagyását kellett elnyernie ahhoz, hogy a hívőknek új énekeket taníthasson be. Egy vitás ügy kapcsán Sohlya Antal pontosan megnevezte azokat az énekeket, melyeket a

782 Az énekeskönyv elején lévő nyomtatott mű a következő: Ima és énekkönyv a középtanodai r. kath. ifjúság számára. Bőrnok herceg-prímás és esztergomi érsek ő főmagassága jóváhagyásával. II. kiadás, Budán, Érczhegyi Ferencz Bizományja, 1866. Ehhez a munkához fűzött üres lapokat Szilber János csongrádi könyvkötő, melyekre az ifjú Söhlya Gyula különféle szertartási és alkalmi énekeket jegyzett le. Ld. Söhlya 1870. (kézirat)

783 Kezdetük: „Üdvözlégy, Oh, Mária...”; „Ha nincs ki nyujtson végsegélyt...”; „Irgalomnak édes Anyja...”

784 Sohlya 1832. (kézirat). A feltételezés a jelöletlen énekek miatt csak igen alapos utánajárással nyerhetne bizonyítást.

785 Tiszavidék, 1893. július 30. IV. évf. 31. szám, 2. old.

786 Sohlya 1857. (kézirat) Barna 2009. 452.

787 Barna 2009. 452; 459.

788 Barna 2009. 453; 456.

789 Az elmarasztaló kritika ellenére Mezey János 1913-ban kiadta a művet, Istent dicsőítő Egyházi Ének könyv címen. Barna 2009. 456.

csongrádiak általa sajátítottak el. Sokatmondó tény, hogy ezek között nem találni saját szerzeményt. Szerző szerint rendezve a következő művekről esik szó:

- Tárkányi Béla⁷⁹⁰: „Imádunk téged, oh, angyali kenyér”
 Mezey János⁷⁹¹: „Mennyben az Úr színe alatt”
 „Most az Úrnak drága teste”
 Kovács Márk⁷⁹²: „Bűnös lelkem nézz az égre” (újhold vasárnapján)
 „Jézus, vérontásodnak” (böjtbten)
 „Emelnek már, Oh, élet”
 „Áldjuk a Teremtőt” (újévre)
 „Esünk zsámolyodhoz” (nagymise ének)
 Bayer:⁷⁹³ „Nincsen aki megsegítsen” (esőért)
 Zimmermann:⁷⁹⁴ „Imádunk arca borulva” (úrfelmutatáskor)⁷⁹⁵

Az 1860-as években Alvinczy Ferenc plébánost nem nyugtázták le azok a külföldi zeneszerzők, akikkel Sohlya Antal próbát tett. A plébános azt írta Peitler Antal váci püspökhöz címzett levelében, hogy a csongrádi kántor olykor valóságos „macskazenét csinál” az orgonán, „czikornyásan énekel” vagyis „sybillázik”⁷⁹⁶ a kóruson. A plébános meg volt győződve arról, hogy a kántor az ő bosszantására mellőzi a megszokott egyházi zeneműveket.⁷⁹⁷ A plébános emiatt vezette be a már említett előzetes énekbemutatói kötelezettséget, melyet 1867 után az orgonaművekre is kiterjesztett.

Sohlya Antal válaszelevelében saját *Éneklészettan* című munkájára hivatkozott, melyben, mint írja: „nyilvánosan megrovom az Isten házában tilinkozást az orgonával, s énekkel, tehát föl sem tehető rólam e vád, mert kissé zenész lévén

790 Tárkányi–Zsaskovszky 1855.

791 A Sohlya által említett „Mennyben az Úr színe alatt” című ének helyesen: „Mennyben az úr színe előtt”. Facsimile kiadásban olvasható kottával együtt: Barna 2009. 143-144. Az egyik legelterjedtebb Mezey szerzeményről van szó, mely később több énekeskönyvbe is belekerült. A „Most az Úrnak drága teste” kezdetű ének nem található ez utóbbi említett gyűjteményben.

792 Kovács 1842.

793 Itt Pajer Antal (1817-1881) egri egyházmegyei pap Könyörgés esőért című verséről van szó, mely 1863. június 4-én jelent meg a Katholikus Néplapban. Művét ismeretlen zeneszerző zenésítette meg, így terjedt el az egész Alföldön. Lisztóczy 2011. 91.

794 Valószínűleg Anton Zimmermannra gondol (1741-1781), aki Batthyányi József karnagya, majd a pozsonyi Szent Márton Székesegyház orgonistája volt.

795 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

796 „A templomi ének lehet komédia a kántor úr előtt, amint hogy ő szokott is ott operázni. De előttem nem az!” VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasításai Sohlya Antalnak. Zsaskovszky József ugyanezt a kritikát fogalmazta meg a Mezey kántorok énekeivel kapcsolatban: „Ahol ezen Mezey-féle énekek kerülnek forgalomba [mint Csongrádon is – Gy. O.], ott a szegény ájtatoskodó nép kénytelen a kántor czikornyás éneklésének hallgatásával beérni.” Barna 2009. 457-458.

797 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz. A 19. századi kántorok többségére valóban jellemző volt a modoros, világias éneklési-orgonálási stílus. „A templomok cigányos muzsika modorában harsogtak, a kántorok túlnyomó része szebbnek hitte önmaga szólóztatását, a nép éneklésre tanítása munkát, sok, nagy, kitartó és nem egyszer háládatlan munkát jelentett akkor is, így egyházi énekésünk, egy-két oázistól eltekintve, kopár, szikkadt sivatagon, szinte élettelenységben tengődött.” Koudela 1936. 19.

olykor rendes hangszak-tactus menetet használok a magány énekben, bár a nép-énekben is lehetne itt, mint azt Nagyváradon 15 évi kántorságomban kivitem”.⁷⁹⁸ A konfliktus forrása egy állítólagos felsülési botrány volt, amikor is a nép nem tudta követni a kántor énekét annak szokatlan újdonsága miatt. Forrásainkból az is kiderül, hogy Haydn „Oh, Isten, szent Fölségedet” című miséjének Sanctus tételéről volt szó, melybe a nép „kezdt bele-bele kapadozni, tehát egy helyütt ennek második részében tett terz helyett secundot mondott, az ismeretlen hang kissé consumálván, de én az eredeti hangot tartottam ki hanggal és orgonával, nehogy utóbb is hibásan énekelje a nép ezt az éneket”.⁷⁹⁹

A 19. század folyamán nincs adatunk olyan nézeteltérésre, mely a kántor mise előtti énektanítására, ének- és orgonajátékára vonatkozna. Sohlya Antal lebénulása után veje, Hornyik Károly látta el a helyettes kántori szolgálatot. Ami bizonyos, hogy Hornyik 1898 szeptemberében saját szerzeményű gyászenekkel tisztelt Erzsébet királynő emlékének a csongrádi halotti misén.⁸⁰⁰

3. A kántor és a papság: viszonyok és elvárások

A csongrádi kántorok több évtizedes működésük idején alaposan kiismerték a helyi szokásokat, embereket, helyeket és helyzeteket. A bizonyos időközönként cserélődő plébánosok ilyen jellegű tudásra aligha tudtak szert tenni. Kmeth Lajos kántor 1828 és 1859 között négy, Sohlya Antal 1860 és 1902 között öt plébános és több tucatnyi káplán mellett szolgált.

A kántorok sajátos tudásához, illetve végzettségük miatt elfoglalt „magasabb” társadalmi helyzetéhez jellegzetes öntudat párosult, mely nem ritkán félreértendő helyzeteket teremtett kántor és plébánosa között. A legtöbb konfliktus a hierarchia rögzítése és az illetékességi körök bizonytalansága okán alakult ki. Az illetékességgel kapcsolatos „határátlépési konfliktusok” tipikusak – hisz a felek egyaránt hivatkoznak bevett szokásokra és egyházi törvényekre –, ugyanakkor mélységesen szubjektívek voltak. A konfliktusok lefolyásának menete, a vitázó felek sajátos hangsúlyai szorosan összefüggtek a szimpátiával, habitussal és kompromisszum-készséggel.

A következő fejezetben a plébános–kántor, káplán–kántor viszony módozatait tekintjük át egy konkrét eset kapcsán. Különösen tanulságos, hogy a kántor miként próbálja a polgári értékrend elemeit felhasználva egyenrangú, művelt felek párbeszédévé transzformálni a plébánosával folytatott kommunikációt. A stratégia fogadtatásáról Alvinczy Ferenc és Sohlya Antal levelei nyomán alkotunk képet.

798 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

799 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

800 Csongrádi Lap, 1898. szeptember 18. VIII. évf. 38. szám, 2. old.

3.1. „Ha az igazság elleni harcban elbukom: örömet bukcom el!”

Az Alvinczy – Sohlya ügy, 1867-68.

Sohlya Antal a kiegyezés évében már hetedik esztendeje volt Csongrád főéneklésze. A kántor pályája csúcspontján állt: énektani, pedagógiai, szőlészeti és borászati témájú cikkei már megyei és országos jelentőségű sajtóorgániumokban jelentek meg. Hivatali élete azonban nyomasztó konfliktustól volt terhes: Sohlya 1867 őszén egy 50 oldalas, dátumozás nélküli levéllel kereste fel Peitler Antal váci püspököt, melyben Alvinczy Ferenc plébános és káplánjai, Szalé Viktor és Straub Ferenc „méltánytalan viselkedésére” tett panaszt. A püspök a levél másolatát a csongrádi plébánosnak továbbította, hogy érdemben tudjon reagálni a felhozott vádakra. Alvinczy és káplánjai hasonló hosszúságú, szenvedélyes irományukban pontokba szedték a kántor panaszait, melyeket sorban a „rágalmazó” ellen fordítottak.⁸⁰¹ A plébános válaszáat követően a püspök kivizsgálást rendelt el Csongrádon, melynek levezetésével Lichtner Gáspár hódmezővásárhelyi kerületi esperest bízta meg.

A kerületi esperes 1868 februárjában tanúkihallgatást rendezett, a plébános részéről 24 tanú felsorakoztatásával. Sohlya Antal a kihallgatást olyannyira megalázónak találta, hogy engedélyt kért az esperestől az ülés elhagyására. A helyi papság végül az ügy békés rendezése mellett döntött: április 16-án egy harminc pontból álló utasítás aláírására, egyben hibáinak elismerésére szólították fel a kántort. A váci püspöki szentszék tapintatosságából több ponton is finomított, ám a felszólítás alá mégis a következő bejegyzés került: „Sohlya Antal kántor úr ezen béke ajánlatot előttünk elolvasta, de hogy magát ezen pontokhoz akarja ezentúl alkalmazni, ezt aláírni nem akarta, nyilván megmutatván, hogy eddigi hibáiról lemondani, s visszaéléseit megszüntetni nincsen szándékában.”⁸⁰² A kántor még egy utolsó, keserves levélben közölte a váci püspökkel, hogy vegyes bíróság elé kívánja terjeszteni az ügyet, végül néhány napi gyötrődés után mégis aláírta a nevezett utasítást. Az Alvinczy–Sohlya ügy így hivatalos úton lezárult. A fennmaradt terjedelmes iratanyag értékes információkkal szolgál a társadalmi szerepek mibenlétéről alkotott elképzelések megértéséhez, a hivatali alá-fölérendeltségi viszony finom hálójának feltérképezéséhez.

3.2. Pozicionáltság a beszédfordulatokban

Alvinczy Ferenc plébános és Sohlya Antal leveleinek célja hivatali viszonyuk újragondolása, elvárásaik letisztázása volt. A plébános számára mindez a hagyományos hierarchikus keretek között volt elképzelhető, önmagát és káplánjait a kántor *előljáróinak* nevezte.⁸⁰³ „Nincs még eddig semmi püspöki rendelvény,

801 VPL APar. Cs. 1868. február 27. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

802 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalhoz.

803 „[A kántor] az előjárósága iránti alárendeltségről, tiszteletről és engedelmisségről ne feledkezék meg”; VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalhoz.

mellyel fogva a pap nem volna előljárója a kántornak, tehát Sohlya is vagy eszközjön ki illy rendeletet a püspökségtől, vagy pedig engedelmisséget tanúsítson, midőn őt a pap valamely hibájáért, gorombaságáért vagy visszaéléseért rendre utasítja.”⁸⁰⁴ „Azon *hivatalos alárendeltségénél* fogva, melyben plébánosához áll, ennek hivatalos intései s parancsai iránt engedelmisséggel viseltessek végre.”⁸⁰⁵ Ez a pozícionáltság a kántor részéről a papi autoritás feltétlen elfogadásával, az ágens szerepről való lemondással járt együtt.

A plébános sem a temetések ügyét, sem a plébánia mindennapjait illetően nem tekintette kompetens döntéshozónak kántorát: „szorosan a plébános utasítása szerint tartozik eljárni, s ahhoz alkalmazkodni [...] s magát a miséző pap kívánságához tartsa”.⁸⁰⁶ Ennek megfelelően hangzik el a kántor hivatali helyzetének meghatározására az *alattvaló* kifejezés: „[a plébános] *alattvalójától*, a kántortól megkívánja, hogy a kötelességét híven teljesítse”.⁸⁰⁷ A plébános érvrendszerét követve konfliktus csak a pap akaratának jogtalan fölülbírálásából eredhet, így a megkövetés – mely Alvinczy plébános kívánsága is egyben – egyedül a kántorra hárul: „azon ígéret mellett, hogy az elősoroltakat szem elől soha nem téveszti, kérje meg a plébános urat, hogy vele ki béküljön”.⁸⁰⁸

A kántor második levelében nem győzte hangsúlyozni, hogy *főnöke*⁸⁰⁹, a plébános iránt feltétlen elkötelezettséget érez, és nem őt, hanem azokat hibáztatja a szomorú eset miatt, kik ellene hangolták. Érzelmesen⁸¹⁰, másszor heroikus szöveget megütve⁸¹¹ nyilatkozik kettőjük viszonyáról. Egyre szenvedélyesebb levelének végén azonban győz az önérzet, mely a következő kritikai konklúzióra fut ki: „tudtomra adatott – mintha egy negyed százados éneklésségemben meg nem tanultam volna – hogy én *alárendeltje vagyok lelkész főnökömnök*, de mint művelt ember művelt embertől más stílust ohajtottam volna még akkor is, ha csakugyan bűnös volnék. Szerény nézetem szerint Isten egyháza szolgálai vagyunk én is és plébános úr is azzal a különbséggel, hogy a *plébános úr előljáróm, de nem zsarnok uram!*”⁸¹² Ezzel a hirtelen perspektíaváltással felszentelt pap és egyházi éneklész helyett két művelt ember áll előttünk, akik egyaránt Isten házában szolgálai. Így a „kántorok királya” cím kigúnyolása és a szintén élcként használt „tekintetes Kántor úr” kifejezés ellen – mellyel a plébános *alárendeltje* vakmerőségét kívánta

804 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalhoz.

805 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalhoz. [kiemelések: Gy. O.]

806 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalhoz.

807 VPL APar. Cs. 1868 február 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

808 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalhoz.

809 „Erre nézt igen helyes lenne, ha maga a n.t. Plébános úr rendelkezne mint főnök, s így sok kellemetlenség kerülné ki.” VPL APar. Cs. 1868. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

810 „A főtisztelendő esperes úr előtt összetett, fölemelt kézzel kértem bocsánatot n.t. Alvinczy Ferencz urtól, s nem szégyenlem bevallani, hogy könnyeztem!” VPL APar. Cs. 1868. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

811 „Még mindig tisztelettel viseltem azon osztályhoz, melynek becsületéért és tekintélyéért annyit harcoltam, és ellenséget is szervezve magamnak bántalmaztattam.” VPL APar. Cs. 1868. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

812 VPL APar. Cs. 1868. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz. [kiemelések: Gy. O.]

pellengérré állítani – a kántor határozottan tiltakozott.⁸¹³ Sohlya Antal ezzel a meglepően önérzetes, ám kétségtelenül az önvédelem szándékától vezérelt retorikával „közelebb húzta a papi talárt a földhöz”, mely természetesen nem nyert osztatlan tetszést sem a püspök, sem a plébános részéről.⁸¹⁴

A kántor ugyan elismerte hivatali alárendeltségét, ám bizonyos esetekben a kántorok közötti szakmai lojalitást a plébános akaratánál erősebb hálóként tűntette fel. Kitűnő példa erre az az eset, amikor egy temetésre Cséparól óhajtottak kántort hozatni a gyászos felek. Ezt a csongrádi plébános meg is engedte, ám Sohlya eképpék fakadt ki: „de elfeledte itt főtiszt. főnököm, hogy egy becsületes kántor sem fog az *én beleegyezésem nélkül* temetni jönni Csongrádon”.⁸¹⁵

A plébános és a kántor hivatali viszonyánál némiképp bonyolultabb a főéneklész és a káplánok kapcsolata. Alvinczy Ferenc hosszasan sorolta azokat a „kántori visszaéléseket”, melyeket az éneklész a plébánossal ugyan nem, de annak káplánjaival szemben megengedett magának. Ilyen a hívek előtt használt becsmérő hangnem⁸¹⁶, az illetlen viselkedés⁸¹⁷, továbbá a misézés alatt elkövetett szabálytalankodás⁸¹⁸. A plébános mindezt úgy értékelte, mintha a kántor vele szemben követte volna el⁸¹⁹, hisz a káplánokat – mint a plébános akaratának keresztülvívőit – a kántornak teljes jogú előljáróiként kell(ene) elfogadnia. Ebben a szemléletben a segédlelkészek maradéktalanul osztoztak. Mikor Bagi Erzsébet fiának temetésére nem ért oda a kántor búcsúztatni, a következő jelenet zajlott le: „a Kántortul ekkor eljött egy fiu, és a bucsúztató levelet mit Skulteti [t.i. a segédkántor] küldöt Káplány urnak ata: ez azt monta *én nem vagyok Kántor* és én nem bucsúztatok, és elutasította a levelet”.⁸²⁰

Hogy honnan vette a kántor a bátorságot ahhoz, hogy a káplánnal kívánta felolvastatni a halotti búcsúztatót, arra Sohlya Antal maga adott választ egyik levelében: „nekem semmi bajom nincs az elüljárókkal, *ha csak a káplány urakat nem érti nt. Plébánus ur ilyenekül*. De én azt tartanám, hogy nekik is elüljáró a nt. Plébánus úr, de nem megfordítva”.⁸²¹ Ebben az árnyalatlan, kétszintű hierarchiában a segédlelkészek és a kántor egyenrangú felekké váltak.

813 VPL APar. Cs. 1868. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz. Megjegyzendő, hogy a kunszentmártoni öreg Mezey Nepomuk Jánost is „kántorkirály” névvel illették. Barna 2009. 452.

814 Lásd: VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalhoz.

815 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

816 A kántor egy alkalommal így szólt a gyászos házhoz gyalog érkező káplánokhoz, akik a bérelt kocsis elküldése miatt vonták felelősségre: „Halgassanak, magok nem tudják miben áll a dolog? sat. Ezen szavával nyíltan ki mutatván, hogy a Kántor Sohlya úr kevésbe veszi Elüljáró papjait.” VPL APar. Cs. 1868. január 4. Nagyistók Imre kocsis nyilatkozata. [kiemelések: Gy. O.]

817 A kántor egy temetésen nyíltan kijelentette, hogy nem hajlandó egy kocsira ülni a vele haragban álló Szalé Viktor káplánnal. VPL APar. Cs. 1868. január 4. Nagyistók Imre kocsis nyilatkozata.

818 A kántor „a Requiem alatti, különben sem templomba való búcsúztatást az általa nem kegyelt miséző káplány elleni demonstrációul használja fel.” VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalhoz.

819 A kántor „beavatkozik, és pedig a szemtelenség határáig a temetések rendezésébe, s ha ezért valamely káplány úr rendre utasítja őt, még neki áll följebb, és ő idézvén elő a botrányt.” VPL APar. Cs. 1868 február 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.

820 VPL APar. Cs. 1868 február 25. Böröss Pálné Bagi Erzsébet vallomása. [kiemelések: Gy. O.]

821 VPL APar. Cs. 1868. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz. [kiemelések: Gy. O.]

3.3. A fegyelmezés eszközei: kommunikációs protokoll az önértet határain innen és túl

Az egyházfegyelmezés alapja a belső rend fenntartására való törekvés, melynek fő eleme a plébános akaratával ellenkező törekvések visszaszorítása, szankcionálása. A fegyelmezési eljárás mindig kiváltja a fegyelmezett fél reakcióját, így az Alvinczy–Sohlya ügy tanulságait is kétoldalú perspektívából vizsgálhatjuk meg. Mint azt látni fogjuk, a kántor válaszaiból kibontakozó önkép az alkalmazott fegyelmezési módok létjogosultságát, a fegyelmező személyének illetékességét, autoritását kérdőjelezi meg.

A kántorral szemben alkalmazott elsődleges fegyelmezési mód a szóbeli megrovás volt. A szóbeli megrovás enyhébb módja a zárt ajtók mögött zajló megbeszélés, csak komolyabb esetekben került sor nyilvános kiprédikálásra. Sohlya Antal több levelében olvashatjuk, hogy a nézeteltérések kezelésének számára egyetlen elfogadható útja a „csendes, szép” beszélgetés volt.⁸²² Minden egyéb szankcionálási módot, vagy azok kilátásba helyezését Sohlya igazságtalan túlkapásként értékelte. Hivatkozással több évtizedes kántori ténykedését hozta fel, miközben szívesen utalt a lapokban róla felhozott méltatásokra⁸²³, felemlegetve a papi rend iránti lojalitását és meghatározatlan küzdelmeit, melyeket a papság érdekében kellett megvívnia⁸²⁴.

1867 szeptemberében egy Hajdu János nevű ifjú kereste fel a kántort azért, hogy közelgő esküvője céduláját készítse el, és juttassa a miséző káplán kezébe. A kérdéses cédula azonban elkallódott. Míse után a fiatal menyasszony sírva kereste fel a plébánost, hogy tegyen valamit az érdekükben, mert az esküvő így egy héttel is elhalasztódhat. Az esetet követő intézkedésről fájdalmas hangon számolt be a főéneklész: „Straub káplán a déleesti istentisztelet végén egyházi ornátusban, az oltártól kifordulva legalább 2000 (!!!) ember előtt mondá ki, hogy ezen hirdetőt most kell fölolvasnia a kántor hanyagsága miatt, ki kötelességét nem teljesítette.”⁸²⁵ Az elmaradt házassági hirdetőcédula esetének leírását Sohlya Antal a megyéspüspök felé továbbította, mondván: a templom ezzel a méltánytalan kiprédikálással „személyeskedés és rágalom tanyája lett”⁸²⁶

A plébános és kántora közti levelezés, az írásban rögzített utasítások és az azokra érkező reakció a fegyelmezés nyomatékosabb szintjének tekinthető. 1867-ben egy cigánytetetés kapcsán indult felfokozott hangú levélváltás a káplánlak

822 „Tehát nem lehetett volna az ily ügyeket szépen egymás között pap és kántornak elintézni?” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

823 „Azt gyanítottam volna, hogy egy korbély, a hivatalát nem teljesítő, szakmáját nem értő, az egyház és a t. papság ellen vétő egyház szolgálva tán történhetik valami négy szemközti rendre utasítás, de egy vallásos, hű, s a vallás és az egyház énekei mellett mindha küzdő s a nyilvánosság terén is gyenge tehetségét mérlegbe vető, mint a „Religio” egyházi lap – ha jól emlékszem 1862-ik évi egyik száma idézi [...] hivatalát értő józan kántorral, hogy ily spectaculumok történhesse-nek, fogalmamon kívül esett, míg az velem meg nem történt.” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

824 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

825 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

826 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

és a plébánia között. Sohlya Antal leírása szerint egy cigány család, miután drágallotta a halotti búcsúztatás tarifáját, így azt meg sem rendelte. A kérdéses temetés napján azonban egy cigányasszony kopogtatott az ajtaján, és sürgetni kezdte, hogy induljanak a végtisztességre. Miután Sohlya kántor emlékeztette őt a korábban felbomlott egyezkedésre, az asszony a plébániára sietett panaszt tenni. A cigányasszony hamarosan meg is érkezett egy levéllel. Az esetről eképpen emlékezett meg a főéneklész: „kaptam az első levelet főtiszt. főnökömtől, melyet szomorú erekye gyanánt őrzök, hogy még unokám is lássa, miszerént mint negyed százados kiérdemült kántor ilyet is nyertem a t. papságtól hűségemért. Ezen levelet kezembe adta a cigány asszony azon világos paranccsal, hogy mindjárt olvassam el, mert én neki szolgája vagyok – t.i. a cigány asszony szolgája vagyok. Én azt mondtam neki, hogy takarodjon dolgára, majd elolvasom s íróasztalomra tévén a levelet csak azért sem olvastam el, mert a cigánynő parancsolta”.⁸²⁷ A plébános utasítását gyakorlatilag meg nem történtté tette a sajátos kézbesítési szituáció. A második levél Sohlya leírása szerint „egy kis összegyűrt papíron” érkezett, ugyancsak a cigányasszony kézbesítésével: „főnököm [a levélben] fenyegetések közt parancsolta, hogy magam menjek temetni a cigányt s a cigányok előtt elcsapatásomról beszélt”.⁸²⁸ Mindezek után a kántor a harangozót küldte a plébánoshoz azzal a szóbeli kérelemmel, hogy mentse ki a cigánytemetés alól.

A kántor négy tényezőt kifogásolt: a kommunikáció módját (írásbeli utasítás), a leírt tartalom hangnemét (parancs), a levél stílusát (gyűrt papír) és a kézbesítő személyét (cigányasszony). Mikor Alvinczy Ferenc plébános tudomására jutottak Sohlya Antal kifogásai, eképpen csattant fel: „Vagy tán a plébánosnak nem is szabad kántorához írnia, azt kötelességére figyelmeztetnie?”⁸²⁹ Majd kijelentette, hogy viszont válaszlevelek küldését a kántor részéről nem tartja elfogadható kommunikációs módnak, hiszen „mindannyiszor hivatalos kötelessége volna személyesen eljönni”.⁸³⁰ A formátumra reagálva a plébános megjegyezte, hogy a második „összegyűrt kis papír” olyan levélforma, melyet baráti levelezéseknél szoktak használni: összegöngyölt cédula, négy ujjal keresztben összenyomva hogy illetéktelenek ne olvashassanak bele.⁸³¹

A pontokba szedett bűnlajstrom összeállítása szintén a plébános fegyelmezési eszköztárának része volt. Alvinczy Ferenc, miután látta, hogy szóbeli utasításai hasztalanok, elkezdte összeírni kántora „visszaéléseit”.⁸³² Megjegyzendő, hogy a fegyelmezés retorikájába esetenként olyan büntetések is bekerültek, melyek gyakorlati keresztülvitele nem tartozott a plébános hatáskörébe. Az ilyen típusú

827 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

828 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

829 VPL APar. Cs. 1868. február 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz. Alvinczy plébános nem mulasztja el az alkalmat, hogy Sohlya igényeit összefüggésbe hozza a „kántorok királya” címmel: „hanem azért korántsem fogja (a plébános) aranybetűvel pergamenre írt levelét ókiráltságának vörös bársony párnán vagy ezüst tálczán térdenállva benyujtani.”

830 VPL APar. Cs. 1868. február 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

831 VPL APar. Cs. 1868. február 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

832 VPL APar. Cs. 1868. február 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

fenyegetések jellemzően a felfüggesztést helyezték kilátásba.⁸³³ Az Alvinczy–Sohlya ügy kapcsán keletkezett bűnlajstrom javadalmazási kérdéseket (halotti búcsúztatók tarifája) is feszegetett, mellyel kapcsolatban a kántor nem tartotta illetékesnek plébánosát, és nem mulasztotta el erre emlékeztetni.⁸³⁴ Hasonló reakciót váltott ki a plébános azon felvetése, miszerint Sohlya Antal alapvető szakmai hibákat vét bizonyos egyházi énekek műfaji meghatározása során.⁸³⁵

A fegyelmezés következő szintje az ítélkezésben illetékes egyházi följobbvalók (esperes, megyéspüspök, püspöki szentszék) bevonása volt. A püspök írásos, személyre szóló figyelmeztetése rendkívül hatékonynak bizonyult annak ellenére, hogy a megrovásokat ritkán (Csongrád esetben sohasem) követte felfüggesztés. Mindezek mellett a plébánosnak kötelessége volt évente „erkölcsi információt” írni kántoráról, és továbbítani a váci püspök felé. Az efféle jelentések létezéséről csak másodlagos forrásból van tudomásunk.⁸³⁶

A fegyelmezés szélsőséges formája a fizikai erőszakkal való fenyegetés, vagy annak bármilyen megvalósulása volt. Sohlya Antal csak másodkézből értesült arról a felettébb homályos híresztelésről, mely szerint Straub káplán fel fogja őt pofozni, ha még egyszer azt tapasztalja, hogy nem köszön neki az utcán.⁸³⁷ Ugyanebben a levélben hivatkozott Sohlya Antal arra az esetre, mikor gimnazista fiát, Söhlya Gyulát Szalé Viktor káplán „azon ráfogással, hogy füvegét le nem vette, ezt fejéből kiütve agyba főbe verte a piacon”.⁸³⁸ A plébános egyedül a fiú fővegének leveréséről tudott, melyet a gyerek nem vett le a templom előtt, és a káplánnak sem köszönt.⁸³⁹

Az Alvinczy–Sohlya ügy kapcsán keletkezett iratokban a pap–kántor hivatali kapcsolat szinte minden lehetséges ütközőpontja kimutatható. Az illetékeségi körök tisztázása, az alá-fölérendeltségi viszony megnyugtató rendezése mellett a fegyelmezési lehetőségek eszköztára is vizsgálhatóvá válik. Tanulságos mentalitástörténeti adalékokkal szolgál a panaszfélből vádlottá alakuló kántor önérzetes védekezése. Mikor Alvinczy Ferenc gúny tárgyává tette Sohlya Antal „kántor király” címét, az éneklész a keresztre feszített Jézus meghurcolásához

833 „Kötelességemnek fogom tartani őt [...] visszautasítani a malteros kanálhoz, hogy dobálja sárral eredeti hivatása szerint a falat, ne a katolikus klérust!” VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalnak.

834 „De ha szabad mély alázattal kérdenem, mi joga van a lelkész urnak az ily pénzügyi kérdéshez, hiszen ez már csak nem egyházi ügy, kinek nehézsége van, keresse a város elöljáróságát, de igénytelen nézetem szerint igen káros itt magát hivatlan bírónak föltozni a lelkész urnak.” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

835 „Ezt egy kezdő ifjú kántornál alkalmazhatná n.t. Plébános úr, de nem egy megőszült képezdei tanárnál.” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

836 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalnak.

837 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

838 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

839 VPL APar. Cs. 1868. február 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

hasonlította az esetet.⁸⁴⁰ Hasonló retorikai fordulattal élve, egy pápa és egy bíboros-hercegprímás példájával védekezett, mikor a kőműves szakmába való visszaküldése került kilátásba.⁸⁴¹ Az ehhez hasonló, olykor kimondottan vakmerőnek tűnő „bibliai összemérések” korántsem voltak ritkák a korban: a sekrestyéstől a plébánosig minden egyházhoz közel álló személy alkalmazta akkor, ha szavainak különös nyomatékot kívánt adni.

4. A nép választottja – a nép képviselője?

Ugyan a kántort és a plébánost egyaránt hivatásuk kötelmei láncolták az adott településhez, egy kántor akár haláláig is szolgálhatott egy plébániaközösséget, a plébános viszont a püspök belátásától függően változtatta állomáshelyét. Az akár több évtizedes ott tartózkodás során a helyi lakosok közé „beolvadó” kántor széleskörű hely- és emberismeretre tett szert, a szokásokról és mentalitásról nem is beszélve. Innen nyeri forrását az a sajátos identitás, mely akár hivatali előljárója ellenében is bátran mer a „nép ítéletére” hivatkozni és „népi érdekvédőként” fellépni. Az érdekvédelem azonban ellenpólust kívánt: ez az ellenpólus pedig nem ritkán maga a plébános akarata volt. „A plébános nehezen szólalhat fel [...] mert a hiúságában sértett kántor mint a nép választottja, a hívek lázításával sok zavart csinálhat”.⁸⁴² Eképpen szólalt fel a halotti búcsúztatók eltörléséért síkra szálló Veron Lajos váci zsinati titkár 1921 áprilisában. Kijelentése természetesen évtizedekkel korábban is érvényes volt. A kántor öntudatának komoly forrásáról van tehát szó; egyfajta potenciális tekintélyalapú erőről, mellyel képes volt alapjaiban formálni a közvéleményt.

Ne feledjük azonban, hogy az egyházi éneklész – hivatalából adódóan – a plébános akaratának közvetítője kellett, hogy legyen. Egyéni döntéseinek hatóköre igen szűk lehetett: csak a kántorsegédék megválasztását, a hosszabb halotti búcsúztatók tarifájának megállapítását, bizonyos fokig a misén elhangzó népének rendjét tekintve maradt némi mozgáster. Sem a temetések, sem a misézések menetébe nem volt beleszólása, legfeljebb javaslatokat tehetett hivatali előljárója felé. A plébános azonban szabadon utasíthatta a kántort arra, hogy ésszerűen

840 „Én számot vetettem magammal, hogy ha elhagyatnám is Méltóságodtól (a váci püspöktől) – mit bölcsessége s igazság szeretetéről föltennem nem szabad – vissza lépnek a kántorságtól, melyben főtiszt. Mendik Ágoston úr által Királynak neveztettem a Tanügyi Lapokban, mely most épen oly guny lett, mint Jézus urunk királysága Pilátus előtt, midőn már a nyilvános fölpofozás a tisztelendő urak által megígértetett, a köpözés folyik, még hátra van a korbács és keresztre feszítés, de már ezekre méltatlan leszek, s inkább lábbal feszíttessenek föl az első romai szentséges atyával.” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

841 „Furcsa állítást látok itt. Mintha – ha jól emlékszem – Vlik Xixtus [VI. Sixtus] romai szent atyát eredeti hivatása a sertések őrzésére, Scitóvszki [Scitovszky János] bíbornok prímást pedig falusi mester apjához az iskola porba lehetne visszautasítani!” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

842 VPL Synodus Dyocesana 1921. Veron Lajos titkár javaslatai a törvények conceptusára 1921. április.

változtasson a korábban bevett szokásokon (pl. népénekek rendje). A kántornak ellenkezés nélkül eleget kellett tennie előljárója óhajának.⁸⁴³

A következő alfejezetekben forrásaink tükrében azt vizsgáljuk meg, hogy miként érvényesülhetett, avagy fordulhatott visszájára a kántor népvédő-attitűdje, hogyan élte meg saját szűrőszerepét, illetve miként értékelte a kántor és plébánosa viszonyát a hívek közössége.

4.1. „Az én címem a népnél...”⁸⁴⁴

A szakirodalomban rendszerint a kántorok közízlés-formáló, újító szerepét szokás előtérbe helyezni.⁸⁴⁵ Csongrádon az egyetlen Haydn-mise kudarcán kívül kántori kezdeményezésű újításáról nemigen tudunk beszámolni. Akadályozta ebben Sohlya Antalt egyrészt a plébánossal kialakult személyes konfliktusa, másrészt az a tény, hogy az újító szándékú intézkedésekhez a hívek rendkívül rugalmatlanul viszonyultak. Elég felidézni a halotti búcsúztatók eltörlését kijelentő, évtizedekkel későbbi váci egyházmegyei zsinati döntés hatását.⁸⁴⁶ Az elégedetlenség a közvetítő-végrehajtó kántorra, kisebb mértékben a szintén közvetítő szerepet betöltő plébánosra zúdult. Másik példa: amikor Alvinczy Ferenc plébános meghagyta Sohlya Antalnak, hogy rövidítse le a szokott ünnepi népénekeket, a hívők méltatlankodását a döntést végrehajtó kántornak kellett elviselnie: „elégge megszenvedtem most Karácsonykor a néptől, minthogy megszokott 5-6 versszak kedves népénekük helyett csak egy és két versszakot énekeltem. Nem tudván a nép a letiltást, engem okolt és rágalmazott, pedig ime látszik, hogy nem én valék az ok”⁸⁴⁷ Ezek azok a jellegzetes helyzetek, amikor a kántor köztes, szűrő-szerepe felettébb hálátlan pozícióban bizonyult.

A nép sajátos ízlését ismerő és elfogadó, konzervatív magatartás azonban az éneklész számára tényleges (anyagi) előnyökkel járhatott. Ismét a halotti búcsúztatók eltörlése ellen vívott harcot idézem fel, melynek élén pont a katolikus kántorok álltak. Hanauer István váci megyéspüspök egyenesen a „gyermekded nép” naivitását kiszolgáló és kihasználó egyházi éneklészeket tette felelőssé azért, hogy a halotti búcsúztatók ügye még a 20. századra sem lelt nyugvópontra. Tapintatosan nem említette a búcsúztatókkal járó egyéb, anyagi természetű

843 Ne felejtjük el, hogy a helyi szokások változtatását érintő, komolyabb döntések egyházmegyei, vagy éppen vatikáni szinten születtek. Ezekben az esetekben a plébános is csupán közvetítő szerepet töltött be.

844 Sohlya Antal leveleiben a nép arctalan, egységes tömbként jelenik meg, mely nem foglalja magában az értelmiségieket. A hívők közösségének egészére a „város” kifejezést használja. Sohlya kántor a népre kétféle értelmezési keretben utal: a nép, akit ismer és képvisel, és a nép, aki visszaigazolja szándékainak helyességét. „Hivatkozom Csongrád város értelmisége és a népre” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

845 Ld. Barna 2009; Dobszay 1995.

846 A döntésről értesítő püspöki körlevelet a váci egyházmegye összes templomában felolvasták. A katolikus hívő közönség döbbenettel fogadta a váratlan bejelentést. Többen elégedetlen morajlással, felháborodott bekiabálásokkal tiltakoztak a határozat ellen. VPL Synodus Dyocesana 1921. Marschall Endre levele a hercegprímáshoz 1921. július 6.

847 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

előnyöket. Mint írja: „a kántori állás tekintélyét is emelni akarom [...] Ne alacsonyítsa le magát falusi népénekessé, aki a nép fejletlen ízlésének hízelegve törekszik a nép kedvében járni”.⁸⁴⁸

Forrásaink sajátos fajtáját képviselik azok a levelek, melyekben a kántor a nép egyszemélyes képviselőjeként tünteti fel magát. A „nép sérelmeinek” orvoslására tett, helyi érdekű javaslatok azt sugallják, hogy az érvelő a közakarattal megegyezően cselekszik. Jogosan áll fenn a gyanú, hogy a nép-sérelem csupán tetszetős szófordulat a kántor érvelésében, célja azonban mélységesen személyes.⁸⁴⁹

Az óhajtott közszimpátia elnyerésének kerékkötője egy fegyvelmezési eljárás kínos részleteinek napvilágra kerülése lehetett. A hívekben kialakuló ítélkező benyomás félelme vezérelte Sohlya Antalt akkor is, amikor a megyéspüspök elé terjesztette kritikai meglátásait: „főtiszt. főnököm semmit nem közöl velem, ami neki nem tetszik, hanem jegyezget, s a híveknek mutogatja, olvassa s rosszalja, s így tizedik vagy huszadik szájából jó tudomásomra akarata, midőn már az egész város nyelvére jutottam”.⁸⁵⁰ Mikor a káplánok egy temetésre gyalogosan érkezve a gyászoló felek előtt vonták kérdőre egy elküldött bérkocsi ügyében, „a botrány befutá két óra alatt a várost”.⁸⁵¹ A törékeny jó hír és becsület Sohlya kántor érzékeny pontja volt, hisz a közösségi szimpátia, vagyis az „igazság” elnyerése még a tényleges egyházfegyvelmezési döntéseket is fordított megvilágításba helyezhette.

4.2. Példamutatás, „népnúzás”. A plébános közbenjár

A kántor és a nép viszonyát illetően a plébános elsősorban példamutató magatartást várt el. Az egyházzszolgák tisztelettudó, szabálykövető, vagyis mintavértékű viszonyulásmódja a plébános sikeres irányítási-fegyvelmezési stratégiájának fokmérője, bizonyos értelemben a hívek fegyvelmezetségének záloga volt. Az Alvinczy–Sohlya ügy kapcsán a plébános a kántori példamutatás hiányosságainak lehetséges következményeit helyezte kilátásba: „Ne terheltesék kalapját levenni, midőn temetésen énekel, mert ama kálvinista szokás nem volt itt meg s nem akarom, hogy alattam kapjon lábra.”⁸⁵² Ugyancsak említésre

848 Hanauer Á. István 1929. 138. Marschall Endre kiskunmajsai kántor 1921. július 6-án kelt sorait részben anyagi indokok, részben a hagyományokhoz fokozottan ragaszkodó érzelmesség hatja át. „[...] azonban a rendelkezés a célját el nem érheti már csak azért sem, mivel évszázados magyar népszokást akar megdönteni akkor, midőn minden más vonalon fajunk fennmaradása érdekében a népszokásokat s a tisztán faji népműveltséget jelölik meg legalkalmasabbnak arra, hogy ezen célt elérni tudjuk.” VPL Synodus Dyocesana 1921. július 6. Marschall Endre levele a hercegprímáshoz.

849 Sohlya Antal eképpen zárja levelét: „A két káplány úr nem csak ellenem, de a szertartás és a nép ellen is elkövették [...] így, hogy] a hívek is a temédek bántalmazásoktól mentve legyenek [...] Csongrádra higgadt, jó lelkű káplány urakat tenni mély tisztelettel esedezem kegyesen méltóztatásuk!” VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

850 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

851 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

852 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalnak.

került az „illendő beszédstílus”, a térdhajtás, a miséken való pontos megjelenés követelménye.⁸⁵³

A hívek és a kántor érintkezésében beálló visszasságok, egyenetlenségek orvoslása a plébános lelkiismereti kötelessége volt. A már sokat hivatkozott Alvinczy–Sohlya konfliktus kapcsán a kántor népképviselési attitűdjének visszasságai is kiütköztek. Alvinczy Ferenc plébános leírása szerint a halotti búcsúztató magas stóladíja miatt a hívek maguk között csak „nyúzóként” emlegették kántorukat.⁸⁵⁴ Hogy a plébánost nem hagyta hidegen a hívők panasza, annak nyomát „Utasítások” című írásában találjuk meg: „A híveket a meghatározott illetéken fölül ne zsarolja, mert már a hideg leli őket, midőn mondom, hogy a kántornál is jelentsék a temetést.”⁸⁵⁵ Emellett a plébános szóvá tette azt is, hogy a kántor lelketlenül megszidja a híveket, ha valaki csak *kántor úrnak* és nem *teens úrnak* nevezi őt.⁸⁵⁶

Alvinczy plébános leveleiből a „gondviselő plébános-atyá” sziluetdje bontakozik ki: „Egy jóra való lelkipásztor nem elégszik meg azzal, hogy híveinek csupán lelki javát viselje szíven: hanem azok földi javát is iparkodik előmozdítani, azokat inségökben gyámolítani, a zsarolások, törvénytelen huzás-vonások, nyúzások ellen tehetsége szerént védelmezni.”⁸⁵⁷ A papnak tehát joga, egyben kötelessége hívei érdekében közbelépni, különösen akkor, ha egy templomszolgálattal szemben merülnek fel panaszok. Mikor a kántor a plébánost illetéktelennek nevezte a magánegyezkedésen alapuló pénzügyek felülbírálásában, Alvinczy Ferenc eképpen fakadt ki: „Ha az inség sanyargatja a népet: akkor védheti a plébános az ő híveit, deha egy kántor zsarolja azokat: akkor a plébánosnak ‘csitt!’, ‘hallgass! a neve nemde? Legyen bizonyos Sohlya úr, hogy a csongrádi plébános soha, semmi ügyben sem fogja elhagyni híveit, ha hozzá igazságos panasszal járulnak.”⁸⁵⁸

4.3. Plébános és kántora a hívek perspektívájában

A kántor tetteit nem csak a fegyelmezésre jogosult plébános, de a hívek közössége is számon tartotta. Ha úgy vélték, hogy nem tesz eleget az egyházi feljebbvalók iránti köteles tiszteletnek, azt haladéktalanul jelentették a plébánosnak. Alvinczy Ferenc levelében számtalan utalást találunk erre a jelentés-gyakorlatra.⁸⁵⁹

853 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalnak.

854 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

855 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalnak.

856 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalnak. A váci püspöki szent-szék a következőképpen változtatott az idézett ponton: „A hívek irányában, midőn hivatalos ügyben nála megfordulnak, minden nemű korholástól óvakodjék.” VPL APar. Cs. 1868. április 16. Körrey Ferenc és Villiger István javaslatai az „Utasítások” című írás átalakítására.

857 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

858 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

859 Pl. „A hívek már előttem is kijelentették megbotránkozásukat”; „többször jöttek [a hívek] a plébánoshoz”, VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalnak.

A plébánostól cserében azt várták el, hogy hatékonyan és haladéktalanul utasítsa rendre a templomszolgát.

A híveket közvetlenül – akár anyagilag, egzisztenciálisan is – érintő kihágásoknál súlyosabban esett latba a papsággal szemben tanúsított tiszteletlenség. A plébános és a káplánok előljáró-mivolta ugyanis a hívek szemében nem képezte vita tárgyát. A kántortól minden időben azt várták el, hogy méltón képviselje az egyházat, tisztelje a helyi papságot, vagyis türelmet és engedelmességet tanúsítson. Mindezek tükrében nem csodálkozhatunk azon, milyen óriási visszhangot váltottak ki azok az esetek, amikor a kántor a káplánok vagy a plébánosokkal szemben nyíltan kifejezte ellenszenvét.

1867-ben, egy temetést követően a kántor megtagadta, hogy egy kocsira üljön az általa nem kedvelt káplánnal. Az eset a hívek szeme láttára többször is megisméltódott, és heves felháborodást keltett. Többen bekiabálással utasították rendre a makacs egyházzolgát, miközben a káplán is nyilvános állásfoglalásra kényszerült: „Elkezdődött a beszentelés és a bucsúztatás, minek végeztével Szálé Viktor [káplán] úr mondta: ‘Keresztény hívek, én ünnepélyesen kijelentem, hogy a Kántor úr meg volt kínálva a kotsival és én le nem tiltottam erről s velem most is felülhet’. Ekkor a nép zugolodott mondván: Íme szépen szól a Tisztelendő Úr még hívja, és a nép meg támadta a kántort mondván: most üljön fel már a Kántor a kotsira mert úgy szép egy Temetés ha a pap mellett a kántor ül. A kántor felelte: ‘Nem ülök fel most mert fázik a lábom’. Mire többen feleltük: ‘Mégis nem szép hogy jusztra nem akar felülni’. Különösen Németh Pál [mondogatta], ‘nem azért nem akar felülni, hanem mert kevély’”; Mi zugolodva mondtuk: Hogy ez illetlenség, tiszteletlenség mit a Kántor tesz, és némellyek a körül állók közül felkiáltottak, miért is nem teszik ki a kántort?”⁸⁶⁰ A bosszankodó hívek a sértett papságtól várták a megtorló intézkedéseket, különösen azért, mert a papi rend tekintélyét látták veszélybe kerülni: „Ugyan miért túrik már a papok ennek a kántornak rendtelenségét [...] tudjuk mennyit bosszantja, keseríti a papságot, a plébános mégsem szól! Csak egyet szólna: tüstént csapnák ki a kántort!”⁸⁶¹ A hívek a nyíltan kifejezett nemtetszéssel és a plébános elé terjesztett panaszokkal igyekeztek nyomást gyakorolni a vezető lelkipásztorra, hogy állítsa helyre a meglazult plébániai fegyelmet.

5. Akire mindig „sok szem figyel”

Amint felsorolt példáinkban láthattuk, sokoldalú viszony állt fenn a kántor és a szolgálatait igénybe vevő hívek között. A kántor elvárta egyrészt a templomlátogató nép megkülönböztetett tiszteletadását, az előre-köszönést és a köszöntés

860 VPL APar. Cs. 1868. január 4. Nagyistók Imre kocsis vallomása.

861 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

helyes formuláját.⁸⁶² Ugyanakkor viselkedését, megnyilvánulásait állandó kontroll alatt tartotta, hisz tisztában volt azzal, hogy cselekedeteinek súlya és mintatéke van; letisztult elvárások keresztútjében áll.

Sohlya Antal kéziratban maradt jegyzeteiben olyan tanácsokat találunk, melyekre egy kezdő kántornak oda kellett figyelnie akkor, ha a hívek osztatlan elismerését óhajtotta kivívni. Mint írja: a kántornak a templomi szolgálattal idején szerényen, áhítatosan kell viselkednie, hiszen „nincs botrányosabb a nép szemében, mintha az éneklész közömbös és hidegnek látszik szent vallása iránt”.⁸⁶³ Lehetőleg ne mosolyogjon, hanem kellő komolysággal végezze a közös imádságokat, vessen keresztet, térdeljen le, ha kell. A temetési menetben vegye le a fővegét, ne bonyolódjon magánbeszélgetésbe, és a szertartás után hazafelé irányítsa lépteit, ne a kocsmába.⁸⁶⁴ Sohlya Antal arra is figyelmezteti pályatársait, hogy a méltóságteljes viselkedés a kántor hétköznapi életének részét kell képeznie. Ha a kántor névnap, keresztelői lakomára hivatalos, éjjel 10 óránál tovább ne maradjon, ne kártyázzon, vigyázzon arra, hogy mennyi bort fogyaszt, nehogy magáról megfélelmezve trágár dalok éneklésébe csatlakozzon. A népnyelv ugyanis nem felejt: ha egy kántor egyszer az ittasság vadjá alá esett, attól többé nem szabadulhat.⁸⁶⁵

A mértékletes társasági élet mellett rendkívül fontos volt a kiegyensúlyozott családi élet. A kántornak ezen a téren is követendő mintaként illett a hívek előtt állnia. Minden tekintetben törekednie kellett a példás, keresztény családfő képének kialakítására, hisz a békétlen élet előbb vagy utóbb a hívek tudomására jutott és megbotránkozást szült.⁸⁶⁶ Sohlya Antal eképpen összegezte jegyzeteit: „szóval legyen az éneklész minden tetteiben a szó teljes értelmében ember, és pedig józan, szerény, engedelmes, becsületes, jámbor, vallásos, példás, emberséges, művelt, valamint hivatalában úgy házi körében de minden tettei s lépteiben is. Csak így fogja bírni mindenki szeretetét, s tiszteletét, s holta után is valamint édes övéi, úgy a jámbor hívek is még évtizedek során át is elmondják hamvai fölött: „Nyugodjék békén. Adjon Isten örök nyugalmat lelkének””.⁸⁶⁷

A kántori hivatal tehát az élet minden területét átható életstílus, életminta: viselőjét méltóságra és példaadásra, a tudatos keresztény élet megvalósítására kötelezte. Ha ezek a feltételek nem, vagy csak részlegesen teljesültek, a hívek nem késlekedtek panaszaikat a plébános elé terjeszteni, vagy a kántort élő szóban megróni, kritizálni, szóbeszéd tárgyává tenni.

Egy 19. századi kántor hivatali élete során, településről településre szegődve változatos helyi hagyományokkal szembesült. Ennek oka, hogy még az egyes egyházmegyéken belül sem élt általános érvényű, egységes énekgyakorlat, az

862 A kántor „az úton, ha tisztességesen köszöntik, köszöntse vissza, nehogy emiatt megrovassék. Ha magánál előbbkelővel találkozik, előzze meg köszönésével.” Sohlya 1857. (kézirat) 437.

863 Sohlya 1857. (kézirat) 438.

864 Sohlya 1857. (kézirat) 24.

865 Összességében: „soha se feledje, hogy őreá sok szem néz, tehát szüntelen komolyan s illedelmesen beszéljen” Sohlya 1857. (kézirat) 439.

866 Sohlya 1857. (kézirat) 441.

867 Sohlya 1857. (kézirat) 449.

egyházi év ünnepeit is sajátos, helyi színek gazdagították. A hagyomány erejének nemhogy a kántor, de a plébánosok is többnyire meghajolni kényszerültek. A hagyományszabta elvárások kitapasztalása tehát a frissen hivatalba lépő éneklész elsődleges feladata volt. Sohlya Antal jegyzeteiben arra figyelmezteti „sorsosait”, hogy mind az énekek rendjét, mind az orgonajáték stílusát tekintve „tegyen akként az éneklész, amint ezt a régi helyi szokás ajánlja”.⁸⁶⁸ Az éneklész különösen a halotti búcsúztatás során igazodjon rugalmasan – akár kisebb szabályok felrúgása árán is – a gyászos felek igényeihez.⁸⁶⁹ A halotti búcsúztatókkal kapcsolatban is helyesen cselekszik a kántor, ha a hívek által kedvelt egyházi dallamokat veszi alapul, vagyis aláveti magát a hívek ízlésének.⁸⁷⁰ A szokás ereje nagy: ám a leghagyománytartóbb közösségekben is történtek kísérletek újításokra, a nép felvilágosítására. Szintén Sohlya Antal írásában találunk biztatást arra, hogy amint alkalma nyílik rá, a kántor emeljen szót a gyermekded, babonás népszokások ellen.⁸⁷¹

A Sohlya Antal tanítói jegyzeteiből kibontakozó kántor egyénisége teljesen feloldódik hivatalában. A keresztény ember mintaképe, afféle példaképpé magasztosult „népfia”, aki kétségtelen tekintélye ellenére kettős elvárásrendszer ütközőpontján: a hívek és helyi néphagyományok, valamint hivatali előjárói vigyázó horizontjában áll. Műveltsége okán úgy is mondhatnánk, hogy „úrként szolgált urat”, egyházi tisztsége mégis olyan társadalmi megbecsülést biztosított számára, melyet ha képes volt értő módon felhasználni, gyümölcseit még gyermekei és unokái is élvezhették.

A Sohlya Antal által képviselt magatartásminta a korabeli csongrádi viszonylatok között kiemelkedően haladó szellemű volt. Az újítások, egyéni kezdeményezések bátor felvállalása – legyen szó akár a szülő permetezéséről, a 48-as Népkör megalapításáról vagy Haydn becsempészéséről a szentmisére –, a képzettségével párosuló öntudat és a tisztelet megkövetelése egészen szokatlan volt. Társaságát a többi laikus templomszolga ellenében nem az egyszerű hívek, hanem a település előjárói, az orvosok, ügyvédek és a káplánok között találta meg. A csongrádi hívek többsége különként tekintett a kántorra, kinek ötleteit először megmosolyogták (ld. a permetezés mintája) majd a módosabb nagygazdák lassanként követni kezdték.

868 Sohlya 1857. (kézirat) 50.

869 „Ha az idő kedvezőtlen vagy a szomorú felek világosan kívánnák ebben is, hogy a szertartás minél rövidebb legyen – az esetben ez énekből is – bár szabály ellen – néhány vers elhagyhatik, s így 5-6 vers elég.” Sohlya 1857. (kézirat) 28. „Ha a Szt. misét szolgáltató, vagy is a megemlékező, s úgy a helyiség szokása megkívánná, hogy az éneklész a följánlási éneken az elhunyt neve, s halálának ideje megemlíttessék az éneklész által, tehát helyesen cselekszik az éneklész, ha a jó szándékú megemlékezőnek ebbeli akaratát teljesíti.” Sohlya 1857. (kézirat) 125-126.

870 „Végre ajánljuk az értelmes éneklésznek, miszerént népszerű búcsúztatóit azon dallamokon énekelje, melyet a nép ismerve szeret, s igyekezzék azon dallamokra készíteni búcsúztatóit.” Sohlya 1857. (kézirat) 359.

871 „De némely helyeken holmi babona is dívik, így: midőn a holttest elvitetik az udvarról, fölfor-gattanak a székek, melyeken a lelkész s a gyászfelek ültek azon indokból, hogy ez által a halál a házhoz vissza ne menjen. Tehát az ily nevetséges babona ellen az illetőkkel barátságosan össze jövőn szót emelhet az éneklész, igyekezvén ezt az illetőkből kiírtani, nevetségessé tévén azt.” Sohlya 1857. (kézirat) 34-35.

Részben befolyásos főjegyző fia, részben a „közbotrány elkerülése” vagyis a nevével egybeforrt hivatás okán maradhatott meg még lebénulása után is hivatalában. Ugyanakkor a gyengélkedő főéneklész és az alkalmatlan helyettes kántor békétlensége, az elöljáróság ragaszkodása Hornyik Károlyhoz, illetve a plébános küzdelme a kántorváltások kiírásáért olyan feloldhatatlannak tűnő helyzetet teremtett, melynek csak az idős kántor majd helyettesének közeli halála oldhatott fel a 20. század első éveiben.

VIII. A SZOKÁSJOG EREJE: HARANGOZÓK ÉS SEKRESTYÉSEK

Forrásaink jellegéből adódóan az egyházzolgák ügyes-bajos dolgairól árnyaltabb képet kapunk, mint egyszerű hétköznapijaikról. A harangozók és sekrestyések (továbbiakban: harangozók) személyéhez is főként hivatalukkal összefüggő vitás ügyek kapcsán kerülhetünk közel. Tevékenységükről írásos nyom alig maradt fenn. Ez részben az általános kutatói érdektelenségnek, másrészt a források szűkösségének tudható be. A fejezet elején sorra veszem a csongrádi bel- és külsővárosi harangozók feladatait, jövedelmét, személyét. Ezt követően a vérséghez kötődő a szokásjog erejét, a 19. század végén bekövetkező változások körülményeit vizsgálom meg a Keviczky család példáján.

1. A harangozók jövedelmi viszonyai, feladatai

A harangozói hivatal önálló megléte azokra a plébániákra jellemző, ahol a település lélekszáma indokolja a sekrestyés és harangozó feladatainak különválását. Kisebb falvakban a kántori, tanítói, harangozói és sekrestyési hivatalt rendszert egyetlen személy töltötte be. Bizonyos, hogy amióta Csongrádnak harangjai vannak⁸⁷², azóta harangozó és sekrestyésai is voltak, és a funkciók szétválására sosem került sor.⁸⁷³ 1769 után két harangozó és sekrestyést (*campanista*) valamint két egyházfít (*aeditus*) találunk Csongrádon; külön a belsővárosi Szent Rókus-templomban – melynek kegyura a település,⁸⁷⁴ és külön a külsővárosi Nagyboldogasszony-templomban, melynek kegyura a gróf Károlyi család volt.⁸⁷⁵

A harangozó megnevezés a latin *campanator/campanista* szó tükörfordításaként a templomszolga legfontosabb funkciójából, a harangok kezeléséből veszi eredetét, ám a feladatkör korántsem ebben merült ki. Forrásainkban találkozunk még a *sekrestyés*, *harangozó*, *templomgondnok*, *egyházfi*, *gazda*, *templomgazda* megnevezésekkel is. A külsővárosi Nagyboldogasszony-templomban csak a *harangozó*, illetve az adományok pénzkezelése okán ritkábban az *egyházfi* megjelölés élt.⁸⁷⁶

872 A csongrádi harangokról lásd: Dudás 1997; Dudás–Kőhegyi 2000.

873 Kaposváron 1915-ig ugyanez volt a helyzet. Hoss 1948. 63.

874 V.ö. Nagy 2008. (kézirat).

875 V.ö. Góg 1984. 163.

876 A fogalmak használata forrásainkban igen zavaros. Kurátornak vagy templombírónak, egyházfínak, templomgondnoknak szokás nevezni azt a pénzkezeléssel megbízott világi férfit, aki a templom gazdálkodását követi nyomon. A Hoss József-féle kaposvári plébániatörténetben az egyházfí egyértelműen a sekrestyést jelöli. V.ö. Hoss 1948. 63. Az 1824-ik évi csongrádi Canonica Visitatióban az *aeditus* kifejezés fedi a templomgondnoki funkciót ellátó személyt. A kurátor szó használata a népnyelvben igen gyakori, de megtévesztő, mivel az *aeditus*ra és a belsővárosi harangozó és sekrestyésre (a *visitatióban*: *campanatores*) egyaránt alkalmazták. Forrásaink következetlenségén átívelve a továbbiakban a „harangozó” megnevezést vesszük át, a kurátor és egyházfí kifejezéseket meghagyjuk a templomgondnoknak. Ld. Pogonyi 1908. 64; M. Kat. Lex. XI. 2006. 996.

Amíg a Szent Rókus-templom harangozóját a kegyúri funkciót betöltő helyi elöljáróság emelte a posztra, Csongrád–Külsővárosban még az 1760-as években adta Keviczky András kezébe Kanyó András plébános a plébániatemplom kulcsát, a tisztség pedig apáról fiúra szállt. Bizonyos, hogy a csongrádi Öregszőlők között is állt egy harangláb, külön fizetett harangozóval.⁸⁷⁷ A továbbiakban csak a bel- és külsővárosi, vagyis a templomokhoz kötődő harangozókkal foglalkozunk.

Az első harangozók kinevezésének körülményeiről nem sokat tudni. A Keviczky család hagyománya szerint Kanyó András plébános az 1760-as években a következő szavak kíséretében nevezte ki a harangozót: „mindaddig viseli a te családod a szolgálatot, míg a becsületben megmarad”.⁸⁷⁸ A Külsővárosban harangozó-választásra a következő 120 esztendőben nem került sor. 1888-ban, Keviczky György elbocsátását követően Hegyi Antal plébános személyes választása nyomán Szőke János harangozót erősítette meg posztjában, melyhez a püspöki jóváhagyást is kieszközölte. Ez a lépés azonban kiváltotta a harangozói javadalmakat biztosító községi elöljáróság, illetve a kegyúri jogokat gyakorló Károlyi család ellenkezését is, kik ugyancsak érdekeltnek érezték magukat a harangozókérdésben. Szőke lemondása után (1895) a választásra már nyilvános pályázat kiírását követően, a kerületi esperes elnöklete alatt került sor.

A kántorválasztástól eltérően a harangozókat nem hallgatták meg, csupán a benyújtott pályázatokat tekintette át a testület, majd kikérték a jelölteket ismerő kurátor véleményét. Az állásra csak katolikus, helyi illetőségű, családos egyének pályázhattak.⁸⁷⁹

Mivel a harangozói tisztség nem igényelt különleges tudást, sokkal inkább jellembeli feddhetetlenséget és praktikus készségeket, alantasabb hivatalnak számított a kántorénál; a fizetsége is fele annyi volt.⁸⁸⁰ A külsővárosi harangozók jövedelmét a Canonica Visitatio alapján biztosították a település pénztárából.⁸⁸¹ Itt a harangozó éves jövedelme a 18. század végén és a 19. század első felében is 100 rhénes forint, 2 öl tüzifa és 300 kéve fűteni való nád volt. A templomi ruhák mosásáért, vasalásáért a templompénztárból évi 24 forintot utaltak ki neki.⁸⁸² A belsővárosi harangozó fizetése jóval kevesebb volt: összesen évi 50 váltó forint, egy köböl búza és 200 kéve fűteni való nád. Ehhez viszont nem járt lakás, vagy külön illetékszedési jog a keresztelesek vagy asszonyavatások⁸⁸³ után. Amikor

877 1853-ban Lantos István szőlőhegyi harangozó arról panaszkodik a községi elöljáróknak, hogy ugyan jogosult fizetség fejében a nagyobb gazdaktól 2, kisebbektől 1 garast követelni, csak nagyon kevesen fizetnek neki. Kéri, hogy jövedelmét – ahogy a fenti nehézségek miatt korábban is – a községi pénztárból fedezzék. A képviselők meg is szavazták az év 3 pft. értékű, csekély javadalmat. Forgó–Forgó 1987. 62.

878 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 23. Keviczky Sándor nyílt levele.

879 Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 1. II. évf. 35. szám, 4. old.

880 VPL APar. Cs. 1878. június 8. Szvoboda József levele a váci püspökhöz. A harangozó „speciális tudása” a harangok megfelelő kezeléséhez kötődhetett.

881 VPL APar. Cs. 1878. június 8. Szvoboda József levele a váci püspökhöz.

882 NPI Canonica Visitatio 1842; VPL APar. Cs. 1842. június 2. Keviczky András levele a váci püspökhöz.

883 *Asszonyavatás*: Az asszonyok szülés utáni, rituális bevezetése a templomba, másképp: *introductio mulieris post partum*. A magyar nyelvterület egészére jellemző purifikációs szertartás, mely a nyugati és a keleti egyházban is öröklődött. Bővebben lásd: Bárh Dániel 2005.

a mindenkori belsővárosi harangozó fizetésemelésért folyamodott, rendszerint külsővárosi pályatársa méltányosabb körülményeivel hozakodott elő.⁸⁸⁴

A külsővárosi harangozó 1855-ben a következő, szánalmat keltő sorokkal kereste fel a váci püspököt: „ősatyáim által, s már kilenczven éven keresztül e család által viselt harangozói szolgálat a boldogabb időkben megállapított csekély fizetéssel felettébb terhes, s abbóli megélhetésem nyomorusággal teljes”.⁸⁸⁵ A fizetésemelési kérelem 1857-ben, Virter Lajos plébános javaslatát követően talált meghallgatásra.⁸⁸⁶ Ugyancsak 1855-ből maradt fenn Gyovai József *csengety-tyús* (harangozósegéd) fizetésjavítás iránt folyamodó levele. Az írásból kiderül, hogy a *harangozó bojtár* összesen évi 10 váltó forintot kapott szolgálataiért.⁸⁸⁷

23 esztendővel később a külsővárosi harangozó éves fizetése 196 váltóforint 50 krajcárra, míg a Szent Rókus-templom harangozó és templomgondnokáé 123 váltóforint 50 krajcárra rúgott.⁸⁸⁸ 1894-ben, az új belsővárosi harangozó hivatalba lépése alkalmából nyomban fizetésemelési kérelmet nyújtott be, melynek okaként a város gyarapodó lélekszámát és az egyre sűrűsödő templomi teendőket jelölte meg. Az igen jelentős, 123 forintról 200 forintra való emelést egyedül Hegyi Antal plébános támogatta, a többi képviselő elutasította.⁸⁸⁹ Az élelmes harangozó még ugyanebben az évben ostyasütés fejében külön díjat harcolt ki a községi előljárástól.⁸⁹⁰ 1895-ben a külsővárosi harangozói állás jövedelme – a lakáson, háztáji kerten és a szokásos egyházi illetményeken kívül – a következőképpen alakult: évi 100 forint fizetés, 30 ft. nádváltság és 3 öl tűzifa értékű (36 ft.) faváltság, ostyasütésre 6 véka búza, egyházi pénztárból a templomi ruhák mosásáért 30 frt, szappanra 12 frt. 50 kr. utólagos, negyedévi részletekben.⁸⁹¹

A harangozó bérének számottevő része temetés, esküvő, keresztelő vagy asszonyavatás után járó, stoláris javadalom volt⁸⁹², mely 1802 előtt *versenként*⁸⁹³ két krajcárt jelentett. Az 1842-es püspöki vizitációs jegyzőkönyvben azonban – Keviczky András harangozó bosszúságára – elmulasztottak rögzíteni néhány stoláris jövedelemforrást, és a településtől kapott természetbeli juttatások is kimaradtak. A helyi előljárátság ugyanis a vizitációra hivatkozva megtiltotta a harangozónak, hogy külön díjat szedjen a harangozásért céhes miséken, esküvőkön, haldoklókért és gyermekágyas asszonyok avatása alkalmával. Ezekért a

884 Balogh Énok belsővárosi harangozó kérelme a városi közgyűlési jegyzőkönyvben: „a mennyiben a külsővárosi harangozónak a város évenként ostyasütésre három öl kemény tűzifát szokott adni, [kéri, hogy] e címen neki is állapítana meg némi jutalékot, méltányosnak találtatván, ostyasütésért évi 24 frt. évi általányt állapított meg a belsővárosi harangozó részére [az előljárátság]”. Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 15. II. évf. 37. szám, 3. old.

885 VPL APar. Cs. 1955. június 1. Keviczky György levele a váci püspökhöz.

886 VPL APar. Cs. 1857. február 27. Csongrádi Tanácsülés jegyzőkönyvi kivonata.

887 VPL APar. Cs. 1857. május 6. Gyovai József levele a váci püspökhöz.

888 VPL APar. Cs. 1878. június 8. Szvoboda József levele a váci püspökhöz. A kérdéses időszakban, a Belsővárosban egyetlen személy töltötte be a harangozó és a kurátor funkcióját.

889 Tiszavidék, 1894. október 28. V. évf. 43. szám, 3. old.

890 Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 15. II. évf. 37. szám, 3. old.

891 Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 1. II. évf. 35. szám, 4. old.

892 VPL APar. Cs. 1806. március 5. A hódmezővásárhelyi uradalmi ügyintéző levele a csongrádi állapotokról.

893 *Vers*: Egy vers Csongrádon a harangok megcsendítésének egy 'egysége'.

feladatért korábban versenként hat krajcárt is elkérhetett a hívektől. Keviczky András külön fájlalta, hogy a községtől kapott kaszálóját ugyancsak el akarták venni tőle.

A harangozó a panaszlevélhez csatolta nagyapjának díjszabásait. Eszerint a 18. század végétől a 19. század közepéig semmit nem változott a külsővárosi harangozó stoláris jövedelme, mely a következőképpen nézett ki: szentlélek (haldoklóért végzett) és esketés alatti harangozásért versenként 6 krajcár, énekes requiem és libera alatti szolgálatért külön-külön 30 krajcár, céhes miséért 18 krajcár, gyermekágyas asszony avatásáért 30 krajcár járt.⁸⁹⁴ A Belsővárosban csak 1855-ben engedélyezték, hogy a harangozó minden vers után 6 váltó krajcárt szedhessen.⁸⁹⁵

Csongrád előljárói 1892-ben keltezett levelükben arról számoltak be Vaszary Kolos hercegprímásnak, hogy a plébános a Canonica Visitatio figyelmen kívül hagyásával szabad kezét engedett a külsővárosi harangozónak a stoláris díjak szedésére. Ezért „ott hol ez előtt rendes viszonyok között 2 frt volt fizetendő, ma 8–12 forint számíttatik fel”.⁸⁹⁶ Ha ez igaz, akkor a harangozó bizonyos esetekben háromszor többet keresett a kántornál.⁸⁹⁷ Az előljáróság levele azért is tanulságos, mert kiderül belőle, hogy a Canonica Visitatit nem állapotfelmérő leírásként, hanem szerződésenként értelmezték. Ugyanez mondható el a laikus templomszolgákról is, akik leveleikben cáfolhatatlan hivatkozási pontként utalnak a püspöki látogatási jegyzőkönyvre.

1895-ben stoláris járadék címén asszonyavatásért 6 krajcárt, délelőtti esketésért 30, délutániért 60 krt. kérhetett a külsővárosi harangozó.⁸⁹⁸ Miután elkészült a Jézus Szívének tiszteletére szentelt harang, megszólaltatásáért 2 forintot a templomnak, 30 krajcárt a harangozónak kellett adni.⁸⁹⁹ Összességében a külsővárosi harangozói állás éves jövedelme a juttatásokkal együtt 1000–1200 forintra rúgott.⁹⁰⁰ Ahogy 1904-ből visszatekintve a helyi sajtóban némi túlzással megjegyezték: „a harangozóknak nagyobb jövedelmük volt, mint akár az akkori főszolgabírónak, akár a járásbírónak”.⁹⁰¹ Az illetmények újrarendezésére 1904-ben, Hegyi Antal plébános távozását követően került sor. A viták keresztüzében álló harangozói jövedelmeket a kerületi esperes elnökletével összeült bizottság végül a felére csökkentette le.⁹⁰²

894 VPL APar. Cs. 1844. Keviczky András dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

895 VPL APar. Cs. 1855. június 1. Bernát Ferenc levele a váci püspökhöz.

896 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. Csongrád képviselőtestületének levele a hercegprímáshoz.

897 A vádpont szerint a kántor 84 krajcárt, míg a harangozó esetenként 2–3 forintot is megkapott. Csongrádi Közlöny, 1894. március 4. I. évf. 1. szám, 1-2. old.

898 VPL APar. Cs. 1898. október 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

899 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

900 Csongrádi Lap, 1895. szeptember 22. V. évf. 39. szám, 3. old.

901 Csongrádi Újság, 1904. november 6. II. évf. 45. szám, 1. old.

902 Csongrádi Újság, 1904. november 6. II. évf. 45. szám, 1. old.

A sekrestyési feladatköröket tekintve a bel- és külsővárosi harangozó egyaránt rendelkezett saját templomkulccsal, harangozott, amikor kellett⁹⁰³, sütötte az ostyákat, előkészítette, tisztán tartotta, vasalta, szükség esetén megvarrta az elszakadt miseruhákat. A papság fehéreneműinek mosásáért a külsővárosi harangozó külön fizetséget kapott (30 forint).⁹⁰⁴ Szentmise előtt segítette a papnak öltözködni⁹⁰⁵, meggyújtotta a gyertyákat, kihelyezte a kelyhet. Ministráns gyermekek hiányában ő szolgált az oltár mellett.⁹⁰⁶ A templomban illetlenül viselkedőket figyelmeztette, ki is vezethette. A Belsővárosban ő volt az orgonafúvó-nyomó, míg a Külsővárosban erre a feladatra külön segédet alkalmaztak. A plébános utasítására adományokat gyűjtött a hívektől.⁹⁰⁷ Az utolsó kenet feladására igyekvő papot vagy ő, vagy a kántor kísérte el. A Belsővárosban ő szervezte a gyalogos búcsújárásokat Máriaradnára, Félegyháza–Szentkútra és Szegedre. Valójában mindenféle apró-cseprő ügyben, mint a rendetlenkedő gyermekek fegyelmzése, a templomban hangoskodók kiutasítása vagy a templom körül legelésző állatok elhajtása, lehetett rájuk számítani.⁹⁰⁸ Amikor Alvinczy Ferenc plébános és Sohlya Antal kántor nem állt szóba egymással, a harangozó közvetítette közöttük a leveleket.⁹⁰⁹

2. Csongrád–Belsőváros

A belsővárosi Szent Rókus-templom harangozói posztján az 1830-as években Bernát Antalt találjuk. Elődeiről ezidáig nem került elő feljegyzés.⁹¹⁰ Fia, Bernát Ferenc az 1840-es évek elején vette át apja tisztségét, és egészen 1893. december 5-én bekövetkezett haláláig ő maradt a Szent Rókus-templom sekrestyése és harangozója.⁹¹¹ Bernát Ferenc hivatali utóda, Balogh Énok számos jövedelemjavítási kérelmet nyújtott be a helyi előljáróság felé, változatos sikerrel. Egy 1894-ben keletkezett levelében eképpen panaszkodott: „A templom gondnoki és sekres-

903 Minden nap reggel, délben este, misék előtt jeladásul, mise alatt úrfelmutatáskor, liberás misében úrfelmutatás után 5 percig, temetés alkalmával; processzió ha indul a községből, ha búcsúsok érkeznek; vihar elejébe, tűz, árvíz, egyéb veszedelem idején. Ld. Pogonyi 1908. 93-97.

904 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

905 A csongrádi népnyelv a sekrestyét *segrist*-nek emlegette, a harangozó és sekrestyés fő feladatai ide kötődtek. Ld. VPL APar. Cs. 1868. február 28. Keviczky György vallomása.

906 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. Keviczky György dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

907 „Én is gyűjtöttem ezekre: öröklámpára 4 frt 30 krt, miseruhára 4 frt 40 krt, a sátorra [baldachin] 5 frt. Ezeket a pénzeket írásosan adtam át a Hegyi főt. Úrnak, mint plébánosnak.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Palásti Lajos vallomása.

908 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz; Csongrádi Közlöny, 1896. szeptember 27. III. évf. 39. szám, 4. old.

909 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz. Hagyományosan a harangozó végezte a templom és a plébánia takarítását, templomi terítők tisztítását, cseréjét, a lobogók és zászlók tisztítását, a templom virágozását, a temetési kellékek gondozását, télen ő intézte a tűzgyújtást, a templom környékének rendben tartását, kint a hó takarítását. Bővebben lásd: Pogonyi 1908.

910 VPL APriv. Mátyus János, 1826. Mátyus János dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

911 Tiszavidék, 1893. december 17. IV. évf. 51. szám, 3. old.

tyési teendőim végzése közben a harangozást – természetesen – másokkal kell teljesíttetnem.”⁹¹² Segédeit saját keresetéből fizette, az ostyasütéshez és tömjén égetéséhez szükséges fát szintén a maga tüzelőjéből biztosította. Fizetésének évi 120-ról 200 forintra emelését a csongrádi előljáróság megtagadta.⁹¹³ Forrásaink alapján Balogh Énok a szokásos harangozói tennivalók mellett a kurátor funkcióját is betöltötte.⁹¹⁴

3. Csongrád–Külsőváros

3.1. A Keviczky-éra alkonya

Az első csongrád-külsővárosi harangozó Keviczky András volt; a harangozói házat is az ő lakhelyeként tüntették fel a II. József-féle kataszteri felmérésen.⁹¹⁵ Fia 52 esztendőn keresztül viselte hivatalát. 1827-től már unokáját, az ifjabb Keviczky Andrást találjuk a poszton.⁹¹⁶ A családból elsőként ő rendelkezett szerződéssel, elődei még „szabadon éltek”.⁹¹⁷ A Jancsovics József plébános idejében végzett (1842) egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint András akkoriban volt 48 esztendő, felesége Csábi Rozália. Munkáját megbízhatóan és kötelességtudóan végezte. Keresete évi 110 forint, három öl fa, 300 kéve fűteni való nád továbbá 6 véka gabona volt. A hívek minden versért 6 krajcárt fizettek neki.⁹¹⁸ Keviczky András ebből a jövedelemből tartotta fenn szépen gyarapodó családját.⁹¹⁹ András halála után (1848) annak 23 esztendő fia, György vette át a harangozóságot.⁹²⁰ György az asztalos mesterséget is kitanulta, az 1840-es évek derekán két esztendeig tartó vándorútra is elment. 1852-ben példás magaviseletének igazolására kért bizonyítványt a csongrádi előljáróságtól.⁹²¹ Keviczky György lelkes szőlőművelő hírben

912 MNL CsML CsL V.B.71. 1894. október 4. Balogh Énok levele a községi előljáróság felé.

913 MNL CsML CsL V.B. 71. 1894. október 4. Balogh Énok levele a községi előljáróság felé. Az ostyasütéssel kapcsolatban Pogonyi Bernát leszögezi, hogy az ostya csak finom búzalisztból és vízből állhat, továbbá igen vékonynak kell lennie. A mézeskalácsostól beszerezett ostyasütő vasat fehér viasszal kenték meg, hogy ne tapadjon bele a formába. Sütés után egy tiszta, másra nem használható gyalult deszkatáblán kellett formára vágni az ostyákat. A műveletet legalább havonta kétszer meg kellett ismételni. Ld. Pogonyi 1908. 99–100.

914 Csongrádi Közlöny, 1896. szeptember 20. III. évf. 38. szám, 4. old.

915 Kruzslicz 1988. Kruzslicz tanulmányából a harangozó neveként helytelenül Reviczky szerepel. A ritkábban Kevitzkyként feltüntetett családnevet következetesen Keviczkynek írjuk.

916 Füzesi é.n. (kézirat); VPL APar. Cs. 1844. Keviczky András dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

917 1848 előtt a templomszolgák mentesek voltak az adóterhektől és a robot kötelessége alól. VPL APar. Cs. 1842. június 2. Keviczky András levele a váci püspökhöz.

918 NPI Canonica Visitatio 1842.

919 Keviczky András gyermekei voltak: Keviczky Erzsébet szül. 1821. november 8; Keviczky Viktória szül. 1823. december 23; Keviczky György szül. 1825. április 13; Keviczky Rozál szül. 1826. november 2; Keviczky Márta szül. 1828. július 28; Keviczky Veron szül. 1831. február 2; Keviczky Franciska Márta szül. 1833. április 22; Keviczky András Ádám szül. 1835. december 23. V.ö. NPI Születési anyakönyvek.

920 VPL APar. Cs. 1888. november 22. Keviczky György levele a váci püspökhöz.

921 Forgó–Forgó 1987. 45.

állt, szőlőjében nemesített gyümölcsfákat nevelt. Amikor Hegyi Antal plébános 1886-ban Csongrádra került, „Gyuri bácsi” már közel negyven esztendeje szolgált a Nagyboldogasszony-templomban.⁹²²

Hogy pontosan mi történt 1888. október 23-án, reggel negyed kilenckor a plébániatemplom sekrestyéjében, azt csak a jelenlévő plébános és a harangozó tudhatta bizonyosan, ám ketten kétféleképpen emlékeztek az eseményekre.

A plébános a kérdéses nap reggelén miséhez készülődve a harangozót nem lelte a sekrestyében. Miután sikertelenül kereste otthonában és a családtagok közül senki nem akart a segítségére lenni, a plébános egyedül öltözködött fel és ministráns nélkül kezdett el misézni. „Csak mikor a főoltár előtti énekes mise végéhez közelgett, érkezett meg valahonnan az én harangozóm, kit mikor távolléte miatt kérdőre vontam, daczosan azt felelte, hogy a piacon volt kukoriczát vásárolni.”⁹²³ Miután viselkedése miatt megfeddte a templomszolgát, az válaszul nekitámadt, így a plébános önvédelemből arcon ütötte.⁹²⁴ Másik levelében Hegyi Antal azt írja, hogy a harangozó maga provokálta ki az első ütést, és csak utána támadt rá.⁹²⁵ Miután elvette tőle a templom kulcsait, az öreg harangozó hozzávágta: „tehet velem, amit akar, mert mégis megmutatom, hogy nem fog ki rajtam”.⁹²⁶

A harangozó állítása szerint csak pár percre távozott a sekrestyéből, ezért nem találta a megérkező plébános, aki felbukkanása után nyomban rátámadt: arcon verte és fojtogatni kezdte. Ő lefejtette magáról a rátámadó lelkiatyát, majd – mintha mi sem történt volna – ministrált neki a szentmisén. A mise végén a plébános közölte vele, hogy többé nem tart igényt a szolgálataira.⁹²⁷

Az öreg harangozó fia, Keviczky Sándor⁹²⁸ csongrádi hivatali jegyző még az elbocsátás napján nyílt levelet intézett a plébánoshoz, melyet egy szentesi nyomdában sokszorosított és városszerte terjesztett. Keviczky Sándor ajánlata szerint a család megbocsájt a plébánosnak abban az esetben, ha édesapját visszahelyezi a harangozói állásba. A levél hangvétele hullámzó, a sorok rendkívüli zaklatottságról árulkodnak: „merem hinni, hogy ön mint pap és ember egyáltalán nem fog egy elaggott, szegény, élete alkonyán lévő embert kenyerétől megfosztani csupán

922 Keviczky György állítása szerint családja 1888-ban már 150 éve viselte a harangozói tisztséget Csongrádon. Mivel a templom építésének ideje objektíven rácsúfol erre (1769), a kijelentést akár jószándékú túlzásnak is vélhetjük. Kevesebb valószínűséggel jelentheti azt is, hogy az első Keviczky a mai Szent Rókus-templomban kezdte szolgálatát, és onnan került át az új plébániatemplomba. Esélyt hagynék annak a feltételezésnek is, hogy a harangozó egyszerűen nem volt tisztában a templom építésének idejével, és szülei, nagyszülei nagyvonalú történeti nyomán alakult ki benne a „másfél százados múlt” meggyőződése. VPL APar. Cs. 1888. november 22. Keviczky György levele a váci püspökhöz.

923 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

924 VPL APriv. Hegyi Antal, 1890. március 17. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

925 „Dorgálásomra daczos és durva felelés volt részéről a válasz. Azt mondtam tehát neki, hogy fogja be a száját és ne feleseljen velem, mert különben kap olyan nyaklevest, hogy megemlegeti, mikor a koporsóba teszik is. De ő azt vágta vissza, hogy azt szeretné ő látni! Hát a mire kíváncsi volt, megkapta négyszem közt melegiben” VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

926 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

927 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. Keviczky György dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

928 Született 1863. május 23. NPI Születési anyakönyvek.

azért, mert az ön által neki adott arczul ütésekért önnek kezeit meg nem csókolta és köszönetet nem mondott [...] végre kijelentem, hogy azért intéztem ez úton főtisztelendőségedhez kérelmemet, mert személyesen önhöz menni magamnak elég tanácsosnak nem gondoltam”.⁹²⁹

Nem csak a családot, de a teljes csongrádi közvéleményt felkavarta Keviczky György felfüggesztésének híre. Tekulics János befolyásos városi alkalmazott két havi próbaidőt próbált kieszközölni a harangozónak. Ám pár nappal később, miután ismeretlenek kővel dobták be Schimmelcsik káplán ablakát, a próbaidő terve füstbe ment. Hegyi Antal már másnap egy nyilvános helyen „ablakbeverőnek” nevezte a Keviczky fiúkat, akik becsületsértésre hivatkozva a királyi járásbíróshoz fordultak elégtételért.⁹³⁰

1888. november 6-án a váci megyéspüspök felszólítására Ulár István kerületi alesperes kérdőre vonta Hegyi Antalt az esettel kapcsolatban.⁹³¹ A plébános érveleése szerint, mivel az ő hivatali előde nevezte ki Keviczky György őset harangozónak, így a mindenkori plébánosnak áll jogában a leszármazottat megfosztani hivatalától.⁹³² Bevallása szerint már régóta fontolgatta az öreg harangozó elbocsátását, mivel anélkül járt ki a szőlőjébe, hogy távozását a plébánosnak jelentette volna. Ugyanakkor az utolsó kenetet feladó pap éjjeli kísérését módszeresen kikerülte.⁹³³ Hegyi Antal a templom és a templomi ruhák tisztaságában, rendezettségében is súlyos hiányosságokat tapasztalt, végül felhánytorgatta, hogy a papok fehérenműjének mosását – fizetésemelés elmaradása miatt – az öreg harangozó nemrég felmondta.⁹³⁴

Keviczky György pár héttel később keltezett levelében azt bizonygatta a váci püspöknek, hogy Hegyi Antal elődei kivétel nélkül elégedettek voltak szolgálataival, ám a mostani plébános érthetetlen ellenszenvet táplál iránta – már ha az arcon ütést az ellenszenv jeleként értelmezzük.⁹³⁵ Hivatkozott őseire, agg korára, menthetetlen szegénységére, közmegebecsülésére, őseinek megebecsülésére, csak ne fosszák meg a harangozóságtól.⁹³⁶ Schuszter Konstantin azonban Hegyi Antalnak adott igazat. A „plébánosára kezet emelő” harangozó felfüggesztését nem oldotta fel, így 1888. december 10-én a 4446. számú főpásztori határozattal Keviczky Györgyöt hivatalosan is elmozdították állásából.⁹³⁷

A csongrádi eljárás – a közvéleményen osztozva – nem értett egyet Keviczky György elbocsátásával. A harangozó kilakoltatását követelő plébános kérelmeit válasz nélkül hagyták, így Hegyi Antal a püspöknél és az alispánnál is bepanaszolta a testületet.⁹³⁸ Keviczky György a belügyminisztériumi

929 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 23. Keviczky Sándor nyílt levele.

930 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

931 VPI APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

932 „A mely tényező őt betette állásába, mikor arra érdemtelennek bizonyult, az a tényező ki is tette.”

VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

933 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

934 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

935 VPL APar. Cs. 1888. november 22. Keviczky György levele a váci püspökhöz.

936 VPL APar. Cs. 1888. november 22. Keviczky György levele a váci püspökhöz.

937 VPL APar. Cs. 1888. december 6. Schuszter Konstantin püspök levele Hegyi Antalhoz.

938 VPL APar. Cs. 1889. április 15. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

osztálytanácsoshoz írt táviratában azt kérte, hogy április végéig a harangozói lakban maradjon, ugyanis mint írja: „ez időben nem tudok hová húzódni”.⁹³⁹ A házat végül 1889. április 30-án, csendőri beavatkozással hagyta el öreg Keviczky György és családja.⁹⁴⁰ Különösen megrendítette a közvéleményt, hogy a megalázó kilakoltatásra Nagypénteken került sor.⁹⁴¹

Keviczky György 1898. augusztus 21-én hunyt el. Utolsóként a családból, összesen 40 esztendőn keresztül volt a Nagyboldogasszony-templom harangozója.⁹⁴² Az elbocsátás kiváltotta visszhang azonban évekig zengett a Hegyi plébánossal hadilábon álló sajtóban és a plébános elhelyezéséért küzdő hívek leveleiben. 1892-ben a csongrádi hívek egy csoportja eképpen panaszkodott Vaszary Kolos hercegprímásnak: „Keviczky Györgyöt [Hegyi Antal] vad kegyetlenséggel megverte és fojtogatta őt, szolgálatából pedig elcsapta.”⁹⁴³ A Csongrádi Lap 1901-ben *Közveszélyes örült a csongrádi parochián* címmel az eset erősen torzított változatával állt elő: „[Hegyi Antal] alig hogy elfoglalta a parochiát, 2 hétre rá az öreget, ki 40 évig a templom szolgálatában állott, harangozott a templomban, a hívek szeme láttára felpofozta, kilökte, s elcsapta állásából a 70 éves aggot, aki bánatában és szégyenében pár hét múlva meghalt.”⁹⁴⁴

3.2. Szőke János pályája

Hegyi plébános Keviczky György helyére az akkor 37 esztendőös búcsúvezetőt, Szőke Jánost terjesztette elő a külsővárosi harangozói állásra.⁹⁴⁵ Választását a harangozó jelölt személyes kvalitásai indokolták: „Eddig is egyike volt ő legbuzgóbb, s általam nagyrabecsült híveimnek, jelen állásában pedig jóakarata, ügyessége, tisztaság-szeretete és szolgálatkészsége által négy hónap óta mindenkor méltónak tanúsította magát a belé helyezett bizalomra.”⁹⁴⁶ Az új harangozót a püspöki jóváhagyást követően, április 27-én eskette fel plébánosa.⁹⁴⁷

Ugy tűnik, hogy az évek során Hegyi csalódott szeretett harangozójában: „A külvárosi harangozó jó ember, de gondatlan, s e miatt állandóan a sarkában kell lenni. Biz én megkövetelem tőle, hogy pontosan végezze minden dolgát, mert azért templomszolgá”.⁹⁴⁸ Szőke lemondására ismeretlen okokból került sor 1895. szeptemberében. Ha hitelt adhatunk a Hegyi plébánost támadó sajtóhíreknek,

939 VPL APar. Cs. 1889. április 15. Keviczky György távirata a helügyminiszterhez.

940 VPL APar. Cs. 1889. április 30. Alispáni levél a váci püspökhöz.

941 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi hívek levele a hercegprímáshoz.

942 Csongrádi Lap, 1898. augusztus 28. VIII. évf. 35. szám, 3. old.

943 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi hívek levele a hercegprímáshoz.

944 Csongrádi Lap, 1901. február 4. XI. évf. 5. szám 2. old.

945 Csongrádi Közlöny, 1894. augusztus 19. I. évf. 23. szám, 3. old. Szőke János 1856. december 14-én született Csongrádon, apja Szőke László, anyja Ács Mária. VPL APar. Cs. Szőke János keresztlevele. Szőke János 1898-ban tett vallomásából kiderül, hogy ő szervezte a csongrádiak kiskunfélegyháza-szentkúti búcsújárásait. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Szőke János vallomása.

946 VPL APar. Cs. 1889. március 24. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

947 VPL APar. Cs. 1889. április 15. Hegyi Antal levele a váci püspöki szentszékhez.

948 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

ismét egy eldurvult összeszólalkozás állhatott a háttérben.⁹⁴⁹ A váci püspök rendelkezése nyomán Hegyi Antal tűzte ki a harangozóválasztás időpontját, melyre meghívta a kerületi esperest, a Károlyi kegyúr képviselőjét és a községi előljárók képviselőit. Jelen volt továbbá Bába Szabó Rókus *egyházi gondnok*, kinek szintén kikérték a véleményét a jelöltekkel kapcsolatban.⁹⁵⁰ A 17 jelentkező közül végül a hét gyermekes, szegény sorsú földművest, Palásti Lajost terjesztették a váci püspök elé.

3.3. Palásti Lajos balszerencséje

Palásti Lajos⁹⁵¹ első hivatali évei békében, eseménytelenül teltek: idősebb fiai segítettek neki a harangozásban, a kisebbek ministráltak. 1898 októberének egyik reggelén azonban Vajdovics Julianna dékányasszony az általa kezelt Mária persely⁹⁵² közelében állva döbbenet hallotta, hogy egy asszony pénzt dob bele, és az bizony nem csörren, hanem koppan a persely alján. Mivel feltérésre gyanakodott, azonnal szaladt Hegyi Antalhoz, aki el is hívta Sineger Vendel lakatos, hogy vegye szemügyre a szerkezetet. A lakatos a zárat rendben találta, így álkulcsos tolvajra kezdtek gyanakodni. Miután a plébános a harangozóval és az egyik káplánjával átnézte a többi perselyt is, kiderült, hogy mindegyikben gyanúsán kevés a pénz, a *Péterfillérek* kulcsa pedig eltűnt az irodából.⁹⁵³ A plébános gyanúja a harangozó segédeire terelődött, „mert ezek már egy alkalommal követtek el visszaélést az előbbeni harangozó idejében, amikor érzékenyen meg is lakoltak tolvajlásukért”.⁹⁵⁴

A harangozó segédei, köztük Palásti Lajos egyik fia azt vallotta a csendőröknek, hogy látta a dékányasszonyt a perselyekben kutakodni. A legények elbeszélése alapján a hatósági nyomozás végeredménye így hangzott: „a persely tartalmát Vajdovics Julianna nevű dékányasszony tolvajlotta el”.⁹⁵⁵ Az asszony nem sokáig ült a csongrádi község háza tömlöcében: időközben ugyanis feltűnt két tanú, kiknek vallomása nyomán kiszabadulhatott. Két asztalossegéd a kérdéses nap reggelén egy térdeplő zsámolyt kárpitozott a templomban, így a saját szemükkel látták, amint a harangozó 14 esztendő fia álkulccsal nyitogatja az egyik perselyt. A plébános meggyőződése szerint atyja, a harangozó tudott az

949 „[Hegyi Antal] másnap Balog Énok harangozónál ebédelt, vacsorált pedig Szőke János elbocsátott harangozónál kit éppen ő pofozott ki állásából.” Csongrádi Lap, 1898. március 27. VIII. évf. 13. szám, 2. old.

950 Csongrádi Lap, 1895. szeptember 22. V. évf. 39. szám, 3. old.; Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 22. II. évf. 38. szám, 4. old.

951 Palásti Lajos született 1860. május 12-én. NPI Születési anyakönyvek.

952 A Mária kassza a Nagyboldogasszony-templom Lourdes-i oltára mellett volt elhelyezve. A rózsafűzér társulati dékányasszony mint a persely kulcsosa havonta egyszer ürítette a perselyt. A benne talált összeget misézésre fordították. A többi perselyt az egyházi és a számadó káplán kezelte. Csongrádi Lap, 1898. október 30. VIII. évf. 44. szám, 2. old.; VPL APar. Cs. 1898. október 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

953 VPL APar. Cs. 1898. október 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

954 VPL APar. Cs. 1898. október 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

955 VPL APar. Cs. 1898. október 30. Csongrád község előljáróinak levele a váci püspökhöz.

esetről.⁹⁵⁶ A templom kulcsait Palásti Lajos átadta a plébánosnak, a harangozói lakból viszont – mivel egyéb szállása nem volt – még nem költözött ki.⁹⁵⁷

Palásti a megyéspüspöknek címzett levelében továbbra is tagadta fia bűnösségét, és kitartott amellett, hogy a dékányasszony keze ragadós.⁹⁵⁸ A balsorsán siránkozó Palásti helyére Hegyi Antal a település elöljáróit megkerülve egy volt gátórt kért fel harangozónak. Hajdú János már 1895-ben megpályázta az állást, ám akkoriban nem járt sikerrel.⁹⁵⁹ A Csongrádi Lap nyomban azt firtatta, hogy valójában a dékányasszony szívügye volt az előző harangozó leváltása és állítólagos kedvesének megválasztása.⁹⁶⁰

A csongrádi jegyző és bíró a harangozó-kérdésében ismét élesen szembehelezkedett Hegyi Antallal. Mivel a harangozó a községi pénztárból kapta fizetését, lakása is a község tulajdona, így kinevezésének is a helyi elöljárósággal együttműködve kellett volna megtörténnie. Tiltakozásul – az 1889-es ügyszóhasznólóan – megtagadták a harangozói lak átadását és az új harangozó jövedelmének kiutalását.⁹⁶¹

1898 novemberében ismét arról hallunk, hogy Palásti Lajost a püspök rendelkezése nyomán visszahelyezték állásába.⁹⁶² 1903-ban legidősebb fia, János volt a *harangozó bojtára* (segédje).⁹⁶³ Palásti Lajos még hét éven keresztül viselte hivatalát, ám András fia miatt végül mégis lemondani kényszerült. Mint kiderült, az időközben felcseperedett legény egy cimborájával együtt előszeretettel dézsmálta a Szent Antal perselyt, a pénzt pedig dorbézolásra költötték.⁹⁶⁴ Ezúttal a plébános érte tetten a tolvajokat. Palásti Lajos helyét 1905-ben Király Sándor vette át.⁹⁶⁵

4. A szokásjog kérdésének margójára

A csongrád-külsővárosi harangozói állás története két korszakra bontható. A templom építésétől számítva a Keviczky család vonalán öröklődött a hivatás, közel 120 esztendőn keresztül. Keviczky György 1889-ben igen hasonló körülmények között élt, azonos feladatkört látott el, mint 1769-ben élt dédöregapja. A família a harangozói állás egyedüli és biztos örököséként élt a harangozói lakban, legfőbb gondjuk a kereset időnkénti megemelése és korábbi javaik megtartása volt.

956 VPL APar. Cs. 1898. október 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

957 Csongrádi Lap, 1898. október 30. VIII. évf. 44. szám, 2. old.

958 VPL APar. Cs. 1898. november 1. Palásti Lajos levele a váci püspökhöz.

959 Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 29. II. évf. 39. szám, 3. old.

960 Csongrádi Lap, 1898. október 30. VIII. évf. 44. szám, 2. old.

961 VPL APar. Cs. 1898. október 30. Csongrád község elöljáróinak levele a váci püspökhöz.

962 Csongrádi Lap, 1898. november 20. VIII. évf. 47. szám, 2. old.

963 VPL APriv. Medveczky János, 1903. Medveczky János dátum nélküli levele a váci püspöki szentszékhöz.

964 Csongrádi Újság, 1904. július 10. II. évf. 28. szám, 4. old.

965 Csongrádi Újság, 1905. április 30. III. évf. 18. szám, 2. old.

1889-ben Hegyi Antal plébános világított rá arra, hogy milyen törékeny alapon nyugszik a leszármazási rend jogosultsága. „Nekem mindegy, akár Keviczky Györgynek, akár másnak hívják a harangozót, de rendnek és tisztaságnak kell lenni okvetlenül a templomban, evvel tartozik a harangozó.”⁹⁶⁶ A hivatalvesztés kimondásával egy csapásra érvénytelenné vált az első Keviczky harangozó és az akkori plébános szóbeli megegyezése. A hivatal örökléséről, a „méltó kötelességteljesítés” kritériumairól írásos emlék sosem született, és ez a megszokáson alapuló *usus* a 19. század végén elégtelennek bizonyult. A varázs megtörése népmesei egyszerűségű és tragikumú, hisz a család nem halmozott fel tartalékot, nem vásárolt saját házat vagy földet arra az esetre, ha el kellene hagyniuk a harangozói házat. Az óvatosság jeleként értékelhetjük azonban Keviczky György céhes próbálkozásait, vagy fiának, Sándornak hivatalnoki ambícióit.

Egészen 1889-ig nem firtatta senki, hogy milyen jogon képez kikezdzhetetlen védőburkot a Keviczky család köré a szokásjog. Nem csoda, hogy mind a közösség, mind a helyi elöljáróság döbbenettel és ellenállással fogadta Keviczky György elbocsátásának hírért. A település vezetői minden rendelkezésükre álló eszközzel akadályozták a „reform” végrehajtását: hónapokig halasztgatták a kilakoltatást, az új harangozó jövedelmét visszatartották. A plébános eképpen emlékezett vissza küzdelmeire: „Szándékomban lévén, hogy miután addig csak az volt vagy öt generáción keresztül szokásban, hogy a Keviczki családban egyszerűen csak apáról fiúra szállott a harangozóság, a *szabályszerű betöltést* majd az elöljárósággal egyetértőleg fogom eszközölni, erről azonban az elöljáróságnak e kérdésben elfoglalt ellenséges magatartása miatt csak hamar le kellett mondanom.”⁹⁶⁷

Mi volt Hegyi Antal célja? Miért helyezkedett végül mégis szembe azzal a testülettel, kiknek támogatására számított volna? Valóban a szabályok betartása iránti elkötelezettség volt a motiváció? Ha tartjuk azt a hipotézist, miszerint Hegyi Antal egyházfegyelmezési döntéseinek háttérben jellemzően saját pozíciójának megerősítése és egy centralizált plébániai vezetés képe állt, úgy joggal feltételezhető, hogy a harangozó és sekrestyési hivatalt is egy elveihez közel álló ’stratégiai személlyel’ kívánta betölteni. Erre a plébános által elképzelt szerepre az idős harangozó, úgy tűnik, nem volt alkalmas. Hegyi plébános ellentmondást nem tűrő, hirtelen haragú természetének éppen elegendő ok lehetett Keviczky György állítólagos „feleselése” ahhoz, hogy a szokásjogot semmibe véve és a közvéleménnyel szembeszállva keresztül vigye akarátát, és a harangozói hivatalt felszabadítsa.

Feltevésünket erősíti, miszerint Hegyi Antal az öreg Keviczky távozása után a kegyúrral és a helyi elöljárósággal mit sem törődve saját támogatói közül jelölte

966 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

967 VPL APar. Cs. Hegyi Antal feljegyzései a csongrádi Historia Domus kitépelt lapjain. 130. old. 1888.

ki az utódot.⁹⁶⁸ 1889 után viszont a harangozói állásban érdekelt felek, vagyis a település és a kegyúr is észbe kaptak, és fokozott figyelemmel kezdték kísérni ennek az alapvetően bizalmi hivatásnak a sorsát, mely már sohasem biztosíthatta azt a nyugalmat, melyet a Keviczky család élvezett 120 esztendőn keresztül.

968 A híres Szeged-Belvárosi plébános, Kreminger Antal idejében, az öreg harangozó nyugdíjba vonulását követően alakult ki hasonló perpatvar (1847). A szegedi esetben a város mint kegyúr próbálta az egyház bevonása nélkül megválasztani az új harangozót, ám Kreminger plébános ellenállásán megbukott a kísérlet. Ahogy a megyéspüspökhöz írt levelében leszögezte: „Excellenciád rendeletei jogot, sőt kötelességet tartalmaznak arra, hogy a plébános és alesperes megnézzze, ki az ő harangozója”. Kisházi-Kovács 2008. 55-56.

IX. POZÍCIÓ ÉS CENTRALIZÁCIÓ: A KURÁTOR

A Canonica Visitatióban *Aeditus* vagy *Curator* név alatt felsorolt személyeket a csongrádi nép *kurátor*, *templomgazda*, *templomgondnok* vagy *egyházi* néven ismerte a mindennapokban. A szakirodalomban előfordul a *templomatya* kifejezés is.⁹⁶⁹ A latin eredetű kurátor szó jelentése „gondnok”, „gondviselő”. Feladata a templomi kiadások és bevételek számon tartása, összesített számadások készítése, illetve a harangozói jövedelmek kiutalása volt. A pénztárkönyvi mozgásokról évente egyszer a plébános mellett a város és a kegyúr képviselőjének is számat kellett adnia. Cserében az a kitüntetés járt neki, hogy körmenetek alkalmával füstölővel a kezében vonulhatott az Oltáriszentség előtt. Az igen fontos, bizalmi pozícióra a 18. században inkább iparosok, a 19. században jellemzően jómódú gazdaemberek tarthattak számat. Csongrádon külön egyházi működött a Belsővárosban és a Külsővárosban.⁹⁷⁰

Miután sorra vettük az írásos emlékezet által elérhető csongrádi kurátorokat, Bába Szabó Rókus példáján mutatjuk be azt az ellentmondásos helyzetet, amikor az egyházi pozíciójával járó hatáskör a plébános centralizációs törekvéseinek útjába kerül. A fejezet célja tehát annak bemutatása, hogy milyen okok vezettek a csongrádi kurátori hivatal „kiüresedéséhez”, névlegessé válásához majd felszabadításához.

1. Csongrád–Belsőváros

Az írásos emlékezet által megőrzött első belsővárosi kurátort „nem túl derék” emberként jellemezték a Canonica Visitatióban. Mészáros István egyházi eredeti foglalkozását tekintve molnár volt, szolgálataiért cserébe felmentést élvezett a katonáskodás alól. A csongrádiak úgy nyilatkoztak a vizitátornak, hogy hamarosan megszabadulnak tőle.⁹⁷¹ A Mészáros után következő belsővárosi egyházi személye homályba vész. A funkciót az 1870-es években az írástudatlan Tari János látta el. A szükséges nyugtákat Tari egyik írni-olvasni tudó gyermeke állította ki. Ő jegyezte fel a *harangozó cédulákat* is, vagyis hogy kinek, hány alkalommal szükséges harangozni, és ezt az írást továbbította a harangozó felé.⁹⁷² 1879-ben hűtlen kezelés gyanúja merült fel ellene, ám a vádak ellen a következő szavakkal védekezett: „a kérdéses templomban lévő számos képek, gyermeki mise ruhák és bársony köpönyeg igazolják, hogy saját pénzemből vallásos érzelemtől

969 Hoss 1948. 60. Kaposvár példáján.

970 Forrásaink a pénzkezeléssel, adománygyűjtéssel ideiglenesen megbízott harangozót és sekrestyést is egyházfiként jelölik. Csongrádi Közlöny, 1894. május 6. I. évf. 8. szám, 4. old.

971 NPI Canonica Visitatio 1824.

972 1876-ban például 73 alkalommal rendeltek harangozást a Szent Rókus-templomban. MNL CsML CsL Képviselőtestületi iratok 1872-1949. Tari János számadása 1876.

indíttatva csináltam, és azon voltam, hogy e templom minél dúsabban felszerelve legyen”.⁹⁷³

A Tarit követő Gulyás József templomgondnok neve bőkezű adományai révén maradt fenn. A település első oltárképét, a mennybe fölvelt Boldogasszonyt ábrázoló festményt saját pénzéből újjátta meg, még a nevét is feltüntette a bal alsó sarokban.⁹⁷⁴ 1885-ben a Szent Rókus-templomot „egyedül Isten iránti hálából és tiszteletből” kívül-belül helyrehozatta.⁹⁷⁵ Az óriási költségekkel járó renoválást még hosszú évekig emlegették Csongrádon, különösen akkor, ha a település mint kegyúr előjáróságát kívánták bosszantani.⁹⁷⁶ A felújítást követően Gulyás József szentségtartót (*monstrancia*) és *vélumot* készíttetett a Rókus templom számára, melyeket a váci püspökhöz küldött felszenteltetni. A püspök nem győzte dicsérni az egyházi áldozatkészségét.⁹⁷⁷

1891-ben már Polyák József a Szent Rókus-templom gondnoka.⁹⁷⁸ Az őt követő Balogh Énok már sekrestyés, harangozó és egyházi is volt egyben.⁹⁷⁹

A belsővárosi templomgondnokok egészen 1891-ig nem kaptak juttatást szolgálataikért. Hegyi Antal 1891. februárjában keltezett levelében jelezte a váci Egyházmegyei Hatóságnak, hogy jogos kérése nyomán már a Belsővárosban is évi 10 forintos fizetést kap a kurátor.⁹⁸⁰

2. Csongrád–Külsőváros

Elsőként az 1824-es Canonica Visitatio említi Nagy János egykori tanácstagot mint a Nagyboldogasszony-templom gondnokát.⁹⁸¹ Nagy János a vizitációs jegyzőkönyv szerint becsületes, példás életű ember volt. Szolgálataiért lakást nem kapott, kiváltságokat nem élvezett, viszont évente 10 forint fizetést biztosítottak neki. Kinevezéséről a plébános és a helyi tanács közösen döntött. Feladata a bevételeket és kiadásokat tartalmazó könyv vezetése volt. A templom ládájának egyik kulcsa nála, párja a plébánosnál volt; a szerkezetet a két kulccsal közösen lehetett felnyitni. Az elszámolásokért elsősorban a plébános tartozott felelősséggel, felülvizsgálatot a csongrádi előjárók és az egyházmegye hivatalos küldöttei végezhetek. Nagy János segéde egy Szmátona Antal nevezetű cipész, aki évi

973 MNL CsML CsL V. B. 72. 1879. január 22. Tari János levele

974 A festmény napjainkban a Szent Rókus-templom szentélyében található.

975 VPL APar. Cs. 1885. március 14. Gulyás József levele a váci püspökhöz.

976 „Miatta [ti. a városi előjáróság miatt] ugyan összedőlhetett volna a kisdud belsővárosi templom, ha megmentésére Isten szent Fölsége nem támaszt egy jó szívű Gulyás Józsefet, ki a roskadozót sajátjából helyreállította.” VPL APar. Cs. 1890. december 8. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

977 VPL APar. Cs. 1885. március 21. A váci püspök levele Gulyás Józsefhez.

978 VPL APar. Cs. 1891. február 21. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

979 Csongrádi Közlöny, 1896. szeptember 20. III. évf. 38. szám, 4. old.

980 VPL APar. Cs. 1891. február 21. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

981 NPI Canonica Visitatio 1824.

10 forintért cserébe a külsővárosi templom mindenese és a kántor segédje volt. A jegyzőkönyv korántsem hízelgően emlékezik meg tevékenységéről.⁹⁸²

Nagy János közvetlen hivatali utódáról forrásaink hallgatnak. 1863-tól már Szalkai Szabó Istvánt találjuk a tisztségen, akit a plébános és a csongrádi előjáróság kért fel a gondnoki feladatok vállalására. Az új kurátor kezdeti lelkesedése igen hamar lelkadt. A harangok megszólaltatásáért szedett pénz kezelését és a koldusoknak szánt adományok szétosztását Szalkai Szabó igen terhesnek találta. Mint azt 1865-ben keletkezett levelében írta: hivatali kötelességei miatt egyetlen napra sem hagyhatta el házát, csak akkor, ha megbízható helyettest tudott maga helyett felmutatni. A fizetést ugyanakkor méltánytalanul kevésnek értékelte.⁹⁸³ Szalkai Szabót Bába Szabó Rókus követte a tisztségben, aki 1898-ig megszakítás nélkül látta el Csongrád-Külsővárosban az egyházi teendőit.

3. Bába Szabó Rókus, a jámbor polihisztor

Ugyan több írás is foglalkozott már Bába Szabó Rókussal, korának közismert csongrádi egyéniségével,⁹⁸⁴ születési és halálozási adatait a mai napig nem sikerült pontosan meghatározni. Valószínűleg Szabó Rókus néven anyakönyveztek 1831-ben.⁹⁸⁵ Ebben az időszakban két Szabó Rókust is bejegyeztek, feltehetően Szabó József és Berkes Rozália felgyői lakosok 1830. november 12-én született gyermekéről van szó. Bizonyos, hogy a későbbi kurátor szívéhez igen közel állt Felgyő dohánykertész község sorsa. Amikor gróf Károlyi Sándor az 1860-as években felbontotta a kertészek szerződését és szélnek eresztette a lakosságot, Bába Szabó Rókus verses krónikában örökítette meg az eseményt.⁹⁸⁶ Az egyházi verse 1866-ban ponyva formájában is napvilágot látott Dobay János gyulai nyomdájában, a pesti Sallay András költségén.

Valódi nehézségekbe ütközünk, ha Bába Szabó foglalkozását, társadalmi állását kívánjuk egy szóban meghatározni. 1898-ban földművesnek vallotta magát⁹⁸⁷, Füzesi Péter paraszti földmérőként emlegette.⁹⁸⁸ Tari László harangozó

982 „Vix probus” Ld. NPI Canonica Visitatio 1824.

983 Évente összesen 10 forint 50 krajcárt kapott mint egyházi, ehhez járult minden hónap végén a számadás alkalmával kiutalt 42 krajcár. VPL APAr. Cs. 1865. Szalkai Szabó István dátum nélküli levele a váci püspök felé.

984 Tari 1977; Katona 1976-77.

985 1898-ban 67 évesnek vallotta magát, ám a csongrádi anyakönyvekben közel és távol nem találunk Bába Rókus vagy Bába Szabó Rókus nevű gyermeket. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Bába Szabó Rókus vallomása.

986 Eredeti címe: Felgyő községének több mint egy százados főnállása (!) utáni elpusztítása emlékére 1866-ban, Hozzáadva katona búcsúzása szüleitől. Írta: Bába Rókus csongrádi lakos, Kiadja Simon János, Gyulán, 1866. Nyomatott Dobay Jánosnál. Ld. Katona Imre 1976-77. 163.

987 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Bába Szabó Rókus vallomása.

988 „Kocsin kivitték a földre, azt felmérte bizonyos díjazásért.” Füzesi é.n. (kézirat) 201.

és sekrestyést⁹⁸⁹, Katona Imre Felgyőre felfogadott kántort sejtett személyében.⁹⁹⁰ Tari és Katona bizonyosan tévedtek.

Bába Szabó Rókus helyi és megyei szintű egyesületi tagságainak száma figyelemre méltó, talán csak Sohlya Antal kántor dicsekedhetett ilyen színes palettával. 1892-ben az újonnan alakult Csongrád és Vidéke Takarékpénztár Rt. igazgatósági tagjai közé választották.⁹⁹¹ 1894-ben a Csongrádi Közlöny úgy emlegette mint városi képviselő és iskolaszéki tag.⁹⁹² Az 1880-as, 90-es években ő volt felelős a katonák újoncozásáért. 1895-ben a 48-as Népkör jegyzőjének választották meg.⁹⁹³ Még ugyanebben az esztendőben a vármegye törvényhatósági bizottságának tagjai között találjuk.⁹⁹⁴ 1896-ban Csongrád tiszteletbeli tanácsnoka.⁹⁹⁵ A harangozóválasztási bizottság tagjaként a sekrestyés személyébe is beleszólása volt.⁹⁹⁶ Egy újságcikk szerint még vőfélykedéssel is foglalkozott.⁹⁹⁷

Bába Szabó Rókus háza a mai Csemegi Károly utcában állt, az épület 1882-ben porig égett.⁹⁹⁸ A kántorhoz és harangozóhoz hasonlóan rendelkezett szőlőfölddel, ám kunyhóját a szerszámaival együtt 1893-ban felgyújtották.⁹⁹⁹ Házasságai szerencsétlenül végződtek, ahogy feljegyzéseiben írja: „ne éljenek ily szomorú napokat [maguk] mint én, mert én már fiatal napjaimban háromszor házasodtam”.¹⁰⁰⁰ Egyik feleségét Magyar Annának hívták. 1853-ban arról szerzünk tudomást, hogy nőül vette a plébános baksi születésű, hajadon szakácsnőjét.¹⁰⁰¹

Bába Szabó Rókus 1864-ben lett a csongrád-külsővárosi templom választott gondnoka.¹⁰⁰² Feladatait egy 1898-ban keletkezett vallomásában írta körül. Elmondása szerint a Purgatórium és Szent József oltárok perselyeit egyedül ürítette ki minden hónap végén, míg a Mária persely tartalmát vasár- és ünnepnapokon számolta le a plébánosnak.¹⁰⁰³ Kisebb templomi javítások alkalmával vagy fogyó eszközök (pl. gyertya) beszerzésekor ő fizette ki a mestereket és kereskedőket a sekrestyében tartott pénzből.¹⁰⁰⁴ Elődeihez hasonlóan gondoskodott a

989 Tari 1977. 9; Váry 1974. 232. (Tari László megjegyzései).

990 Katona 1976-77. 164.

991 Labádi 2007. 85. Szentesi Lap 1892. február 26. XX. évf. 21. szám, 4. old.

992 Valójában az iskolaszék megalakulásától kezdve annak tagja volt, ám a jegyzőkönyvek szerint csekély érdeklődést mutatott az iskolai ügyek irányába. Csongrádi Közlöny, 1894. november 18. I. évf. 36. szám, 3. old.

993 Csongrádi Közlöny, 1895. február 10. II. évf. 6. szám, 4. old.

994 Csongrádi Közlöny, 1895. október 20. II. évf. 42. szám, 4. old.

995 Csongrádi Lap, 1896. július 5. VI. évf. 27. szám, 2. old.

996 Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 29. II. évf. 39. szám, 3. old.

997 Csongrádi Lap, 1892. január 17. II. évf. 3. szám, 4. old.

998 Füzesi é.n. (kézirat) 201.

999 Tiszavidék, 1893. július 23. IV. évf. 30. szám, 3. old.

1000 Tari 1977. 24.

1001 Tari 1977. 24.

1002 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Bába Szabó Rókus vallomása.

1003 Ha a perselyekben 1 frt. 88 krajcárnál kevesebbet talált, nem ürítette ki. Ha a nevezett összegnél több volt benne, csak 1 frt 88 krajcárt vett el, a többit benne hagyta. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Bába Szabó Rókus vallomása.

1004 Ezek rendszerint 10 forintnál kevesebb, kisebb kiadások voltak. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Bába Szabó Rókus vallomása.

szegényeknek szánt adományok szétosztásáról és számon tartotta a harangozásért befolyt összegeket.

A plébániatemplom kurátoraként minden folyó adakozásba bekapcsolódott. Ha nem akadt elég önkéntes adakozó, a fennmaradó összeget kipótolta. A templompénztárba előtűnk ismeretlen szándékkal 25 forint értékű alapítványt tett.¹⁰⁰⁵ A felesége családjából származó Magyar Lajossal közösen kőkeresztet építtetett a csongrádi Györfösben, egy elporladt fakereszt helyére.¹⁰⁰⁶ A közösségi fontosságú gyűjtések és ügyek sikeréhez (mint a Kossuth szobor felállítása), szintén hozzájárult.¹⁰⁰⁷ Hosszú éveken keresztül szervezte és vezette a csongrádiak máriaradnai zarándokútjait. A csongrádiak a 19. század végén gőzhajóval tették meg az utat Szegedig, onnan Békéscsabán át Radnáig vonatoztak.¹⁰⁰⁸

Templomgondnokként módja és lehetősége volt arra, hogy a plébániai földek egy részét haszonbérbe vegye. A plébános a csekély, évi 50 forintos bérlet fejében határozott művelési feltételeket szabott meg. Hegyi Antal 1891-ben meggondolta magát, és visszavette a két hold földet, mondván: a művelést „Istenért megteszik cselédeim ingyen”, a haszon viszont így teljes egészében a templomé lesz.¹⁰⁰⁹ A plébános két esztendővel később egy másik határrészben kezdett bérletbe, ám három esztendő múlva átengedte Bába Rókusnak, mert úgy találta, hogy a föld nem elég termékeny.¹⁰¹⁰ Az egyházfinak kölcsön felvételére is volt lehetősége a templom kasszájából, melyet kamatostul törlesztett vissza.¹⁰¹¹

Bába Rókusnak komoly rálátása volt a plébánia és a település múltbéli és folyó ügyeire, állapotára. Ahogy 1898-ban keltezett levelében magáról írta: „Bába Rókus 48 év alatt a templomba mindég és mindenütt [ott] volt”.¹⁰¹² Váry Gellért „nagyon ismeretes emberként” emlékezett vissza Bába Rókusra, aki „Csongrád városának és az egyes embereknek minden legkisebb ügyét tudja”.¹⁰¹³ Az egyszerű paraszti nép, akik közül származott, becsülte talpraesettségeért, így gyakran kértek tőle tanácsot ügyes-bajos dolgaikban.¹⁰¹⁴ A templomgondnok írásban rögzített megnyilatkozásai figyelemre méltó értesültségről, kiváló memóriáról tanúskodnak. Legyen szó időpontokról, eseményekről, helyi szokásokról vagy mennyiségekről, Bába Szabó Rókust nem hagyta cserben az emlékezete. Csongrád kitűnő krónikása lehetett volna belőle, mint ahogy próbát is tett egyik írásában, melynek alapját a Historia Domus magyar nyelvű bejegyzései képezték.

1005 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Bába Szabó Rókus vallomása.

1006 Tiszavidék, 1893. július 23. IV. évf. 30. szám, 3. old.

1007 Csongrádi Közlöny, 1894. április 22. I. évf. 6. szám, 3. old.

1008 Csongrádi Közlöny, 1895. október 13. II. évf. 41. szám, 4. old.

1009 VPL APar. Cs. 1891. május 21. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

1010 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Püspöki szentszéki jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.

1011 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Püspöki szentszéki jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.

1012 VPL APar. Cs. 1898. november 22. Bába Szabó Rókus levele a váci püspökhöz.

1013 Váry 1974. 154. 1884-ben az iskolaszékhez segélyért folyamodók szegénységének kivizsgálására is Bába Rókust kérték fel, hisz ő „a lakosság anyagi helyzetét ismeri”. MNL CsML CsL Iskolaszéki iratok, 1884. november 29. 212. jk.

1014 Füzesi é.n. (kézirat) 201-202.

Az 1853-ban keletkezett kézirat Bába Szabó Csépan lakó rokonainak, Tórus Istvánnak és feleségének íródott, és Csongrád jelesebb helytörténeti eseményeit tartalmazza. A füzet kézről-kézre járt a csongrádiak között, mígnem töredékes formában Tari László kezébe jutott. Tari a szöveget ugyan nehézkesnek, de közlésre érdemesnek tartotta, így 1977-ben több kéziratossal együtt megjelentette.¹⁰¹⁵

Nem tudni, hogy Bába Szabó Rókus pontosan mikor hagyott fel templomgondnoki teendőivel. Bizonyos, hogy helyén 1898-ban már egy Kürthy nevezetű asztalosmestert, Hegyi elkötelezett „rajongóját” találjuk.¹⁰¹⁶ 1904-ben már Justin Gergely viselte a posztot, aki egészen 1912-es lemondásáig volt a külsővárosi egyházi.

4. Egy „méltó tanítvány”

Az 1898 előtt keletkezett helyi újságcikkek azt a benyomást keltik, hogy Hegyi Antal Bába Szabó Rókus személyében szívének kedves követőjére lett.¹⁰¹⁷ Ha mindebből csupán annyi igaz, hogy a kurátor csendes együttműködésben munkálkodott a plébános mellett, ez máris elegendő indok arra, hogy Bába Szabó a Csongrádi Lap elsőszámú célpontjai közé kerüljön. „Különös” életstílusa, vagyis a sokoldalú szellemi tevékenység (írás, verselés, vőfélykedés stb.) és a földművelő ősök életmintájától való eltávolodás Hegyi Antal holdudvarában bűnné transzformálódott: „Teljes életében komoly munkával sosem foglalkozott. Paraszt ember létére sem az eke szarvát, sem a kaszát és kapát kezébe nem vette, hanem úgy élt meg és úgy szerzett vagyont, hogy ide oda szaladgált, mint a vizes ürge.”¹⁰¹⁸ Bába Szabó politikai nézeteiről, annak esetleges változásairól egyéb adat nem áll rendelkezésünkre az idézett újságcikken kívül, mely jellemtelen köpönyegforgatással vádolja az egyházfit; „mint kortes és felfogadott hazudozó újsza keresztül az élet fáradalmait. [...] méltó szolgája és tanítványa Hegyi Antal plébánosnak”.¹⁰¹⁹ Hasonló közléseket bőséggel találunk a Csongrádi Lap hasábjain. Ezekben olykor *Róka Bába* néven emlegetik az egyházfit.¹⁰²⁰

Egy hírlapi vagdalkozásokkal tűzdelt évtized után a „méltó tanítvány” és plébánosa viszonya fokozatosan elmérgesedett. 1898 áprilisában az a pletyka járta, hogy Hegyi Antal – akkoriban már felfüggesztett csongrádi

1015 Tari 1977.

1016 Csongrádi Lap, 1898. november 6. VIII. évf. 45. szám, 2. old.

1017 „Hegyi a templom-gondnok kíséretében, kezében a kereszttel, házról-házra, tanyáról tanyára ment a választókhoz, hogy őket a keresztény hit elnyomására törekvő kormány és Szivák ellen izgassa.” Labádi 2007. 88. Szentesi Lap, 1892. március 25. XX. évf. 25. szám, 1-2. old.

1018 Csongrádi Lap, 1892. január 17. II. évf. 3. szám, 4. old.

1019 Csongrádi Lap, 1892. január 17. II. évf. 3. szám, 4. old. Korábban már volt róla szó, hogy Bába Szabó Rókus a 48-as Népkör tisztségviselőjének választották meg. Az idézett cikk a Függetlenségi Párt melletti állásfoglalást megelőző időkre utal.

1020 „–Szereti-e ugyan a püspök Hegyit? – Dehogyan szereti. – Nincs hát már senki, aki szeresse ezt a jó embert? – Dehogyan nincs! Vajdovics Julcsa meg Bába Rókus” Csongrádi Lap, 1896. november 8. VI. évf. 46. szám, 3. old.; Csongrádi Lap, 1892. január 17. II. évf. 3. szám, 4. old.

plébános – elbocsátással fenyegette meg a templomgondnokot.¹⁰²¹ A Csongrádi Lap megszéllőztette, hogy a konfliktus a misepénzek elszámolása miatt alakult ki.¹⁰²² Mivel a kurátor készségesen együttműködött a Hegyi plébános felfüggesztése idejére kinevezett adminisztrátorral, a volt plébános hűtlen árulónak bélyegezte egykori bizalmasát. Az első adandó alkalommal Bába Szabó fejéhez vágta: „megálljon, majd ha visszajövök, legelsőbbben is magát csapom el”.¹⁰²³ Ez a jelenet csupán szerény előjátéka volt az 1898 nyarán történeteknek.

A felfüggesztett plébános ellen 1898 augusztusában több, mint félszáz tanú meghallgatásával kezdett vizsgálatokba Matejka Vilmos szentszéki biztos. Az írástudatlan tanúk vallomásának rögzítésében a harangozó és az egyházi is segédkezett, végül ők is kihallgatásra kerültek. Matejka Vilmos részletesen kifaggatta Bába Szabó Rókust a plébánia pénzügyeiről. A válaszok korrektek és pontosak voltak, ám mikor a kisebb ügyektől – mint a temetői sírhelyek díja – távolodni kezdtek, Bába Rókus megtorpant, elbizonytalanodott. Matejka hitetlenkedésére válaszul hangzott el a vallomás: a plébánia általános bevételeiről és kiadásairól a kurátor semmit sem tud. Feladatköre a valóságban csupán a perselyek elszámolására korlátozódott. „[A perselyeket] vasár- és ünnepnapokon rendszeren felnyitottam, másokkal együtt – plébános úr jelenléte nélkül – megoldvastam, az összeget czédulára írtam fel, és így a sekrestyében lévő ládába, melyben gyertyák és gyertya hulladékok is tartattak, czédulástul a pénzt betettem, a hónap végén pedig az összejött pénz czédulákkal együtt a plébániára bevitettem, hol a plébános úrnak átadtam a ki azt saját [...] kasszájába tette, vagy pedig az asztalon hagyta.”¹⁰²⁴ Csupán év végén látta, hogy a perselypénzek be vannak vezetve a „nagy könyvbe”.¹⁰²⁵ A templomi adósságokról akkor szerzett tudomást, amikor az Egyházmegyei Hatóság lefoglalt egy nála tartott, kisebb összeget.¹⁰²⁶ Mikor a vallató az év végi számadásról kérdezte, Bába Rókus őszintén így felelt: „Be hívtak, hogy írjam alá a kész iratokat, három irat volt, amit alá kellett írnom. Elémbe tették, hogy írjam alá. Miután a többi urak, a kegyurasági megbízott, a községi előjáróság és a kerületi esperes úr már aláírták, én is aláírtam, a nélkül, hogy tudtam volna mi van benne.”¹⁰²⁷

1021 Csongrádi Lap, 1898. április 10. VIII. évf. 15. szám, 3. old.

1022 Korábban már szó esett a Hegyi Antal plébános felfüggesztésének okaként szolgáló misepénzbotrányról. Mivel részletekbe menően nem áll módunkban az ügygel foglalkozni, csupán annyit jegyzünk meg, hogy Bába Szabó Rókus a helyettes adminisztrátor kérésére két olyan szentmise okmányt adott át, melyeket még Hegyi Antal írt alá. Hegyi Antal felháborodását az okmányok átadásának ténye váltotta ki. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.

1023 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.

1024 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.

1025 *Nagy könyv*: a templomi bevételeket és kiadásokat tartalmazó könyv. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Bába Szabó Rókus vallomása.

1026 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.

1027 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.

Ez a jámbor őszinteség kellemetlenül érintette Hegyi Antalt, hisz a váci egyházmegye általános rendszabályzata arra kötelezte a plébánost, hogy a bevételeket és kiadásokat előzetesen beszélje meg a kurátorral.¹⁰²⁸ Ám a templomgondnok saját bevallása szerint akkor látta az új templomi szerzeményeket, amikor azok a helyükre kikerültek.

Az augusztusi vallomás után két hónappal a felfüggesztett plébános hivatalosan is visszatért Csongrádra. Első dolgai között megírta Bába Rókus elbocsátó levelét, melyet indoklással együtt tettek közzé a Csongrádi Lap első oldalán. A nevezetes ok az egyházi vagyon hűtlen kezelése, a plébániai szőlőben lévő gyümölcsfák kiásása, „ellopása” volt. A megalázó nyílt levél a kurátor családi padjának eltávolítását is kihirdette.¹⁰²⁹ Bába Szabó Rókus ekkor pennát ragadott, hogy élete talán első és utolsó levelével felkeresse a váci püspököt.

Meglepő lehet, de az elcsapott kurátor a nevezetes levélben nem Hegyi Antalt, hanem a püspöki széki vizsgálóbiztosokat okolta helyzetéért, akik a vallomás után nem óvták meg tanújukat a következményektől. „Nó igaz azon közmondás, aki megmondja az igazat be török a feje. Engemet 15 napon át hit alatt Matejka Vilmos mint ki küldött vizsgáló bíró kérdőre vont, és íme itt az érdem [...] és kik tették, a Papok, akik bele vittek engemet, mert követelik hogy én tudok ezt és amazt, és tehát kérdéseikre feleltem, és íme most úgy vagyok mint a ki csavart citrom.”¹⁰³⁰ Bába Rókus a körülmények áldozataként tekintett magára, akit az esküvel szentesített őszinteség nyomása tett Hegyi Antal ellenségévé. A levél semmit nem kért, csupán közölt: a kurátor rezignáltan tudomásul vette immáron „gúnnyal és szégyennel telt” életét, majd azzal a reménnyel zárta sorait, hogy a temető hamarosan megszabadítja a szenvedésektől.¹⁰³¹

5. Gondolatok egy kiüresedett pozícióról

Forrásaink alapján nem lehet megállapítani, hogy Bába Szabó Rókus csak Hegyi Antal színre lépését követően veszítette el rálátását a plébánia pénzügyeire, vagy a korábbi plébánosok idejében is névleges volt funkciója. Ami bizonyos, hogy Hegyi Antal mint „főgazda” magabiztosan, komolyabb megkötések nélkül forgatta a templom vagyonát. Bába Szabó Rókust a levelein és vallomásain keresztül átsütő alázatos szerénység bénította meg abban, hogy pozíciójával járó hatáskörének érvényt szerezzen. Hegyi Antal centralizációs törekvéseinek ideális társa

1028 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 31. Püspöki szentszéki tanács jegyzőkönyvi kivonata.

1029 „A történetknél fogva kénytelen vagyok önt a kurátorságból ezennel elbocsátani és tudtára adni, hogy privát padját, melynek felállítására, mint templomgondnok kapott engedélyt, a templomból késedelem nélkül eltávolíttassa, mivel akik az egyház vagyonát pusztítani merészelik, semmiképp sem tarthatnak rá igényt, hogy az egyház által bármiféle kedvezményben részesüljenek.” Csongrádi Lap, 1898. november 6. VIII. évf. 45. szám, 1. old.

1030 VPL APar. Cs. 1898. november 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus levele a váci püspökhöz.

1031 VPL APar. Cs. 1898. november 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus levele a váci püspökhöz.

volt ez a csöndes kurátor, akit nem kellett „háttérbe tenni” – odatalált magától is. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a nehéz természetű plébános és a templomgondnok viszonya a szentszéki vizsgáldás kezdetéig ép maradt.

Bába Szabó Rókust legendás tájékozottsága, tudása tette emlékezetessé. Kitűnő memóriája mellett irodalmi, történetírói próbálkozásai is figyelemre méltóak. Korának helyi jelentőségű, kiemelkedő alakjaként megkerülhetetlen azok számára, akik Csongrád 19. századi történetével kívánnak foglalkozni.

**ÉGYÉB EGYHÁZKÖZELI
ASSZISZTENCIA**

X. „HIVATAL” A HIVATAL ÁRNYÉKÁBAN: A TEMETŐCSŐSZ ESETE A DÉKÁNYASSZONNYAL

Csongrád temetőjét¹⁰³² 1795-ben hasította ki a gróf Károlyi família a közlegelők közül. Ez a terület 1857-re betelt, így a mellette elterülő libalegelő felé terjeszkedett tovább. Az egyre terebélyesedő temető felügyelete, rendjének megtartása külön hivatal létrejöttét tette szükségessé. Mivel a területet a kegyúri család a katolikus egyháznak szánta¹⁰³³, a csőszről való gondoskodás is az egyház feladata maradt.

A legszerényebb egyházi hivatallal a temetőcsősz dicsekedhetett. A jelölt a plébános választása nyomán nyert jogosultságot a temetőben álló kis vályogkunyhóra és a rögzített stoláris javadalmakra. Személyét tekintve sem a püspök, sem a kegyúr, de még a települési előjáróság sem érezte érdekeltnek magát. A leginkább fizikai munkával és némi rendfenntartással járó munkakör nem igényelt képzettséget, kitételként csupán a józan, becsületes élet szerepelt. Egyszerű feladatköréből adódóan a temetőcsősz ritkán keveredett bármiféle nézeteltérésbe, az állás csekély presztízse miatt kenyerét sem kellett féltenie. Mivel a temető ekkoriban a településen kívül esett, a csősz egyfajta „társadalmon kívüli” életet élt, ami jelentősen csökkentette az állás vonzerejét. Ugyan forrásaink nem teszik lehetővé egy teljes körkép felvázolását, vizsgált időszakunkból mégis rendelkezésünkre áll Kókai Mihály temetőcsősz 1898-ban felvett vallomása¹⁰³⁴, aki feladatairól, keresetéről is beszámolt a vallatóbiztosnak.

Kókai Mihály a vallomás felvétele idején 39 esztendő volt, iskolába sosem járt, így írni-olvasni sem tudott. 1898-ban már hat esztendeje végezte munkáját, kinevezése vízkereszt előtt történt. Állandó fizetsége nem volt, viszont temetések alkalmával a kis harangok után 10 krajcárt, a három harang közös csendítése után 40 krajcárt kapott a gyászolóktól. Felnőtt halott sírjának ásásáért egy forint, kis halott sírjáért 50 krajcárt volt a fizetsége. A temetőben lévő, egy hold nagyságú üres területet szabadon művelhette, hasznából az első évben egyedül, később a dékányasszonnyal megosztva részesült.¹⁰³⁵ Kókai Mihály feladatai közé tartozott a plébános utasítása nyomán a sírok kijelölése, a sírok közt legelésző

1032 A korábbi évszázadokban temető volt a mai Szent Rókus-templom körül, a Nagyboldogasszony-templom mögötti területen és a mai uszoda helyén. Ezeket különböző időpontokban, jellemzően a 18. század folyamán zárták le.

1033 Hiába is keresnénk adományozó okiratot: a Károlyi grófok hivatalos okmányok nélkül bocsátották az egyház rendelkezésére a területet. Ebből komoly gondok származtak a 19. század végén, amikor is a helybéli tanácsstagok egy része a temető elidegenítését és köztemetővé nyilvánítását kezdte követelni. A botrány kiváltó okát az öngyilkosok és nem katolikus halottakkal szemben tanúsított, hagyományos egyházi gyakorlat szolgálta.

1034 A fejezet további részei külön jelölés nélkül a következő forrásból származnak: VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv. Kókai Mihály vallomása.

1035 Évente körülbelül 30 véka búza termett a temetőben. A csongrádiak Szent Márk napján ide vonultak ki processzióval, hogy szentelt búzát vigyenek magukkal.

libák, kecskék kihajtása. Mikor a gyászolók „féltek bemenni főt. Hegyi Antal plébános úrhoz, mert mérges volt”, a temetőcsősznek fizették ki a sírhelyeket¹⁰³⁶, aki a plébános felé továbbította a cédulákat. Az írástudatlan temetőcsősz 16 esztendőös nevelt leánya segítségével kezelte az igazolásokat. Kókai Mihály idejében ment végbe Csongrádon a nagy temetőrendezés, ahogy akkoriban emlegették: „a kockázás”. A szerteszét heverő sírok közé Hegyi plébános utakat vágatott, körben kerítést építtetett, a fákat kivágatta, melyek hasznát a temetői utak építésére fordította. A fák eladását az egyházi és a templomcsősz közösen bonyolította le, a pénzt a temetőcsősz kezelte.

Forrásaink egyetlen nézeteltérésről tanúskodnak, mely az élelmes rózsafüzér társulati dékányasszony miatt alakult ki. Az új csősz hivatalba lépését követően Vajdovics Julianna azzal a követeléssel állt elé, hogy Hegyi plébános beleegyezése nyomán engedje át számára a temetőben művelt föld felét haszonvételre. Kókai Mihály nyilván tisztában volt azzal, hogy Vajdovics személyében Hegyi Antal legfőbb bizalmasát tisztelheti, így jobbnak látta, ha csöndben hallgat az esetről. Hosszú évek teltek el így, mire az ügy Bába Szabó Rókus egyházfin keresztül Hegyi Antal fülébe jutott. A plébános csupán annyit jegyzett meg: „minek olyan bolond, minek adja?” Ám a temetőcsősz „a békesség okáért” továbbra sem tagadta meg a termőföld felét a dékányasszonytól.

1898-ban, Hegyi plébános felfüggesztése idején Droppa Károly helyettes adminisztrátor észlelte az eset abszurditását. Rövid nyomozás után kiderítette, hogy még a csősz hivatalos javadalmi közt sem szerepel a műveletlen föld használatának joga. Döntése a korábbiaknál igazságosabb megoldást eredményezett: Vajdovics Juliannát, ki „az egyházban semmiféle olyan szolgálatot nem tesz, melyért neki ilyen díjazás jogosan engedélyezhető volna”,¹⁰³⁷ teljesen kizárta a használatból, a temetőcsősznek pedig meghagyta, hogy terményének harmadát a továbbiakban templompénztár javára szolgáltassa be.

A temetőcsősz hivatala a plébániától kellően távolinak, Kókai Mihály pedig kellően bátortalannak bizonyult ahhoz, hogy egy ilyen eset éveken keresztül rejtve maradjon. Ahogy Vajdovics dékányasszony vallomásában is szerepel: „a plébános úr abba nem folyt bele, nem is tudta adott-e [terményt] vagy nem adott [a temetőcsősz]”.¹⁰³⁸ Így történhetett meg, hogy a dékányasszony hat esztendőn keresztül a helyi vezetés tudta nélkül „csinált” egyházi javadalmat magának. Vajdovics emlékei szerint a csősz saját jószándékából engedte át a termőföldet cserébe azért, mert az asszonyosság rendszeresen takarította a temetői kápolnát, mosta és vasalta az oltárterítőket, „és mutattam a temetőcsősznek, hogyan legyen

1036 A csősz vallomása szerint rátemetés esetén, vagyis „ha odaengedik az egyik halottat a másikhoz” a sírhely ára 1 forint volt. Az első sorban, a stációk mentén egy sír 10 forintba került, a második sor már fele annyit ért. A temetői kápolnától távol eső helyekért már csak 3 forintot kellett fizetni.

1037 VPL APar. Cs. 1898. július 17. Droppa Károly levele a váci püspökhöz.

1038 VPL APar. Cs. 1898. augusztus 22-26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv. Vajdovics Julianna vallomása.

minden a kápolnában”.¹⁰³⁹ A jámbor temetőcsősz még a foglalás jogosultságát sem merte megkérdézni Hegyi Antaltól annak ellenére, hogy a sírhely-kiváltások ürügyén állandó érintkezésben álltak egymással. A tárgyalt eset – a szereplők mentalitását is figyelembe véve – iskolapéldája egy magát egyházközelinek érző, csupán kegyességi alapon buzgólkodó laikus társulati vezető önrendelkezésének, melyet a plébános egyenrangú felek magánkonfliktusaként értékelt. 1898-ban egy újságcikk arról számolt be, hogy Hegyi Antal elbocsátotta a csongrádi temetőcsősz, kinek helyére Vajdovics asszony férjura került.¹⁰⁴⁰

1039 VPL APar. Cs. 1898. augusztus 22-26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv. Vajdovics Julianna vallomása.

1040 Csongrádi Lap, 1898. november 6. VIII. évf. 45. szám, 2. old.

XI. A CSONGRÁDI REFORMÁTUS BÁBA KÜZDELMEI¹⁰⁴¹

Ami a csongrádi „bábakérdést” illeti: az 1770-es évekbeli országos összeírásból kiderül, hogy 1778-ban egy Vidáts Anna nevezetű, római katolikus szülésznő működött a településen. Vidáts Annáról tudható, hogy a felmérés évében töltötte 47. életévét, férjezett volt, Budán tette le vizsgáit és a várostól évi 100 forint juttatást kapott.¹⁰⁴² Pár évvel később az összeírás már két városi szülésznőről tesz említést.¹⁰⁴³ 1800-ban a harangozó Kevitzky család egyik nőtagját is megtaláljuk az anyakönyvekben.¹⁰⁴⁴

Biztos forrásunk az 1824-ben keletkezett egyházlátogatási jegyzőkönyv, mely *de obstetricibus* címszó alatt sorolja fel a csongrádi bábákat. Eszerint végzettséggel, „diplomával” négy szülésznő rendelkezett, további hat asszonyt a plébános ugyan felesketett és kioktatott a szükségkeresztelés rendjéről, de csupán édesanyjuktól örökölt tudásuk jogán gyakorolták a hivatást.¹⁰⁴⁵ Jancsovics József plébános 1841-ben keletkezett levelében említi, hogy Csongrádon 11 bábaasszony tevékenykedik, közülük kettő oklevéllel rendelkezik.¹⁰⁴⁶

A csongrádi városi szülésznők kinevezése az 1850-es években már a főjegyző feladata volt. Ilyen módon jutott hivatalához Szabó Mihályné Juhász Ágnes és Takáts Andrásné Kiss Veronika, kiknek 1852-ben keletkezett levelét a váci püspöki levéltárban őrzik. Ha hitelt adunk a szülésznők szavainak, rajtuk kívül egy izraelita és számtalan *lógós* (képzettség nélküli) öregasszony ténykedett a vajúdo asszonyok körül. Az első, református vallású szülésznőről az 1860-as évek közepén szerzünk tudomást.

Jelen fejezet a református szülésznő keresztelési asszisztenciájával, a templomba lépés jogával és a szükségkereszteléssel kapcsolatos kérdéseket veszi számba egy olyan közösség példáján, ahol a római katolikusok aránya 98–99% körül mozgott. Arra keresem a választ, hogy miként próbált a református szülésznő megfelelni a népi szokásjog, az állam és az egyház sajátos, olykor egymásnak ellentmondó elvárásainak? Milyen kompromisszumok születhettek a hagyomány, a vallások szabta keretek és a megélhetési kényszer határmezsgyéjén?

1041 A csongrádi bábákról két korábbi tanulmányomban részletesen értekezem. Ld. Gyöngyössy 2013/b. Böhm Rozália zsidó bábaasszony kálváriáját jelen értekezésben külön nem idézem fel, főképpen azért, mert ügye kívül esik a vizsgált időintervallumon. Az esetről részletesen lásd: Gyöngyössy 2014/c.

1042 Krász 2003. 192; 1781. szeptember 17-én Vidáts Anna keresztelte Murzi Mihály gyermeket szükségben. NPI Születési Anyakönyv.

1043 Szent 1998. 541.

1044 NPI Születési Anyakönyv, 1800. szeptember 2. Nagy András keresztelését Kevitzky Katalin szolgáltatta ki. Végszükség esetén az egyházszolgák és hozzátartozók is végeztek szükségkereszteléseket: 1748. március 4-én Szabó József kurátor (sekrestyés) keresztelte meg Bodor Katalin gyermeket. Feltételezhető, hogy a gyermeket a plébános távolléte miatt, „vészhelyzetben” keresztelte meg a sekrestyében.

1045 NPI Canonica Visitatio 1824.

1046 VPL APriv. Jancsovics József. 1841. szeptember 9. Jancsovics József levele a váci püspökhöz.

Magdics Gáspárné református szülésznő 15 év kiskunmajsai szolgálat után, 1865 tájékán került Csongrádra, és egészen 1899-ben bekövetkezett haláláig a településen élt.¹⁰⁴⁷ Az „okleveles” szülésznő évi 50 forint fizetséget kapott a településtől. Gáspár fia suszterként dolgozott, Kázmér pedig rostásból lett község-házi alkalmazott. Magdicsné egészen 1888-ig háborítatlanul végezte munkáját, amikor is nézeteltérésbe keveredett Hegyi Antal plébánossal.

Az 1880-90-es évek fordulóján Csongrádot izgalomban tartó konfliktusról Tánzos Roland annyit jegyez meg, hogy Hegyi Antal Magdics Gáspárné szülésznőt „ismeretlen okokból” kitiltotta a templomból, aki a helyi közgyűléshez fordult jogorvoslatért.¹⁰⁴⁸ A kiváltó okokról valóban nem értesülünk a periratokban. A Historia Domus árván keringő, kitépett lapjain viszont ránk maradt egy érzelmdús visszaemlékezés Hegyi Antal tollából.¹⁰⁴⁹

A plébános leírása szerint 1888. tavaszán a református szülésznő késve érkezett egy keresztelőre, így Schimmelcsik Ignác káplán a keresztanya bemondása alapján adott nevet Légrádi Benjámint iparos gyermekének. A bábaasszony érkezésekor már az anyakönyvi bejegyzés is megtörtént. Ekkor derült ki, hogy egyedül a bába tudott a szülők által választott keresztnevről, így követelni kezdte a bejegyzés megváltoztatását. Szóváltás támadt a káplán és a bába között, melynek következményeként Magdics Gáspárné a járásbíróshoz fordult elégtételért.¹⁰⁵⁰

Mikor az eset Hegyi Antal plébános tudomására jutott, megtiltotta a bábának hogy a templom sekrestyéjébe lépjen. „De [a bába] a tilalmat nem akarta tekintetbe venni, újra meg újra betolakodott a sekrestyébe s a kereszteléseknél is jelen akart lenni minden áron. Ezért őt a sekrestyéből mindannyiszor kidobattam, a kereszteléstől pedig eltávolítottam.”¹⁰⁵¹ A szülésznő május 21-én levéllel kereste fel a váci püspököt, a világi hatóságoknál pedig tovább bővítette a vádlottak körét: 1888. július 10-én már Schimmelcsik káplán mellett Hegyi Antal plébános is álláspontja megvédésére kényszerült a járásbíróshoz. Az 1888/1105 sz. alatt hozott ítélet szerint a plébánosra kivetett büntetés összege a szülésznő közel két éves keresetével volt egyenértékű.¹⁰⁵²

A világi hatóságok elmarasztaló ítélete egyedül a becsületsértés vádpontját érintette, de nem rendelkezett (nem is tehette) a szülésznő legfájóbb panaszáról. Hegyi továbbra is kiutasította Magdicsnét a sekrestyéből, amikor gyermeket

1047 Csongrádi Lap, 1899. március 5. IX. évf. 10. szám 2. old.

1048 Tánzos 2006. 60.

1049 Hegyi Antal bejegyzéseit Amerikába szökése után, a 20. század első éveiben eltávolították a Ház-történetből. Az értékes forrás ezidáig rejtve volt a csongrádi helytörténészek előtt. Helye: Váci Püspöki Levéltár, Acta Parochiarum Csongrád.

1050 VPL APar. Cs. Historia Domus, Hegyi Antal kitépett lapjain 144.

1051 VPL APar. Cs. Historia Domus, Hegyi Antal kitépett lapjain 144.

1052 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. szeptember 13. A váci püspök levele gr. Csáky Albin miniszterhez. Hegyi Antalt 110 forint, káplánját 30 forint pénzbüntetésre ítélték.

kísért volna keresztelésre, vagy gyermekágyas asszonyt avatásra.¹⁰⁵³ A pap 1888 decemberében a járásbíróság előtt is kijelentette, hogy más szülésznőket beereszt, de a református bábát továbbra sem hajlandó.¹⁰⁵⁴

Mikor a szülésznő felismerte, hogy a hatósági ítéletek nem változtatnak helyzetén, ismét a váci megyéspüspök majd Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi minisztert elé tárta panaszait.¹⁰⁵⁵ A felfokozott hangvétellű levelekből a szülésznő hivatásának hagyományos, népi szokásjog által legitimált kontúrja bontakozik ki.¹⁰⁵⁶ A szülésznő állítása szerint a templomból való kitiltással meggátolták hivatása teljesítésében, vagyis megfosztották keresetétől.¹⁰⁵⁷ Így „szülésznői funkciójába való visszahelyezését” követelte.¹⁰⁵⁸ Az érvelés háttere igen egyszerű: a várandós asszonyok ahhoz a szülésznőhöz pártoltak, aki maradéktalanul eleget tett a népi szokásjog kritériumainak, a szülés levezetésétől a keresztelési asszisztencián át, egészen a templomi asszonyavatásig. A hagyomány a bábaasszony szolgálatait csak ezekkel a funkciókkal együttesen ismerte teljesnek, javadalmasítását is ennek függvényében kapta. Ennek megfelelően a hagyományos feladatkör bármely elemének elmaradása a szülésznővel szembeni bizalmatlansághoz, „nem hivatalos hivatalvesztéshez” vezethetett.

Schuszter Konstantin megyéspüspök két levelet is írt Hegyi Antalnak, melyben arra kérte, hogy engesztelődjenek ki a bábával, és hagyja őt részt venni a keresztelőkön. Mivel a válaszok elmaradtak, a kerületi esperes személyesen kereste fel a vitás feleket 1889. szeptember 10-én. Ám sem Hegyi Antalt, sem a bábát nem sikerült jobb belátásra bírnia. A kerületi esperes úgy vélte, hogy a bábának kellő elégtétel a plébánosra kirótt pénzbüntetés, ugyanakkor egy katolikus paptól nem várható el, hogy más vallásúakat a templomba beengedjen. Schuszter Konstantin magáévá tette esperese tanácsát, és a belügyminiszter elé a következő álláspontot terjesztette elő: „Tekintettel arra, hogy a bábák mindenütt az egyház szolgálói közé soroltnak egyházlátogatási jegyzőkönyvekben a mennyiben a keresetségnél közreműködnek, és pedig utolsó helyen a harangozó után – és hogy a harangozót is önhatalmilag alkalmazzák és bocsáthatják el a plébánosok, továbbá az egyházi férfiak is, tehát amazoknak fölebbvalói, az egyházi

1053 „1888. évi november hó 27-én a Csongrádi R. Cath. Szentegyházban a sekrestyében avatásnál megjelentem a szokáshoz és kötelességemhez híven, s ott, Hegyi Antal plébános engem minden ok nélkül Kajtár Veron, Pintér Juliánna, Kása Jánosné, Palásti Lajos, Bori Pál s Eke Pál csongrádi lakosok előtt előbb a sekrestyéből durván kiutasított, azután pedig – mert kimenni, jogomat ismerve nem akartam – tettleg megtámadott.” MNL CsML CsL V.B. 71. 1889. június 1. Magdics Gáspárné felterjesztése a Királyi Járásbíróshoz.

1054 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. július 26. Magdics Gáspárné szülésznő levele a váci püspökhöz.

1055 1873-tól a bábaképző intézetekkel és az okleveles bábák ügyeivel kapcsolatban a vallás és közoktatásügyi minisztérium volt az illetékes szerv. Hógyes 1896. 980.

1056 MNL CsML CsL V.B. 71. 6420/1888.

1057 „Mert megfosztott hivatásom teljesítésétől s kenyér keresetemtől éltém alkonyán öreg napjaimra, s hogy miért, nem tudom, én soha nem vétettem ellene, azért fordulok tehát méltóságod kegyes színe elé alázatos kéresemmel, hogy Méltóságod vonja őt felelősségre, hogy miért akar engem ártatlanul megfosztani kenyereimtől, mert úgy hiszem nevezett főúr tudja azt, hogy nincs az a Dogmaticaba meg írva, hogy ved el a szegénytől a munkája s véres verejtékkel szerzett kenyere.” VPL APar. Cs. 1888. július. 26. Magdics Gáspárné levele a váci püspökhöz

1058 „[Kérem,] hogy engem mint okleveles és városi szülésznőt az anyaszentegyházba és azonkívül ténylekden minden háborítás nélkül engedjen” MNL CsML CsL V. B. 71. 6420/1888.

bíróság által büntetésekkel illetetnek azért, ha egyházi férfiakat a világi bíróság előtt vádolnak. Nagyon természetesen magyarázható az, hogy a plébános egy oly vallású bábát, kinek felekezetéből csak 17 lélek van a városban, s ki őt közel 20.000 városbeli híve előtt úgy megszegényítette, ha nem megtorlás, de legalább is hasonló esetek ismétlődésének tekintetéből – a kath. egyház azon szabványát, mely szerint a szent dolgokban a más vallásúakkal való közösség kerülendő, szigorú jogszerűséggel alkalmazásba vevén, őt a sekrestyéből kitiltotta. Ám a diplomával jogot nyert szülésznő a szüléseknél működhetik, de hogy a templomban is a keresztség szentségének kiszolgáltatásánál segédkeztek-e oly személy, ki ellen egyházi fölbvalóinak jogos kifogás van, tehát hogy elfogadható-e ő az egyház szolgálattelvő személyzete közé? Szerény nézetem szerint ez a dolognak egy olynemű más oldala, amelyben illetékesen ítélni alázatos véleményem szerint csak az egyházi hatóságot illetheti. A más vallásbeli bábának egyébként sem szabad a kath. szentségnél legkisebb segédkezéssel sem lenni, és sem a gyermeket, sem más szertartási tárgyat érinteni, csakis kísérheti a keresztanyát, hogy ennek legfőlebb utközben segédkezhessék.”¹⁰⁵⁹

A váci püspök tehát az egyházi hatóságok rendelkezési körébe utalta a református bába kérdését, egyben plébánosa döntésének jogosságát is megerősítette. Azt a javaslatot tette az ügy feloldása érdekében, hogy a református bába kísérje el a gyermeket és a keresztanyát a templomig, ám kívül várja meg a szertartás végét. Magdicsné továbbra is a világi hatóságoknál próbált magának igazságot szerezni, de kérését ezentúl mindenhol elutasították, mondván: a sekrestyéből kitiltás „nem vonatkozik a szoroson vett szülésznői működésre”.¹⁰⁶⁰ Arra a vádra, hogy az asszisztenciától való eltiltás miatt az asszonyok elfordultak tőle, a püspök azt válaszolta: mindez a plébánossal szemben tanúsított tiszteletlen magatartásnak köszönhető.¹⁰⁶¹

Magdics Gáspárné esete a sajtóvisszhangot tekintve kísértetiesen emlékeztet az elbocsátott Keviczky György harangozó ügyére. Évekkel később ilyen híreket olvashatunk a Csongrádi Lapban: „[Hegyí Antal] özv. Magdicsné vérig rugdosása miatt el volt ítélve súlyos testisértésért.”¹⁰⁶² „Özv. Magdics Gáspárné bábaasszonyt a templomban felöklelte, megrugdosta.”¹⁰⁶³ „A saját templomában tudniillik véresre vert egy hatvankét esztendőss asszonyt.”¹⁰⁶⁴ „Magdics Gáspárné bábaasszonyt is megrohanta egyszer a templomban, éppen úgy keresztelés alkalmával s felpofozta az oltár előtt a ceremóniák végzése közben, s azóta nem volt szabad a bábaasszonynak a templomba lépni.”¹⁰⁶⁵ „[Magdicsné] – mert ő [Hegyí] ellene panaszt emelt – örökre kitiltott a templomból, ki emiatt elveszte kenyerét, s nagy szegénységben halt el [...] s mikor látta, hogy mégis belép a

1059 VPL APar. Cs. 1889. szeptember 13. A váci püspök levele gr. Csáky Albin belügyminiszterhez.

1060 MNL CsML CsL 1889. október 23. Csongrád Vármegye törvényhatóságának Szentesi közgyűlésének jegyzőkönyvéből 389 sz.

1061 VPL APar. Cs. 1890. január 28. A váci püspök levele gr. Csáky Albin belügyminiszterhez.

1062 Csongrádi Lap, 1895. július 12. V. évf. 25. szám, 3. old.

1063 Csongrádi Lap, 1896. január 15. VI. évf. 3. szám, 1. old.

1064 Csongrádi Lap, 1897. szeptember 4. VII. évf. 36. szám, 2-3. old.

1065 Csongrádi Lap, 1901. február 4. XI. évf. 5. szám, 2. old.

templomba a bábaasszony, egy csecsemőt hozván ölében: annyira dühbe jött ezen, hogy agyba-főbe verte a keresztelés alkalmával.”¹⁰⁶⁶ Ezek az erősen túlzó és torzító állítások a Hegyi Antal elleni politikai hadjárat céljait szolgálták.

Ugyan Hegyi plébános nem a vallási toleranciájáról volt híres, Magdics Gáspárné esetét mégsem lehet pusztán felekezeti alapú konfliktusként értékelni. A református szülésznő érvrendszerében a bába hagyomány által kódolt feladatit a „hivatásos” városi alkalmazás jogi erővel hatotta át. Ennek megfelelően, ha a szokásjog által elvárt tevékenységek közül bármely részelemet akadályozták, az a teljes szülésznői tevékenység akadályozását jelentette, mely a bábát alkalmazó település érdekeit is sértette. Az egyházi és világi hatóságoknak közel három esztendőbe telt, mire feltárták az összefüggést, és határozottan állást mertek foglalni a közösség íratlan elvárásaira hivatkozó Magdicsné ellenében.

1066 Csongrádi Lap, 1901. február 26. XI. évf. 7. szám, 2. old.

**AZ ALSÓPAPSÁG ÉS A LAIKUS
TEMPLOMSZOLGÁK SZEREPÉNEK
ÁTALAKULÁSA.**

**CSONGRÁD TÁRSADALMA A 19-20.
SZÁZAD FORDULÓJÁN**

XII. TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS ÉS VALLÁSGYAKORLÁS A 19. SZÁZAD VÉGÉN

A polgárosodás kísérőjeleként számon tartott társadalmi rétegződés sajátos formában jelentkezett Csongrádon. Elég, ha csak a vagyoni különbségek nézzük, ahol korábban sosem látott differenciák ütköztek ki. Az 1900-as évek elején 26 család bírt 100 hold feletti birtokkal, 52 család 50-100 holddal, 671 család 10-50 holddal, 2071 gazda mindössze 1-10 holddal. 212 személy egy holdnál is kevesebb területen gazdálkodott.¹⁰⁶⁷ A vagyoni polarizálódás okát Kósa László a legelőfeltörések és az ármentesítés nyomán fellendülő extenzív fejlődés fokozatos beszűkülésében látja.¹⁰⁶⁸

A társadalmi rétegződés a vagyoni, foglalkozási, vallási alapon szerveződő csoportok elkülönülésének irányába tartott. A század végére külön mulatóban, külön bálban szórakoztak, külön fertályon éltek a módos nagygazdák és a zsidó értelmiségiek, az iparosok, kereskedők és a kubikos bér munkások. Az egyes településrészekben belül mereven tartotta magát az endogámia. Nem ritkán bicskázásig fajuló kakaskodások érzékeltették a határokat. A társadalmi „széthúzás” a vizsgált időszakban érte el tetőfokát. Ahogy a Csongrádi Újság cikkírója összegezte: „a földművelő lenézi az iparost, a kereskedő elhúzódik az iparos társadalomtól, az értelmiség pedig mindkét osztálytól. Ha egy társas összejövetelt tartanak az iparosok, ott sem kereskedő, sem hivatalnok, sem a földművelő gazdák nem vesznek részt. Viszont a gazdák összejöveteleitől távol tartják magukat az iparosok és az értelmiség”.¹⁰⁶⁹

A társadalom az egyháztól várta az integráló és összekötő híd-szerep felvállalását. A templomot egyfajta kimondatlan konszenzus nyomán társadalmi ellentétektől mentes „övezetként” fogadták el. Érzékletes példa a főként középparasztokat és nagygazdákat tömörítő 48-as Népkör zászlószentelési ünnepélye. Az alkalomra (tévedésből?) az iparosok is kaptak meghívót, így a nevezett időpontban ők is bevonultak a templomba. A Népkör egyik tisztségviselője haragosan kérdőre vonta a jeles kompániát, ám az iparosok azt felelték: katolikus létükre akkor mennek a templomba, amikor akarnak.¹⁰⁷⁰

A vasárnapi misén válogatás nélkül megjelent a csongrádi katolikus közönség színe-java. Valaki mindig elájult a fullasztó tömegben¹⁰⁷¹, a kántor kénytelen volt szitkozódva furakodni a lépcsőn, hogy részt vehessen a körmeneten¹⁰⁷², a plébános is csak rendőri segítséggel tudott a nép közé férkőzni, amikor a szenteltvízhintést végezte¹⁰⁷³. Nem véletlen, hogy a különböző vallási társulatokhoz való csatlakozás a 19. század végére afféle „presztízskérdéssé” vált.

1067 Sebestyén 2002. 16.

1068 Kósa 1998. 79.

1069 Csongrádi Újság, 1903. november 8. I. évf. 3. szám, 2. old.

1070 Csongrádi Újság, 1905. március 12. III. évf. 11. szám, 2. old.

1071 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Makai András vallomása.

1072 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal kántor dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

1073 VPL APar. Cs. 1887. Hegyi Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

Kegyves céljaikon túl a vallási társulatok – különösen a nők számára – a közösségivé válás első iskolái lehettek. Nem véletlen az sem, hogy a polgári egyesületekkel egy időben jelentek meg.¹⁰⁷⁴ A rózsafüzér társulat utcánként szerveződött, a közeli házak lakói alkottak egy-egy imakoszorút, nemenként és korcsoportonként elkülönülve. Az imacsoportok azonban igyekeztek megmaradni a településrészek határain belül, melyek az egyes foglalkozási csoportok történelmileg kialakult határvonalai is egyben. A területi alapon szerveződő rózsafüzér imakoszorúk voltaképpen tovább mélyítették a meglévő társadalmi sáncokat. A nem területi alapú, kevésbé strukturált társulatok azonban Hegyi Antal szándéka szerint oldani próbálták a jegecesedett határvonalakat. Bizonyos, hogy a Hegyi által vezetett jámbor egyesületekben minden foglalkozási és társadalmi réteget megtalálunk, a világi vezető szerepeket pedig jellemzően kisbirtokos parasztemberek és parasztasszonyok töltötték be (pl. Gyovai Döme István, Vajdovics Julianna).

Csongrád társadalma tehát az 1850-es évekhez viszonyítva mozgásba lendült, átstrukturálódott, ezzel párhuzamosan az egyházhoz való kötődés erőssége és milyensége is differenciálódott. A továbbiakban az átrendeződés hatásait követjük nyomon, különös hangsúlyt fektetve az egyes vagyoni rétegek és foglalkozási csoportok vallásgyakorlásának sajátosságaira.

1. Kis- és törpebirtokos parasztgazdák

A település északi és nyugati irányú terjeszkedésének párhuzamos tendenciájaként kell megemlítenünk a tagosítás hatására fellendülő tanyásodási folyamatot. Az 1890-es évekre a jobbágyból tulajdonos paraszttá vált, magukat „földművesnek” nevező csongrádi lakosság harmada a környező tanyákon élt.

A felvilágosult korszellem azon nézetét¹⁰⁷⁵, miszerint a „tudatlan nép dőre babonasága” zavartalanul virágzik a tanyavilág archaikus zárványgyűrűjében, a Csongrádi Lap cikkei képviselték. Példaként álljon itt a Lap interpretációja Mészáros Mihályról, a halottlátó csépai szentemberről: „Alig néhány éve, egy csépai svihák parasztot, a ki szerintök a jövőbe olvasott, valóságos túlvilági hatalommal felruházott lénynek, szent embernek tartották. [...] Nem látták be, hogy egy ez közönséges svihák, pénzcsló és fizetett bérencz volt; aki minden valószínűség szerint osztozott azoknak fillérein, a kikkel elhitette, hogy meghalt testvéreik, szüleik vagy gyermekeik a gyeheña lángjában kínlódnak mind az ideig, míg azokat pénzen meg nem váltják.”¹⁰⁷⁶ A cikkek szerint a tanya a parasztbábák, füves asszonyok, vajákos emberek világa, ahol a szellemek visszatérnek bosszút

1074 A kérdésről bővebben lásd: Barna 2011.

1075 A „felvilágosult” szemléletmód egyik kiemelkedő, korabeli példája Varga János 1877-ben megjelent munkája. Az ironikus hangvételű Babonák könyvét az egyszerű nép „okítására, gyógyítására” szánta. Ahogy a szerző megfogalmazta: „A babonaság a józan észnek megtévelyedése. Lelki betegség; mely azonban hála istennek, nem épen gyógyíthatatlan baj. Oktalan hit; amit se a tudomány, se a vallás tételeiből nem lehet igazolni.” Varga János 1877. 8.

1076 Csongrádi Lap, 1897. szeptember 26. VII. évf. 39. szám, 1. old.

állni¹⁰⁷⁷, a kukoricában lábostörő szörnyetegek élnek¹⁰⁷⁸, az ördögöt a községháza tömlőcébe dughatják¹⁰⁷⁹, és a hirtelen meggazdagodást a boszorkányokkal való cimborálással is lehet magyarázni¹⁰⁸⁰.

Tény, hogy a 19. század végén a csongrádi parasztemberek a természeti csapások ellen még mindig főként imádsággal, szentek szobrainak állításával védekeztek, a termelési rend racionalizálásához elemi bizalmatlansággal viszonyultak. Ez a mentalitás viszont éppen annyira jellemezte a településen élő parasztságot, mint a tanyák népét.¹⁰⁸¹

A Csongrádi Lap marasztaló cikkeinek ellenpontját a Csongrádi Közlöny képviselte. A plébános saját szerkesztésű újságja hasábjain magasztalta a tanyai nép példamutató áldozatkészségét, akik igen jámbor, vallásos életet éltek annak ellenére, hogy szentmisét a rossz utak miatt csak nagyobb ünnepeken hallgattak. Mint írja: „megvallva az igazat, a városiak is tanulhatnának egy kis buzgóságot attól a szegény tanyai néptől, mely az Advent alatt állandóan megtartotta a Rorátékat, Karácsony éjszakáján pedig még az éjféli misét is a fenti mód szerint”.¹⁰⁸² A külterületen egyre-másra szaporodtak a magánadományokból emelt keresztek, szobrok, Bokrospusztán közadakozásból épült fel a Jézus Szíve kápolna. A tanyai iskoláknál engedélyt kaptak a rózsafüzér imádságra, ha káplán is jött, misére is sor került.¹⁰⁸³

A hagyományos paraszti világ bomlása 1868 után, az Eötvös-féle népoktatási törvény hatására gyorsult fel. 1904-ben ugyan még mindig akad olyan szülő, aki „két libát többre becsült a fiánál, s fel hagyta nőni anélkül, hogy legalább írni-olvasni megtanulna”,¹⁰⁸⁴ ekkoriban Csongrádon már csak 470 tanköteles gyermek (kb. 15%) nem járt elemi iskolába. A fiatalság alfabetizációjának terjedését mutatja, hogy az 1890-es években a temetőcsősz és a belsővárosi kurátor még nem, de gyermekeik már tudtak írni-olvasni. Az idősebbek a századforduló táján gyakran saját életkorukat sem tudták megmondani, nemhogy a nevüket leírni.¹⁰⁸⁵ A középkorosztállyal kapcsolatban Váry Gellért optimistább, szerinte ugyanis 1900-ban már „talán a legszegényebb édes anyja is csongorádi szokás szerint föl tudta írni az imádságos könyvének a belső lapjára, hogy a fia mikor született, vagy bármi más olyan dolgot, a mit megjegyezni érdemes”.¹⁰⁸⁶ Bár az elemi iskola látogatásának morálja sokat javult, a polgári fiú és leányiskolák tanulóinak

1077 Csongrádi Lap, 1899. január 22. IX. évf. 4. szám, 3. old.

1078 Csongrádi Lap, 1898. július 24. VIII. évf. 30. szám, 3. old.

1079 Tiszavidék, 1893. április 23. IV. évf. 17. szám, 3. old.

1080 Tiszavidék, 1897. január 17. VIII. évf. 3. szám, 3. old. A Csongrád-bokrosi parasztság hiedelméről lásd Sándor Antalné kéziratban maradt gyűjtését a CsKK Tari László Múzeum Néprajzi Adattárában. Sándor 1987. (kézirat).

1081 Csongrádi Lap, 1898. február 13. VIII. évf. 7. szám, 3. old.; Csongrádi Lap, 1898. július 24. VIII. évf. 30. szám, 3. old.

1082 Csongrádi Közlöny, 1896. január 12. III. évf. 2. szám, 3. old.

1083 Gyovai B. 1989. 186.

1084 Csongrádi Újság, 1904. augusztus 20. II. évf. 34. szám, 1. old.

1085 Hegyi Antal tanúinak kihallgatási jegyzőkönyvében tömkelegével találkozunk ilyen megjegyzésekkel: „úgy tartom, 66 éves”, „körülbelül 47 éves”, „úgy gondolom 76 éves”. VPL APriv. Hegyi Antal, Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, 1898. augusztus 22-26.

1086 Váry 1974. 183.

száma továbbra is alacsony maradt.¹⁰⁸⁷ A Csongrádi Újság a helyi „intelligenzia” alacsony számában látta a probléma gyökerét, a földműves lakosok pedig nem szívesen küldték – főleg leánygyermeküket – felsőbb iskolába.¹⁰⁸⁸

2. Kubikosok

A többi Tisza-menti településhez hasonlóan Csongrádon is kitermelődött előbb a folyószabályozásnál, majd a vasútépítésekénél alkalmazott, házatlan zsellérek-ből lett kubikos réteg.¹⁰⁸⁹ A jelentéktelen földterülettel, vagy csupán lakóhellyel rendelkező bérmunkásság az év nagy részében távol volt, csupán feleségeik és gyermekeik maradtak Csongrádon. A központtól távol eső munkástelepek¹⁰⁹⁰ csak a 19. század végén olvadtak a településtestbe. A sajátos életvitel és a templomtól való távolság miatt a kubikos a legkevésbé vallásos rétegnek számított. Csongrád–Piroskaváros rendezésekor kiemelt figyelmet kapott a kubikosok „megtérítésének” szükségessége, így a településrész szívében egy jövőbeli templom számára alkalmas területet hagytak meg. A templom felépítésére, egyben a plébániaközösség megosztására a 20. század elején került sor. Vizsgált időszakunkban forrásaink nem foglalkoznak a kubikos-kérdéssel, a későbbiekben a piroskavárosi kolostor ferenceszeinek feladata lesz az ottani lakosok hitéletének fellendítése.

3. Iparosok¹⁰⁹¹

A javarészt kis- és középbirtokos parasztemberekből álló csongrádi társadalomban a föld állt az egyetemes értékhierarchia csúcsán. Ha lehetősége volt rá, a csongrádi paraszt gépesítés helyett a meglévő terület kiterjesztésére fordította vagyonát, hisz a társadalmi presztízs foka szorosan összefüggött a birtok nagyságával. Iparos foglalkozásra elsősorban az adta a fejét, aki nem, vagy alig rendelkezett művelhető földdel (lásd a zselléreket vagy a templomszolgák gyermekeit), már az édesapja is műhelyben kereste a kenyerét, vagy egyszerűen tehetséget és vonzalmat érzett valamely mesterség irányába.

Az iparosok öntudatát egészen a 19. század utolsó harmadáig a királyi privilégiummal felruházott „tekintetes czéh-hez” való tartozás adta. Ez a jellegzetes

1087 Jánosi 1983. 74

1088 Csongrádi Újság, 1904. február 28. II. évf. 9. szám, 1. old. Csongrádon 1899-től nyílt lehetősége a módosabb leányoknak arra, hogy polgári iskolába járjanak. Dudás 1987. 88.

1089 Katona Imre munkásságában bőven találunk a csongrádi kubikosok életére vonatkozó adatokat. Ld. Katona 1957; 1996.

1090 A csongrádi munkástelepek felsorolását lásd. Dudás 2003. 95-96.

1091 A csongrádi céhek vallásgyakorlásáról, a templomi céhjelvények sorsáról néhány korábbi tanulmányomban hosszasan értekeztem. Lásd: Gyöngyössy 2010/a; 2013/a.

tartás, a szakmai büszkeség az Ipartestület korában is fennmaradt. A kötelező tanoncévek és a több esztendeig tartó vándorlás alatt az iparos segédek olyan világlátásra tettek szert, mely nyitottabbá tette őket az új jelenségek, a változás irányába. Ez a nyitottság olykor sajátos ambíciókkal társult: a 19. század második felében nem volt ritkaság, hogy egy tehetséges iparos köztisztviselői pozícióba került. Az iparosok voltaképpen a hiányzó csongrádi kis- és középnemesi réteg hivatalnoki helyeit töltötték fel.

Annak ellenére, hogy még sekrestyés és egyházi is került ki közülük, az iparosok mind magánadományait, mind a kegyes buzgalmat tekintve messze elmaradtak a földművelő gazdák mögött. Hegyi Antal plébános sem tudta hitbéli alapon hatékonyan megszólítani vagy politikai céljainak támogatására bírni az iparosokat.

4. Önkormányzati tisztviselők

A 19. század második felében országos szinten általánosan elterjedté vált a hivatalnoki pozíciók „méltóságos atyafiságokkal” való betöltése.¹⁰⁹² 1866-ból van adatunk arra, hogy a helyi polgármester és a szolgabíró rokonságban álltak.¹⁰⁹³ Mivel a csongrádi nagygazdaréteg és a szabadfoglalkozású értelmiségiek számára az altisztek és köztisztviselők élete nem jelentett vonzerőt, az efféle pályákon az iparosok és templomszolgák gyermekei látták meg az előrelépés és kitörés lehetőségét. Ez a tendencia az 1860-as évek közepétől tartósan bizonyult, és kellő öntudattal ruházta fel a szerszámot pennára cserélő hivatalnokokat.¹⁰⁹⁴

A köztisztviselők templomba járását egy 1861-es főispáni leirat tette kötelezővé a térségben. A polgármester nyomban lépéseket tett egy külön padsor elkészíttetésére, melyet a Nagyboldogasszony-templom szentélyében állítottak fel.¹⁰⁹⁵ 1893-ban arról szerzünk tudomást, hogy a régi szokást „újonnan felelevenítették”, így a helyi előljárók vásár- és ünnepnapokon a 8 órás szentmisét külön padban hallgatták végig.¹⁰⁹⁶

A csongrádi előljárók állandó vitában álltak Hegyi Antal plébánossal. Hol a temető és a templomkert tulajdonjoga, hol a polgári anyakönyvezés ügyében kerekedett izzó levelezés a plébánia és a községháza között. Az ellenzéki érzelmű plébános választási korteskedése a kormányhatalmat képviselő községvárosi alkalmazottak ellenében is irányult. A település jegyzőjévé előlépett Sóhlya Gyula,

1092 Erdei 1980/a. 406.

1093 VPL APar. Cs. 1866. május 17. Pehm Mária levele a váci püspökhöz.

1094 Pehm Mária tanárnő 1866-ban keletkezett levelében panaszkodott a városi pénztárnokra, aki szerinte „egy elbizakodott, műveletlen csizmadia, bennünket, egyháziakat ki nem állhat.” VPL APar. Cs. 1866. május 17. Pehm Mária levele a váci püspökhöz.

1095 Forgó–Forgó 1987. 50.

1096 Tiszavidék, 1893. június 25. IV. évf. 26. szám, 3. old. 1865-ben a polgármester rendelete nyomán vásár- és ünnepnapokon, míg a misének vége nem lett, zárva voltak a csongrádi hivatalok. Dudás 1998. 116.

Sohlya Antal kántor fia azt írta egyik levelében, hogy katolikus neveltetése és mély vallásossága ellenére valóságos „meghasonlásban van” a plébános személye miatt, kit a községközi perpatvarok nyomán volt szerencséje közelebről is megismerni. Dr. Justus írásában azt állítja, hogy Hegyi plébános „minden kaput os embert elidegenített magától”.¹⁰⁹⁷ A kötelező templomlátogatásnak a katolikus tisztviselők rendszerint eleget tettek, mégis ők tekinthetők a helyi társadalom leginkább szekularizálódott rétegének.

5. Kereskedők

Csongrádon a 19. század derekától kezdve a zsidó kiskereskedők felülreprezentáltsága volt jellemző. Gyermekük többnyire szülei üzletét vitték tovább, ritkábban értelmiségi, köztisztviselői pályák felé törekedtek. Példaként említem Lilienthal Emilt, kinek édesapja rőföskereskedő volt, az üzletet testvérbátyja vitte tovább, ő maga pedig köztisztviselővé vált.¹⁰⁹⁸

Hegyi Antal plébános – kora úri középosztályára jellemzően – ellenérzéssel szemlélte a zsidó kereskedők hegemoniáját. A század utolsó éveiben meg is alapította a Keresztény Fogyasztási Szövetkezetet, melynek tagjai megfogadták, hogy csak a katolikus vallású kereskedők üzletét látogatják. A szervezet működéséről, a csatlakozott tagok számáról részletes adatok nem állnak rendelkezésünkre, ám pusztán megléte jelzés értékű.

6. Templomszolgák

A laikus egyházi tisztviselők hivataluktól, származásuktól és képzettségüktől függően eltérő társadalmi csoportokhoz érezték közel magukat. A kántorok egy szavazással egybekötött alkalmassági vizsgát követően, általában idegen közösségből érkeztek állomáshelyükre. Mezővárosokban, városokban csak kántortanítói végzettséggel lehetett főéneklési állásba kerülni, így a helyi műveltségi elit tagjai közé soroltattak annak ellenére, hogy jövedelmük nem érte el a vezető polgárság szintjét.¹⁰⁹⁹ A betagozódás reprezentatív gesztusok nyomán

1097 Mikor Hegyi Antal jelentése nyomán a váci püspök kérdőre vonta Sólhlya Gyulát „vallást sértő politikai ténykedéseivel” kapcsolatban, a csongrádi főjegyző a következő nyilatkozatot tette: „Én, Nagyméltóságú Uram, katolikus szülők gyermeke, magam s kis gyermekeimmel együtt az itt alapított Jézus Szentséges Szíve társulat tagja vagyok, mint katolikus ember kötelességemet pontosan teljesítettem, s alig pár éve csak, hogy Hegyi Antal úrral [...] éppen a többször hangoztatott visszaélések, kíméletlen támadások miatt meghasonlásban vagyok.” NPI 1894. március 12. Sólhlya Gyula főjegyző levele a váci püspökhöz. Dr. Justus 1902. 4.

1098 Csongrádi Lap, 1896. július 5. VI. évf. 27. szám, 2. old.

1099 Barna 2011. 359. Sohlya Antal tájékozottságát mutatja, hogy rendszeres előfizetője volt a jelentősebb, országos pedagógiai lapoknak. MNL CsML CsL Gondnoksági iratok, 1890. március 1. jk. 97. sz. határozat.

szilárdult meg; az értelmiség szívesen kérte fel a kántort és feleségét keresztszülőnek. A kántor gyermekeit jellemzően helyi előkelőségek¹¹⁰⁰ vagy kántortanító kollégák¹¹⁰¹ keresztelték meg. Sohlya Antal leányunokáját, Sohlya Marikát maga Hegyi Antal plébános tartotta keresztvíz alá.¹¹⁰²

A kántor a harangozók és sekrestyések hivatalát már jóval alacsonyabb rangúnak tartotta. Sohlya Antal tanítóképezdei jegyzetében botránkozva említ olyan eseteket, amikor a helyi hagyomány olyan feladatok ellátását követeli meg a kántortól, melyek rá nézve „lealacsonyítóak és gyerekesek [...] már csak azért is, mert ezen szolgálatok majd nem országszerte az oltárszolgák kötelmei részben, részben pedig az egyházi – más néven – harangozóé, vagy sekrestyésé”.¹¹⁰³ Ide tartoznak az olyan „tetteleges erőt kívánó szolgálai kötelmek”, mint a lámpahordozás, gyertyagyújtás, harangozás vagy éppen a csizmatisztítás. Sohlya Antal jegyzetében bosszankodva ír az efféle méltatlan elvárásokról, melyeken a kántor önerejéből nem volt képes változtatni, és csak egyházi előjárója jóindulatában bízhatott.

A harangozók és sekrestyések már saját közösségük gyermekei voltak. A kántornál és a papoknál elmélyültebben ismerték a helyi hagyományokat és a közösséget, ám ennek a tudásnak az átvételére hivatali feljebbvalóik korlátozottan tartottak igényt. A több generációs Keviczky család esetében a gyermekek jellemzően iparos mesterségre vagy hivatalnoki pályára adták fejüket. Az egyik Keviczky-leányt Kmeth Lajos kántor vette feleségül. A harangozó és sekrestyések – a kántorral ellentétben – sosem élvezhették a megtisztelő „úr” megnevezést, elvéve kérte fel őket násznagnak vagy keresztszülőnek egy-egy földműves vagy iparos família.

Az egyházi bizalmi pozíciójára a gazdák közül is a legbecsületesebbek tarthattak számot. Az egyéb egyházi asszisztenciát tekintve az egyházi segédkezés ténye nem határozta meg, legfeljebb „javította” az egyén társadalmi megítélését. Társadalmi háttérük, családi viszonyaik sokszínűek voltak, közülük egyedül a képzett bábák származtak másik településről. A legszegényebb egyházközi tisztségviselő kétségkívül a temetőcsősz, kinek ősei jellemzően házatlan zsellérek voltak.

A templomszolgák hivatala Csongrádon irigyelt, biztos keresetű foglalkozás volt, üresedés idején egymást érték a jelentkezők. Ahogy Hegyi Antal fogalmazott újságja hasábjain: „sokan futnak, de csak egy nyerheti el a kinevezés

1100 Barna Gábor meglátása szerint Mezey János kántort az óbecsei magyar társadalom felső rétege maradéktalanul befogadta. Ennek egyik jele, hogy Mezey négy, Óbecsén született gyermekének keresztanyja Vissy Antónia, jeles helyi előkelő család leszármazottja volt. A Kunszentmártonban született Mezey Sándor Pál keresztanyja az egyik városi tekintély, Bozóky Sándor felesége lett. Barna 2009. 447.

1101 Knapék Dezső későbbi csanyteleki kántort, kinek édesapja Makláron kántortanítóskodott, 1881. január 13-án Polgári Gáspár kántortanító neje, Kapsay Júlia asszony tartott keresztvíz alá. Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HML) IV-416. 228. Maklári anyakönyv másolata.

1102 NPI 1894. március 12. Sóllya Gyula főjegyző levele a váci püspökhöz.

1103 Sohlya 1857. (kézirat) 323.

babérját”.¹¹⁰⁴ 1892-ben Eszes Mátyás gőzmalom-tulajdonos, Hegyi Antal jó barátja azt vetette az atyja elbocsátása miatt elégedetlenkedő ifjabb Keviczky György szemére, hogy azért tiltakozik olyan hevesen, mert ő maga „a reménylett kényelmes élettől elmaradt”.¹¹⁰⁵ Éder János lapszerkesztő az időközben felfüggesztett Hegyi Antalón élcelődve azt állította, hogy a plébános már számtalan pártfogójának felajánlotta a külső- és belsővárosi harangozói és templomgondnoki állásokat abban az esetben, ha visszasegítik őt hivatalához. A nevekkal tarkított lista végére odatűzte: „ezek minden perczben készek, nem annyira Hegyi Antalért, mint a kurátori és harangozói állásért vért ontani”.¹¹⁰⁶

7. Az „intelligenzia”

Csongrádi szóhasználatban összefoglalóan „intelligenciának” nevezték a polgárit vagy ennél magasabb iskolát végzett tisztí kardbojt-viselőket, jelesebb köztisztviselőket, orvosokat, polgári iskolai tanárokat, iskolaigazgatókat, ügyvédeket, akik életmód, vagyon és mentalitás tekintetében látványosan elkülönültek a számszerű többségben lévő földművesektől és mezőgazdasági bérmunkásoktól. Az „intelligens közönség” színi előadásokra, bálakba járt, érdeklődött a település múltja, történelme, a környékbeli ásatások iránt.¹¹⁰⁷ Ha portréfestő vetődött a környékre, egymással versengve árasztották el a megrendelésekkel.¹¹⁰⁸ A sok száz holdas nagygazdák gyermekei jó eséllyel kerültek diplomás pályákra, így – bár státusz szempontjából korábban sem maradtak el az intelligencia mögött –, a képzettség megszerzésével pozícióemelkedés is járt.

A klasszikus „polgári” mentalitást és életmódot¹¹⁰⁹ ez a szűk csoport közelítette meg leginkább. Eklektikus–klasszicista stílusú, egyszintes lakóépületeiket a Nagyboldogasszony-templom és a mai Szentháromság tér környékén emeltették. Ezekben a három-öt szobás lakóházakban állandó cselédeket tartottak, a férfiak Kaszinóba és Polgári Körbe jártak, míg asszonyaik a jótékonysági egyletekben jeleskedtek. A polgármester, a főjegyző és szolgabíró az orvosokkal, ügyvédekkel, gyógyszerészekkel találkozgatott a Kaszinóban vagy a Magyar Király szálló kertjében, hogy egy pohár sör mellett megbeszéljék a település ügyes-bajos dolgait.¹¹¹⁰ A részben zsidó vallású értelmiségiek fogékonyak bizonyultak a liberális eszmék irányába, így nem csoda, hogy a képviselőtestületi üléseken rendszeresen összekülönböztek Hegyi plébánossal.

1104 Csongrádi Közlöny, 1895. szeptember 8. II. évf. 36. szám, 3. old.

1105 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 19. Eszes Mátyás levele a hercegprímáshoz.

1106 Csongrádi Lap, 1898. szeptember 25. VIII. évf. 39. szám, 2. old.

1107 Csongrádi Lap, 1892. május 22. II. évf. 21. szám, 3. old.

1108 Csongrádi Lap, 1898. november 20. VIII. évf. 47. szám, 2. old. Wiesner Károly festő csongrádi megrendeléseiről.

1109 Hagyományosan a három szobás lakást és a cselédtartást szokták a polgári életforma ismertetőjegyeként megemlíteni, melyet kiegészíthet a szecessziós ülőgarnitúra, a szalon, házi zongora és üveges vitrinek valamint a kávéházba járás vagy a nyaralás. Ld. Hanák 1978. 462–472.

1110 Jánosi 1983. 76.

Hegyi Antalt az 1890-es években már hagyományosan „az intelligenzia gyűlölőjeként” tartották számon. Réti Ferenc főszolgabíró a papi elődök és az értelmiségiek közti bensőséges kapcsolat megszakadását, az értelmiségiek elleni „lázítást” kérte számon Hegyi plébánoson, kinek hivatásánál fogva példaként kellene a nép előtt járnia a hatóság tiszteletét illetően.¹¹¹¹ A plébános úgy vélte, semmi oka nincs tisztelni és becsülni azt a helyi intelligenciát, mely élen jár a plébános elhelyezését sürgető levelek írásában, az aláírások gyűjtésében és polgári perek kezdeményezésében.¹¹¹²

8. Nagygazdák

Bár forrásainkban *tisztes* vagy *előkelő polgárként* emlegetik őket¹¹¹³, a gabonakonjunktúra idején megtollasodott nagygazdák számára a „polgár” szó sajátos értelmezést takart. A csongrádi nagygazda-polgár nem a korabeli nagyobb városokban elterjedt, hagyományosan polgáriának nevezett – számára értelmezhetetlen – életmódot és mentalitást jelenítette meg, hanem a rendi-nemesi minták követésével fejezte ki a megváltozott anyagi helyzettel párosuló társadalmi emelkedést. A 100 hold feletti nagygazdák és családtagjaik a reformkori nemesekhez hasonlóan kezdtek öltözködni, viselkedni, kikapcsolódni. Ehhez az attitűdhöz esetenként erőteljes dzsentroid vonások vegyültek.¹¹¹⁴ Ahogy akkoriban emlegették: „imponáló megjelenése annak vagyon, kinél több a kiadás, mint a vagyon”.¹¹¹⁵

A nagygazdák leányai közt valóságos háború dúlt azért, hogy a divatáru kereskedőktől elsőként szerezzék be a legszebb, legfinomabb anyagokat. A Csongrádi Újság cikkírója nosztalgiazva emlegette fel azokat az időket, amikor Klein Lipót üzlete 1868-ban bezárni kényszerült, mert senkinek nem kellett a cifra nevű bécsi és párizsi kelmék.¹¹¹⁶ A módos gazdák fiaikkal és leányaikkal is kijáratták a polgári iskolát, így ennek a generációnak a tanuláson és az úri passziók gyakorlásán kívül nem sok teendője akadt. Gyermeküket végzettségük okán, szüleiket az állandó cseléd tartás miatt sorolhatjuk a korabeli úri középosztályhoz.¹¹¹⁷

1111 Csongrádi Lap, 1898. február 13. VIII. évf. 7. szám, 1. old. „Ellensége minden intelligens embernek.” Dr. Justus 1902. 4.

1112 Tiszavidék, 1902. január 26. XIII. évf. 4. sz. 3. old.

1113 Példaként lásd Sohlya Antal írásának szóhasználatát a templomtorony históriájáról. Tiszavidék, 1894. december 16. V. évf. 50. szám, 3. old.

1114 „A kilencvenes évek hangosak voltak a jökedvtől és jóléttől. Mintha örökkévalóságnak látszott volna az élet. A lakodalmak napokig tartottak. Bagi Zsigmond harmincéves koráig ezer hold földet mulatott el, 32 párbajt vívott. [...] Zóra Fedor, Tary Jani, Tekulics Sándor, Bagi Zsiga, Kovács Henrik, Bubenik Antal mulatságaitól hangos volt a város. Gőzhajót fűtettek be, és cigányzene mellett hajóktak Szegedig meg vissza. Víg társaságok lövöldöztek a kávéházak tükreit, célba lóttek a díszekre, szinte ész nélkül szórták a pénzt.” Jánosi 1983. 77.

1115 Labádi 2000. 134. (Szentesi Lap, 1884. augusztus 30. XIV. évf. 35. szám, 3. old.). Egyes családok valóban nemesi eredettel büszkélkedhettek, ám életmódjuk semmiben nem különbözött a nagygazdákétól. Jánosi 1983. 78.

1116 Csongrádi Újság, 1904. március 13. II. évf. 9. szám, 2. old.

1117 Hanák 1978. 435.

A nagygazda réteg „kinyílását” segítették a cseregyerek-cserelegény kapcsolatok. A bánsági német családokhoz küldött fiatalok szélesebb világlátással, élő nyelvismerettel felvértezve tértek haza.¹¹¹⁸

Ami az egyházhoz való viszonyt illeti, a nagygazdák családjában a vallásosság az értékhierarchia csúcsán maradt.¹¹¹⁹ A vallási társulatoknak ugyanolyan lelkes tagjai voltak mint a legszegényebbek. A templom céljaira indított gyűjtéseken továbbra is nagyvonalúan adakoztak. Az egyházat kiemelten pártoló nagygazda családok kb. az 1940-es évekig saját paddal rendelkeztek a Nagyboldogasszony-templomban. Ezek a privilegizált helyet biztosító padok a plébános hozzájárulásával készülhettek el.¹¹²⁰ Az úri kisasszonyok, feleségek egymással versengve hímezték a szebbnél szebb oltárterítőket, térdeplő párnákat. A finom holmokról Hegyi Antal plébános méltatással egybekötött cirkalmas megemlékezéseket tett közzé hetilapjában.¹¹²¹

9. Kik voltak a csongrádi polgárok?

Amennyiben polgárosodáson a rendi nemesség önmenekítő újraformálódását értjük, Csongrád esetében a fogalom értelmét veszti. Ha a rendi társadalom mellett kifejlődött, kapitalista viszonyok mentén szerveződött rétegre gondolunk, akkor a maréknyi zsidó ügyvéddel és malomtulajdonossal be is zárult a csongrádi polgárok köre.¹¹²² Kik voltak tehát a csongrádi polgárok a 19. század végén?

Ha a csongrádiak korabeli szóhasználatát vesszük alapul, a *polgár* a lakosság általános ernyőfogalmaként funkcionált, a skála a parasztpolgártól az előkelő vagy tisztos polgárig terjedt.¹¹²³ Az állandó cselédeket tartó, szavazati joggal bíró tisztos polgárok viselkedésszociológiai értelemben az úri középosztályt testesítették meg, az előkelőbb hangzású *úr* megnevezést is jóval szívesebben

1118 Szűcs 1993.

1119 A 19. század második felében a Bagi, Draskovits, Faragó, Csanyi Forgó, Máté és Tari családok ápoltak szorosabb kapcsolatot a mindenkori plébánossal, nagylelkű felajánlásokkal, alapítványokkal és hagyatékokkal támogatva az egyház céljait.

1120 Példaként említve: Edelényi János 1884-ben engedélyezte a földbirtokos Faragó Mihály nejének, hogy elzárható családi padot készíttessen a szentélyben. Kérése csupán annyi volt, hogy a pad központi elhelyezkedése okán ő kívánja megrendelni azt. Egy későbbi forrásunkban arról szerzünk tudomást, hogy Edelényi a padot saját költségén (24 forintért) készíttette el maga és pap vendégei számára, ám megengedte, hogy Faragó Mihályné is használhassa. A század végén Bába Szabó Rókus 16 családi pad létezéséről tudott. VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspök felé; VPL APar. Cs. 1886. december 23. Inventárium Edelényi János halála után.

1121 „Draskovits Erzsike kisasszony, Draskovits Dezső úr művelt, kedves leánya Úrnapja alkalmából saját hímezésű, művészi két oltárvánkossal lepte meg plébániai templomunkat. [...] Habár nagyon kedvesen lepett meg minket az értékes ajándék, mégis inkább annak örvendünk, hogy intelligens családaink ifjú sarjai ekképpen gondoskodnak az Isten házáról. Húsvétkor Eszes Mariska, most pedig Draskovits Erzsike tüntette ki magát az Úr hajlékának ékesítésében.” Csongrádi Közlöny, 1895. június 16. II. évf. 24. szám, 3. old.

1122 V.ö. Erdei 1980/a. 299-302.

1123 Tiszavidék, 1894. december 16. V. évf. 50. szám, 3. old.

használták.¹¹²⁴ Őket hívta Márkus István cívismódra polgárosuló parasztnak.¹¹²⁵ Az általuk képviselt, reformkori-nemesi világot idéző attitűd tovább késleltette a feudalizmus maradványelemeinek felszívódását. A polgári ízeskultúra nyugatias vonásai idegenek, feldolgozhatatlanok voltak egy ilyen, alapvetően jobbágyparaszti mentalitású közegben, ahol a földbirtok nagyságában mérték a tekintélyt. A viseletkultúra viszont a századfordulóra meglehetősen polgáriás színezetet vett: a birkabőr subát, nadrágot és a csizmát fokozatosan kiszorította a sötétkék vagy fekete lajbi, a *pantalon*, *kaput* és a harisnyával viselt topánka. A városi parasztlányok befont és felszalagozott haját a franciás konty váltotta fel, csizma és papucs helyett már harisnyát és cipőt viseltek.¹¹²⁶

Csongrád esetében a paraszti polgárosodás kezdetét tehát a hagyományos jobbágyparaszti életforma, viselet, világkép felbomlásával, általakulásával lehetne jellemezni, mely az élet különböző területein eltérő tempóban és intenzitással zajlott le. Mindezek előfeltétele a jobb anyagi helyzet, az írásbeliség térnyerése és a földrajzi mobilitás fellendülése, vagyis a társadalom nyitottá válása volt. A legfontosabb feladat mégis a politizálási hajlam növekedése, a nemzet sorsával való azonosulás maradt. A telkes parasztnak meg kellett szokniuk a gondolatot, hogy már nem csak Werbőczy népe alkotja a nemzetet. A folyamatot a polgári iskola megnyitása, illetve az örökösödések nyomán kialakuló földhiány gyorsította. Igazat kell adnunk Szűcs Juditnak, aki szerint az első „valódi” csongrádi polgárok a 100 hold feletti, földműves szülők érettségizett gyermekei közül kerültek ki az 1930-as évek tájékán.¹¹²⁷

1124 Hanák 1978. 462.

1125 Márkus 1996.

1126 Váry 1974. 179-181.

1127 Szűcs 1989; 1995.

XIII. A TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS JELEI

1. Születési és halálozási arányok

A születési és halálozási arányszámok párhuzamos, utóbbinak meredekebb csökkenését a szakirodalom a polgárosodás csalhatatlan jeleként határozza meg.¹¹²⁸ Csongrádon a 19. század utolsó évtizedeiben valóban kimutatható a halálozás fokozatos csökkenése, ám mellette stabilan tartotta magát a születésszám, akár kétszeresen is meghaladva a mortalitási arányokat.¹¹²⁹ Kézenfekvő részben az orvosi ellátás korszerűsödésére gondolnunk, másrészt ne feledjük, hogy katolikus településről van szó, ahol az egy családra jutó gyermekek aránya hagyományosan magasabb volt.¹¹³⁰

2. Infrastruktúra, településkép

A társadalmi változásoknak keretet adó, településszintű fejlődés kerékkötője az állandó árvízi fenyegetettség, az időjárási viszonyoknak kiszolgáltatott termelési mód és az infrastrukturális fejlődés meddő akadozása volt. A villanyvilágítás a 19. században csupán ígéretes terv maradt; a sártengeren dülöngélő pallók lecserélése, az utak kövezése megkésve, nehézkesen indult el. Maguk a lakosok sem törődtek az utak tisztaságával; lábas jószágokat az utcákra hajtották ki legelészani.¹¹³¹ 1893-94-ben az alföldi traverzális műút építésével, Kiskunfélegyházától Szentes irányában létesült az első makadám út, mely keresztül vezetett a településen. Az építkezések hatására vett lendületet az utcák kövezése, kezdetét vette a pallók felszámolása.¹¹³²

Ugyan 1888-ban átadták a Kiskunfélegyháza–Csongrád vasútvonalat, a gőzmasina rendkívül lassú és megbízhatatlan volt, nem ritkán az utasok segédkeztek a lerobbant gépezet újraindításában. Az Eszes-féle gőzfürdő három esztendő elteltével, az alacsony forgalom miatt bezárt. 1872-ben Csongrád büszkeségét, a tanítóképző intézetet árvízi fenyegetettség okán Kiskunfélegyházára helyezték, ahonnan sosem került vissza. Nem sokkal később rendezett tanácsú városi rangjáról lemondva a település a nagyközségek sorába került.¹¹³³

1128 Hanák 1978. 403; Gyáni-Kövéér 2006. 32.

1129 Sebestyén 2003.

1130 Hanák 1978. 414.

1131 „Szörnyű valóságra ébredünk akkor, ha látjuk, mint legelnek a tehének és egyéb szarvasmarhák az utcán, mint turkálják a szőke és fekete süldő malacok a kövezetek mellékét; mint legelik a libák a kövér papsajtot, és mint pocsoznak a kacsák falka számra a mocskos csatornába. Itt egy kecske, amott egy birka szaggaítja élvezettel az élőfák lombjait.” Csongrádi Lap, 1898. július 10. VIII. évf. 28. szám, 3. old.

1132 Jánosi 1983. 74.

1133 Csongrád esete nem példa nélküli: ugyanebben az időben vált nagyközséggé Kalocsa és Orosháza is.

A kusza településkép első, rendezett „szigete” a római katolikus temető volt. Hegyi Antal csongrádi plébánossága második évében utakat vágatott a rendezetlenül heverő sírok közé, kutat fúratott, kerítést építtetett, árkot ásatott. A közvéleményt erőteljesen megosztó temetőrendezést többen a plébános újabb eszement ötleteként könyvelték el, figyelmen kívül hagyva az intézkedés racionális vonatkozásait.¹¹³⁴ A következő, szimbolikus értékű változás a templomkert 1894-es fásítása, körbekerítése volt. A plébános a szószekről közölte a környéken legeltető állatok gazdáival, hogy adott esetben nem áttal fegyverrel óvni a templomkert fűvének épségét. Hogy mennyire nem a levegőbe beszélt, azt egy kecske és egy malac lábának ellövése után kerekedett botrány is tanúsítja.¹¹³⁵

3. Korjelenségek

A 19. század végi Csongrád lakosságának etnikai összetételét, anyanyelvét és a felekezeti arányait illetően sem tekinthető kora átlagos településének.¹¹³⁶ Az országos szintű társadalmi problémákra adott szervezeti szintű válaszok azonban – még ha teljességgel indokolatlannak tűntek is – nem kerültek el az Alföld egyik legmagyarabb és legkatolikusabb nagyközségét. Kitűnő példa erre a hités érdekvédelmi céllal életre hívott Katholikus Kör, melynek hiányoztak belső keletkezésű előfeltételei, a szervezet létjogosultságát adó problémák.

Csapó János csongrádi káplán már 1895 decemberében levéllel kereste fel Schusztter Konstantin püspököt, melyben támogatásért esedezett és fővédnöknek kérte fel. Csapó levele szerint az ötlet Csongrád „jóérszű katolikus polgáraitól” származott, akik küldöttséggel keresték fel őt, hogy továbbítsa igényüket a püspök felé.¹¹³⁷ A Kör 1896. március 22-én nyerte el a belügyminisztérium jóváhagyását¹¹³⁸, ám az agitáció már jóval korábban elkezdődött.

Február 16-án Csapó János a plébánia épületében hívta össze a csongrádiakat, hogy meggyőzze őket az egyesület létrehozásának szükségességéről.¹¹³⁹ Az előmunkálatok végrehajtására elnöknek Hegyi Antal plébánost, jegyzőnek pedig Krezsák Géza segédlelkészt választották meg. Két héttel később a Hegyi plébános által szerkesztett Csongrádi Közlöny címlapon közölte Csapó káplán cikkét, melyben az egyesület céljait körvonalazta: „Főcélunk, mint az alapszabályoknak alább közölt két paragrafusából is kitűnik: a valláserkölcsei szellem öregbítése és a felebaráti szeretet cselekedeteinek gyakorlása. [...] Egy kath. közszellemet kell

1134 „Ő [t.i. Hegyi Antal] mindent felforgató elveinél fogva, a temetőben alig pár évvel ezelőtt eltemetett holtak sirhalmait és keresztfáit leromboltatta, hogy az ott nyugvó halottaink hamvai felett sétául szolgáló utat létesítsen. Vajjon sétakert-e a temető, vajjon élvezni, avagy szórakozást keresni járunk-e a sírkertbe, hova eddig a kegyelet vezérelt megsiratni kedveseinket, kik ott nyugosszák örök álmukat?” NPI 1889. Gétyi János nyílt levele. Nyomtatott Schwartz Sándornál.

1135 Csongrádi Lap, 1899. június 11. IX. évf. 24. szám, 2. old.

1136 V.ó. Hanák 1978.

1137 VPL APar. Cs. 1895. december 31. Csapó János káplán levele a váci püspökhöz.

1138 Dudás 1998. 105.

1139 Csongrádi Közlöny 1896. február 23. III. évf. 8. szám, 3. old.

teremtenünk, mely a modern pogányságot elfújja a föld színéről, s ne engedje azt, hogy hitünket, lelkünk meggyőződését úton útfélen minden pimasz bánatlatlanul sértegethesse, összegyűjtjük mindazokat, kiknek lelkében még ki nem aludt a keresztény érzelem, mert csak ha egyesek leszünk gondolkodásmódra és akaratra, akkor lehetünk erősek és hatalmasak.”¹¹⁴⁰ Erőteljes szavak ezek, melyek a „modern pogányság démona” ellenében hívják zászló alá a katolikus érzelműeket.

Miután a minisztériumi engedély lehetővé tette a hivatalos tagtoborzást, az alapító optimistán látott neki a gyűlésekre alkalmas helyiség felkutatásának: „Ha a jelentkező tagok száma oly nagy lenne, hogy egy helyiség szűknek bizonyulna be fogadásukra, két helyiség fog állíttatni.”¹¹⁴¹ Májusra találtak alkalmas házat a Templom utcában, így ki is tűzték az alakuló gyűlés időpontját. A hónap végén azonban „habár számosan léptek már be eddig is [...] még sokan vannak, kik a belépés iránti óhajukat szóbelileg már nyilvánították, de elfoglaltságuk miatt még be nem íratkoztak”,¹¹⁴² egy későbbi időpontra tették a Kör megnyitását, melyre hosszas halasztások után csak 1896. novemberében került sor. Mi volt az oka a késlekedésnek?

A Katolikus Kör létjogosultságának kérdése az első percétől kezdve kiváltotta a Csongrádi Lap visszhangját. A Lap 1896 márciusában kiadott cikksorozatában támadást indított a Kör által képviselt eszmeiség ellen. Az érvelés gerince szerint Csongrádon elenyésző számban élnek más felekezetűek, így a katolikus eszmék féltése teljesen indokolatlan. „Mi értelme van tehát nálunk a ‚Katholikus Kör’ szervezésének? Ezt épp oly szükségtelennek, pláne nevetségesnek tartjuk, mintha ugyancsak nállunk, ahol a 20.803 lélek közül egyetlen-egy sincs más nemzetiség, mint magyar, valakinek eszébe jutna magyar olvasó együletet, vagy bármiféle magyar egyesületet állítani azért, mert nemzetiségünket, nyelvünket féltene attól a néhány vásznas tóttól, akik heti vásárok alkalmával a piacon egymás közt nem magyarul beszélnek. [...] A ‚Katholikus Kör’ alakítása e szerint csak arra való lesz, hogy néhány száz fanatizálható, félkegyelmű polgárnak tájékozatlanságát és észbeli korlátoltságát felhasználva, a felekezeti gyűlöletet szítsák, a polgároknak egy más iránti kölcsönös tisztelet és felebaráti szeretetet romba döntésük.”¹¹⁴³ Csapó János sem késlekedett a válasszal, így a Csongrádi Közlöny ismét hetekig címlapon foglalkozott a Katolikus Kör kérdésével. A támadások ideig-óráig elérték céljukat: a tagfelvétel a várakozásokkal ellentétben akadozottan haladt.

Az 1885-ben megnyitott Keresztény Gőzmalom és a Keresztény Fogyasztási Szövetkezet a zsidó kereskedők ellenében hangsúlyozta a vállalkozás „keresztényi” jellegét.¹¹⁴⁴ A kortárs piarista szerzetes-író, Váry Gellért túlzásnak vélte, hogy egy malmot – akár csak egy szekeret, vagy bármi egyebet – kereszténynek

1140 Csongrádi Közlöny, 1896. március 8. III. évf. 10. szám, 1. old.

1141 Csongrádi Közlöny, 1896. március 22. III. évf. 12. szám, 3. old.

1142 Csongrádi Közlöny, 1896. november 8. III. évf. 45. szám, 3. old.

1143 Csongrádi Lap 1896. március 1. VI. évf. 9. szám, 2. old.

1144 Gát 1982. 157–158.

vagy nem kereszténynek neveznek el.¹¹⁴⁵ A kezdeményezések élharcosa minden esetben Hegyi Antal plébános volt, aki nem csak élénk figyelemmel kísérte a Gőzmalom és a Szövetkezet sorsát, de a szervezeteken belül vezető tisztségeket is vállalt.

4. Hetilapok, politika, vallás

Az 1890 után indított első helyi-közeleti lapok jelentősen befolyásolták a csongrádi közvéleményt.¹¹⁴⁶ Borsos János orvos családjában tudjuk, hogy párhuzamosan olvasták a két ellenlábás orgánum, a Csongrádi Újság és a Tiszavidék cikkeit.¹¹⁴⁷ Ugyan még mindig csak a lakosok fele tudott írni-olvasni, a sajtóban megjelent – gyakran felettébb ellentmondásos – hírek szájról-szájra jártak.

A csongrádi sajtótermékek stílusukat és felépítésüket tekintve az országos kortendenciákat képezték le. Profiljukat az ellenzéki 48-as vagy a liberális-kormányparti elvek tükrében alakították ki, és javarészt egymásra reflektáltak rendkívül személyeskedő hangnemben. A Csongrádi Közlöny és a Csongrádi Lap, vagyis Hegyi Antal és Éder János ökölharcának tétje a lakosság politikai nézetének alakítása, országgyűlési képviselőválasztások idején a kortes hadjárat sikerre vezetése volt. A vizsgált időszakban Csatar Zsigmond (későbbi kántor) és Hock János (katolikus pap) megválasztásának esete áll példaként előttünk, mely mindkét esetben a klerikális-ellenzéki erők helyi túlsúlyáról tanúskodik.¹¹⁴⁸

Hegyi plébános lapszerkesztői-újságírói tevékenysége a véleményformálás határozott szándékát mutatja, mely a hagyományos papi szerepkör kiszélesítését is jelentette. Éder János a liberális eszméknek megfelelően¹¹⁴⁹ kezelte a lapszerkesztő kollégát; kortes hadjárat idején tehát elvárta tőle, hogy felelős közeleti emberként, afféle hivatalnokként álljon ki jelöltje mellett a sajtóban, és emelt fővel viselje a politikáló állampolgároknak „kijáró” ellenoldali hangnemet.

Hegyi Antal azonban politikai tevékenysége és papi hivatása között nehezen találta az egyensúlyt.¹¹⁵⁰ A nép sem tudott elvonatkoztatni papi mivoltjától – igaz,

1145 Váry 1974.

1146 A csongrádi újságokról bővebben lásd: Dudás 2004.

1147 Jánosi 1983. 78.

1148 Ahogy Romsics Ignác is megjegyzi, a szíkatolikus településekről jellemzően a 48-as jelölteket küldték a parlamentbe. (Romsics 2007. 740.) Országosan az Alföldet és a Dunántúlt tartották inkább ellenzéki érzelműnek, míg a Felvidéken és Erdélyben a kormánypárt képviselői arattak győzelmet. Csatar megválasztásának körülményeiről bővebben lásd: Zsótérné Nemes 1989.

1149 A liberális eszme a papi hivatalt megfosztotta transzcendentális vonatkozásaitól, és a vallást afféle morálként, szellemi magatartásként értelmezte. Ld. Romsics 2007. 723.

1150 Káplánjai eképpen panaszkodtak a váci püspöknek: a plébános „folytonos csavargásai miatt mi vezettük az irodát is, a sok számú gyónóval meg éppen nem szokott törődni, mert az állandó korteskedés, gyűlésezés, nemkülöbön az általa szerkesztett szennylap minden idejét elfoglalja.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. Csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

Hegyi Antal sem törekedett erre.¹¹⁵¹ Az ellenzék támogatásának oka ugyanis a kormány vallásellenesnek értelmezett intézkedései (polgári anyakönyvezés és házasságkötés) voltak: Hegyi plébános voltaképpen az egyház régi előjogait védte és hitvédelmi céllal kezdett politizálni.

Több forrásunk is megerősíti, hogy Hegyi plébános a templomi szószékről agitált, káplánjait, az egyházfit és a vallási társulatok tagjait is bevonta a szervezkedésekbe.¹¹⁵² A képviselőválasztás valóságos „szent háborúra” kezdett hasonlítani. Mikor Réti Ferenc főszolgabíró a sajtón keresztül visszavonulásra szólította fel Hegyit, ő válaszul esküvel erősített plébánosi kinevezésére hivatkozott, mely tartósabb a főszolgabírói hivatalnál.¹¹⁵³ A retorikai csúcspontot azok az önvédelmi célú bibliai hasonlatok jelentik, melyekkel előszeretettel hozakodott elő politikai támadások idején.¹¹⁵⁴

Ez a nyilvánvaló kettősség kellőképpen irritálta a politikai ellenfeleket. „Midőn püspökét gyalázza, akkor szerinte mint polgár beszél, tehát a papi törvények határán kívül érzi magát, míg ha mint polgár követ el vétket, akkor a papi talárt használja védbástyául”¹¹⁵⁵ - írják elhelyezéséért küzdő ellenfelei. A Csongrádi Lap 1895-ben Karvaly néven külön vicclapot nyitott „Gyihe Antal, a Csigerháti Búzlöny szerkesztőjének” bosszantására, aki hol Jézushoz, Szent Ágostonhoz vagy Keresztelő Szent Jánoshoz hasonlítja magát.¹¹⁵⁶ Hegyi Antal előtt tehát nem kevesebb feladat állt, mint a hiteles pap és hiteles állampolgár ötvözése és elfogadtatása, ám erőfeszítései felemás, támadható és kiforratlan összkezdéshez vezettek.

5. Papság és polgári pereskedés

Csongrádon elsőként 1876-ban, Csátár Zsigmond képviselővé választását követően indult komolyabb vizsgálódás a helyi papság ellen. Szvoboda József

1151 Álljon itt példaként egyetlen tanulságos idézet Hegyi egyik elkötelezett hódolójának tollából: „Az egyház e jeles plébánosáról azt hirdették a vármegye hívei, hogy a leggyűlöltebb pap a világon. S ez a gyűlölt ember kibontja Csongrádon az ellenzék zászlaját, és a tiszta hazaszeretet nevében felemeli a zászló alatt apostoli szavát, s megindul vele a nép, és elsepri a kormánypártot, s vele együtt a megdönthetetlennek hirdetett Szívákot.” Labádi 2007. (Az idézet 1892-ből származik – Szentesi Lap.)

1152 Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 2. old. „Nem csak a plébános és a templomatyá, hanem a segédlelkészek, kántorok, Jézus Szíve Társaságbeliek, az összes olvasós és lobogóhordozó egyházköziak és leányok egymással vetélkedve üzték a fanatizálás és terrorizálás mesterkedéseit.” Labádi 2007. 88. (Szentesi Lap, 1892. március 25. XX. évf. 25. szám, 1-2. old.)

1153 Csongrádi Közlöny, 1895. május 5. II. évf. 18. szám, 3. old.

1154 „Nem éppen így tettek-e ellenfelei Krisztus Urunkkal, mikor a saját hazugságait állították fel ellene bizonyítéknak? [...] Hogy engem ne bántalmazzanak a legqualificálatlanabb módon, mikor őt, a mestert halálalig bántalmazzák?” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. szeptember 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

1155 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. Csongrádi lakosok levele a hercegprímáshoz.

1156 Csongrádi Lap, 1898. február 6. VIII. évf. 6. szám, 2. old. A jelenség a vizsgált korszakban általános lehetett. Mohl Adolf a tatabányai plébánia történetéről szóló írásában a reformátusok vádjai ellen védekező plébános is „Szent Pállal kiált fel”. Mohl 1909. 154.

káplánjait a csongrádi polgármester jelentette a váci püspöknél, mert úgy vélte, hogy a fiatal papok zártkörű gyűléseken korteskednek és lázítják a népet a helyi vezetőség ellen. Ugyan Csemegi polgármester kilátásba helyezte az ügy polgári peres útra terelését, pár hét elteltével meggondolta magát. Ahogy a kerületi esperes írta jelentésében: „A lakosság szerfölött izgatott és ki tudja mi történik, ha izgatottsága a tanúk hajhászása által még fokoztatik? Ő [Csemegi] a vallásra, mind az erkölcsiségre, de még a papságra nézve is hasznosabbnak látná, ha az én eddigi csendes vizsgálatommal az ügy további zaklatásának eleje vétenék, és arra én is közreműködném.”¹¹⁵⁷ A kerületi esperes támogatta a szándékot, így az ügy végül nagyobb hírverés nélkül elsimult.¹¹⁵⁸

Míg elődei látványosan tartózkodtak tőle és sikeresen elkerülték a polgári peres eljárásokat, Hegyi Antal ellen tucatszámra érkeztek feljelentések többnyire fizikai bántalmazás, lázítás, becsületsértés, sajtóvétség vádjával. Az ügyeket a helyi járásbíró és a szegedi királyi törvényszék tárgyalta. A hatóságok nem voltak tekintettel Hegyi Antal papi mivoltára: a beidézéses időpontját rendszerint valamilyen jeles egyházi ünnepre tűzték ki, ami tovább növelte az eset abszurditását.¹¹⁵⁹ Ami a leginkább megdöbbenetett a csongrádi közvéleményt, az a plébános által saját paptársai ellenében indított polgári peres eljárások sora volt, mely a legliberálisabb elmék képzeletét is felülmúlta. Hegyi elsőként egyik helyettese miatt hívott rendőrt, aki a plébános engedélye nélkül misézett a templomban. Ugyan a rendőr egy ujjal sem nyúlt a lelkiatyához, a misézést félbeszakító jelenet híre még sokáig visszhangzott a csongrádi utcákon.

1898-ban a plébános saját káplánjai ellenében indított rágalmazási pert. Elsőként Sperling Béla segédlelkész állt súlyos testi fenyegetés vádjával a bírák előtt, másodsorra további három káplánnal közösen, nyilvános becsületsértés gyanújával. Hiába figyelmeztette a lépés káros erkölcsi következményeire és hiába próbálta a peren kívüli megegyezés útjára terelni Szathmáry Ödön bíró, Hegyi Antal nem állt el szándékától.¹¹⁶⁰ A papok kihallgatása mindig csütörtöki napokra esett. A kíváncsi hívek ott tolongtak a járásbíró körül, figyelték a csudát, ahogy papjaik a törvényszék előtt vallanak. A helyi lapok részletekbe menően leközltek a papok közt dúló keresztényietlen békétlenség részleteit. A tragikus mélypontot két káplán eskü alatt tett, egymásnak ellentmondó vallomása jelentette. Droppa Károly eképpen elevenítette fel az eset következményeit: „az első pör alkalmával e városban nagy megbotránkoztatást szült, hogy Csapó másképpen vallott, mint Drexler. Figyelmeztetett a bíró a per előtt, hangsúlyozta azt, hogyha pörre visszük a dolgot, bármiképpen dől is el a pör, ez által az egyház tekintélyén súlyos csorba esik”.¹¹⁶¹

1157 VPL APar. Cs. 1876. február 18. A kerületi esperes levele a váci püspökhöz.

1158 „Az aztán csakugyan felzavarhatná a jó lelkű kath. hívek nyugalmát, ha ezek azt vennék észre, hogy kedvelt papjaikat, mint a minők a csongrádiak, valamely tisztviselő kellő ok nélkül háborgatná és rágalmazná.” VPL APar. Cs. 1876. február 18. A kerületi esperes levele a váci püspökhöz.

1159 Csongrádi Közlöny, 1894. augusztus 19. I. évf. 23. szám, 3. old.

1160 VPI APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

1161 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

Hegyi Antal elődei a plébánián belül támadt konfliktusokat minden erejükkel igyekeztek titokban tartani és egymás között, végső esetben a váci püspök bevonásával elsimítani. Ugyan voltak a plébánia történetében kiugró esetek – például az 1820-as években Mátyus János plébános és Rosenberg káplán lövöldözése – a csongrádi papság magánkonfliktusai sosem kerültek ilyen körvonalazottan, ilyen részletesen nyilvánosságra. A perek egyik következményeként a papság képe fájdalmasan realiztikussá vált. A felismerés, hogy egy pap is tud haragot tartani és hamisan vallani, valósággal letaglózta a csongrádi közvéleményt. Eder János lapja kárörvendően taglalta az eset morális következményeit, a nép csalódott fájdalmát, a papság hagyományos imázsának talán első, valódi komoly torzulását.

6. Szekularizáció és vallási társulatok

A szekularizáció¹¹⁶² Csongrádon ekkoriban még nem a hívők számának apadásában, hanem a külsőség, a reprezentáció megnövekedett fontosságában jelentkezett. Ahogy Hegyi Antal írta Csongrádra érkezése idején: „A szó szoros értelmében beteg ember hagyományát örökölttem. A hitélet pangásban sínylett. A nép minden vallásosságot a *külsőségekben* helyezett, de a lelkiismeret tisztaságára és a szívre éppen nem látszott figyelmet fordítani.”¹¹⁶³ A jellegzetes mentalitás ellenében Hegyi Antal a vallási társulatok fellendítésével szállt harcba. Hegyi plébános néhány esztendő leforgása alatt a kor színvonalának megfelelő szervezetségi szintre emelte a vallási társulatokat. Ő volt az első csongrádi plébános, aki káplánjait teljes mértékben kivonta az egyesületi élet szervezéséből, és csupán bizalmasának – és egyben bérmafiának, Csapó János segédlelkésznek engedélyezett némi önálló mozgásteret, hogy híveket toborozzon a Katholikus Kör számára. Az elnöki székben azonban itt is a plébánost találjuk. Ez a szervezési stratégia Hegyi Antal plébánosi működésének utolsó éveiben hozta meg gyümölcsét.

Hegyi Antal felfüggesztését követően a plébános ártatlanságát hangoztató fórum vezéregyéniségei a rózsafüzér társulatból kerültek ki. 1898 februárjában a püspöki küldött beszédet intézett a csongrádi néphez, hogy megmagyarázza Hegyi Antal felfüggesztésének okait. A Csongrádi Lap eképpen idézi fel a történeteket: „Midőn mise után felolvasták a Szent szék ítéletét, néhány előre betreszírozott olvasós asszony közbe kiáltotta: nem igaz! Hegyi ártatlan! Erre azután moraj keletkezett a templomban, mely annyira fokozódott, hogy a 10 órai mise után a szentszéki ítélet felolvasását abba kellett hagyni.”¹¹⁶⁴ A templomi

1162 Szekularizáción azt a folyamatot értjük, amikor az állam és egyház erőviszonyát tekintve az állam kerül fölénybe. Mint jelenség ide sorolható a szekták népszerűsödése, a vallásgyakorlás visszahúzódása a magánszférába és a vallási közöny terjedése. Ld. Gyáni-Kövér 2006.

1163 VPL APar. Cs. Hegyi Antal sorai a csongrádi Historia Domus kitépelt lapjain. 1888.

1164 Csongrádi Lap, 1898. február 13. VIII. évf. 7. szám, 1. old. Dr. Justus úgy eleveníti fel a történeteket, hogy Hegyi Antal „néhány bepálinkázott kofaasszony” kíséretében vonult be a templomba, ám a hívek rájuk támadtak, és a zavargások miatt félbe kellett szakítani a felolvasást. Ld. Dr. Justus 1902. 23.

kihirdetést követően a szentszéki megbízott összehívta a vallási társulatok vezetőit, hogy megmagyarázza a felfüggesztés okait. A vezetők egyöntetűen azon az állásponton voltak, hogy Krisztus példáján nekik is meg kell bocsátaniuk a plébánosnak.¹¹⁶⁵

Szintén a Csongrádi Lap közölt iróniával fűtött beszámolót Hegyi Antal márciusi visszatéréséről: „Már a vasútnál mintegy 3000 főnyi fehérkendős néném asszony¹¹⁶⁶ várta az elítélt plébánost, minden néember kezében 1 szál szentelt viaszgyertyát tartott [...] Hegyi felállt a lóczára és sűrű könnyhullatások között jelentette ki, hogy ártatlan. ‘Krisztust is eláztatták a papok, őt is a paptársai’, mondá. A sok zajos multú néember ezen kijelentésre citrom nagyságú könnyekkel áztatta a kocsi utat. Ily módon igazolták Hegyi Antalt a sikkasztás vádja alól néném asszonyék.”¹¹⁶⁷ Júniusban arról értesít a cikkíró, hogy Hegyi plébános elhelyezése miatt a csongrád-belsővárosi lakosok nem hajlandóak részt venni az Úrnapi sátrak díszítésében, különösen az asszonyok „reszelő-meszelő háborúra készek, s nem ünnepelnek Hegyi nélkül”.¹¹⁶⁸

Az „aranszajú papként” is emlegetett Hegyi Antal meggyőző, szuggesztív retorikájával szilárd társadalmi bázist épített ki, elsősorban az asszonyok körében. Az asszonyokon keresztül pedig jó esélye volt a családfők megpuhítására, a közvélemény határozott formálására. A vallási társulatok alapításába és szervezésébe fektetett energia tehát nem pusztán lelkeségi, de jelentős társadalmi következményekkel is járt. Hegyi plébános sajátos retorikai stílusa szerencsésen találkozott a csongrádi hívek fogékonyságával a látványos és reprezentatív alkalmak, események, jelenségek iránt. A folyamatosan szépülő és gyarapodó templom, virágözönnel borított körmenetek mind a plébános szavainak igazát, szándékainak tisztaságát hivatottak igazolni.

1165 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Agócs János vallomása.

1166 A rózsafüzér társulati asszonyok jellegzetes „egyenviselte” társulati tag temetésén vagy körmenet alkalmával a fehér fejkendő.

1167 Csongrádi Lap, 1898. március 11. VIII. évf. 11. szám, 2. old.

1168 Csongrádi Lap, 1898. június 12. VIII. évf. 24. szám, 2. old.

XIV. TEMPLOMSZOLGÁK ÉS GYERMEKEIK

A papi elődöktől „megörökölt” laikus egyházi tisztségviselők elbocsátásával olyan kísérletnek lehetünk tanúi, mely a hatékony szervezeti működés érdekében oltja ki a szokásjog erejét. A továbbiakban, mintegy összegzésként a templomszolgák leváltásának szükségszerűségéről, az egyházi tisztségviselők újító kísérleteiről és gyermekeik sorsáról értekezünk.

1. Új éra, új arcok. A személycsere szükségszerűsége

A Hegyi Antal idejében végrehajtott személycseréket hiba volna pusztán személyi ellentétekre visszavezetni. A plébános lépéseit olyan intézkedések soraként is értékelhetjük, melyek célja a plébánia hatékonyabb működési rendjének kialakítása volt.

Hegyi plébános egy erősen centralizált plébániaszervezet létrehozásán fáradozott, melynek megvalósításában a templomszolgáknak kulcsszerepet szánt. Rendkívül fontos volt számára, hogy ki, milyen mértékben képes azonosulni céljaival. Kis túlzással azt is állíthatjuk, hogy a feltétlen elvhűség a templomszolgák legfőbb erényeként lépett elő. Az „alkalmatlannak” ítélt templomszolgák eltávolításáért folytatott hadjárat már 1886-ban elkezdődött. A 40 esztendeig kitaróan szolgáló Keviczky György harangozót engedetlen pimaszság és testi bántalmazás, az 50 éve békében ténykedő Bába Szabó Rókus egyházfit „árulás” és a templomi pénzek hűtlen kezelésének vádjával távolította el helyéről. Az érintetteknek az esküvel tett vallomásokon, elkeseredett tisztázó leveleken kívül más fegyvere, egyéb bizonyítéka nem volt, így a váci püspöki szentszék a plébános állításait fogadta el. 1898-ban a csongrádi bíró – az elbocsátott templomszolgák panaszait megelégedve – a megyéspüspökön keresztül üzentte meg Hegyi Antalnak, hogy „a jövőben a község által alkalmazott egyházi tisztségviselők és szolgák rendszeressé vált üldözésével hagyjon fel”.¹¹⁶⁹

A kiöregedett Sohlya kántor ellen Hegyi plébános azért nem indított (nyílt) támadást, mert joggal tartott Söhlya Gyulától, az éneklész főjegyzővé vált fiától. A helyettes kántor, Hornyik Károly kezdeti támogatását Hegyi plébános igen hamar megbánta, a későbbiekben maga próbálta sürgetni eltávolítását. Mivel sorozatos panaszlevelei nem jártak sikerrel, egészen 1902-ig a megnyomorodott főéneklész és az alkalmatlan helyettes viszálya árnyékolta be a csongrádi kántori hivatalt.

A csongrádi laikus egyházi tisztségviselők egyedi színezetű konfliktusai azt mutatják, hogy az új plébános érkezésével megváltozott irányítási stratégia hatásai a legközvetlenebb hivatali alárendeltekben mutatkoztak meg elsőként. Ez a

1169 VPL APar. Cs. 1898. október 30. Csongrád község elöljáróinak levele a váci püspökhöz.

korábbiakban is így lehetett, de mivel a változások nem társultak politikai, közéleti indítékokkal, a konfliktusok sem voltak jellemzőek.

Hegy Antal plébánost szemmel láthatóan motiválta egy olyan csapat képe, mely feltétel nélkül tud azonosulni céljaival. Ennek egyik jele, hogy többször is megkísérelte jogkörén túl befolyásolni az egyházsizolgák megválasztását. A többszörös érdekeltség okán szándékai csak részlegesen valósultak meg, intézkedéseinek visszhangja azonban túlnőtte a tényleges eredmények horderejét.

2. Hivatás és kreativitás. Az innovatív, különc templomszolgák

A csongrádi templomszolgák közt feltűnően sok az átlagosnál sokoldalúbb, valódi kísérletező tehetség, aki kiemelkedő eredményeket mutatott fel akár a művészetek vagy a gazdálkodás területén. Sohlya Antal kántor oktatói jegyzeteket készített, egyházi dallamokat, énekeket, tudományos és ismeretterjesztő cikkeket, kántori segédkönyvet írt. Sohlya a művészkedés mellett őszintén lelkesedett a szőlőnemesítés iránt, Csongrádon az elsők között használt permetezőszert. Szőlőskertjének nem győztek csodájára járni, így hamarosan mintakövetésre sarkallta az újításokra nyitott gazdákat. Egész életében büszke volt arra, hogy a polgári fiúiskola ötletét elsőként ő vetette fel Csongrádon.¹¹⁷⁰ Bába Szabó Rókus sokoldalú tevékenységéről oldalakon keresztül lehetne értekezni, a paletta a vőfélykedéstől kezdve a földmérésig terjedt. Verses krónikát, helytörténeti feljegyzéseket írt. Csongrádon a kurátor mellett a rózsafüzér társulat vezetője, Gyovai Döme István és Szőke János harangozó is adott ki vallásos ponyvákat. Az ilyen jellegű tevékenységet Mohay Tamás a paraszti polgárosulás csilhatatlan jeleként értékeli.¹¹⁷¹

A kántor és az egyházi a legmegbecsültebb laikus egyházi tisztségviselő volt; a kántor képzettsége, az egyházi pedig vagyona okán. Vállalkozó szellemű természetük, a paraszti világtól eltávolodott, különc természetük önkéntelenül is a polgárosodás ügyvivőivé tette őket. Környezetük osztatlan bizalmatlansággal, nem ritkán gunyorosan szemlélte próbálkozásait. Hogy hasonló mentalitásuk ellenére miért nem egyeztek ki Hegyi Antallal, arra válasz elsősorban személyes okokban keresendő.

3. A kapcsolatok és kiemelkedés módozatai

Forrásaink alapján megállapítható, hogy a csongrádi laikus egyházi tisztségviselők egységesen megbecsülték, nagyra tartották az iskolázottságot. Gyermekeiket – nemükre való tekintet nélkül – az elemi után a polgári iskolába

1170 Dudás 1985. 182.

1171 V.ö. Mohay 1992. A ponyvakiadványok előlapját ld. a mellékletben!

is beírátták. A csongrádi polgári megnyitása előtt a fiúgyermeket Kecskemétre vagy Szegedre küldték tanulni. A motivációt az értelmiségi vagy köztisztviselői pályákról dédelgetett álmok és a földhiány adták. A hivatást apáról-fiúra öröklő külsővárosi harangozó családjában is nyilvánvaló volt, hogy a számos gyermek közül csupán egynek lesz biztos a megélhetése.

A legfényesebb pálya, amiről egy templomszolga édesapa álmodhatott, a papé volt. Ugyan Csongrádról jellemzően kevesen szánták rá magukat a nehéz stúdiumokra, az egyházi tisztségviselők gyermekei, unokái között mégis találunk papnövendékeket. 1904-ben arról szerzünk tudomást, hogy Sohlya Antal Ilonka leányának és vejének Sándor nevű fiát a kispapok sorába vették fel.¹¹⁷² Sándor tartalékos lelkészként szolgált az első világháborúban, majd miután egyházi előjáróival összetűzésbe került, aposztatált. Öccse, János viszont kántortanító lett. 1894-ben a Csongrádi Közlöny Bába Szabó Imre papnövendék sikeres záróvizsgájáról tudósított.¹¹⁷³

Amint azt korábban már említettem, a csongrádi községháza alkalmazottai közt jellemzően pályahagyó iparosokat és a templomszolgák gyermekeit találjuk. Amennyiben Erdei Ferenc nyomán a nemzeti kispolgárság ernyőfogalma alá vesszük a köztisztviselőket és az „egyházak nem értelmiségi szolgálattevőit”, a községházán szolgáló leszármazottak nem meghaladták, csupán a világi hivatali szférába menekítették felmenőik életmintáját.¹¹⁷⁴

A több generációs kántortanító dinasztiák, mint a Mezey, Kmeth vagy Knapek arról tanúskodnak, hogy az egyházi éneklészek gyermekei szívesen folytatták édesapjuk hivatalát, jó eséllyel kerültek be a kántortanító-képző intézményekbe. Kmeth Lajos kántor fiai, József és István tanyai tanítók lettek Csongrád környékén. Keviczky Ferenc, az egykori harangozó és sekrestyés fia 1906–1910 táján a csongrádi Síp utcai elemi iskolában tanított. Testvére, Keviczky Andor egészen az iskolaigazgatói állásig vitte.¹¹⁷⁵

A tanítói és kántori hivatás mellett kellő szorgalommal magasabb világi pozíciók is elérhetővé váltak a kántorgyerekek számára. Tanulságos, hogy a kántori hagyomány fonalából kilépő, a politika világában kiteljesedő Sólhlya Gyula sosem szabadulhatott édesapja örökétől. Sosem szabadult – és tán nem is akart igazán: 1906-ban egy nosztalgikus hangvételű újságcikkben olvashatjuk, hogy a négy éve halott Sohlya Antal főjegyzővé lett fia időnként orgonál és énekel a templomban.¹¹⁷⁶ Vele egy időben Keviczky György harangozó fia, Sándor

1172 Csongrádi Újság, 1904. július 10. II. évf. 28. szám, 2. old.

1173 Csongrádi Közlöny, 1894. június 24. I. évf. 15. szám, 2. old. Megjegyzendő, hogy Virter Lajos egykori csongrádi plébános apja is kántortanító volt. Vele együtt testvére is a papi hivatást választotta. Chobot I. 1917. 966.

1174 Erdei 1980/a. 332.

1175 Csongrádi Lap, 1898. augusztus 28. VIII. évf. 35. szám, 3. old.

1176 „Sólhlya bátyánk örökébe azóta más lépett. Mégis olykor mintha az ő szavát, hangját hallanám, midőn a templomba tévedek, hogy lelkemen könnyítsek [...] Fent a khoruson hangzik az orgona fenségesen, szívhez szólóan. S aki énekel nem más, mint Sólhlya Gyula, Csongrád város főjegyzője. Ugyanaz a sajátos, kedves csengésű hang, mint hajdan, az orgonajáték pedig remekebb, művésziesebb. [...] De az ő helyét nem ott jelölte ki a sors, ott van az idegölő munkában.” Csongrádi Újság, 1906. április 15. IV. évf. 16. szám, 3. old.

ferences szerzetesből lett hivatali segédjegyző, később tömörkényi jegyző; testvére, Keviczky Endre pedig iktató és kiadó.¹¹⁷⁷ A plébániatemplom megmagasított tornyának toronygömbjébe Sándor fogalmazta a csongrádi helyi történelmet és közállapotokat áttekintő szöveget, 1886-ban.¹¹⁷⁸ Magdics Gáspárné református szülész nő fia, Kázmér rostásból lett községi végrehajtó, Gáspár suszterként kereste kenyerét. Az 1890-es években már mindkét Magdics-fiú a községháza szolgálatában állt.¹¹⁷⁹

A Keviczky harangozó családban jellemző volt a több mesterség kitanulása. Öreg Keviczky György a harangozás mellett asztalosmesterséget űzött¹¹⁸⁰, Keviczky Katalinról tudjuk, hogy bábaasszonyként tevékenykedett¹¹⁸¹, ifjabb Keviczky György lakatosnak tanult majd többszörös lapszerkesztő lett, ám első-sorban iparosként tekintett magára.¹¹⁸²

Az utolsó Keviczky hivatali utódáról, Szőke Jánosról tudjuk, hogy földműves volt és búcsúvezető-előénekes.¹¹⁸³ Palásti Lajos harangozó úgyszintén, ám János nevű fia már modern hentesüzletet nyitott Csongrádon.¹¹⁸⁴ A Palástit leváltó Hajdú János korábban gátörként szolgált. Bába Szabó Rókus egyházi származása szerint földművesnek vallotta magát. A 19. század első felében a kurátorok jellemzően az iparosok közül kerültek ki; lásd 1824-ből Szmátona Antal nevezetű cipészt (Belsőváros) vagy Mészáros Istvánt (Külsőváros), aki eredeti foglalkozását tekintve molnár volt.¹¹⁸⁵

Az adatokat látva kijelenthető, hogy a 19. század végére Csongrád közigazgatási hivatalaiban a templomszolgák és egyéb laikus egyházi asszisztencia gyermekei fontos tényezőkké váltak. Közülük egyedül Sohlya Antal kántor fia volt valódi döntéshozói pozícióban, de az iktatói, ellenőrzői funkciók többségében csupa Keviczky és Magdics fiút találunk.

A folyamat már Hegyi Antal Csongrádra érkezése előtt elkezdődött, így mire a templomszolgák „lecsérélésére” került a sor, a plébánosnak egy megerősödött, befolyásos leszármazotti körrel is meg kellett küzdenie. A tisztségviselő gyerekek szüleiük védelmében egészen újfajta eszközökkel, elsősorban a nyomtatott sajtón keresztül igyekeztek a plébános ellen fordítani a közvéleményt. Magán kiadású röpiratok, nyílt levelek sora követte Keviczky György harangozó elbocsátását,

1177 Csongrádi Lap, 1896. július 5. VI. évf. 27. szám, 2. old.; Csongrádi Lap, 1896. július 5. VI. évf. 27. szám, 2. old.

1178 MNL CsML CsL Képviselőtestületi iratok 1872-1949. A toronygömbben elhelyezett szöveg 1886.

1179 VPL APar. Cs. Historia Domus, Hegyi Antal kitépelt lapjai (144-145 oldal). 1888.

1180 VPL APar. Cs. 1868. február 28. Keviczky György nyilatkozata. György az 1840-es évek derekán két éven keresztül vándorolt. 1852-ben példás magaviseletének igazolására kért bizonyítványt a városi előljárástól. Forgó-Forgó 1987. 45.

1181 NPI Születési Anyakönyv, 1800. szeptember 2.

1182 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 19. Eszes Mátyás levele a hercegprimáshoz. 1891-ben egyetlen évfolyamot élt meg ifjabb Keviczky György *Közérdek* nevet viselő hetilapja. Ennek egyik számában írja: „Minthogy pedig én a középműveltségű, vagyis iparos osztályhoz tartozom.” *Közérdek* 1891. augusztus 2. I. évf. 4. szám, 3. old. Ő szerkesztette korábban szintén rövid életű *Csongrád* hetilapot (1890).

1183 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. Szőke János vallomása.

1184 Tiszavidék, 1908. május 3. XIX. évf. 18. sz. 4. old.

1185 NPI Canonica Visitatio 1824.

Magdics szülésznő ügyét. A végeredményeket tekintve erőfeszítéseik nem jártak sikerrel, de jelentősen hátráltatták a plébánost szándékai megvalósításában (lásd. a harangozói lakból való kilakoltatás elhúzódása).

4. Házassági kötelékek

A csongrádi laikus templomszolgák egyöntetűen nagyra becsülték az iskolázottságot, így lehetőségeikhez mérten a legjobb iskolákba jártatták gyermekeiket. A polgári végbizonyítvánnyal vagy végzett iparos mesterséggel felvértezve pedig kedvezőbb házasságkötésre nyílt lehetőség, így a csongrádi templomszolgák gyermei már hivatalnokokhoz, tanárokhoz mentek feleségül, módos nagygazdák lányait kérték feleségül.

A templomszolgák családi körében mérsékeltén ugyan, ám kimutatható egyfajta foglalkozási endogámia, illetve az úri középréteg felé terjeszkedő házassági kapcsolatrendszer. Az 1859-ben elhunyt Kmeth Lajos kántor első neje Bauersax Anna egyházpártoló, módos iparos leánya; második felesége a harangozó családjának tagja, Keviczky Márta volt.¹¹⁸⁶ Sohlya Gyula főjegyzőként Csongrád legmódosabb nagygazdájának lányát, Csanyi Forgó Zsófiát vette feleségül. Sohlya Antal kántor Ilka nevű lánya a tehetséges kántortanító, későbbi polgári iskolai igazgató Farkas Béla felesége lett, míg Jolán az iparosnak tanult, majd helyettes kántorrá előlépett Hornyik Károlyhoz ment hozzá, aki egy neves kecskeméti értelmiségi família leszármazottja volt. 1891 Szent István ünnepén arról szerzünk tudomást, hogy a rózsafüzér társulati vezető Gyovai Döme István kisbirtokos leányát, Veronikát Blázsik Mihály tanító, későbbi elemi iskolai igazgató jegyezte el.¹¹⁸⁷

5. A laikus templomszolgák társadalmi szerepének változásairól

Értekezésünk szempontjából kiemelt fontosságú, hogy milyen változások történtek a 19. század második felében a laikus templomszolgák önképére, értékrendjére és társadalmi szerepére nézve.

A csongrádi kántornak határozott elképzelései voltak saját helyzetéről, a vele szemben tanúsított „méltányos magatartás” mibenlétéről. A csongrádi hívek képzetlen tömegéhez és a többi laikus templomszolgálóhoz képest vitathatatlanul rangosabbnak, befolyásosabbnak ismerte magát, problémát egyedül az alsópaparsággal való kölcsönviszony letisztázása okozott. Mikor Sohlya Antal a plébánia falain belül próbálta meg letenni a művelt emberekhez méltó, egyenrangú,

1186 MNL CsML CsL Csongrád város 1865-1872-ig nagyközség tanácsának iratai. (1802) 1849–1871 (1872) V.B.42. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1859. november 7. jk. 288. sz.

1187 Közérdek, 1891. augusztus 16. I. évf. 6. szám, 3. old.

„polgáris” viszonyulásmód alapjait, kísérlete kudarcba fulladt. Alvinczy Ferenc plébános a papság tekintélyére nézve komoly veszélyforrásként értékelte a kántor újszerű szerepelképzelését, így gondolkodás nélkül a fegyelmezés eszköztárához nyúlt.

Ugyan a csongrádi harangozó és sekrestyés gyermekei már iparosok, közösségközi alkalmazottak, tanítók és lapszerkesztők voltak, az öreg harangozó életvitele, világnézete, ambíciói a 19. század végéhez közeledve mit sem változtak. Mivel meg volt elégedve ükapjától örökölt pozíciójával, hagyomány által megszabott feladatkörével, így Keviczky György kifogástalan hordozója és konzerválója volt saját társadalmi szerepének.

Sohlya Antal kántor és Bába Szabó Rókus egyházi közös vonása a sokrétű közösségi-közéleti aktivitás volt. Az 1886 és 1900 között alig akad olyan világi egyesület vagy testület Csongrádon, melynek ne lettek volna tagja. Lehetett szó a Kaszinó vagy a Takarékpénztár megalakításáról, árvízi védegyuletről, iskolaszéki tanácsról vagy 48-as Népkörről: bizonyos, hogy a laikus egyházi tisztségviselők valamelyikét ott találjuk a vezetőségi tagok között.

Az alsópapság és a laikus templomszolgák „kinyílása” a polgári egyesületek felé mutatja, hogy a plébániai személyzetnek fontos szerepe lehetett a paraszti polgárosulás útjára lépett csongrádi társadalom útkeresési kísérleteiben.

XV. SZEMÉLYEK ÉS SZEREPEK, ÉRTÉKRENDEK ÉS TÁRSADALMI RÉTEGEK

Egy társadalmi szerep sikeres megtestesítői a tradicionális elvárások követésével újratermelik önmagukat, saját szerepüket; ezáltal az áthagyományozott normarendszert.¹¹⁸⁸ A végeredmény a rendszer megmerevedése, mely az újító kezdeményezésekre – legyen szó a szerepkör leszűküléséről vagy kitágításáról – egyaránt szankciókkal válaszol. Esettanulmányok sorozatán keresztül láthatuk, hogy Hegyi Antal plébános magatartása az intézményesült normarendszer konzerválása helyett saját társadalmi szerepének újrafogalmazása, kibővítése felé tartott.¹¹⁸⁹

Csongrád hivatali vezetői azt várták a mindenkori plébánostól, hogy mutasson példát állampolgári alázatból, szabálykövetésből, az előjárók iránti tiszteletből; ő maga elégedjen meg a halhatatlan lelkek örök üdvösségre vezetésével, és ne merészkedjen a politika mezejére. Azáltal, hogy a csongrádi plébános közéleti szerepet vállalt és nyílt politizálásba kezdett, komoly érdekellentétek keresztüzzébe került. Politikai ellenfelei a közvélemény formálásával, a sajtó segítségével igyekeztek visszaszorítani a plébánia falai közé. Hosszú cikkek sorozatában bírálták emberi természetét, panaszolták a lelkipásztori tekintély sérülésének következményeit. A plébános elleni hadjáratba a köztisztviselők mellett a zsidó értelmiségiek és az iparosok többsége is becsatlakozott, valamint mindazok, akik ellenszenvesnek találták Hegyi Antal hirtelen haragú és nehezen nyugvó természetét.

A csongrádi plébános társadalmi szerepe tehát a 19. század végére az egyre határozottabb közéleti-politikai szerepvállalással egészült ki. A változások megítélése rendkívül végletes volt. A sajtócikkek alapján úgy tűnik, hogy Hegyi Antal bírálói a lelkipásztori eszmény sérülésétől tartottak; ám ez a félelem gyakran saját, jól felfogott érdekek védelmét rejtette magában. A nyilvánosság, a sajtó bevonása a „normaszegő” plébános ellenében alkalmazott szankciók új formájának tekinthető, mely esetenként röpiratokkal, nyílt levelekkel egészült ki. Hegyi Antal elkötelezett támogatóit ugyancsak változatos okok motiválták, amikor kiálltak sokat támadott plébánosuk védelmében.

A vezető réteg bizalmának elvesztésével a kis- és középparasztok, a politikai ellenzéket támogató nagygazdák valamint a vallási társulatokat betöltő földműves- és halászfeleségek váltak Hegyi Antal törzsbázisává. Néhány módos nagygazdától eltekintve széles, ám többnyire írástudatlan, politikai és döntéshozói befolyással alig rendelkező rétegről van szó, melynek lenyűgözésére, megragadására Hegyi plébános retorikája alkalmasnak bizonyult.

1188 Tomka 1997. 66.

1189 *Intézmény*: a normák olyan rendszere, melynek saját léte van; valóság, amely külső, kényszerítő erejű tényként áll szemben az egyénnel. Tomka 1997. 26.

Hegyi Antal tisztában volt a közvetlenség erejével. A plébániai ügyeket személyesen tartotta kézben: a vallási társulatokat maga vezette¹¹⁹⁰, az új imádságokat is ő tanította be, a szentségimádásokon együtt imádkozott híveivel. Mindezek mellett vonzódott a díszes körmenetek, felszentelési ünnepek iránt, melyeket sosem látott pompával, virágözönnel borított oltárok közt ültek meg. Ezek az éretnyek a csongrádi középparasztok szemében valódi értéket képviseltek. A templom látványos szépülése, az óriási Jézus Szíve harang, az új bokrosparti kápolna és a magával ragadó vasárnapi szentbeszéd mellett a politikai korteskedés, az állandó pereskedés és a botrányos hírlapszerkesztés ténye „bocsánatos bűnné” törpült. Igaz, hogy társadalmi szerepe szokatlan vonásokkal bővült, de papi elődeihez mérten nagyobb érzékkel ismerte fel, hatékonyabban elégitette ki az egyszerű nép vallási igényeit. Hegyi Antal politikai ambícióit mindezek tükrében vallásvédelmi offenzívaként értékelték. A hívek többsége támogatta Hock János képviselővé választását, ugyanakkor feltétel nélkül tagadta a polgári házasságkötés és anyakönyvezés létjogosultságát.

Összességében a csongrádi katolikus hívek szerepelvárásai változatlanok maradtak, viszont az egyes társadalmi (és érdek-) csoportok értékrendje, „szemüvege”, a tettek megítélésének hangsúlyai eltolódtak. Így válhatott Hegyi Antal végletekig megosztó személyiséggé; míg a kis- és középparasztok a mindenre elszánt „lánglelkű papot” ünnepelték benne, Hegyi Antal a csongrádi „mívelt” ellentábor szemében csak egy manipulatív, keresztényietlenül pénzéhes érdekeMBER maradt.

A társadalmi rétegek azonban nem statikus kategóriák, és hibás lenne azt állítani, hogy az egymáshoz közeli élethelyzetű, vagyoni állapotú emberek egységesen ítélték meg Hegyi Antal tevékenységét. A képet tovább árnyalja Hegyi plébános híresen kiszámíthatatlan természete. A tettegességig fajuló összetűzések (templomi pofozkodások, lökdösődések, haragos kiabálások) miatt is közvetlen hivatali alkalmazottai, a megvert templomszolgák és a csalódott polgárok emeltek panaszt ellene. A körülbelül egy tucatnyi nyilvánosságra került esettel az ellenlábás sajtó több év távlatából is előhozakodott, míg a plébános táborában inkább jótékony hallgatás vagy hitetlen tagadás övezte a történeteket.

Ha a paraszti polgárosulás perspektívájából szemléljük a 19. század utolsó csongrádi plébánosának tevékenységét, Hegyi Antal egyik legnagyobb érdeme a nép politikálási hajlamának növelése volt.¹¹⁹¹ A kormány lépéseiről, az országgyűlési

1190 A káplánok szerepköre a 19. század utolsó évtizedeire bizonyos szempontból leszűkül, más területeken viszont kitágult. A csongrádi segédlelkészek ugyan már az 1860-70-es években is érdeklődést mutattak a közügyek és a politika iránt, csak Hegyi Antal politikai aktivizálódásával léptek határozottan a közeleti szerepvállalás útjára. Ez a „kinyílás” a plébános jól felfogott érdekében történt. Ugyancsak a plébános céljait szolgálta a káplánok kivonása a vallási társulatok szervezéséből, hisz egy másik „vezető személyiség” csak Hegyi Antal centralizációs törekvéseinek útjában állt volna.

1191 Kósa László megállapításai csongrádi viszonylatok között is érvényesek: „A volt telkes jobbagyból lett birtokos parasztság lassan közeledett a nemzethez tartozás gondolatához és még lassabban jutott el oda, hogy saját politikai és társadalmi eszméi legyenek, már pedig a nemzettel való azonosulás nélkül polgárosulásról beszélni nem lehet.” Kósa 2002. 235.

képviselőjelöltek programjáról a plébános – kétségtelenül célzatos – templomi beszédeiből a legegyszerűbb hívek is tudomást szereztek. Az ellenzék legális szervezeteiként működő Olvasókörok megteltek kisbirtokos parasztgazdákkal, a kortes beszédeket hallatlan tömeg kísérte figyelemmel. Ez a fellángoló érdeklődés már csak azért is figyelemre méltó, mert a század végén Csongrád közel 22.000 lakosa közül mindössze 480 rendelkezett szavazati joggal.¹¹⁹²

Hegyri Antal másik érdeme a példamutató ránevelésben fogható meg: ő volt az első közeleti ember Csongrádon, aki határozott lépéseket tett a kulturált környezet, a tiszta, rendezett utcakép megvalósítása felé. Terve elképzelhetetlen lett volna a jószágaitak utcán legeltető, sáros csizmatalpukat a házak tövéhez verő lakosság együttműködése nélkül. A környezetére igényes polgárt jóformán a semmiből kellett megteremteni. A temető rendezését kísérő felháborodást nyomban a templomkert körbekerítése követte, ahol a plébános fegyverrel óvta a frissen ültetett facsemetéket a bekódorgó háziállatoktól. A helyi tisztségviselők kritikusan szemlélték a plébános intézkedéseit: előbb a „felbolygatott temető” tulajdonjogának kérdését firtatták, majd kiderítették, hogy a templomkert voltaképpen a településé, így Hegyi plébános faültetési mozgalmá is jogtalan volt.

Hegyri Antal plébánosi karrierjének kudarca, titkos Amerikába menekülése azt mutatja, hogy az aktuális társadalmi igények és a Hegyi plébános által képviselt magatartásminta nem álltak szinkronban egymással. Ez a diszharmonia a századforduló tájékára a végletekig fokozódott. A számos felsorolt tényező mellett mégis mi lehetett Hegyi Antal bukásának fő oka?

1886-ban, az új plébános érkezésének idején már mozgásba lendült a korábbi évszázadokban oly egyszerű, letisztult struktúrájú csongrádi társadalom. Ezek a változások főleg a föld nélküli rétegeket érintették. Az egykori zsellérekől kubicos vagy mezőgazdasági cseléd, a kereskedőkből hivatalnok, az iparosokból köztisztviselő vagy templomszolga lehetett. Az iskolázottság elterjedésének, egyre nagyobb megbecsülésének hála a laikus egyházi tisztségviselők gyermekeinek korábban sosem látott lehetőségei nyíltak a státuszemelkedésre, saját érdekeik érvényesítésére. A megváltozott és folyamatos változásban lévő társadalmi viszonyok, kapcsolatok és érdekeltségek között a század utolsó évtizedeiben már bajosan lehetett eligazodni.

Amint azt értekezésem elején is hangsúlyoztam: a társadalmi szerepekkel kapcsolatos normák, elvárások kisebb-nagyobb időbeli csúszással követik a strukturális változások ütemét. Igaz, hogy 1900-ban a csongrádi társadalom felépítése egészen más volt, mint fél évszázaddal korábban, a közösség értékrendjét, szerepelvárásait tekintve a rendiség korából örökölt minták továbbra is életképesek maradtak. Különösen érvényes mindez a plébános megítélésére.

Hegyri Antal kompromisszumokra képtelen természete sem könnyítette meg a dolgát, így sorsa csak a bukás lehetett. Emigrációjával egyházmegyéje, majd

1192 VPL APriv Hegyi Antal, 1892. január 14. Hegyi Antal levele a váci püspök felé. 1874-től a lakosok a jövedelemadó mértéke szerint válhattak jogosulttá a szavazásra. 1901-ben ez a szám 848 fő volt, mely lakosság 3%-át tette ki. ld. Erdélyi – Sebőkné Gombos 1988. 265; Gyáni-Kövéér 2006. 56.

saját hazája is levette róla a kezét, majd kalandos visszatérése után mégis visszatalált a csongrádi néphez. A sors fintora, hogy Hegyi plébános egykori ellenfeleinek, köztük Sóhlya Gyula csongrádi főjegyző közbenjárásának köszönhetően, hogy idő előtt szabadult a fogházból. A csongrádiak úgy vélték, egykori lelkipásztoruk megbűnhődött minden vétkéért, így szelíden, megbocsátással várták vissza a településre. Visszatérte után Hegyi Antal a Keresztény Gőzmalom Rt vezérigazgatója lett, időnként a temetői kápolnában prédikált. Az idősödő egykori lelkipásztor élete alkonyán feladott a harccal és magányosan, szegénységben érte a halál.

Hogy a 19. század második felében élt plébánosok miként kezelték saját egyházközségükben a korszellem kihívásait, a paraszti polgárosulás felemás, torz jelenségeit, egyben a templomszolgák és az egyházközei asszisztencia társadalmi helyzetének változásait, nos: ennek kiderítése a jövőbeli kutatások feladata marad.

SZAKIRODALOM

ADORJÁNI Rudolf Károly

2006 *Lukács Sándor ravai búcsúztatói 1930–1938 között*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.

ADRIÁNYI Gábor

1989 Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum 1989/I*. Budapest, METEM Munkaközösség. 325–335.

2009 *A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859*. Budapest, Kairosz kiadó.

APOR Péter

2006 Történeti antropológia. In BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József szerk. *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, Osiris Kiadó. 449–472.

BÁLINT Sándor

1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza*. Budapest, Szent István Társulat.

1943 A szegedi népélet szakrális gyökerei. *Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv 1942–43*. V. kötet, Budapest, Stephaneum kiadó. 51–69.

1974 Szeged-alsóvárosi vallásos társulatok és egyesületek. In HOFER Tamás – KISBÁN Eszter – KAPOSVÁRI Gyula szerk.: *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században II. Mezővárosok*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság–Damjanich János Múzeum, Szolnok. 115–124.

1980 *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete*. Harmadik rész. Szeged, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978/79. 2.

1981/a A népi hitvilág Tápé archaikus hagyományainak tükrében. In BÁLINT Sándor: *A hagyomány szolgálatában*. Összegyűjtött dolgozatok. Budapest, Magvető kiadó. 7–35.

1981/b Liturgia és néphagyomány. In BÁLINT Sándor: *A hagyomány szolgálatában*. Összegyűjtött dolgozatok. Budapest, Magvető kiadó.

1983 *Szeged – Alsóváros. Templom és társadalom*. Budapest, Szent István társulat.

1987 A magyar vallásos népélet kutatása. In DANKÓ Imre – KÜLLŐS Imola szerk.: *Vallási néprajz III. Módszerek és történeti adatok*. Budapest. 8–65.

1998 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Szeged, Mandala Kiadó Kft. Szegedi Kossuth Nyomda.

2009/a [1944] A magyar vallásos néprajz elmélete. In BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből*. Budapest, Ős-kép kiadó. 143–148.

2009/b [1944] A népi kultusz. In BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből*. Budapest, Ős-kép kiadó. 2009.

BALOGH János

1871 *Halotti búcsúztatók. I*. Szentes.

BÁNK József szerk.

1970 *Váci Egyházmegyei Almanach*. Szent István Milléneum évében. Vác, Váci Egyházmegyei Hatóság kiadása.

BÁRDOS Kornél

1990 *Magyarország zenetörténete 1541–1686. II.* Budapest, Akadémiai kiadó.

BARNA Gábor

1984 Katolikus egyházi népének, énekszerzők és a folklorizáció. A Mezey kántorok énekei a néphagyományban. In Kiss Mária szerk.: *Folklór és tradíció I.* A hagyományos műveltség továbbélése. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport. 123–133.

1990 Zur Erforschung des religiösen Volkslebens in Ungarn der Nachkriegszeit. In EBERHART, Helmut – HÖRANDNER, Edith – PÖTTLER, Burkhard Hrg.: *Volksfrömmigkeit.* Referate der Österreichischen Volkskundetagung 1989 in Graz. Wien. 91–105.

1996 *A tályjai Fáklyás társulat dokumentumai.* Devotio Hungarorum 3. Szeged, Néprajz Tanszék.

1998/a Parasztkántor, kántor, népének. *Létünk. Társadalom, tudomány, kultúra.* XXVIII. évf. 1998. 3–4. tematikus szám [szerkeszti: Beszédes Valéria] 167–176.

1998/b *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának jegyzőkönyvei (1851-1940).* Devotio Hungarorum 5. Szeged, Néprajz Tanszék.

2000 „Az élőket hívom, a holtakat elsíratom, a villámokat megtöröm” In VÍSY Zsolt szerk.: *Déli harangszó.* Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. 129–184.

2002/a *A barkai Skapuláré Társulat története.* Devotio Hungarorum 8. Szeged, Néprajz Tanszék.

2009 A Mezey kántorcsalád és énekes könyvei a 19–20. századból. In BARNA Gábor szerk.: *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek.* Devotio Hungarorum 12. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 443–468.

2011 *Az élő rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában.* Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.

BARTA László

1980 Az 1828. évi országos összeírás Csongrádon. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1980.* Szeged, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája. 188–201.

BARTHA Elek

1980 *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban.* Studia Folkloristica et Ethnographica, Debrecen.

1995 *Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórájában I-II.* Gömör néprajza XLVI. Debrecen.

BÁRTH Dániel

2003 Szokás és hatalom. Egyházi törekvés a szőlőőrzés bácskai rendszabályozására a XVIII. század közepén. *Cumania* 19. 2003. 85–120.

- 2005 *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon.* Budapest, MTA–ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport.
- 2013 Alsópapság és népi kultúra. Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek. In BÁRTH Dániel szerk.: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék. 9–43.
- BÁRTH Dániel szerk.
2013 *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék.
- BÁRTH János
1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In Dömötör Tekla főszerk.: *Magyar. Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 331–424.
2006 *Jézus dicsértessék! A székelyvassági hegyi tanyák népének vallási hagyományai.* Kecskemét.
2012 *Szentgyörgy megyéje Alcsíkban. Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához.* Kecskemét.
- BAUMGARTNER, Jakob
1987 Der weg der religiösen Volkskunde in Ungarn. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 83. 1987. 215–221.
- BECK, Rainer
1988 Der Pfarrer und das Dorf. Konformismus und Eigensinn im katholischen Bayern des 17/18. Jahrhunderts. In: DÜLMEN, Richard van Hrg.: *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung.* Frankfurt am Main. 107–143.
1990 Népi vallásosság és társadalomtörténet. Megjegyzések egy kutatási koncepcióhoz kora újkori példán. In VÁRI András szerk.: *A német társadalomtörténet új útjai.* Tanulmányok. Gazdaság és társadalomtörténeti füzetek 1. Budapest. 38–57.
- BENDA Gyula
2008 *Zsellérből polgár – Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- BEREZNAI Zsuzsanna
1989/a Szentelmények az egyházi és a népi liturgiában. Csongrádi vallásos szokások és hiedelmek. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989.* Csongrád, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája, Petőfi nyomda. 67–75.
1989/b A csongrádi adventisták. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989.* Csongrád, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája, Petőfi nyomda. 77–95.

- BESZÉDES Valéria szerk.
1998 *Létünk. Társadalom, tudomány, kultúra*. XXVIII. évf. 1998. 3–4. tematikus szám.
- BODNÁR József
1864 Csongrád szentegyházai. *Katolikus Néplap*, XVI. évf. 1864. 46.
- BRÜCKNER, Wolfgang
1987 Ungarische Studien zur Volksfrömmigkeit, Ikonographie und geistlichen Erzählliteratur beider Konfessionen. *Bayerische Blätter für Volkskunde* 14. (1987) 111–114.
- BURKE, Peter
2000 Mi a történeti antropológia? In SEBŐK Marcell szerk.: *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika kör. 17–22.
- CHILKÓ Sándor
1867 *Gyász búcsú-hangok különféle temetési alkalmakra*. Eger, Érseki Lyceum.
- CHOBOT Ferenc
1915 *A vácsi egyházmegye történeti névtára I. Az intézmények története*. Vác, Dercsényi Dezső vállalata, Pestvidéki Nyomda.
1917 *A vácsi egyházmegye történeti névtára II. A papság életadatai*. Vác, Dercsényi Dezső vállalata, Pestvidéki Nyomda.
- CSIMA István
1895 *Gyázmise-énekek*. Régi és új énekekből összegyűjtötte és szabályos orgonakísérettel ellátta – Szt. István templomi főkantort s kiadótulajdonos, Kun-félegyházán.
- CSORBA László
2002 A katolikus egyházi értelmiség társadalmi gyökerei a polgári átalakulás korában. In KÖVÉR György szerk.: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig I. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 441–449.
- DEÁKY Zita
1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század közepe)*. Budapest, Centrál Európa Alapítvány.
- DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla
2005 *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)*. Budapest, Századvég kiadó.
- DELUMEAU, Jean
1971 *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*. Paris, Presses Universitaires de France.
- DÉNESI Tamás
2009 Plébániaszervezés Somogyban a 18. század első felében. In GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár szerk.: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*. Pécs, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* VII. 197–223.

DIENES Dénes

2008 *A reformáció. Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához.* Sárospatak, Hernád Kiadó.

DOBSZAY László

1995 *A magyar népének I.* Veszprém, Veszprémi Egyetem.

DÓKA Klára

1993 *Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához.* II. kiadás, Budapest, Magyar Országos Levéltár.

2009 Áttekintés a magyarországi katolikus püspöki (érseki) levéltárakban őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyvekről. In GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár szerk.: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740).* Pécs, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII.* 293–306.

DR. JUSTUS

1902 *Hegyi Antal Csongrád átka, a róm. kath. egyház szégyene.* Hódmezővásárhely, nyomtatott Wesselényi Géza Könyvnyomdájában.

DUBOIS Henrik

1870 *A gyakorlati lelkipásztor, vagyis mikép működhetünk áldásosan községünkben?* Magyarítá: a veszprémi növendékpapság Pázmányköre. Pest, Rudnyánszky A. nyomdája.

DUDÁS Lajos

1980 Az októberi diplomától a kiegyezésig. Csongrád krónikája a provizorium korából 1860 októberétől 1867 végéig. II. rész. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1980.* Csongrád, Kiadja Csongrád Városi Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya megbízásából a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. 117–139.

1985 A csongrádi polgári fiúiskola története. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1985.* Csongrád, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala Művelődési és ifjúsági irodája. 182–205.

1987 A csongrádi állami polgári leányiskola története. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1987.* Csongrád, Kiadja Csongrádi Városi Tanács V.B. Művelődési, Egészségügyi és Sport Osztálya. 84–104.

1989 Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely) névjegyzéke L-től ZS-ig. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989.* Csongrád, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája. 219–238.

1991 Hegyi Antal 2. *Csongrád. Csongrád város lapja.* 1991. július 5. IV. évf. 13. szám.

1996 Egyházi élet a hódoltsági területen. In GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1996.* Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 45–54.

- 1997 Csongrád és környékének szentegyházai az Árpádok korában. In GEORGIADÉS Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1997*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 5–18.
- 1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi Csongrádi működéséről. In GEORGIADÉS Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 99–119.
- 1999/a A római katolikus egyház megerősödése Csongrádon a 18. században. In GEORGIADÉS Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1999*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 7–28.
- 1999/b Egy ismeretlen meghívólevél 1848 márciusából. In GEORGIADÉS Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1999*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 3–6.
- 1999-2000 A csongrádi Szent Józsefről elnevezett plébániatemplom szer-
tartásainak rendje és szokásai 1936-1939 között. In *Múzeumi kutatások
Csongrád megyében 1999/2000*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 83–98.
- 2000 A római katolikus egyház élete, tevékenysége Csongrádon a 20. század
első felében. In GEORGIADÉS Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum
Csongrád 2000*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 82–113.
- 2001 Csongrád kántorai. In GEORGIADÉS Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.:
Oppidum Csongrád 2001. Csongrád, Oppidum Csongrád alapítvány.
67–88.
- 2003 Csongrád településtörténete a 16. századtól. In GEORGIADÉS Ildikó szerk.:
Oppidum Csongrád 2003. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány.
95–98.
- 2004 Közoktatás és közművelődés Csongrádon (1850-1914). In GEORGIADÉS
Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2004*. Csongrád, Oppidum Csongrád
Alapítvány. 7–26.
- DUDÁS Lajos – KŐHEGYI Mihály
2000 Csongrád régi és mai harangjai. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2000*.
Történeti Tanulmányok 3, Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 387–401.
- DÜLMEN, Richard von
1989 Volksfrömmigkeit und konfessionelles Christentum im 16. und 17.
Jahrhundert. In DÜLMEN, Richard van Hrg.: *Religion und Gesellschaft.
Beiträge zu einer Religionsgeschichte der Neuzeit*. Frankfurt am Main,
Socialwissenschaft Fischer. 50–69.
- ERDEI Ferenc
1980/a A magyar társadalom a két háború között. In ERDEI Ferenc: *A magyar
társadalomról*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 293–346.
- 1980/b A magyar paraszttársadalom. In ERDEI Ferenc: *A magyar társadalomról*.
Budapest, Akadémiai Kiadó. 83–252.
- ERDÉLYI Péter
1993 Amerika a századelőn, ahogy egy csongrádi plébános látta. In LENGYEL
András szerk.: *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1992*. Szeged,
Móra Ferenc Múzeum. 93–98.

- 1998 Csongrád város rövid története. *Múzeumi Füzetek, Csongrád 1.* Csongrád, Tari László Múzeum. 3–18.
- ERDÉLYI Péter–SEBŐKNÉ GOMBOS Zsuzsanna
1988 Országgyűlési képviselő-választás 1901-ben Csongrádon. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1988.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 259-276.
- ERDÉLYI Sándor
1887 *Temetési énekek, népies búcsúztatók római kath. kántorok s az ezen pályára készüők használatára.* Szeged, Endrényi testvérek nyomdája.
- FARAGÓ Artur
1988 Mozaiktöredékek a 340 éves Központi Szeminárium történetéből. In KRÁNITZ Mihály szerk.: *340 éves a Központi Papnevelő Intézet 1648-1988.* Budapest, A Budapesti Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolája. 5–60.
- FAZEKAS István
1993 A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. *Történelmi Szemle,* az MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. XXXV. évf. (1993) 1–2. szám, 101–131.
- FEKETE Ferenc
1818 *Utmutató kántorkönyv.* Szeged, Grün Orbán nyomdája.
- FÉNYES Elek
1851 *Magyarország Geographiai szótára,* I. kötet. Pesten, Kozma Vazul.
- FORGÓ Tilda–FORGÓ Ida
1987 Csongrád élete a szabadságharc bukása után. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1987.* Csongrád, Csongrád Város Tanácsa. 29–80.
- FORRÓ Katalin
2000 A váci egyházmegye a 18-20. században. In ZOMBORKA Márta szerk.: *A váci egyházmegye ezer esztendeje.* Vác, Váci Múzeumért Közalapítvány. 22–37.
- FREITAG, Werner
1991 *Volks- und Elitenfrömmigkeit in der frühen Neuzeit. Marienwallfahrten im Fürstbistum Münster.* Paderborn, Ferdinand Schöningh.
1998 *Pfarrer, Kirche und ländliche Gemeinschaft. Das Dekanat Vechta 1400–1803.* Studien zur Regionalgeschichte 11. Bielefeld.
2002 Tridentinische Pfarrer und die Kirche im Dorf. Ein Plädoyer für die Beibehaltung der etatischen Perspektive. In HAAG, Norbert – HOLTZ, Sabine – ZIMMERMANN, Wolfgang in Verbindung mit BAUER, R. Dieter Hrsg.: *Ländliche Frömmigkeit. Konfessionskulturen und Lebenswelten 1500-1850.* Stuttgart. 83–114.
- GACSÁRI Kiss Sándor
1983 A csongrádi piroskavárosi templom története. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1983.* Csongrád, Csongrád Város Tanácsa. 92–120.
- GAITH Rudolf – PATZNER István

- 1892 *Lelkipásztori lexikon rövid egybefoglalása a főbb lelkipásztori, plébánia-hivatali, liturgiai, egyház-és házasságjogi, adó- és pénzügyi teendőknek. A katolikus magyar lelkipásztorok használatára.* Kiadja: Tokody Ödön új-pécsi plébános. Nyomtatott: csanád-egyházmegye könyvsajtón, Temesvár.
- GARAY Alajos – SOHLYA Antal – ENGESZER Mátyás
1860 *Temetési gyásznének a szokásos egyházi imák- és sz. szertartásokkal.* Pest, Emich Gusztáv Magy. Akad. Nyomdász kiadása.
- GÁT László
1982 Csongrádi történelmi olvasókönyv. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1982.* Csongrád, Kiadja a Csongrádi városi Tanács VB Művelődésügyi Osztálya. 5–224.
2006 *Csongrádi útikalauz.* Szeged, Kiadja: Kálmán I.
- GERENDÁS Ernő
1942 A céhek és a vallásos élet. *Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv, 1942/43.* 371–199.
- GERGELY Jenő
1999 *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945.* Budapest, Pannonica kiadó.
- GERLEY Mátyás
1890 *Gyásznének, népies alkalmi búcsúztatók róm. Kath. kántorok és kántorjelöltek gyakorlati használatára.* Esztergom, Buzárovits Gusztáv nyomdája.
- GIESSWEIN Sándor
1914 *A szociális kérdés és a keresztény szociálizmus.* Népiratkák 294. Budapest, Szent István Társulat.
- GÓG Mihály
1984 A méltóságos nagykárolyi gróf Károlyi család tulajdonát képező csongrádi uradalom leírása. In BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből 1984.* Csongrád, Csongrád Város Tanácsa. 128–163.
- GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs
2009 A pécsi egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése a 18. század első felében. In GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár szerk.: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700-1740).* Pécs, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII.* 225–264.
- GUNDA Béla
1998 Az egyéniség- és személyiségkutatás kibontakozása a néprajztudományban. In BARNÁ GÁBOR szerk.: *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei.* Budapest, Néprajz Tanszék Szeged–Magyar Néprajzi Társaság. 13–25.
- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György
2006 *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, Osiris Kiadó.

GYENIS András

1927 *A mester nyomában. Gondolatok az egyházi pályáról.* Kis Könyvtár Katolikus hívek számára 32. szám. Budapest, Kiadja a Mária Kongregáció Kiadóhivatala.

GYETVAI Péter

1987 *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén.* Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VII. München, Görres Gesellschaft.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2008 „És a takarón megjelent az Úrjézus arca...” Krisztus-jelenések a csongrádi Nagyboldogasszony templomban. In Pócs Éva szerk.: *Démonok, látók és szentek.* Tanulmányok a transzcendensről IV. Budapest, Balassi kiadó. 503–533.

2009 A dualizmus-kori alföldi értelmiség világnézete egy Belicza-féle emlékkönyv alapján. In TAMÁS Ágnes szerk.: *Mozaikok a magyar történelemből.* Szeged. 25–32.

2010/a „Adom végbúcsúzásom, a legutolsó szólásom...” *Knapek Dezső halotti búcsúztatói, Csanytelek.* Devotio Hungarorum 15. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

2010/b Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez kötődő szentek tisztelete Csongrádon a 18-20. században. In ANTOS Balázs – TAMÁS Ágnes szerk.: *Rajzolatok a magyar történelemről.* Szeged. 11–24.

2010/c Céhek és vallásos társulatok Csongrádon a 18-19. században. In MÓD László – SIMON András szerk.: *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére.* Szeged, Gál Ferenc Hittudományi Főiskola, Gerhardus Kiadó, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 429–438.

2010/d *Ozsdolai népszokások.* Libelli Transsilvanici 7. [Sorozatszerkesztő: Bárh János – Bárh Dániel.] Kecskemét.

2010/e Szívből szívbe csók az út” Egy 19. század végi csongrádi emlékkönyv képi megjelenítéseinek elemzése. *Bácsország Vajdasági Honismereti Szemle*, XV. évf. 55. sz. 2010/4. 91–96.

2011/a Szent Vendel tisztelete Csongrádon a 19. században. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2011/1-2.* Szeged. 113–123.

2011/b The Cult of Saint Wendelin in Csongrád. *Hereditas. Periodical of the „Bálint Sándor” Institute of the Study of Religion I.* Szeged, Gerhardus kiadó. 81–92.

2013/a Historia Vexillorum. Céhzászlók a csongrádi Nagyboldogasszony templomban. In BOGÁR Judit szerk.: *Az áhitat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon.* Lelkiségtörténeti tanulmányok 4. Piliscsaba, Pázmány Irodalmi Műhely. 71–79.

2013/b „Bába’ Mesternék” Csongrádon a 18-19. században. In GEORGIADIS Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2013.* Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 125–136.

- 2014/a Vallási társulatok – társadalmi folyamatok. A társulati élet változó dinamikája Csongrádon a 19. században. In BARNÁ GÁBOR – KERÉKES Ibolya szerk.: *Vallás, egyén, társadalom*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 39; MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 7. Szeged, SZTE–BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 31–48.
- 2014/b Hatások és emlékek. Segédlelkészek a csongrádi hívek perspektívájából. In BARNÁ GÁBOR – POVEDÁK Kinga szerk.: *Lelkiségek és lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép-Európában*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 42; MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 10. Szeged, SZTE–BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 129–136.
- 2014/c Izraelita bábák keresztelési asszisztenciájának kérdése Csongrádon a 19. században. In GLÄSSER Norbert – ZIMA András szerk.: *Hagyománylángolat és modernitás*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 43; MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 11. Szeged, SZTE–BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 2014. 119–128.
- GYOVAI B. Lajos
1989 Szentek szobrai és keresztek. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989*. Csongrád, Csongrád Városi Tanács. 183–196.
- GYÜRKY Antal
1881 *Napló töredékek egy falusi lelkész hátrahagyott irataiból*. Vác, Nyomatott Serédy G. Siketn. Iparint. Könyvnyomdájában.
- HANÁK Péter
1978 Magyarország társadalma a századforduló idején. In HANÁK Péter főszerk.: *Magyarország története 1890–1918. (VIII/1.)* Budapest, Akadémiai Kiadó. 403–516.
- HANAUER Á. István
1929 *Főpásztori körlevelek és intelmek 1919–1929*. Rákospalota, Don Bosco nyomda.
- HERCEG Mihály
1980 *A Csongrád-vásárhelyi uradalom kialakulása (1709–1848)*. Tanulmányok Csongrád Megye történetéből. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár. Különnyomat.
- HERMANN Egyed
1932 *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő.
- HERMANN István
1998 *Plosszer Ferenc káplán feljegyzései 1848–1849-ről a pápai Szent István Római Katolikus Plébánia Historia Domusában*. Jókai füzetek 21. Pápa.

HOFER Tamás szerk.

1984 *Történeti antropológia: Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülés szakelőadásai.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.

HOLL Béla

2000 A váci egyházmegye alsópapságának és plébániáinak könyvei a XVIII. században. In MONOK István – ZVAR Edina szerk.: *Holl Béla: Laus Librorum. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 185–267.

HORVÁTH Tibor

1993 METEM kutatás, plébániatörténet. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum* 1993/3-4. Budapest, METEM Munkaközösség. 125–198.

Hoss József

1948 *A kaposvári plébánia története.* A Veszprémi Egyházmegye Multjából 12. Veszprém.

HÓGYES Endre

1896 *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről.* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.

JÁNOSI Monika

1983 Egy öreg csongrádi orvos visszaemlékezései. Dr. Borsos Imre önéletírása (részlet). In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1983.* Csongrád, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája. 64–87.

JÁVOR Kata

2000 Az egyház és a vallásosság helye és szerepe a paraszti társadalomban. In PALÁDI-KOVÁCS Attila főszerk.: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 791–818.

JÓZSA László

2009 *„Isten hajléka az emberek között” A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 21. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

JUHÁSZ Kálmán

1921 *A licenciátusi intézmény Magyarországon.* Budapest.

KARÁCSONYI János

1985 *Magyarország egyháztörténete.* Budapest, Könyvértékesítő Vállalat.

KÁRÁSZ József

1974 *A Csongrád megyei folyóiratok és hírlapok bibliográfiája 1843-1970.* A Somogyi-könyvtár kiadványai 15. Szeged, Somogyi Károly Könyvtár.

KATOLIKUS LEXIKON (Kat. Lex.)

1931 *II. kötet.* BANGHA Béla szerk. Budapest, Magyar Kultúra kiadása.

1932 *III. kötet.* BANGHA Béla szerk. Budapest, Magyar Kultúra kiadása.

1933 *IV. kötet.* BANGHA Béla szerk. Budapest, Magyar Kultúra kiadása.

KATONA Imre

1957 *A magyar kubikosok élete.* Budapest, Hazafias Népfőnt.

- 1976-77 Felgyő kertészközség elpusztításának koraeli verses krónikája. In *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1976–77*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 163–170.
- 1996 A csongrádi kubikosság. *Honismeret: A Honismereti Szövetség folyóirata*, 24. évf. 1996/3. 68–71.
- 1997 Egy csongrádi betlehemes játék 1862-ből. In GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1997*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 63–72.
- KATUS László
- 1994 A szegvári plébánia története. In SZÁNTÓ Konrád főszerk.: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum*. Budapest, METEM Munkaközösség, 1994./1–2. 149–216.
- KERSCHBAUMER Antal
- 1872 *Paterfamilias. Lelkipásztorkodástan példákban, idősb s ifjabb lelkészek számára*. Fordította a Szt. Istvánról címzett esztergomi ősrégi papnevelde magyar egyházirodlmi iskolája. Esztergom, Nyomatott Horák Egyednél.
- KISHÁZI-KOVÁCS László
- 2008 Egy híres szegedi plébános: Kreminger Antal (1804-1885). *Deliberationes* I. évf. 1. szám, 2008. 37-71.
- KISS Réka
- 2011 *Egyház és közösség a kora újkorban, a Kükküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOPPÁNY János
- 1985 Harangozók és harangozási szokások Tótkomlóson. In DANKÓ Imre – KÜLLŐS Imola szerk.: *Vallási néprajz II. Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok*. Budapest, ELTE Folklore Tanszék. 401–431.
- KÓSA László
- 1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920*. Budapest, Planétás kiadó.
- 2003 *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris kiadó.
- 2011 *Művelődés, egyház, társadalom*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- KOUDELA Géza
- 1936 A magyar római katolikus egyház zenéje. In MOLNÁR Imre szerk.: *A magyar muzsika könyve*. Budapest, Merkantil nyomda. 14–25.
- KOVÁCS Márk
- 1842 *A' Keresztény Katolikai Isteni tiszteletnek minden ágaira ki-terjedő énekes könyv, négy részre fel-osztva és a' szükségesebb imádságokkal is el-látva. Áldozza Kovács Mark sz. benedek rendü.* Pesten Esztergami Beimel József sajátja, s áruja.
- KOVÁCSIK Antal
- 2010 Katolikus társadalomszervezés Csongrádon az 1900-as évek elején: Porubszky József plébános működése (1903–1911). In GEORGIADES

- Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2010*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 115–164.
- KRÁSZ Lilla
2003 *A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KRÍZA Ildikó
1993 *Felsőnyéki halotti búcsúztatók*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- KRUZSLICZ István
1988 Csongrád első kataszteri felmérése. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1988*. Csongrád, Csongrád Város Tanácsa. 35–46.
- KUBINYI András
1999 Vallásos társulatok a késő-középkori magyarországi városokban. In KUBINYI András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. METEM könyvek 22. Budapest. 341–352.
- LABÁDI Lajos
2000 Csongrád a szentesi lapokban (V.) (1883-1884) In GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2000*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 114–146.
2004 Csongrád a szentesi lapokban (VIII.) (1887-1888) In GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2004*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 67–128.
2006 Csongrád a szentesi lapokban (X.) (1891) In GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2006*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 75–110.
2007 Csongrád a szentesi lapokban (XI.) (1892) In GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2007*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 67–123.
2008 Csongrád a szentesi lapokban. (XII.) (1893) In GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2008*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 71–112.
- LICSICSÁNYI István
2011 *Csongrád város kronológiája. Városunk múltja dióhéjban 895–1990*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány.
- LISZTÓCZKY László
2011 Az egyházi költészet Petőfije. In LISZTÓCZKY László: *Az utolsó szalmaszál. Tanulmányok és alkalmi írások*. Eger, Dsida Jenő Baráti Kör.
- MACFARLANE, Alan D. J.
1970 *The Family Life of Ralph Josselin; A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MAGRAW, Roger
1970 The Conflict in the Villages: Popular Anticlericalism in the Isère (1852–1870). In ZELDIN, Theodore ed. *Conflicts in French Society: Anti-clericalism*,

Education, and Morals in the Nineteenth Century. Oxford, St. Anthony's Collage. 154–176.

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON (M. Kat. Lex)

2001 VI. kötet. Diós István főszerk. Budapest, Szent István Társulat.

2002 VII. kötet. Diós István főszerk. Budapest, Szent István Társulat.

2004 I. kötet. Diós István főszerk. Budapest, Szent István Társulat.

2005 X. kötet. Diós István főszerk. Budapest, Szent István Társulat.

2006 XI. kötet. Diós István főszerk. Budapest, Szent István Társulat.

2007 XII. kötet. Diós István főszerk. Budapest, Szent István Társulat.

MÁLYUSZ Elemér

2007 *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Budapest, Műszaki kiadó.

MÁRKUS István

1996 *Polgárosuló parasztság. A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével.* Budapest, Dinasztia Kiadó.

MESZLÉNYI Antal

1928 *A magyar katolikus egyház és állam 1848–49-ben.* Szent István könyvek 58. Budapest, Szent István Társulat kiadása.

MEZEI Nepomuk János

1883 *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv.* Szentes.

MEZŐSI Károly

1939 *A váci egyházmegye a török hódoltság idején.* Pongácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján. Kiskunfélegyháza, Vesszősi József nyomdai műintézete.

MIHALIK Béla Vilmos

2012 *Katolikus megújulás az egeri egyházmegyében (1634-1746).* In BAGI Zoltán Péter – HORVÁTH Adrienn szerk.: *Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből.* Budapest, Históriaantik Kiadó. 159–160.

MIHÁLYFI Ákos

1896 *A papnevelés története és elmélete I-II.* Budapest, Kiadja a Szent István Társulat tudományos és irodalmi osztálya.

1926 *Az emberek megszentelése (szentségek és szentelmények).* Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből. Budapest, Stephaneum nyomda.

MÓD László

2012 *Adalékok az alföldi homoki szőlő- és borgazdálkodás modernizálásához: egy csongrádi szőlőbirtokos látogatása és tapasztalatai a kecskeméti Miklóstelepen.* In GARACZI Imre szerk.: *Érték és sors. Nemzetpolitika – kulturális örökség – identitás.* Magyarországtudományi kutatások II. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. 247–256.

MOHAY Tamás

1992 *Egy naplóíró parasztember élete és gazdálkodása a XX. század első felében Ipolynyéken.* Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, Márton Áron kiadó.

MOHL Adolf

1909 *Tata plébánia története.* Győr, Győregyházmegye Könyvsajtója.

MOLNÁR Antal

- 2001 Adatok a váci püspökség török kori történetéhez. *Egyháztörténeti Szemle*, II. évf. 2. szám, 2001. 57–86.
- 2002 *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647) Humanizmus és reformáció* 26. [Sorozatszerkesztő: Jankovics József] Budapest, Balassi Kiadó.
- 2004/a *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. METEM könyvek 45. Budapest.
- 2004/b Egyház-és birtokigazgatás a váci püspökségben a török korban. In MOLNÁR Antal szerk.: *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. METEM könyvek 45. Budapest. 21–40.
- 2005 *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. sz.-ban*. METEM könyvek 49. Budapest.

MOLNÁR István szerk.

- 1936 *A magyar muzika könyve*. Budapest, Merkantil nyomda.

MUNTAGNÉ TABAJDI Zsuzsanna

- 2013 Egy 18. századi romhányi plébános a protestáns közösségek hálójában. In BÁRTH Dániel szerk.: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18-20. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék. 143–153.

N. N.

- 1880 *Tövises és virágok. Töredékek a lelkesi életből*. Első füzet. Temesvár, Csanádegyházmegyei könyvnyomda.

PALUGYAY Imre

- 1855 *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása*. Pest, Heckenast Gusztáv sajátja.

PÁSZTOR Lajos

- 2000 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség kiadása.

PATKÓNÉ KÉRINGER Mária

- 1997 *Váci Egyházmegye. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 2*. Budapest, METEM munkacsoport kiadása.

PEROUAS, Louis

1964. *Le diocèse de La Rochelle de 1648–1724*. Sociologie et pastorale. Paris, S.E.V.P.E.N.

PÉTERNÉ FEHÉR Mária

- 2009 *A Ferences Rend Kecskeméten 1644-1950*. Kecskemét, Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye.

POGONYI Bernát

- 1908 *Sekrestyések és harangozók vezérkönyve*. Írta: Pogonyi Bernát balatoni róm. kath. lelkész. Kiadja: Réтай Kálmán borsodsziráki róm. kath. lelkész, az „egyházi műipar” és „egri népkönyvtár” szerkesztője. II. bővített kiadás, egri egyh. m. hatóság engedélyével. Budapest, Stephaneum Nyomda Rt.

POZSÁR István

1912 *A Csongrád megyei céhek története*. Csongrád, Bozó és Justin kiadása.

RAJZ Mihály

1943 *Egyházmegyénk a török uralom végén*. Vácegyházmegye multjából II. [sorozat szerk. Dr. Félegyházy József] Vác.

REMLING, Ludwig

1986 *Bruderschaften in Franken Kirchen und Sozialgeschichtliche Untersuchungen zum spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Bruderschaftswesen*. Würzburg, Kommissionsverlag F. Schöningh.

RÉVAI NAGY LEXIKONA

1914 XI. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet részvénytársaság, Budapest.

RICHÉ, Pierre

1973 *La vie quotidienne dans l'empire carolingien*. Paris, Hachette.

ROMSICS Ignác

2007 *Magyarország története*. Budapest, Akadémia kiadó.

ROOIJAKKERS, Gerard

1989 *Ecclesiastical Power and Popular Culture. The attitude of the Catholic Church towards Youth-Culture in the Southern Netherlands 1560-1700*. In RIHTMAN, Dunja–Auguštin – POVRZANOVIČ, Maja eds.: *Folklore and Historical Process*. Zagreb, Institute of Folklore Research. 41–56.

RUSO, Carla

1972 *Studi recenti di storia sociale e religiosa in Francia: problemi e metodi*. *Rivista Storica Italiana* 84. (1972) 625–682.

SÁRKÖZY Lajos

1915 *A katolikus papság fegyelmének története Magyarországon*. Veszprém, Veszprémi Egyházmegyei Nyomda.

SARNYAI Csaba Máté

2001 *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848-1918*. METEM könyvek 29. Budapest.

2002 *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március-december)*. *A katolikus autonómia-törekvések megjelenése*. METEM könyvek 38. Budapest.

SÁVAI János

1997 *Missziók, mesterek, licenciátusok*. Documenta Missionaria II/I. Szeged, Agapé nyomda.

SCHÜCH Ignác

1872 *A lelkipásztorkodástan kézikönyve II*. Fordították a Győri nagyobb Papnevelő Intézet Szent Imre Egyesületének tagjai. Győr, Sauervin Géza könyvnyomdája.

SCHWARTZ Elemér

1928 Vallási néprajz. *Ethnographia* 39. (1928.) 165–168.

SEBESTYÉN István

1998 Forradalom és népesedés. In GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 77–98.

- 2002 *Csongrád a XXI. század küszöbén*. Budapest, Ceva kiadó.
- 2003 Néhány gondolat Csongrád nagyközség, illetve város 73 évének (1828-1901) demográfiai adataihoz. In GEORGIÁDES Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2003*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány. 99–102.
- SEBŐK Marcell
- 2000 Előszó. In SEBŐK Marcell szerk.: *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika kör. 9–13.
- SEBŐK Marcell szerk.
- 2000 *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika kör.
- SHEILS, W. J. – WOOD, Diana
- 1989 *The Ministry: Clerical and Lay*. Studies in Church History, vol. 26. Ecclesiastical History Society, Oxford, B. Blackwell.
- SINGER, Barnett
- 1983 *Village Notables in the Nineteenth Century France. Priests, Mayors, Schoolmasters*. Albany, State University of New York Press.
- SOHLYA Antal
- 1876 *Utmutató Kántorkönyv. A Római Katholika Szentegyház szertartásai szerint működő magyar éneklészek számára a missale, rituálék és breviáriumok rubrikái szerint szerkesztette és bővítette Fekete Ferenc szab. kir. Szeged városának alsóvárosi kántora, újra átdolgozta, bővítette és hangjegyezte Sohlya Antal csongrádi egyházi főéneklész s volt tanítóképezdei e szakmabeli oktató, m. kir. állami tanítóképezdei igazgató tanácsos*. IV. kiadás. Szeged, Kiadja: Burger Zsigmond özvegye.
- SPAETH, Donald A.
- 2000 *The Church in an Age of Danger: Parsons and Parishioners, 1660-1740*. Cambridge, Cambridge University Press.
- SZAKÁL Veronika
- 2011 *Gelencei plébánosok feljegyzései időjárásról és természeti csapásokról*. Libelli Transilvanici 9. Kecskemét.
- SZÁNTÓ Konrád
- 1985 *A katolikus egyház története a reformációtól napjainkig*. II. kötet. Budapest, Ecclesia kiadó.
- SZARKA Gyula
- 1947 *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában*. Vácegyházmegye múltjából IV. [sorozat szerk. Félegyházy József] Vác.
- SZEDLACSEK István
- 1924 *Csongrád katolikus hitélete*. Az Új Barázda naptára az 1925. közönséges évre. Összeállította az Új Barázda szerkesztősége. 5. évf. Budapest. 39–41.
- SZÉKELY László
- 1995 *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Budapest, Szent István Társulat.

SZELEPCSÉNYI György

1738 *Cantus Catholici ex editione Szelepcseniana. Régi, és új, deák, és magyar ájtatos egy-házi énekek, és litániák. Mellyekkel a' Keresztyének Esztendő által való Templomi Solennitásokban, Processiókban, és egyéb ájtatosságokban szoktak élni: Most újonnan, más több szép énekekkel megszaportattak, és a' Keresztyéneknek Lelki épületekre, és vigasztalásokra ki-bocsáttattak.* Nagy-Szombatban, Nyomtatott az Akadémiai Bötükkel, Berger Leopold által.

SZENTI Tibor

1998 A bábák Hódmezővásárhelyen. In Novák László szerk.: *Az Alföld társadalma. Az Arany János Múzeum Közleményei VIII.* Nagykőrös, Arany János Múzeum. 533–602.

SZENTMIHÁLYI Mihály

1797-98 *Egyházi énekes könyv I–IV.* Eger.

SZERDAHELYI János

1896 *Népies búcsúztatók.* Ó-Kanizsa, Bruck Pál nyomdája. [Sajtó alá rendezte: Ocskay Gyula]

SZÍJÁRTÓ M. István

2006 A mikrotörténelem. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József szerk. *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek.* Budapest, Osiris Kiadó. 500–520.

SZOKOLY István

1896 *50 népies búcsúztató különböző alkalmakra.* Esztergom, Buzárovits könyvnyomdája.

Szűcs Judit

1986 „Az apám még az öregapám is itt született”. In Bálint Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1986.* Csongrád. 63–73.

1989 A paraszti polgárosulás kezdetei Csongrádon (A Szántai Kis család és Gulyás Mihály példáján). In Bálint Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989.* Csongrád. 125–135.

1993 Csongrádi cseregyerekek és cserelegények. In Szűcs Judit szerk.: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991/1992-1.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 145–152.

1995 A paraszti polgárosulás életstratégiái és megvalósulásuk Csongrádon a két világháború között. In Szűcs Judit szerk.: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1995. Studia Ethnographicae 1.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 49–63.

TACKETT, Timothy

1977 *Priest and Parish in Eighteenth-Century France. A Social and Political Study of the Curés in a Diocese of Dauphiné, 1750–1791.* New Jersey, Princeton University Press.

TÁNCZOS Roland

2006 Hegyi Antal, Csongrád harcos plébánosa. In Georgiades Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2006.* Szentes, Oppidum Csongrád Alapítvány. 59–74.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Szeged, Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Somogyi Könyvtár.

TÁRKÁNYI Béla – ZSASSKOVSZKY Ferenc

1855 *Katolikus Egyházi Énektár*, Eger.

TÁRKÁNY SZŰCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Gondolat kiadó.

THOMAS, Keith V.

1971 *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*. London, Weidenfeld and Nicolson.

TOMISA Ilona

1992 *Visitatio Canonica. Az Esztergomi főegyházmegye Barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674*. Budapest.

1997/a *Visitatio Canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776–1779*. Budapest.

1997/b A kánonjog és a népi jogszokás alakulása a XVII–XVIII. században egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján. In KUTI Klára szerk.: *Morzsák. Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest. 171–176.

2000 Népi hitvilág. In SZENTPÉTERI József szerk.: *Magyar Kódex III. Magyarország művelődéstörténete 1526–1790*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 330–333.

2002 *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század*. Osiris Kiadó, Budapest.

2009 A plébános és a közösség viszonyának változása, a plébánosok anyagi helyzete a Dél-Dunántúlon a 17–18. századi egyházi források alapján. In GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár szerk.: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúltra (1700–1740)*. Pécs, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII.* 283–306.

TOMKA Miklós

1997 *Intézmény és karizma az egyházban. Vázlatok a katolikus egyház szociológiájához*. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet, Márton Áron kiadó.

TOWER Vilmos

1940 *Illemkódex papok és szerzetesek számára II*. Budapest, Szerzői kiadás.

TÖRÖK József – LEGEZA László

2001 *A váci püspökség évezrede*. Budapest, Mikes kiadó.

TÜSKÉS Gábor szerk.

1981 *„Mert ezt Isten hagyta...” tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Budapest, Magvető kiadó.

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP Éva

2001 *Népi vallásosság Magyarországon a 17-18. században: források, formák közvetítőik*. Budapest, Osiris kiadó

UJVÁRY Péter

1929 *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, Makkabi.

ULRICH Antal – ULRICH Béla

1897 *Gyász Bucsuversek*. Nagykőrös, Ottínger Ede nyomdája.

VALLÁSTÖRTÉNETI KISLEXIKON (Vall. Tört. Lex.)

1971 GECSE Gusztáv (szerk.) Budapest, Kossuth kiadó.

VANYÓ Tihamér

1937 Az egyházmegye-történetírásról. *Regnum (Egyháztörténeti Évkönyv)*, 1937. Budapest, 3–19.

1940-41 A plébániatörténetírás módszertana. *Regnum (Egyháztörténeti Évkönyv)*, 1940-1941. Budapest, 3–65.

VARGA János

1877 *A babonák könyve*. Arad, Nyomattatott Gyulai Istvánnál. Szerzői kiadás.

VARGA Lajos

1997 *A váci egyházmegye történeti földrajza*. Készült Sándor Frigyes középkori templomokról írott kéziratának felhasználásával. Vác, Váci Egyházmegyei Hatóság kiadása.

VÁRY Gellért

1974 *Emléklapok Csongorád múltjából*. Szeged, Somogyi Károly Könyvtár.

VÁTZY János

1886 *Gyászhangok temetkezéseknél és a halottas szent misék*. Budapest, Dvorzsák János kiadója.

VEIT, Ludwig Andreas – LENHART, Ludwig

1956 *Kirche und Volksfrömmigkeit im Zeitalter des Barock*. Freiburg im Breisgau, Herder.

WIMMER Ede

1856 *Az énekművészet elemei*. Röviden és érthetően előadva s különös tekintettel a magyar koronaországi elemi iskolákra. Pest.

ZAKAR Péter

1999 *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben*. METEM könyvek 23. Budapest.

ZELDIN, Theodore (ed.)

1970 *Conflicts in French Society: Anti-clericalism, Education, and Morals in the Nineteenth Century*. Oxford, St. Anthony's Collage.

ZSASSKOVSKY Ferenc

1853 *Manuale Musico-Liturgicum*. Eger.

ZSILINSZKY Mihály

1898 *Csongrád vármegye története*. Második rész. Budapest, Kiadja: Csongrád vármegye közönsége.

ZS. M.

1898 Népszokások – Csongrádban. *Bába-Kalauz, A szülésznők lapja*, A Magyar Bába-Egyesület hivatalos közlönye. V. évf. 1898. november 1. 11. szám, 161-166.

ZSÓTÉRNÉ NEMES Irén

1989 A csatát vívó Csatár a csongrádi közéletben. In BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989*. Csongrád, 35-48.

KÉZIRATOK

BOROVICZÉNY Nándor

1906-1907 *Lelkipásztorkodástani jegyzetek*. Hallgatói számára írta: Dr. Boroviczény Nándor theologiai tanár Vác. Váci Püspöki Könyvtár, kéziratok gyűjteménye.

DÉNESI Tamás

2006 *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*. ELTE BTK Doktori disszertáció. Budapest.
Elérhetőség: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/denesitamás/diss.pdf>

DUDÁS Lajos

é. n. *Kül-és beltéri, köz-és magántulajdonban lévő, mindenki számára látható képzőművészeti alkotások, emléktáblák, emlékművek Csongrádon*. Kézirat a szerző tulajdonában.

1997 *Csongrád harangjai*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Helyismereti gyűjtemény, D 93.

EKECSI Erzsébet

1999 *A Csongrádi Református Gyülekezet*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. Szakdolgozat.

FÜZESI Péter

1960 *Csongrád város krónikája. Adatok Csongrád város történetéhez*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Történeti Adattár 67–2008.

é. n. *Csongrádi arcképek*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Történeti Adattár 68–2008.

HEGYI Antal

1906 *Képek az amerikai életből*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Történeti Adattár 107-2001.

HOLLÓSY István

é.n. *Kegyelmet Hegyi Antalnak! Röpirat*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 107-2008

Id. HAJDÚ Gyula

2000 *Emlékeim*. Kézirat a Hajdú család tulajdonában.

Ifj. SÓHLYA Antal

1900-1901 *Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet – jegyzetek*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád, Néprajzi Adattár 144–2008.

JANES Zoltán

2012 *A kegyúri intézmény kialakulása, virágzása és megszűnése, különös tekintettel Kunszentmárton város egyházi életére 1850-től 1950-ig*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Doktori disszertáció. Kézirat a szerző tulajdonában.

NAGY Géza Balázs

2008 *A csongrádi Szent Rókus, Szent Sebestyén és Szent Rozália tiszteletére szentelt kápolna történeti dokumentációja* Szentes. Magyar Nemzeti Levéltár

Csongrád Megyei Levéltára Csongrádi Fióklevéltára, Helytörténeti Tanulmányok, kéziratok. 84. sz.

MAJZIK Zsanett

2009 *A csongrádi zsidóság története 1949-ig*. Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kar, Nevelés- és Társadalomtudományi Intézet. Szakdolgozat. Kézirat a szerző tulajdonában.

MÓD László

2012 *Sohlya Antal szerepe a csongrádi szőlő- és borgazdálkodás fejlesztésében*. Megjelenés alatt lévő kézirat a szerző tulajdonában.

KATONÁNÉ SZABÓ Judit

2007 *Harmat Artúr Szent vagy, Uram! Népénektár filológiai feldolgozása*. Doktori értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem. Elérhetőség: http://docs.lfze.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/katonane_szabo_judit/disszertacio.pdf

KOCSIS Mária

2012 *A laikus templomszolgák, avagy így ministrálunk Mi*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. Szakdolgozat.

KOVÁCS Judit

2010 *Laikus oltárszolgálat Maroslelén a 20. század második felétől napjainkig*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. Szakdolgozat.

SÁNDOR Antalné

1987 *Csongrád-bokrosi hiedelmek*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 9–2005.

SIMONFFY György

é.n. *A kubikosok papjáról, Hegyi Antal csongrádi plébánosról*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 114–2008.

SOHLYA Antal

1832 *Kéziratos énekeskönyv*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 89–87.

1857 *Egyházi ének és szent szertartás*. Tanítóképzési jegyzetek. Nagyvárad. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 91–87.

SÓHLYA Gyula

1870 *Kéziratos énekeskönyv*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 90–87.

SOLYMOSSI Jenő

é.n. *Egy kápláni állomás*. Váci Püspöki Könyvtár, Vaciensis gyűjtemény VPL V205.

SZÁNTAI Kiss Mihály

1972 *Emlékek*. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 83–87.

VARGA Lajos

2004 *A váci szeminárium*. Váci Püspöki Levéltár, Vaciensis gyűjtemény, Althann emlékkonferencia előadásai VPL V–3692.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

CSEMEGI KÁROLY KÖNYVTÁR ÉS TARI LÁSZLÓ MÚZEUM, CSONGRÁD (CsKK TLM)
Néprajzi Adattár (CsKK TLM NA)
Történeti Adattár (CsKK TLM TA)

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR CSONGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁRA CSONGRÁDI
FIÓKLEVÉLTÁRA (MNL CsML CsL)

- XV. 33. Iratmásolatok XVIII–XX.sz. (MNL CsML CsL Iratmásolatok)
- V.B.42. Csongrád Város, 1865–1872-ig Nagyközség Tanácsának iratai
 - a. Tanácsülési jegyzőkönyvek (MNL CsML CsL V.B. 42.a)
- V.B.42. e. Végrendeletek (MNL CsML CsL V.B. 42.e)
- V.B.49. Csongrád Város Községi Választmányának iratai (MNL CsML CsL V.B. 49.)
- V.B.71. Csongrád Város, 1880–1923-ig Nagyközség Képviselőtestületének iratai
 - a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (MNL CsML CsL V.B. 71.)
- V.B.72. Csongrád Város, 1880–1923-ig Nagyközség Tanácsának iratai (MNL CsML CsL V.B. 72.)
- V.B.79. Csongrád Város, 1865–1872-ig és 1880–1923-ig Nagyközség Községi Iskolaszékének, 1897-től Állami Elemi és Polgári Iskolai Gondnokságának iratai (MNL CsML CsL V.B. 79.)

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR CSONGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁRA, SZENTESI FIÓKLEVÉLTÁRA (MNL CsML SZL)

- IV.B.427.c.V. Csongrád vármegye szervezési szabályrendeleteinek és egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. Csongrád vármegyei egyesületi alapszabályok 1860–1951. A Csongrádi Kaszinó iratai. (MNL CsML SZL IV.B. 427.c.V.)

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HEVES MEGYEI LEVÉLTÁRA, EGER (MNL HML)
IV-416. Maklári anyakönyv másolata

NAGYBOLDOGASSZONY PLÉBÁNIAHIVATAL IRATTÁRA, CSONGRÁD (NPI)
Historia Domus – I. kötet
Anyakönyvek 1704-1900.
Vegyes iratok, levelezések

VÁCI PÜSPÖKI ÉS KÁPTALANI LEVÉLTÁR (VPL)
Acta Parochiarum Csongrád (VPL APar. Cs.)
Acta Privatorum Edelenyi János (VPL APriv. Edelenyi János)
Acta Privatorum Hegyi Antal (VPL APriv. Hegyi Antal)
Acta Privatorum Mátyus János (VPL APriv. Mátyus János)
Acta Privatorum Tóth Tamás (VPL APriv. Tóth Tamás)

Acta Privatorum Virter Lajos (VPL APriv. Virter Lajos)

Visitatio Paterna. Jegyzőkönyv az 1890. évi szeptember havi főpásztori látogatás eseményeiről. (VPL Vis. Pat. 1890.)

Circulares 1782–1950. (VPL Circ.)

Synodus Dyocesana 1921.

SAJTÓANYAG

Csongrádi Közlöny

1894. március 4. I. évf. 1. szám, 1-2. old.
1894. április 22. I. évf. 6. szám, 3. old.
1894. május 6. I. évf. 8. szám, 4. old.
1894. május 27. I. évf. 11. szám, 4. old.
1894. június 24. I. évf. 15. szám, 2. old.
1894. július 15. I. évf. 18. szám, 1-2. old.
1894. augusztus 12. I. évf. 22. szám, 3. old.
1894. augusztus 19. I. évf. 23. szám, 3. old.
1894. szeptember 16. I. évf. 27. szám, 1. old.
1894. október 7. I. évf. 30. szám, 3. old.
1894. október 28. I. évf. 33. szám, 3. old.
1894. november 18. I. évf. 36. szám, 3. old.
1894. december 23. I. évf. 41. szám, 3. old.
1895. február 10. II. évf. 6. szám, 4. old.
1895. február 24. II. évf. 8. szám, 3. old.
1895. március 10. II. évf. 10. szám, 3. old.
1895. május 5. II. évf. 18. szám, 3. old.
1895. június 2. II. évf. 22. szám, 3. old.
1895. június 16. II. évf. 24. szám, 3. old.
1895. szeptember 1. II. évf. 35. szám, 4. old.
1895. szeptember 8. II. évf. 36. szám, 3. old.
1895. szeptember 15. II. évf. 37. szám, 3. old.
1895. szeptember 22. II. évf. 38. szám, 4. old.
1895. szeptember 29. II. évf. 39. szám, 3. old.
1895. október 13. II. évf. 41. szám, 3. old.
1895. október 20. II. évf. 42. szám, 4. old.
1895. november 16. II. évfolyam 51. szám, 3. old.
1895. december 29. II. évf. 53. szám, 2. old.
1896. január 5. III. évf. 1. szám 1. old.
1896. január 12. III. évf. 2. szám, 3. old.
1896. február 23. III. évf. 8. szám, 3. old.
1896. március 8. III. évf. 10. szám, 1. old.
1896. március 22. III. évf. 12. szám, 3. old.
1896. április 19. III. évf. 16. szám, 3. old.
1896. május 17. III. évf. 20. szám, 4. old.
1896. augusztus 30. III. évf. 35. szám, 3. old.
1896. szeptember 6. III. évf. 36. szám, 3. old.
1896. szeptember 20. III. évf. 38. szám, 4. old.
1896. szeptember 27. III. évf. 39. szám, 4. old.

1896. október 4. III. évf. 40. szám, 4. old.
1896. november 8. III. évf. 45. szám, 3. old.
1896. november 15. III. évf. 46. szám, 4. old.
1897. február 7. IV. évf. 6. szám, 4. old.

Csongrádi Lap

1892. január 1. II. évf. 1. szám, 1. old.
1892. január 17. II. évf. 3. szám, 3. old.
1892. május 22. II. évf. 21. szám, 3. old.
1893. január 22. III. évf. 4. szám, 3. old.
1893. február 26. III. évf. 9. szám, 1-2. old.
1895. június 2. V. évf. 23. szám, 2. old.
1895. július 12. V. évf. 25. szám, 3. old.
1895. július 28. V. évf. 31. szám, 2. old.
1895. szeptember 22. V. évf. 39. szám, 3. old.
1895. október 27. V. évf. 44. szám, 3. old.
1895. december 15. V. évf. 51. szám, 1. old.
1895. december 22. V. évf. 52. szám, 2. old.
1896. január 6. VI. évf. 1. szám, 2. old.
1896. január 15. VI. évf. 3. szám, 1. old.
1896. február 23. VI. évf. 8. szám, 1. old.
1896. március 1. VI. évf. 9. szám, 2. old.
1896. március 8. VI. évf. 10. szám, 3. old.
1896. március 15. VI. évf. 11. szám, 3. old.
1896. május 24. VI. évf. 21. szám, 2. old.
1896. június 28. VI. évf. 26. szám, 2. old.
1896. július 5. VI. évf. 27. szám, 2. old.
1896. november 8. VI. évf. 46. szám, 3. old.
1896. november 15. VI. évf. 47. sz. 3. old.
1897. május 9. VII. évf. 18. szám, 3. old.
1897. szeptember 4. VII. évf. 36. szám, 2-3. old.
1897. szeptember 26. VII. évf. 39. szám, 1. old.
1898. január 16. VIII. évf. 3. szám, 3. old.
1898. január 23. VIII. évf. 4. szám, 3. old.
1898. február 6. VII. évf. 6. szám, 3. old.
1898. február 13. VIII. évf. 7. szám, 3. old.
1898. március 11. VIII. évf. 11. szám, 2. old.
1898. március 27. VIII. évf. 13. szám, 2. old.
1898. április 10. VIII. évf. 15. szám, 3. old.
1898. május 29. VIII. évf. 22. szám, 2. old.
1898. június 12. VIII. évf. 24. szám, 2. old.

1898. július 10. VIII. évf. 28. szám, 3. old.
1898. július 24. VIII. évf. 30. szám, 3. old.
1898. augusztus 28. VIII. évf. 35. szám, 3. old.
1898. szeptember 18. VIII. évf. 38. szám, 2. old.
1898. szeptember 25. VIII. évf. 39. szám, 2. old.
1898. október 23. VIII. évf. 43. szám, 2. old.
1898. október 30. VIII. évf. 44. szám, 2. old.
1898. november 6. VIII. évf. 45. szám, 2. old.
1898. november 20. VIII. évf. 47. szám, 2. old.
1899. január 22. IX. évf. 4. szám, 3. old.
1899. március 5. IX. évf. 10. szám, 2. old.
1899. június 11. IX. évf. 24. szám, 2. old.
1899. augusztus 6. IX. évf. 32. szám, 1-2. old.
1899. október 29. IX. évf. 44. szám, 3. old.
1901. február 4. XI. évf. 5. szám, 2. old.
1901. február 26. XI. évf. 7. szám, 2. old.

Csongrádi Újság

1903. október 25. I. évf. 1. szám, 1. old.
1903. november 8. I. évf. 3. szám, 2. old.
1903. december 20. I. évf. 9. szám, 3. old.
1904. február 28. II. évf. 9. szám, 1. old.
1904. március 13. II. évf. 9. szám, 2. old.
1904. július 10. II. évf. 28. szám, 4. old.
1904. július 17. II. évf. 29. szám, 3. old.
1904. augusztus 20. II. évf. 34. szám, 1. old.
1904. október 23. II. évf. 43. szám, 2. old.
1904. október 30. II. évf. 44. szám, 2. old.
1904. november 6. II. évf. 45. szám, 1. old.
1905. március 12. III. évf. 11. szám, 2. old.
1905. április 23. III. évf. 17. szám, 4. old.
1905. április 30. III. évf. 18. szám, 2. old.
1906. április 15. IV. évf. 16. szám, 3. old.
1911. január 15. IX. évf. 3. szám, 3. old.

Közérdek

1891. augusztus 2. I. évf. 4. szám, 3. old.
1891. augusztus 16. I. évf. 6. szám, 3. old.

Szentesi Lap

1882. február 18. XII. évf. 7. szám, 3. old.
1884. augusztus 30. XIV. évf. 35. szám, 3. old.
1892. február 26. XX. évf. 21. szám, 4. old.
1892. március 25. XX. évf. 25. szám, 1-2. old.
1892. október 16. XX. évf. 121. szám, 2. old.
1893. július 30. XXIII. 90. szám, 2. old.
1898. május 6. XXVII. évf. 53. sz. 4. old.

Tiszavidék

1890. március 2. I. évf. 1. szám, 3. old.
1890. március 22. I. évf. 12. szám, 3. old.
1890. május 11. I. évf. 11. szám, 3. old.
1890. október 26. I. évf. 35. szám, 3. old.
1893. január 8. IV. évf. 2. szám, 3. old.
1893. január 15. IV. évf. 3. szám, 3. old.
1893. január 22. IV. évf. 4. szám, 3. old.
1893. április 23. IV. évf. 17. szám, 3. old.
1893. június 25. IV. évf. 26. szám, 3. old.
1893. július 23. IV. évf. 30. szám, 3. old.
1893. július 30. IV. évf. 31. szám, 2. old.
1893. augusztus 6. IV. évf. 32. szám, 3. old.
1893. augusztus 13. IV. évf. 33. szám, 3. old.
1893. szeptember 3. IV. évf. 36. szám, 3. old.
1893. szeptember 17. IV. évf. 38. szám, 3. old.
1893. szeptember 24. IV. évf. 39. szám, 2. old.
1893. december 17. IV. évf. 51. szám, 3. old.
1894. január 21. V. évf. 3. szám, 3. old.
1894. március 11. V. évf. 10. szám, 3. old.
1894. október 28. V. évf. 43. szám, 3. old.
1894. november 11. V. évf. 45. szám, 3. old.
1894. december 16. V. évf. 50. szám, 3. old.
1897. január 17. VIII. évf. 3. szám, 3. old.
1897. március 28. VIII. évf. 13. szám, 3. old.
1902. január 26. XIII. évf. 4. sz. 3. old.
1902. február 9. XIII. évf. 6. szám, 3. old.
1908. április 12. XIX. évf. 15. szám, 3. old.

KÉPJEGYZÉK

1. *Kossuth tér a félegyházi úttal 1905 előtt*

MNL CsML CsL XV. 24. Képeslapok gyűjteménye XIX–XXI. sz. Képeslapmásolat (IV. f. 8-2).

2. *Hegyi Antal*

MNL CsML CsL XV. 24. Képeslapok gyűjteménye XIX–XXI. sz. (IV.h.210-1).

3. *Hegyi Antal pecsétlenyomata*

MNL CsML CsL V.B 73.Csongrád város, 1880–1923-ig nagyközség polgármestereinek, ill. főbírájának iratai 1872–1949 (1955) b. Közigazgatási iratok 1872–1949. 1222/1919.

4/a. – 4/b. *Hegyi Antal kézírásos levele 1889-ből*

MNL CsML CsL V.B.71. Csongrád Város, 1880-1923-ig Nagyközség Képviselő-testületének iratai 1872–1949. 93/1889. közgyűlési iratok.

5. *Éder János, Söhlya Gyula és Sághy Mihály*

Sohlya Antal hagyatéka, a Hajdú család tulajdonában.

6. *Hegyi Antal lemond a Tiszavidék szerkesztéséről.*

CsKK TLM NA 105-2008.

7/a – 7/c. *Hegyi Antal nyílt levele Schuszter Konstantin váci megyéspüspöknek*

CsKK TLM NA 108-2008.

8. *A csongrádi Jézus Szíve Társulat imakönyvének előlapja*

CsKK TLM NA 94-2008. 1.

9. *A csongrádi Élő Rózsafüzér Társulat imakönyvének előlapja*

CsKK TLM NA 94-2008. 2.

10. *Sohlya Antal kántor családjá körében*

Sohlya Antal hagyatéka, a Hajdú család tulajdonában.

11. *Sohlya Antal csongrádi főkántor 1887-ben*

CsKK TLM Könyvtár 2451.

12. *Részlet Sohlya Antal gyermekkori imakönyvéből*

CsKK TLM NA 89-87.

13. *Sóhlya Gyula gyermekkori imakönyvének részlete*

Sóhlya Gyula: Kézirat énekeskönyv. 1870. CsKK TLM 90-87.b

14. *Sóhlya Gyula családja körében (1904 körül)*

Sóhlya Antal hagyatéka, a Hajdú család tulajdonában.

15. *Hornyik Károly csongrádi kántor feleségével, Sóhlya Jolánnal*

Sóhlya Antal hagyatéka, a Hajdú család tulajdonában.

16. *Keviczky Ferenc a Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképezde tablóképén, 1883-ban*

MNL CsML CsL XV. 34. Fotók gyűjteménye XIX–XX. század.

17. *„Zsolozsma és litánia” imádságos ponyva előlapja*

MNL CsML CsL XIV. 3. Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927–2004. b.

Helytörténeti munkássága, gyűjtések reprodukciók. 8. T-ZS.

18. *„Ének a Szent Annához” imádságos ponyva előlapja*

MNL CsML CsL XIV. 3. Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927–2004. b.

Helytörténeti munkássága, gyűjtések reprodukciók, 2. B–E.

19. *„A Szentháromság olvasója” imádságos ponyva előlapja*

MNL CsML CsL XIV. 3. Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927–2004. b.

Helytörténeti munkássága, gyűjtések reprodukciók. 1. A–Á.

20. *Csongrád elöljárói 1912-ben*

Sóhlya Antal hagyatéka, a Hajdú család tulajdonában.

21. *Hegy Antal gyászjelentése*

MNL CsML CsL XV. 33. Iratmások XVIII.–XX. sz.

KÉPMELLÉKLET

1. Kossuth tér a félegyházi úttal, 1905 előtt

2. Hegyi Antal

3. Hegyi Antal pecsétlenyomata

A CSONGRÁDI PLÉBÁNIAI HIVATALTÓL.

D. a. J. Nr. 1

937-ndm.

Az Erdemes Községi Helyhatóságnak

Köszönettel.

Először a községi hatóságnál egyelőre szükség volna egy helyi elemzési állás megerősítésére, hogy a hit-
 és esküdtelenség a tanácsoknál rendszer-
 esen a lakosok előzetesleg a népszá-
 mlás felosztás utólagosban legkönyvet-
 ben egy vélem. ezen állomány megerősítés-
 telében, ha az egyes kaplány-áll-
 mási hitelmenői állományok alaktis-
 latukról olyképen, hogy az idősebb
 hitelmenői a plébános által teljesít-
 tában is kaplányfűtőiben = 100
 100 ft. reiner. Ugyanakkor a községi
 a város községe pedig járadat-
 maradványon aon. kivül 100 300 ft. ut-
 járulna. Az állomány ez irányban me-
 kérseni a pártok hatóság ugyan ha-
 landónak nyilatkozni a hitelmenői
 állomány illetin megerősítés korra
 járulna, de arra, hogy a gondoskodás

az a sármányi mészáros évi 20 f. szőlő,
 nem volt rábírható. Nyilvánosan aztán
 a megyei tanfelügyelő úrnak is helybeli is-
 kolárikus, hogy a vallásalapból endő-
 zóknak ki a cseltra évi megadalmu-
 zist, de szinte minden évben meg-
 Eméltogva arra kérem fel az Erdős,
 Előjáróját, hogy a kérdést a kirggyi-
 léi előtérjentsen megkedvelik, hogy
 ha csak lehetne, valami módoratra
 találjunk ki arra nézve, hogy az
 hitelmentes állomás megvessze által
 az annyira mészáros vallásos ucsolai
 a redőlt nemzediknek megadassék.
 Töltes törvénytessel levél
 Csengőráton 1889. máj. 7.

Aláíratottul
 Hegyi Antal

Hegyi Antal
 plébános.

5. Hegyi Antal politikai ellenfelei: Éder János, Sóhlya Gyula és Sághy Mihály

Tisztelt Kilbor ur!
 A Tiszavidék szerkesztéséről szíveskedjék továbbra is
 gondoskodni, mert én feleltem, úgy megcsúszhatott az
 Isten keze, hogy ebbeli kötelességemnek eleget ma
 tehetek.
 Csurgó, 1902. év, nov. 2.
 Tisztelettel:
 Hegyi Antal

6. Hegyi Antal lemond a Tiszavidék szerkesztéséről (1902)

Nyílt levél

Nagyméltóságú a Főtisztelendő

SCHUSTER KONSTANTIN

Váci megyes püspök urhoz.

Nagyméltóságú s Főtisztelendő püspök Úr!

„Az ártatlant és igazat meg ne öld,” mondja az írás Móz. II. 23. 7. : Kegyelmességed pedig segédársamat, **Bajcsy Gábor** esongrádi káplányt, minden igaz ok nélkül még január 30-án letartóztatta s mai napig fogva tartja. A törvény a legnagyobb gonosztevőnek is megengedi a védekezést, sőt ha nem akarná magát védelmezni, hivatalból állít mellette jogvédőt: Kegyelmességed ellenben minden kihallgatás nélkül ítélte börtönre ezen ártatlan paptársamat s megvonta tőle az önvédelem jogát, mintha ő alábbvaló volna az akasztófára szánt páriánál. Ezen paptársamnak ugyanis egyetlen bűne, hogy az itteni kormánypártnak a „keresztény polgártársakhoz” intézett meghívása folytán elment meghallgatni Ivánkovich János szeged-rókusi apát plebánost, mikor a Szivák Imre veszett ügyének támogatása végett jogosnak és törvényesnek állította a esongrádi község-ház udvarán tartott beszélésben Csáky miniszternek egyházalközö febr. 26-iki rendeletét, melyről már az apostoli Szentszék kiiondotta a maga kárhóztató ítéletét s ennek tudatában káplányom „Éljen Hoek János”-sal felelt az aranykeresztes Judás hamis okoskodásaira. Midőn aztán e miatt a kétségbeesett mameluk-párt őt Kegyelmességednek följelentette, Kegyelmességed titkára által intette meg, hogy hasonló tünetésektől tartózkodjék, mely idő óta szobájából a hivatalos ténykedéseket leszámítva, ki nem mozdult, senkivel nem érintkezett s ez nem gátolta Kegyelmességedet abban, hogy akkor mikor már káplányomnak magában véve teljesen ártatlan tünetését megbocsájtotta s csak azt kívánta tőle, hogy jövőre hasonló lépéstől tartózkodjék; a mit tényleg meg is tartott: mint kiszemelt bűnbankot január 26-án este minden várakozás ellenére Vácra idézte csak azért, hogy pártunkat, az egyesült-ellenzéket, *egy szavazattal megfosssa.*

Utódról nem lévén gondoskodva, mivel Kegyelmességed különös jó akarata (?) folytán a esongrádi huszonegyezer lelkét három káplány helyett kettővel kénytelenítettem ellátni, táviratilag jelentettem Kegyelmességednek, hogy „Bajcsy Gábor a szorgos téli teendők miatt nem nélkülözhetem. A felhozott vádakkal szemben különben is teljesen ártatlan s ha a ft. egyházmezei kormány ezen ártatlan ember ellenében mégis kortes eszköznek használhatja fel magát: méltatlan eljárásáért felelőségre vonatom az ország színe előtt!” s Kegyelmességed, ki föltétlen hitelt ad minden gézen-gúznak, nem hitt az én táviratomnak, sőt nem hitt

7/a. Hegyi Antal nyílt levele Schusztter Konstantin püspök részére (1. oldal)

Hook János országgyűlési képviselő urnak sem, mikor január 29-én személyesen informálta az ügy miben létéről. Kegyelmességedet: hanem *megálta az ártatlant és elcsukatta az igazat!* Holott Kegyelmességednek tulajdonképen velem lett volna leszámolni valója, ha már kortes szolgálatokat akart tenni a kormányának: a mennyiben azt a Szivákot, kit Kegyelmességed 1887-ben elesapott az egyházmegye és püspöki uradalom szolgálatából: ismert kulturharezos indítványa s a esongrád-megyei visszaélések gyámoltása miatt én buktattam ki a esongrádi mandátum birtokából. Valamint jelentékeny részem volt abban is, hogy Sima Ferencz a függetlenségi párt jelöltje, győzelmesen szorítsa ki a társai kerületből a kormány-párt keresztény-zsidó jelöltjét és fenekestől megtölgjön a korrupció a varmegyei adminisztrációban.

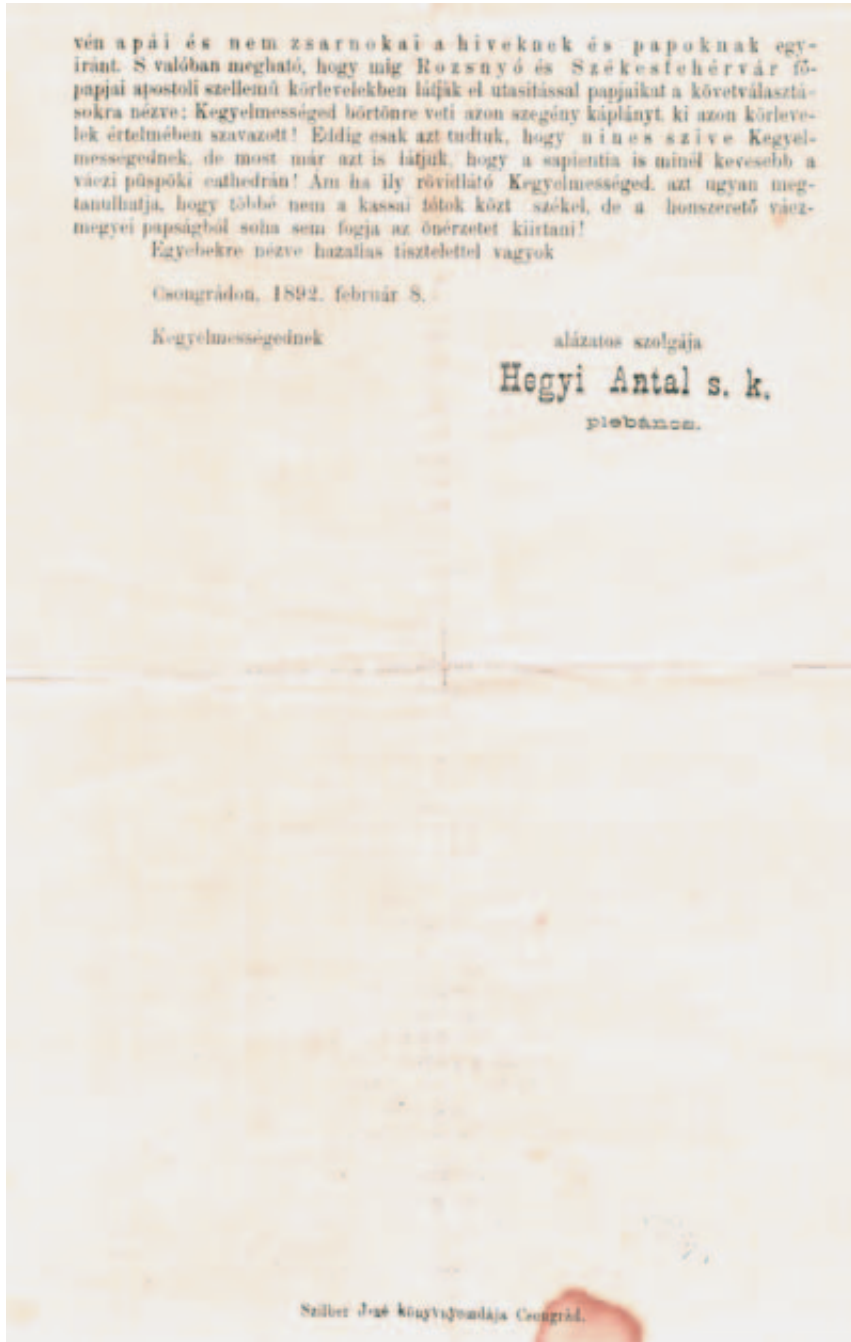
Kegyelmességed azonban, ugy látszik, talán a multak tapasztalatain okulva nem érzett hajlandóságot magában arra, hogy engem vonjon felelőségre a nemzetiek-párti vádaskodások alapján, aki esetleg rá is koppinthatam volna a jog és igazság határain tulkaparászó magas körmökre: hanem káplányomat szemelte ki főnkelt haragja aldozataul, a kit hatalma súlyával kénye-kröve szerint agyon nyomhat s kinek nénes módjában a sic volo, sic jubeo — így akarom, így parancsolom — féle püspöki tulkapások ellen védekezni: annál is inkább; mert az 1887-iki követválasztások alkalmával őt hasonlókép minden ok nélkül eltiporni méltóztatott.

Az okáért az ország színe előtt emelem föl, mint a esongrádi ellenzéki pártok vezére, *titokzatos szavammal* Kegyelmességednek *politéri eljárás* ellen s mivel Kegyelmességed az esztergomi ersekhez szánt főlebbezésimeit *ismételte fiok-póban felejtette*, hasonló eset elkerülése végett ez uttal tapasztalt igazságtalansága ellen a független polgárok *közvetlenyére* appellálok; mert mint szabad hazának szabadság szerető gyermeke halálból utádom a zsarnokságot minden kegyetlenségivel egyetemben, még ha püspöki palástba burkolózik is!

Mint fölkennt szolgája az egyháznak kész örömet meghajlok ugyan a püspöki tekintély és hatalom előtt a szent engedelmesség azon határáig, melyet a józan ész és a kánoni törvények megszabnak: de mint szabad polgára a szabad magyar hazának, lelkiismeret szerinti politikai meggyőződésemet, melyet az ország szentesített törvényei papnak és polgárnak egyiránt biztosítanak, a püspöki széken ülő magas kortések kedvéért sem vagyok hajlandó feláldozni; mert azon Szent egyház alapjai melyben a szabadság Istenét imádjuk, itt gyökereznek az édes haza vérrrel ázott földjében s a milyen nagy és szent kötelességet mér vállaimra az egyház iránti mely hódolatom és törhetlen ragaszkodásom: népem és hazám boldogítására ép olyakat szab a nem színtelt hon szeretet is; amenyiben a *pap polgár is egyuttal*. Kegyelmességed pedig, mint hű uszály hordozója a kormányának, a polgárt akarja megölni a papban, hogy akarat nélküli bábja legyen püspöki önkényének és emeltyúje a kormány hatalmának.

Képes volt arra, hogy ellenálljon. Vírter Lajos nagyprépost és Jung János kanonok urak jóakaró közbenjárásának, kiket táviratilag kértem föl, hogy sziveskedjenek káplányom kiszabadítását közvetíteni. Sőt azon valótlán táviratot intéztette hozzám Bajesy Gábor nevében: „Sint quieti sum in seminario, et exspecto dispositionem” — Legyenek nyugodtak, a papnöveldében vagyok, várom a püspöki rendeletet. — S Kegyelmességed még lelki gyakorlatot végeztet az így eltapodott szegény lélekkel, ki jan. 30. óta még csak tiszta fehérmüt sem válthatott, mint hogy egyetlen ruldarabot sem vitt magával, nem is sejtéven a reá váró gyászos megaláztatást. Ugyan minő gyümölese lehet az ilyen lelki gyakorlatnak, melyet utálatossá tett a legezndarabb önkénykedés?

Kegyelmes püspök ur! A görbe pásztorbotot nem azért adta a Mindenható a főpapok kezébe, hogy azzal a vételen káplányokat lerángassák a szavazó urna szótéről s ily módon megkevesbítsék az ellenzéki szavazatokat, hanem hogy bölcseséggel, igazsággal és szeretettel kormányozzák a nyáját pásztorokkal együtt, lé.

7/c. Hegyi Antal nyílt levele Schuszter Konstantin püspök részére (3. oldal)

8. A csongrádi Jézus Szíve Társulat részére összeállított imakönyv előlapja

9. A csongrádi Élő Rózsafüzér Társulat számára összeállított imakönyv előlapja

10. Sohlya Antal kántor feleségével és gyermekeikkel (19. század második fele)

11. Sohlya Antal csongrádi főkántor 1887-ben

12. Részlet Sohlya Antal gyermekkori imakönyvéből

An open manuscript with two pages. The left page contains handwritten text in a cursive script, with the word 'Ditto.' appearing at the top. The right page features musical notation on a staff with a treble clef and a key signature of one flat. Below the staff, there are several lines of lyrics in a cursive script. The manuscript is aged and shows some wear.

13. Sóllya Gyula gyermekkori imakönyvének részlete édesapja, Sohlya Antal egyik Mária-énekével

14. Sóllya Gyula, Csongrád főjegyzője (jobb oldalon, pipával)
családja körében, 1904 táján

15. Hornyik Károly csongrádi kántor feleségével, Sóllya Jolánnal
(19. század vége)

16. Keviczky Ferenc, Keviczky György csongrádi harangozó fiának portréja a Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképezde tablóképén, 1883-ban (felső sor, balról a negyedik)

17. Szóke János csongrádi harangzó által kiadott imádságos ponyva előlapja

18. Bába Szabó Rókus egyházi által kiadott imádságos ponyva előlapja

19. Gyovai Döme István társulati előljáró által kiadott imádságos ponyva előlapja

20. Csongrád előjárói 1912-ben. Első sorban jobbról a hatodik az idős Hegyi Antal, Csongrád főbírája. Balján Sóhlya Gyula főjegyző ül

21. Hegyi Antal gyászjelentése

